HAVI SZEMLE

SZERKESZTI

BODNÁR ZSIGMOND

VI. KÖTET

1880. JANUÁR—MÁRCZIUSI FÜZETEK.

BUDAPEST, 1880

KILIÁN FRIGYES.

306.973

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

WILCKENS F. C. ÉS FIA KÖNYVNYOMDÁJA BUDAPESTEN.

TARTALOM.

I. FÜZET.

Lap

I. Aranytermő vidékek. G. vom Ráth után Pethő Gyula I. 1
II. A magyar közigazgatás. Ballagi Gézától. 19
III. Költemények :
I. Dalok: I. Te szép virág . . . } Bulla Jánostól. 34
II. Elhallgat a bülbül . . . }
II. A szépek szépe. Rudnyánszky Gyulától. 35
IV. Neologia és orthologia. Dukay Vilmostól I. 54
V. A magyar helyesírás. Brassai Sámueltől I. 63
VI. Reform-politikánk. Justustól I. 71
VII. Képzőművészeti szemle. Közli Beleznay Albert 83
VIII. Az utolsó Csicsay. Bodon Józseftől. 100
IX. Drámai szemle, közli Y. 126
X. Könyvszemle 127

II. FÜZET.

I. Aranytermő vidékek. G. vom Ráth után Pethő Gyula II. 133
II. A magyar helyesírás. Brassai Sámueltől II. 149
III. Swinburne Algernon Károly. Angol kútfők után Scossa Dezsőtől I. . 159
IV. A közvéleményről. 173
V. Tíz évi gazdálkodás. (1868—1877) Lukács Bélától. 181
VI. Reform-politikánk. Justustól II. 192
VII. Költemény. Téli kép. Hegedűs Istvántól. 214
VIII. Neologia és orthologia. Dukay Vilmostól II. 217
IX. Észrevételek a Heinrich magyarázta Cid-hez. Tiber Ágostontól. . . . 225
X. Könyvszemle 236

III. FÜZET.

I. Szerbia és Törökorszag a XIX. században. K. Király Páltól. 245
II. Neologia és orthologia. Dukay Vilmostól III. 277
III. Swinburne Algernon Károly. Angol kútfők után Scossa Dezsőtől II. . 286
IV. „Nemzeti" tévedések. Dukay Vilmostól. 302
V. Reform-politikánk. Justustól III. 308
VI. Zichy Mihály, müvészeti jellemzés. Horváth Károlytól. 330
VII. Könyvszemle. 336

I.

ARANYTERMŐ VIDÉKEK.

G. VOM RÁTH UTÁN PETHŐ GYULA.

G. vom Ráth, a bonni egyetem tanára s Németország egyik legkitünőbb mineralogusa, már régibb idő óta igen kiváló előszeretettel foglalkozik hazánkkal. Nem csak több ízben beutazta országunk néhány vidéket, de ez alkalmakkal szerzett tapasztalatait tudományosan is értékesítette. Így az 1875- és 1877-ik évi utazásai több igen becses ásványtani és kőzettani értekezésre szolgáltattak neki alkalmat és anyagot. Utazása leírásaiban és jelentéseiben bányavidékeinkről, tudományos intézeteinkről s különösen a magyar nemzeti muzeum remek gyűjteményeiről mindig a legnagyobb elismeréssel ír és beszél. Két évvel ezelőtt, midőn legutóbb látogatott el hozzánk, hosszasabban tanulmányozta az Aranyos vidékét és Vöröspatakot; s emez útjának leírásában oly lelkesedéssel emlékezett meg e vidékről, hogy *Cotta Bernát* szép kifejezését, a ki vagy tizenhét évvel ezelőtt Vöröspatak vidékét *Erdély eldorádójának* nevezte el, *Ráth Európa eldoradójára* változtatta.

Legközelebb *Ráth* úr egyik legkedveltebb tárgyáról, *az aranyról*, népszerű előadásokat tartott Bonnban és Godesbergben, s ez alkalommal végig vezetve hallgatóit az ó-kortól kezdve egész maig a föld legnevezetesebb aranytermő vidékein, s megismertetve az arany előfordulásának legnevezetesebb viszonyait mind az öt világrészben, szellemes és fölötte érdekes előadásaiban csinos részt juttatott a magyar aranybányáknak is. Az alábbi sorokban e szép és tanúságos s azóta nyomtatásban is megjelent*) előadásoknak tömör kivonatát találják olvasóink, s közbe a római III. alá igtatott fejezetben a Magyarországra vonatkozó szép részleteket egész terjedelmökben átültetve.

*) Über das Gold. Von Prof. *G. vom Ráth*. Berlin, 1879.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

I.

Plinius és Columbus. Arany és vas. Aranykor. Az Éden kertje. Ábrahám, Salamon és a régi Ophir. Sardanapal, Ninive és Babylon kincsei. — *Az ó-kor aranybányái:* az egyptomiak, az ethiopok, a görögök és a rómaiak aranybányászata és aranyforrásai. Spanyolország, Dalmátország, Francziaország.

A római flotta admirálisa, az idősebb *Plinius,* ugyanaz, a ki a Vesuv nagy kitörése alkalmával, épen 1800 évvel ezelőtt, a fojtó gázok belélegzése következtében halt meg, a nagyhírű *Historia Naturalis* 33-ik könyvét így kezdi: „Oh, vajha az életből az aranyat végképen száműzni lehetne, a „gonosz aranyszomjat" — a mint a legjelesebb írók magukat kifejezik — azt az aranyat, melyet minden jók gyaláznak és átkoznak s a melyet az emberi élet romlására fedeztek fel. Rút vétket követett el, a ki legelőször aranygyűrűt húzott az ujjára. A második bűnös pedig az, a ki legelőször arany denárt veretett".

Egy másik admirális, a nemes *Columbus Kristóf,* csaknem másfélezer évvel később, már nem ítélt ily szigorúan: „Az arany — úgymond — a legjelesebb dolog; az arany kincs; a ki ezt bírja, mindent megszerezhet, a mit e világon kiván, és — — lelkeket juttathat a paradicsomba".

Mi az igazság? — kérdhetnők e különböző beszédek halla tára, melyeket eme jelesek, koruknak legjobbjai hangoztattak. Bizonyára mind a ketten túlmentek a határon, az egyik a kisebbítésben, a másik a magasztalásban.

Ha a végzet vas helyett véletlenül aranyat temetett volna a föld gyomrába ugyanoly mennyiségben, az emberiség távolról sem emelkedett volna még a kultura azon fokára, a melyen jelenleg áll. A vas az emberi müvelődés fejlődésével oly szoros kapcsolatban van, hogy nélküle a haladást mai napság alig képzelhetnők. Nagy köszönettel tartozunk a végzetnek, hogy e két fémből nem megfordított arányban juttatott rendelkezésünkre; mert az arany — a fémek e leghaszontalanabbika — a vasat — a fémek e leghasznosabbját — ugyan soha, de soha sem pótolhatta volna. És a fémek e leghaszontalanabbikának mégis ősidők óta nevezetes szerep jutott az emberi javak értékének felbecsülésében.

Felfedeztetése messze túl esik a történelem határain. Maga a neve arra az időre emlékeztet bennünket, midőn még a nappal, az égi testek e legfenségesebbikével hozták kapcsolatba, mert példáúl

a héber neve (sahab) napsütöttet jelent, a latin *aurum* pedig az *or* gyökérszóra utal, melynek fény, világosság a jelentése. S az olyan régesrégi kifejezések, mint arany ifjúság, arany szabadság, nem arra utalnak-e, hogy az ember már nagyon régóta az aranynyal hozta kapcsolatba mindazt, a mi reá nézve legbecsesebb és legfelségesebb. De a költők megénekelte aranyidők, az emberiség egykori arany-ifjúkora, azok bizony sohasem léteztek. Silány, nyomorúságos kőkorszak az, midőn az ember fellép a világ színpadán, s még jó ha az is! A boldog, aranyos ifjúkor, nemünk aranyos ifjúkorának e képzetei azonban szinte kiirthatatlanok az emberek szívéből.

Az aranyról már a legrégibb hagyományok is emlékeznek; így a Genesis szerint az *Édenkertjéből* jövő folyónak, mely négy ágra szakadt, az első főága a *Pishon*, „mely megkerüli a *Havilának* egész földét, holott terem arany. És annak a tartománynak aranya igen jó...“ Habár sem Havila földjét, sem Pison folyót nem lehet biztosan megállapítani, mégis felthehető, hogy e föld nem más mint Colchis, a folyó pedig az aranyban bővelkedő Phasis, a hová az *argonauták* az arany-gyapjúért elhajóztak. Az aranygyapjúról szóló mondában úgy látszik az arany legősibb bányászása módjának emléke maradt fenn; mert még mai napság is vannak olyan tájak, a hol durvaszőrű bőröket raknak le a folyóvizek fenekére, hogy ily módon a fövénynyel tova sodródó aranyszemecskéket felfogják.

A legrégibb patriárkák idejében nincs említés téve az aranyról, de Ábrahám már „igen gazdag vala barmokkal, ezüsttel és aranynyal“. És a szolga, a kit Ábrahám elküldött, hogy Izsák számára feleséget keressen, aranyfüggőt (homlokpántot) és két arany karpereczet, majd később ezüst- és aranyedényeket és ruhákat ada Rebekának.

A Salamon király idejében Jeruzsálemben összegyűlt kincsekről a királyok első könyve beszél: Sába királynő temérdek ajándoka, mely fűszereken és drága köveken kivül főképen száz és húsz talentom (mázsa) aranyból állott; az *Ophir*-ból került rengeteg arany, melyből a 200 öreg paizs és a 300 kerek paizs kikerült, mindannyi vert aranyból, a melyek helyheztetének a Libánus erdőnek házába; az elefánttetemből készült királyi szék, beborítva finom aranynyal; az aranyból való edények és a Libánus erdőházának tiszta arany edényei („nem vala azok között semmi ezüst: mert annak semmi becse nem vala Salamon idejében“) mindezek annyira ismeretesek, hogy elég csak reájok hivatkoznunk.

Az *egykori Ophir* helye felől azonban, a honnan aranyon és ezüstön kivül elefántcsont, majmok és pávák is kerültek, hosszú időn át sokat vitatkoztak, s még ma is megoszlanak a vélemények, valjon az Indus mellett, vagy az afrikai parton keresendő-e? Újabb idők kutatásai szerint az utóbbi valószínű, mert a mai Szofalában, Madagaskár szigetével szemben, a déli szélesség 20-dik foka alatt, találtak az egykori Ophir igen valószínű (némelyek szerint egészen bizonyos) nyomaira.

Midőn Sardanapal minden kincsével együtt megégette magát Ninivében, beszéli Diodorus, a tűz helyén oly tömérdek aranyta és ezüstöt leltek, hogy ezer teve volt csak képes a kincseket Babylonba és Egbatanába elszállítani. A Babylonban felhalmozott roppant kincsekről fogalmat ad Herodot leírása, a ki azt mondja, hogy a templomban „Zeusnak egy nagy ülő szobra volt színaranyból, mellette egy nagy asztal, szék és zsámoly szintén vert aranyból, s a mint chaldaeusok mondják, mindez nyolczszáz font aranyat érne. Aranyoltár, több más aranyszobor, az egyik tizenkét rőf magas, és így tovább.

Babylon és Ninive aranykincseinek forrásait — a melyek azonban már régesrég kiapadtak — alkalmasint Ármeniában kell keresnünk. Az assyrok és babyloniaiak, valamint Croesus tömérdek aranykincse, sőt az akkor ismeretes világ csaknem minden aranya Persepolisba, a perzsa világuralom fővárosába folyt össze. Nagy Sándornak mindez zsákmányául esett; az ő halála után pedig vezérei között osztatott fel, míg később e sok ezer mázsa arany — ama változatlan törvény hatalmánál fogva, hogy az arany a hatalom attributuma — lassanként Rómában halmozódott össze.

Évezredekkel ezelőtt Egyptom is gazdag volt aranykincsekben, melyek Ethiopiából és a felső Nilus más országaiból származtak. Pharao a thebei templomban minden esztendőben sok aranyat áldozott az istenségnek. Rhamses nagy aranyszéken trónolt, ha a tanácsot vezette. Sesostris aranyadót vetett az ethiopokra leigáztatásuk után. Kambyses a hosszú életű ethiopokhoz, a kikről Herodot beszéli, hogy a legnagyobb és legszebb emberek voltak, követeket küldött ajándékokkal, s többek között egy arany nyakláncczal a királyhoz, a ki „midőn ezt meglátta, nevetett; azt gondolván, hogy az bilincs és azt mondá, hogy nekik egészen más, sokkal erősebb bilincseik vannak. Levezette a követeket a tömlöczbe, s ime ott minden rab aranyláczból való bilincsekbe volt verve".

Az *egyptomiak aranybányászatáról* az Ethiopia felőli határon, az iménti kalandos híreknél sokkal megbízhatóbb és pontosabb leírást ad Diodorus Siculus. „Az aranyat, úgy mond, egy fehér márvány ereiből bányászszák. Egyptom királyai a bűnösöket és a hadi foglyokat küldik az aranybányákba, valamint az árulás útján hamisan feladottakat és a haragból tömlöczbe vetetteket is, néha egyedül, néha egész atyafiságukkal; részint azért, hogy ily módon a bűnösök bűnhödjenek, részint hogy munkájok által nagy jövedelmek háramoljanak az államra. A bányákra küldöttek, a kik nagy számmal vannak, éjjel-nappal dolgoznak, minden pihenő nélkül és bilincsekbe vannak verve. Szökésre nem nyilik alkalmuk, mert idegen országbeli katonák állanak őrt, úgy hogy beszélgetés vagy barátságos érintkezés útján az őröket senki sem csábíthatja el. A legkeményebb aranytartalmú kőzetet nagy tűzben égetik ki. A porhanyóvá lett követ már most sok ezer nyomorúlt ember vésővel munkálja meg. E szerencsétlen életre elítéltek legerősebbjei hegyes vaskalapácsokkal, puszta erőfeszítéssel verik szét a márványszerű sziklát. A tárnákat nem egyenes irányban vágják, hanem a csillogó márványerek mentében... A kivágott darabokat a földre vetik s ezt a munkát szakadatlanúl folytatják a felvigyázók kemény szidalmai és ütlegei között. A 17 év alatti fiúk összeszedik a tárnákban és sziklaüregekben levert darabokat s kiviszik a szabad ég alá. A 30 év alattiak e töredékek egy-egy részletét kőmozsarakban, vastörőkkel borsó nagyságú darabkákká törik. Ezektől az asszonyok és öreg emberek veszik át, malmokba hányják, s ketten-hárman taposva egy kereket, lisztté őrlik az anyagot. Minthogy pedig a testére senki sem fordíthat némi gondot, se ruhája nincs, hogy mezítelenségét elfödözze, senki sem tekinthet e nyomorúltakra a nélkül, hogy végtelen siralmas állapotukat meg ne szánja. Se a beteg, se a törődött, se a gyönge asszony nem részesül semmi legkisebb elnézésben vagy enyhítésben, hanem valamennyit ütésekkel kényszerítik a folytonos munkára, míg csak meg nem törnek a szerencsétlenség terhe alatt s kiszenvednek e nyomorúság közepette. Sokan nagyobb sóvárgással várják is a halált mint az élet folytatását. E bányák ősrégiek és berendezésök még a régi királyok idejéből származik".

Diodorus e megrázó vázlatából *egy* vigasztaló meggyőződés mégis háramlik reánk; az, hogy az emberiség a humanitás útján igen nagyot haladt. (Kivéve persze Szibériát!)

Herodot néhány mondatát összeszedve egy igen érdekes követ-

keztetésre juthatunk: „A világ végeinek, úgymond, a legszebb javak jutottak osztályrészül. A világ vége kelet felől India. — Ott végtelen sok arany van, részint ássák, részint folyókból fogják ki. Délfelől lefelé napnyugotra határlik az ethiop föld a világ végén. Sok aranya van és rettenetes elefántjai. — Európa végéről napnyugotra semmit sem mondhatok bizonyosan. — — De az ón meg a borostyánkő a legszélső határáról kerül. Európa éjszaki részén azonban igen sok arany van, az bizonyos. De hogy miképen bányásszák, azt nem tudom megmondani. A világ végei tehát úgy látszik a többi földet körűlzárják és magukban rejtik mindazt, a mi nekünk a legszebbnek tetszik és a legbecsesebb".

Herodot e szavaiban egy oly igazság rejlik, mely az évek százai és ezrei jártán mindinkább megbizonyosodott. Az a tény t. i., hogy a gazdag aranytermelés fészkei mindig a cultura meghódította és kikutatta országok határán vannak. A szűz országok legelső adománya, melylyel a néha nagyon is vad hatalommal berontó cultur-embernek kedveskednek — az arany. Ha ezt beszüretelték, akkor azután csendes munkával gyökeret ver a földmüvelés s megtelepszik a müvelődés.

Hogy Herodot előtt a görögök által ismert földtájak középső övei is sok aranyat szolgáltattak, az kétségtelen; bizonyítja Croesus roppant gazdagsága is. Legrégibb forrásaik Troas bányái s a Pactolus folyó fövenye valának. Az aranytermelés övei tehát már Herodot idejében is tágúltak és hátráltak a határok felé. S hogy az arany főképen a szűzországokban fordúl elő, míg az emberi hatalom terjedtével folyton fogy, azt úgy látszik már akkor is eléggé tudták. Erre utal Plinius egy nevezetes helye, a hol a colchisi Esubopes királyról azt mondja, hogy igen sok arany és ezüst birtokába jutott, mert az országát még szűzállapotban foglalta el.

Fölötte érdekes *a római birodalomban* nyomozni az arany történetét.

Az első századokban Róma szűkében volt az aranynak. A rómaiak csodálkozva szemlélték a gallusok aranyékszereit és aranynyal kirakott fegyvereit. A római „államkincstárban" a békeváltságúl szükséges ezer font arany sem volt meg. (338 Kr. e.) Előkelő asszonyok járúltak aranykészleteikkel a váltságdíjhoz, nehogy a templomok „szent aranyához" legyenek kénytelenek hozzányúlni.

Midőn később a rómaiak diadalmasan kűzdöttek a gallusok ellen, Cajus Sulpicius a hadi zsákmányból egy jelentékeny nagyságú

szín-aranyrögöt tett le szent kincsül a capitoliumban, a melyet kocz-kakövek közé falaztatott be, 356-ban Kr. e.

Róma uralmának terjedtével a nemes fém mennyisége is gyarapodott, úgy áramolván mindenfelől a nagy birodalom fővárosába, miként a test vére áramlik a szívbe minden felől. De főképen két nagy esemény volt az, a mi előbb nem sejtett arany kincseket juttatott Rómába: Spanyolország meghódítása, Carthago leveretése után, és Kis-Ázsia birtoka a Mithridates ellen folytatott győzelmes háborúk következtében.

A mi Amerika felfedezése után megtörtént, hogy a távol nyugotról temérdek aranykincsek jöttek keletre, s itt csaknem minden dolgok értékét megváltoztatták, ugyanaz megtörtént másfélezer évvel az előtt egy ízben, midőn a spanyol-lusitán aranykincsek Rómába kerültek. Plinius 20000 fontra becsüli azt az aranytömeget, a mely Asturiából, Gallaeciából és Lusitaniából évenként a fővárosba került. Leggazdagabb Asturia, úgymond Plinius, olyan gazdag jövedelmet századok jártán nem adott egy ország sem. A Tájót tartották a Pó folyón, a thraciai Hebrón, a lydiai Pactoluson s a Gangesen kivül a leggazdagabb aranyos fövenyü folyónak. Mai napság persze, a Ganges kivételével, e folyók egyikéből sem mosnak aranyat, s ennek a termelése is teljesen elenyésző a világforgalomra nézve.

A második nagy esemény, Kis-Ázsia birtoka, régi hírű aranytermő országok gazdagságát vitte át Rómába. Az évezredeken át részint a folyók fövenyéből, részint Troas, Colchis és Armenia bányáiból s egyébünnen felhalmozódott aranytömegek, kezdettek mind Rómába áramlani. Kielégíthetetlen aranyszomja által főképen a rettenetes Sulla tűnt ki. Mithridates a nála járt követet, Marcus Aquiliust megfogatta s a római aranyszomj embertelen kigúnyolására a szájába olvasztott aranyat öntetett.

Míg az imént felsorolt területek régi culturországok voltak, melyeknek aranybányái már ki voltak merítve, vagy a kimerüléshez közel állottak, az ibériai félszigeten a rómaiak csaknem szűzországba tették be a lábukat, a melynek aranykincseit igyekeztek is a legnagyobb erélylyel kizsákmányolni. Sziklákat törtek, bontottak és omlasztottak s nagymérvű vízmüveket alkalmaztak az arany kibányászására, úgy hogy e tekintetben kétezer évvel megelőzték Kalifornia nagyszerű, vízerővel végrehajtott bányászmunkáit.

Érdekes adat az ibériai félsziget egykori aranygazdagságára nézve egy felirat, melyet Portugalia keleti részén találtak. Valami

Titus Claudius Rufus mond benne köszönetet Jupiter optimus maximusnak 120 font súlyú arany leletéért.

Spanyolország régi aranyfekhelyeit megkisértették az újabb időkben ismét müvelés alá venni, de teljesen sikertelenül. A mint Spanyolország kimerült, ép úgy kimerültek már régesrégen Európa többi részei is. Meglepetéssel olvassuk Plinius könyvében, hogy a most érczekben oly szűkölködő *Dalmátország* Néró idejében még aranyat szolgáltatott. Némely napon *ötven fontot* is ástak; s az arany a felszínhez közel, közvetlen a gyep alatt hevert: „in summo cespite". — Régebbi időkben Gallia is kétségtelenül bővében volt az aranynak; a tectoságok, a kik déli Francziaországban a Tolossától a Pyrenaeusokig laktak, saját országukban bányászták az aranyat. Mai napság Francziaországhan az aranybányászat eredménye igen csekélyre rúg. Így apadtak el lassanként a nagy római birodalom aranytermő forrásai.

II.

A nagy felfedezések időszaka: Columbus első utazása, az aranyos Castilia, Atahuallpa inka kincsei, az El-Dorado és aranyfalai, Brazilia, Minas Geraes s a paraguáji vérengzések. — Középponti Európa: Noricum ősbányái, felső Karinthia és Salzburg, Csehország, Morvaország és a két Szilézia, a rajnai arany, Skandinávia.

„A világ végei rejtik a legszebb javakat". Ezek voltak Herodot igéretes szavai. S ez a képzet az egész ókoron és középkoron keresztül vonúlt. Sőt efféle eszméknek részök volt még a Columbus nagyszerű terveiben is — a keletet nyugati úton elérni. Ama század képzelete szerint kelet legszélső határa Zipangu (Japán) volt, a „legnemesebb és leggazdagabb sziget, melyben szörnyű sok arany terem". Távol nyugotra pedig a meseszerű Antiglia sziget feküdt volna. 1414-ben egy portugál hajó jutott e sziget közelébe, rajta a hajó népe keresztyén lakosokat talált s földében aranyat fedezett fel.

Columbus czélja az aranyban bővelkedő Zipangu volt. 1492. október 12-én kötöttek ki Guanahani vagy San-Salvador (ma Watling) szigeten. A spanyol hajósok már az első napon örömmel pillantották meg, hogy a benszülöttek aranydarabokat viseltek keresztül fúrott orraikban. Mentől tovább nyomúltak kelet felé a hajók, annál tetemesebbnek mutatkoznak az indusok birtokában levő aranyszemek, a melyeket szivesen odaadtak üveggyöngyökért és olcsó csecsebecsékért. — Mikor a szerencsés admirális az új világ felfe-

dezése után ünnepiesen vonúlt be Sevillába, papagályokat és aranyrögeket hordoztak előtte.

Ez volt a kezdete ama századokon át tartott aranyáramlásoknak, a melyek Amerikából az oczeánon keresztűl Európába ömlöttek.

Ha a felfedezendő országok aranyban való gazdagsága már az első nagy tervezések alkalmával is lényeges szerepet játszott, ezentúl csakugyan az aranyszomj vált azzá a hatalmas rúgóvá, mely a merész conquistadorokat sarkallotta. Cuba, Hayti és Jamaika szigetén, nemkülömben középponti Amerika szárazföldén, Honduras, Nicaragua, Costaricca és Veragua tartományokban mindenütt hallatlan mennyiségű aranyat találtak. Ez volt az „aranyos Castilia“ — a mint akkoriban a földnek ezt a részét elnevezték.

De bármennyi aranyat bezsákmányoltak is már a foglalók, a kontinensnek egyéb, még fel nem fedezett részei, úgy tetszett, az addigiaknál még nagyobb kincseket rejtenek. És csakugyan Peru gazdagsága a legmerészebb várakozásokat is fölülmúlta. Amerika felfedeztetése után 41 év tölt el midőn egy szerencsétlen inka (Atahuallpa) caxamarcai fogságában csodálatos mennyiségű aranyat igért szabadságáért váltságdíjúl. Ez elárúlt és sanyargatott fejedelem egy 22 láb hosszú, 17 láb széles szobában volt fogva. Felemelte kezét, s azt mondá, hogy ime a meddig a keze fölér, addig tölteti meg a szobát aranynyal, ha visszanyeri szabadságát.

Legott hírnökök járták be nagy birodalma minden részeit. A váltságdíj kiteremtésére nemcsak az alattvalók, hanem a hires Naptemplomok is összerakták aranykincseiket. E négy templomban (Cuzco, Pachacamac, Huaylas, Huamachuco) a cultus középpontját nagy aranykorongok képezték, a melyekre a felkelő nap sugarai estek. A falak és a boltozatok aranylemezekkel voltak beborítva. A cuzcoi templomban aranytrónusaikon űltek az elhalt királyok, a napfiak mumiái. A nap-templomokkal összeköttetésben levő aranykertek (huertas de oro) a spanyolokat a legnagyobb csodálkozásra indították. E kertekben a legtisztább aranyból készűlt fák voltak, lombostól, gyümölcsöstől pompásan utánozva, sőt még aranymadarak is űldögéltek arany-ágaikon. Legsikerűltebbeknek mondották a csöves kukoricza-növények utánzását. (Az úr házához diszítésűl az arany oltáron, asztalon s egyéb arany tárgyakon kivűl már Salamon is csináltatott utánzott, aranyból való virágokat. Királyok I. k. VII. 49.) A szerencsétlen inkát azonban se az aranynövények és készületek, se a többi kincsek nem mentették meg bíztos veszedelmétől.

Midőn az indusok kezei közt lévő aranyat cselszövénynyel és erőhatalommal már mind összeszedték, gyakran a torturák alkalmazását sem kímélve, az ország aranybősége új veszedelmet hozott lakosaira. A benszülötteket egyszerre csak raboknak s a fehérek szolgáinak nyilvánították, a kiknek azután részint a folyókból mosni, részint a hegyek ereiből bányászni kellett az aranyat. A nehéz munkához szokatlanok levén, igen sokan öngyilkosságra adták magukat. Nemcsak egyesek és családok, hanem egész községek lakosai lettek öngyilkosokká. Így lett az aranyban gazdag, egykor sürű népességű Hayti időjártán puszta lakatlan szigetté.

Miután az ecuadori, perui és boliviai Andesek felföldét aranykincseivel nagy körvonalakban gyorsan megismerték, csakhamar egy csodálatos balhiedelem keletkezett, egyáltalában a valaha felmerült s az emberiség történelmében jót, rosszat szerzett balhiedelmek leghatalmasbika. Ez egy Eldorado képtelen képzete volt.

Sok ezer mázsa aranyat összezsákmányoltak már és Spanyolország a világnak nemes fémekben leggazdagabb országa lőn. De mindez, úgy hitték, semmi, csak elenyésző semmiség azokhoz a kincsekhez képest, a melyek Dél-Amerika belsejében rejlenek. Rendíthetetlenül hitték, hogy ott egy új „inka-dynastia“ fővárosa fekszik; az a város, mely a Parime tavától körűlfolyva, aranykoczkákból épített fallal van körűlvéve. Az ország és az aranyváros (Manoa) leírása és térképe meg is jelent. — E sovárgott Eldorado elérésére nagyszerű expeditiókat szerveztek, a melyek a felföldről behatoltak a nyugat roppant erdős vidékeibe, a nélkűl, hogy egyebet találtak volna, mint óriás-folyókat, mocsárokat és áthatolhatlan erdőségeket. Az Eldoradóban való hitnek, mely a XVI-dik században minden kétségen felűl állónak tetszett, még a mult század végén is voltak teljesen bízó követői, a kik benyomúltak a Guayana-erdőségekbe, hogy vágyaik czélját elérhessék. Az aranyos mythos az Andesek tövéből mind tovább és tovább szorúlt kelet felé; a délamerikai continenst egész szélességében átbarangolták, de az arany falak körítette várost bizony csak nem találták meg.

Kétszáz esztendő alatt az Új-Világ e felsoroltuk aranyforrásai kiapadtak s tartalmuk átömlött Európába. A megmaradt erecskék pedig fölötte csekély hasznot adtak. Ekkor tűntek fel aranykincseikkel Brazilia és a Laplata országok. Minas Geraës-ben 1680-ban fedezték fel az első aranyat s csakhamar hasonlók történtek a többi szomszédos tartományokban is.

Braziliában is a sovár aranyszomj volt az, a mi az ,úttalan vad vidékeken és mocsárokon keresztül mind beljebb és beljebb vonzotta az embereket, s eme részeknek legalább geographiai tájékoztató ismeretére vezetett. Hosszas és nagy küzdelmekbe került azonban, míg az európaiak ezeket is birtokukba vehették. Főképen az úgynevezett paulistákkal gyűlt meg a bajuk, mint hogy ez az első európai betelepedőkből és benszülöttekből álló, elszánt és kitartó népkeverék minden törekvéseiknek ellentállott. De végre sok véres és elkeseredett küzdelem után mégis leverték őket s a Paraguai folyamon állandó flotillát tartottak (k. b. 1733-tól kezdve) a közlekedés biztosítására.

Így már most a mult század folytán Brazilia lett, a spanyol birtokok kimerülése után, a föld legfontosabb aranytermelő országa. Gazdagságának tetemes volta kiderül abból a tényből, hogy a portugál korona 1754-ben csupán Minas Garaës-ből 1708 kilo aranyat szedett *quinto* (a termelés ötödrésze) fejében. De ezek a források is csakhamar elapadtak, s a jelen században, néhány gazdagabb eret és esztendőt kivéve, ismét a minimumra sülyedtek alá.

Humboldt Sándor lehető gondosan kikutatta és összeállította, hogy 1492-től fogva 1803-ig mennyi nemes fémet szolgáltatott Amerika. Az illető összegek — bizonyára inkább mérsékelve, semmint túlozva számítva — az aranyra 2929 millió, az ezüstre 9466 millió forintra rúgnak. Az arany tömege súly szerint kifejezve 21,252 métermázsa, az ezüsté 1.056,395 métermázsa. Még világosabb fogalmat nyerünk e mennyiségekről, ha a térfogatokat számítjuk ki: egyöntetű tömegben az arany 109 köbméternyi tért, az ezüst pedig 10,061 köbméternyit töltene ki.

A mult század végefelé és a jelen század elején az amerikai aranytermelés igen csekély mennyiséget mutatott fel. Csaknem azt lehetett volna már hinni, hogy a roppant continens arany-ezüst bányái végképen kimerültek. De akkor még teljesen érintetlen szűzországok voltak e continensen, a melyeket kiaknázni a jelen század második felének jutott osztályrészül. — Mielőtt azonban e nagyszabású bányavállalatok fölött rövid szemlét tartanánk, vessünk még egy futó pillantást Európa középponti részeire, a melyekről ezideig nem emlékeztünk.

Tacitus azt írta a germanokról, hogy aranyuk és ezüstjök nincsen... ámbár nem akarja vitatni, hogy csakugyan ne volna valahol ezüst vagy aranytartalmú ér, mert hát ki kutatta valjon

hol van? — Egy kelta törzs azonban, a tauriskusok törzse, már régen Tacitus előtt ásott aranyat Noricumban. (E provinciát a rómaiak nem számították Germaniához). Ezek a *felső-karinthiai* és a határos *salzburgi* nemesércz-fekhelyek voltak.

Noricum aranygazdagsága különös okúl szolgálhatott a rómaiaknak arra, hogy az előbb szabad népet Kr. e. 15-ben leigázzák. A gazdag aranybányák a rómaiak birtokába estek, a szép völgylapályokon villákat építettek, maga az otthontalanná vált népesség pedig a hegyek közzé menekűlt. Ekkor keletkezett Teurnia bányaváros közel a Dráva és a Möll összefolyásánál, s virágzott az V-ik század közepéig. Most azonban kelet felől szlávok törtek be, a római nyelv és cultura elenyészett s a bányák parlagon hevertek mintegy háromszáz éven át, míg a szlávokat bajor népek ki nem szorították. A bányászat ez idő alatt az elnémetesedett országban szép lendületnek indúlt, a nemes ereket átkutatták és nyomon követték egész a legmagasabb hegytarajokig; s virágzása tetőfokát a XV-ik és XVI-ik században érte el, a midőn a bányák száma ezerekre ment s az évenkint kibányászott arany értéke 1460-tól 1560-ig, mintegy *nyolcz millió* forintra rúgott, a mi az akkori értékviszonyok között bizony rettentő nagy összeg volt!

Karinthia és Salzburg virágzó aranybányáinak elpusztulása a történelem egy szomorú lapjával van kapcsolatban. E két ország bányásznépe, nemsokára hogy Németországban a reformatió szövétneke fellobogott, sietett az új tanhoz csatlakozni. Ezzel pedig a vallási türelmetlenség sújtó csapásai és végtelen üldöztetések következtek reájok. Egymásután érkeztek a súlyos rendeletek, hogy mindaz, a ki vonakodik a katholikus egyházhoz visszatérni, tartozik az országból kitakarodni. A nép hű maradt új hitéhez s a kiküldött vallási commissariusok előtt egész községek bátran, egyhangulag kinyilatkoztatták, hogy „az ágostai hitvallástól el nem térnek; még életök, vérök és javaik elvesztése daczára sem". Az 1604. február 12-iki országgyűlési határozat azután döntött nemcsak a protestansok, de egyszersmind az egész ország sorsa fölött. Munkások nélkül a bányászat abba maradt, új s hozzáértő vállalkozók nem akadtak, az ipar és minden üzletág elapadt, a vidék elnéptelenedett...

Kilencz évvel ezelőtt egy kilátást igérő helyen, 2740 méter magasban ismét megkezdték a bányamüvelést Karinthiában, de eddigelé igen kevés sikerrel. A karinthiai aranytellérek a magas Tauern-on átcsapnak Salzburgba, s ott, különösen a XVI-ik században

igen gazdag (évenkint átlag harmadfél millió forintnyi) jövedelmet adtak. Mai napság pedig nem sokat vétünk, ha Salzburg átlagos évi termelését nyolcz kilo aranyra teszszük, a mi 11,000 frt értéket képvisel.

Míg ez alpesi bányákhoz, részben legalább, még most is reményt kötnek, *Csehország* és a többi országok tanúságos példái az egykor fölötte gazdag, most pedig csaknem teljesen kimerült bányavidékeknek. A X-iktől a XV-ik századig Csehország első rangú aranytermő föld volt Európában; s aranyát részint mosás, részint bányászás útján nyerte. Egyik aranyban bővelkedő része az *aranyos Sázava* (Zlatonosná Sázava) vidéke volt, így nevezik a csehek a Moldva legnagyobb mellékfolyóját. A másik aranyos vidék a felső Moldva mellett Pisek körül terült el. Hogy ezt a „homok város"-t az aranymosók alapították, azt a neve is világosan bizonyítja, a mennyiben a Bohati Pisek, *szerencsés homokot* jelent. Innentől kezdve a Watawa-folyó völgyében világos nyomai vonúlnak fel az aranymosóknak a cseherdőbeli Bergreichensteinig, mintegy tíz mérföldnyi hosszaságban. A halmokon háromszáz éves tölgyek jelölik hátrahagyott nyomaikat. Valamint az Alpesek aranya, ép úgy Csehországé is a legrégibb képződésű rétegekbe tartozik.

Hajdanta még *Morvaország* s osztrák és porosz *Szilezia* is szolgáltattak aranyat, minek az emléke sok helynévben maig megmaradt; de bányáik, valamint a Fenyű- (Fichtel-) hegységbeli goldkronachiak és a Thüringiai erdőbeli steinhaidaiak, régesrég elpusztúltak.

Európa aranyfövenyes folyói között figyelmet követel még a *Rajna*. Ezer évnél régibb idő óta mosnak fövenyéből aranyat. Leggazdagabb a philippsburgi part, Carlsruhetól negyedfél mérföldnyire éjszak felé. A badeni kormány az új birodalmi pénzek behozatala előtt a mosott arany ból évenkint vagy kétezer aranyat veretett „*Ein Dukat aus Rheingold*" felírással. Daubrée párizsi tudós kiszámította egy ízben, hogy a Rajna fövenyében Basel és Mannheim között legkevesebb 170 millió frank értékű arany hever. De ez oly szörnyű módon eloszolva fordúl elő benne, hogy csak a legkedvezőbb helyeken s a legkisebb napszám idején fizeti ki magát az aranymosás. A legnagyobb darab arany, a melyet eddigelé német földön találtak, az volt, melyet 1326-ban egy kis fiú az Enkirch melletti Grossbachban talált a Mosel közelében. A súlya 66 gramm volt.

Mindazok az aranytartalmú uszadék földek, a melyek Európát

egykor Spanyolországtól Sziléziáig, Thraciától Galliáig borították, végkép ki vannak merítve, vagy legalább a kimerüléshez közel állanak. Újabb időkben csak ott fordúlt elő kivétel, a hol még érintetlen, emberek által át nem kutatott talajt sikerült felfedezni; így a skandináv félsziget legéjszakibb részén (Finnmark), a hol az aranyásás, ha nem ad is valami fényes jövedelmet, de legalább annyira a mennyire kifizeti magát.

III.

Magyarország aranytermő vidékei. Vöröspatak, Európa Eldorádója. Opitz Márton verse. Zúzómalmok az abrudbányai völgyben. A dákok régi bányái. Aranykristályok és egyéb termésalakok. A viaszos táblák. A tellur-arany-vegyületek. Az ország összes évi termelése.

„Európának csak *egy* országa*) szolgáltat még jelenleg is említésreméltó mennyiségű aranyat, t. i. *Magyarország*."

A hol az Alpesek Bécs és Pozsony táján éjszak-kelet felé véget érnek, ott ágaznak ki az európai nagy középponti hegységből a Kárpátok, hogy a szent István koronája országait egy roppant ívben körülövezzék. Az ily nagyszerűen körülbástyázott királyság keleti részét egy széles, gazdag tagozatú hegység — az úgynevezett Erdélyi Érczhegység — választja el a nagyobb nyugati résztől. Eme nagy hegységgyűrű belső oldalai, ép úgy mint a most említett határhegység, földünk életének egy aránylag kései időszakában hatalmas kitörések és részben vulkáni működések színterei voltak, a mely működés diorit, diabáz és főképen trachyt-hegyeket hozott létre. Ezek az eruptiv tömegek a nagy kárpáti gyűrűt csoportokba rendezkedve kisérik: mint a *selmecz-körmöczi*, az *eperjes-tokaji*, a *kapnik-nagybányai*, a *vöröspatak-nagyági* hegységek és így tovább.

Ezek a hegységek rejtik magukban a nemes érczeket. A legfontosabb aranyterületek a legutóbb említett két hegység vidékei; sőt ha Európában valamely terület megérdemli az *Eldorado* nevet, arra csak Vöröspatak érdemes, Abrudbányától nem messze az erdélyi Ercz-hegységben. Ezt a három folyó — Maros, Szamos s a három Kőrös — körülfolyta hegyvidéket a geologiai jelenségek változatosságában és gazdagságában Európának bármely más vidéke aligha fölülmulja. Közepütt hasítja keresztül az Aranyos, ez az

*) Ide nem számítva az uralbeli orosz aranybányákat, melyek nagyobbrészt az ázsiai részhez tartoznak.

aranytartalmú folyó, a mely kétségtelenül az a forrás, a honnan a thraciaiak legrégibb aranyleletei származtak.

Az Aranyos partján még a legújabb időkig is aranyat mostak a czigányok, a kik néhány latnyi aranynyal megválthatták magukat a katonai szolgálattól. De a mióta ez a czigány-privilegium megszünt, azóta az Aranyos partján nem mosnak többé aranyhomokot.

Az erdélyi Érczhegységben a természet úgy látszik tetszelgett magának azzal, hogy a hegyeket egészen szokatlan módon alakította és csoportosította. Mit csodáljunk inkább, a szörnyű mészszirteket és mésztornyokat-e, azokkal a vad hasadékvölgyekkel keleten, vagy a bazaltos Detunátákat, avagy a Vulkán és Korábia hatalmas hegytömegeit? A magaslatok majd vadak és kopaszok, majd pedig őserdőkkel borítvák. Itt a völgyek sziklásak és csillogó csillámpala-falakkal vannak körűlzárva, amott kies, erdőkörnyezte rétek alakjában mutatkoznak. Ezek a szép völgyek indították *Opitz Márton* költőt — a kit *Béthlen Gábor* fejedelem a gyulafehérvári iskolára hivott volt meg — 1622-ben, a „*Zalathna vagy a kedély nyugalmáról*“ (Zlathna oder von der Ruhe des Gemüths) czímű versének megírására, a melyben így szól:

Hier fleusst pur lauter Gold. Geringe Bauern wissen
Mit Waschen gut Bescheid und lesen einen Sand,
Der auch mit seiner Stärk' erobert Leut' und Land.
Hier pflegt vollauf zu tragen
Des Erdreichs milder Schooss die wunderbare Frucht,
Die mit so grosser Kunst und Arbeit wird gesucht.
Der Bauherr dieser Welt hat in den tiefsten Gründen
Das alles angelegt, auf dass wir möchten finden,
Was diesem Leben nutzt.

Zalathnánál kezdődik az aranytermő hegység, éjszaknyugot, nyugot és délnyugot felé terjeszkedve. A Zalathna közelebbi környezetében levő bányák azonban többnyire tönkre jutottak, a miben az 1849-ik évi viharos időszaknak is jó része van. De ha a zalathnai völgyből az abrudbányaiba térünk át, mely az Aranyos felé ereszkedik, a virágzásban levő bányászatnak legott a legörvendetesebb jeleivel találkozunk. A zúzómalmok zöreje — melyeknek pőrölyei, vízkerekek által hajtva, éjjel-nappal porrá és iszappá törik, zúzzák az aranytartalmú kőzeteket — egészen betölti a völgyet. Közel ezer zúzómalmot lehet összeszámlálni, mert csaknem minden parasztházban van egy, úgy hogy e körűlbelűl két négyszögmérföldnyi Eldo-

radónak csaknem minden lakója résztvesz bányászással és mosással az aranytermelésben.

Abrudbányától kissé éjszakra, kelet-nyugati csapással torkollik bele a fővölgybe a körűlbelűl egy mérföldnyi hosszú vöröspataki völgy, a mely már kétezer évvel ezelőtt középpontja volt a daciai aranytermelésnek. Szent István koronája országaiban aligha akad még egy olyan völgy, a hol olyan elevenség és munkálkodás pezsegne mint a vöröspatakiban. A völgyi patak mentén a lakások csaknem szakadatlan lánczban sorakoznak egymás után.

Ezer meg ezer zúzó-pőröly töri az aranykövet, melyet a hegyek oldalairól lovak szállítanak alá. Nagyszerű, komoly a völgy befejezése kelet felől. Két hegy ragadja meg egyszerre figyelmünket, nem annyira magasságával — mert a háttérben egy mögöttük felmagasodó hegykoszorú uralkodik fölöttük — hanem sokkal inkább ama visszariasztó sárgásbarna színök által, s azzal, hogy kopárok, csaknem minden tenyészet nélkűl valók. E két porphyrhegy a Csetátye és a Kirnik, melyeknek kőzete a népies felfogás szerint az arany voltaképeni termő kőzetének tekintetik. Csetátye románúl várat jelent; és a hegy ormát az ősrégi bányászat csakugyan romszerű alakzatokká törte és faragta ki.

Míg a régi dákok a római uralom ideje alatt, és már azelőtt is, a Csetátyét és a völgy másik oldalán szembenálló aranynyal gazdag Orla-hegyet furták össze-vissza számos szépen vájt és simított tárnával*) és bányászták ki aranykincseit, a kirnikhegyi bányák későbbi időkből valók. Jelenleg a Kirniket a leggazdagabb pontnak tartják Vöröspatak környékében, Mintegy nyolczvan bánya furja át e hegyet minden irányban, kvarcz-ereket követve, a melyekben kénes vasércz kiséretében fordúl elő az arany. A völgy talpától 300 méternyire fölemelkedő Kirnik kőzete fölötte sajátságos, aránylag fiatalkori porphyr. Az egész kőzettömegben elterjedt és szétoszlott kénes vasércz lassanként szétbomlik, s ez okozza a sziklák sárgásbarna színét és a patak vöröses okker-üledékét.

A kirniki bányákban a legfelségesebb aranykristályok fordúlnak elő. Kirnik, valamint Vöröspatak aranya általán, bővelkedik ezüstben; 16 — 17 karatos, azaz 24 súlyrészben 16 — 17 súlyrész arany és 7—8 súlyrész ezüst foglaltatik. Úgy látszik, hogy épen ez az ezüsttartalom az, mely az aranyat kristályok képzésére különösen hajlandóvá teszi. Az arany kristályalakja a szabályos rendszerbe

*) A német *Stolle* után ama vidék bányászai a tárnát *istoly*-nak nevezik.

tartozik s legtöbbnyire a koczka és a nyolczas (octaëder) combinatiójában mutatkozik. Egy-egy kristály nagysága ritkán haladja túl a három milliméteret. Ezekből az egyszerű kristály-egyénekből a természet alakító művészete magasabbrendű kristálycsoportokat, úgynevezett ikerképződéseket alkot, a melyek a legszebbek és a legfelségesebb azon idomok között, a melyekkel a szervetlen természetben találkozunk. Majd csinos, hatsugaras szerkezetű aranylemezeket pillantunk meg, majd aranycsillagokat, majd pedig háló- és szövedékszerű képződményeket, a melyek oly bámulatos finom szerkezetűek, hogy a laicus szeme művészi készületű aranybrocat-munkákat vél bennök megpillantani. Szép „szabadarany"-leletek (szabadon kiképződött termésarany) Vöröspatakon ritkán fordúlnak elő, mert az arany a tellérekben és járulékos kőzeteiben általán oly gyéren és oly finom részecskékben fordúl elő, hogy puszta szemmel semmit sem lehet belőle észrevenni.*) A vöröspatak-abrudbányai aranyos vidék évi aranytermelését átlag 6—700 kilóra lehet becsűlni, körűlbelűl háromnegyed millió forint értékben, minthogy egy kiló ezüsttel vegyes arany 900—1000 frtot ér.

Az ókor emlékei között a dák-római bányamüvek Vöröspatak körűl különös figyelmet érdemelnek. Pompás, simafalú, fölötte szabályos tárnák ezek, keresztmetszetök épszögű, két méternél magasabbak és $1^1/_3$ méter szélesek. Sajátságos jelenség ezekben az antik tárnákban az, hogy ott, a hol irányukat megváltoztatják (a mi azonban soha sem kanyarulatban, hanem mindig tört vonalban történik) mindig egy derékszögű, kiugró él van vágva. Még mainapság is világosan meg lehet ismerni azokat a helyeket, a hova tizennyolcz századdal ezelőtt a régi bányászok a lámpáikat helyheztették, míg ők maguk bányász-kalapácsaikkal és vésűikkel a nemes ércz erének nyomait követték. Ha meggondoljuk, hogy e bányamunkákat a régiek az iránytű ismerete és a puskapor alkalmazása nélkűl végezték, meg kell vallanunk, hogy az ókor művei a technikának ezen a terén is csodálatra méltók.

*) A tudós utazó ottjárta óta egy époly ritka mint becses lelet fordúlt elő, a mely még a bányászokat is közbámulatra ragadta, és pedig épen a Nagykirnik hegység egyik bányájában. Februárban mult esztendeje egy oly gazdag ércztelére akadtak, melynek majdnem minden pontja varázsszerűen csillogott a kristályos aranyszemecskéktől. Becséről tájékozást nyújt az a tény, hogy már hat hét alatt, egy 42 köbméternyi kivájt üregből, közel 86 kilogramm termésaranyat gyűjtöttek, összesen 87.567 frt értékben.

A vöröspataki római bányákban, és pedig a Vajdoja-hegyen találták azokat a nagyhírű *viaszos táblákat*, a melyek jelenleg a berlini**) és a budapesti muzeumokban őriztetnek.

A dácziai arany kétségtelenül hozzájárult a Dacia provinczia virágzásához. Sarmizegethusát, a régi dák királyi székvárost, a római Augusta Ulpia Trajana várossá változtatták át, mely még most is — a legpompásabb fekvésű helyek egyikén, a 2484 méter magas Retyezát éjszaki tövében, a tág és gazdagtenyészetű hátszegi völgybe mélyen betekintve — amphitheatrumával, mozaikjaival és egyéb romjaival tanúságot tesz az egykori pompáról és nagyságról.

Míg az abrudbányai, vöröspataki és az Érczhegység többi pontjain található termőhelyek termésaranyat szolgáltatnak, s ennélfogva már az ó-korban is ismeretesek voltak, a nagyági hegyek egy nevezetes *tellur-arany*-vegyületekkel tölt telér-rendszert foglalnak magukban.

Nemes fémeknek köztudomás szerint azokat nevezzük, a melyek más elemekkel való csekély rokonságuknál fogva a légkör oxydáló (élenyítő) hatásának ellentállanak. Míg a nem nemes (nemtelen) fémek mindig csak oxygénnel, kénnel s egyebekkel chemiailag vegyűlve fordúlnak elő fekvőhelyeiken, a nemes fémek túlnyomólag, sőt majdnem kizárólag termés állapotban találtatnak, s így mindenekelőtt az arany. Csak egy elemmel, a tellurral található az arany érczvegyületben mint tellur-arany, tellur-ezüst-arany stb., és ezek a sajátságos aranyérczek a földnek csak kevés helyén fordúlnak elő.*) 1774-ben egy földmüves a Dévától éjszak felé két mérföldnyire emelkedő magas, ormokékesítette, erdőborította hegységben egy jelentéktelennek látszó fekete ércz-eret fedezett fel, mely az aranynak és ezüstnek egy új elemmel való vegyületének bizonyúlt.

Ez új elemet Klaproth, a híres berlini vegyész ismerte fel legelőször és tellur névre keresztelte. Az a fekete aranyércz tehát

---

**) A nagy-enyedi reform. főiskola múzeumából; a hol azonban, mint hallomás után mondhatjuk, a szebb és épebb táblát maig is hűségesen őrzik.

*) E nevezetes tellur-érczek az erdélyi termőhelyeken kivül csak az amerikai Egyesült-Államokban, Coloradoban, még vagy két helyen fordúlnak elő. A nevezetes és igen fontos *Nagy-ági bányaterület* geologiai, petrographiai és ásványtani átkutatásával és különösen az ottani tellur-érczek tüzetes tanulmányozásával épen jelenleg *Inkey Béla* fiatal geologus foglalkozik a természettudományi társulat megbízásából s úgy tudjuk, hogy Inkey úr kutatásait, melyekkel közel két év óta foglalkozik, már eddig is igen szép és becses eredmények koszorúzták.

a legszebb leletek egyike volt. Általa a tudomány egy új elemmel s a vegyületek egy új fajával lett gazdagabb.

A hol egykor őserdő borította a hozzáférhetetlen szakadékokat, ott most, a meredek ereszkedőket körösköríl festőileg ékesítve, egy tekintélyes bánya-község terül. Ama szerencsés lelet következtében nagyszerű bányavállalat keletkezett, mely mintegy 3000 embert foglalkoztat s magának az államnak is még számos esztendőn át tekintélyes jövedelmet biztosít. (Így 1875-ben 38 ezer, 1876-ban 52 ezer, 1877-ben 47 ezer forint volt a jövedelem).

A magyar korona országainak összes évi aranyjövedelme jelenleg csak 1.700,000, legfeljebb 2.150,000 frt értéket képvisel. És *ez az aránylag csekélynek tetsző összeg mégis túlhaladja a többi* (a fentebbi értelemben számított) *európai országok összes aranytermelését.*

(Vége következik.)

II.

A MAGYAR KÖZIGAZGATÁS.

ÍRTA BALLAGI GÉZA.

Pártviszonyainkat szomorúan jellemzi az a tény, hogy az egyes pártok ép azon kérdések fölvetésétől és megoldásától tartózkodnak, amelyek államiságunkra, nemzetiségünkre nézve a legfontosabbak, s amelyek a jogállam és általában a szabadság előföltételeit képezik. Mennél tovább tart a pártoknak e siralmas tétlensége és ingadozása, annál nehezebbé válik feladatuk, mert annál inkább összebonyolódnak politikai viszonyaink, sőt majd egykor bekövetkezik az idő — nem is vagyunk már nagyon messze tőle, — amidőn nem leszünk többé azon helyzetben, hogy gyökeres reformokat kezdeményezhessünk s nem lesz erőnk és hatalmunk, hogy a szükséges reformoknak a gyakorlati életben képesek legyünk érvényt szerezni. Ugy járunk, mint az az ember, aki a látogatást ismerősénél hétről-hétre halogatja; az ismerős lassankint kezd irányában meghidegülni, míg aztán az ismeretség, a barátság végképen megszakad.

Az említett kérdések közt kétségtelenül a legéletbevágóbbak egyike, közigazgatásunk gyökeres rendezése. És pártjaink programmjából ép ez hiányzik. Midőn létrejött a fuzió s megtörtént az a

csuda, hogy a tigris és a farkas egy akolba szorúltak anélkül, hogy egyik a másikat bántotta volna; minden ember azt várta — és pedig méltán várhatta, — hogy az így megerősödött hatalmas párt, mely az ország színét-javát foglalta magában, a közigazgatást ázsiai traditióival fenekestől felforgatja, hogy helyébe egy, az ország és a nemzet érdekeinek megfelelő szervezetet állítson. A nemzet reménye azonban mindeddig nem teljesült. A hatalmas párt, egy-két kétes értékű kisérletét leszámítva, nemcsak hogy semmit sem tett egy jó közigazgatási rendszer megalkotására, de még csak szándékot sem mutat arra nézve, hogy legalább a jövőben tenni fog valamit.

A másik kormányképes párttól sem várhatunk közigazgatásunk tekintetében semmit sem. Mert ennek is, mint amannak, az a baja, hogy a legvegyesebb elemekből van összeállítva. Amint a régi Deák-pártnak minduntalan szemére vetették, hogy fölvesz magába minden politikust, aki kész a 67-es alapot magáévá tenni: ép oly jogosúlt e szemrehányás a most létező két nagy kormányképes párttal szemben is. Hogy aztán a pártok tagjai például a közigazgatás tekintetében a legellentétesebb álláspontot foglalják el; hogy az egyik municipalista, a másik centralista, az egyiknek eszményképei a kinevezett, a másiknak a választott tisztviselők, az egyik specialis magyar nemzeti érdekekért, a másik az oláh vagy szerb nemzetiségért lelkesül stb. — ez nem tesz semmit, ez legkevésbbé sem háborítja meg a jó egyetértést és a barátságot; de természetesen csak addig, amíg ezen kérdések közül egyik vagy másik szőnyegre nem kerül. Van tehát eszök — hogy triviálisan fejezzem ki magamat — a pártoknak, hogy e kérdéseket nem bolygatják, nehogy a pártszakadás valamikép bekövetkezzék. Ezért nem bízunk mi a kettő közül egyik pártban sem, hogy közigazgatásunkat valaha a jogállam követelményeinek megfelelő szellemben reformálni fogják.

A harmadik párttól pedig nem is várunk és nem is kérünk reformokat — már t. i. ezen a téren. A megyeház ódon falai közt nagyszabású gondolatok nem fogamzhatnak meg. Ama pártnak pedig csaknem minden tagja — tisztelet az egy-két kivételnek — ott érzi magát jól, úgyannyira, hogy még az ország házában is a legtöbbször ott képzeli magát.

Ilyen viszonyok közt kétszeres feladat várakozik a napi sajtó azon józanabb részére, amely a pártoknak nem rabszolgája, vala-

mint a mindenek felett független tudományos világra. Egyrészről meg kell állapítani, körvonalozni a szükséges közigazgatási reformokat, másrészről teremteni azokra nézve egy hatalmas közvéleményt.

S a sajtó ujabban, úgy-ahogy meg is tette és meg is teszi e tekintetben kötelességét.

Mondjon bármit Grünwald, Zólyommegye volt derék alispánja; állítsa bár a legszélsőbb túlzással, hogy journalistikánk a közigazgatásra vonatkozó modern eszmék elől elzárkózik, hogy Gneist müveinek s általában az önkormányzat intézményeinek külföldi minták szerint való tanulmányozása a hirlapíróknak még csak eszökbe sem jut: mi ezzel szemben bátran merünk hivatkozni a tényekre. Lapozgassuk csak például a „Pesti Napló“ régebbi folyamait, vagy a már megszűnt „Nemzeti Hirlapot“, — mindegyikben olvashatunk czikkeket, melyek a közigazgatást a legmodernebb szellemben tárgyalják, sőt az utóbb emlitett hírlap programmjába is felvette az állami administratiót életképes alapokon szervezett helyi önkormányzattal.

Az sem áll, amit szintén Grünwald és utána azon iró állít, akinek munkájával akarunk ezúttal tüzetesebben foglalkozni, hogy a közigazgatásról a tudomány színvonalán álló eredeti magyar munka se látott volna még eddig napvilágot. Vonjuk bár kétségbe, hogy Kunágoti, vagy Tisza, vagy Kovách László, vagy Szentkirályi, vagy gr. Forgách Ágost, vagy Okolicsányi röpiratai[1]) a tudomány színvonalán állanak; de Toldy Istvánnak a megyerendezésre vonatkozó nagyobb tanulmányától[2]), vagy Kecskeméthy Aurél szellemdús, éles kritikájától[3]), melylyel a régi megyék bálványát — talán nagyon is kiméletlenül — izre-porrá töri, — még a legelfogultabb ember sem tagadhatja meg, hogy a lehető legmodernebb eszmékkel vannak saturálva, s különösen Toldy tanulmánya, valamint általában a közigazgatásról irt számos hirlapi czikke (az „1848“-ban és Pesti Naplóban) oly felvilágositó, meggyőző hatással voltak a közönségre, hogy

[1]) Kunágoti (Vertán Endre): A képviseleti és önkormányzati rendszer, vonatkozva hazánkra. Arad, 1865. Tisza Kálmán: Parlamenti felelős kormány és megyei rendszer. Pest, 1865. Visontai Kovách László: Megyerendezés. Pest, 1866. Szentkirályi Móricz: Eszmetöredékek a vármegyék rendezéséről. Pest, 1867. gr. Forgách Ágost: Észrevételek a megyék átalakitása körül. Pest, 1868. ifj. Okolicsányi József: Törvényhatósági rendszer és felelős kormány. Miskolcz, 1868.

[2]) Toldy István: Megyerendezés az 1848. év szellemében. Pest, 1869.

[3]) Kecskeméthy Aurél: Parlamenti alkotmány és vármegyei reactió. Pest, 1867.

e hatásukat tekintve bizvást fölérnek — egész határozottsággal merem állítani — egy kis irodalommal. A legújabb időben pedig, az igaz, hogy Grünwald két röpiratának megjelenése után, egész sora adatott ki a kor színvonalán álló közigazgatási monografiáknak. Például — hogy csak a nagyobbakat említsem — Concha, Gruber és Hegedűs tanulmányai.[4])

De a világért sem állítjuk, hogy a sajtó immár teljesen megtette kötelességét a közigazgatási reformok előkészítése tekintetében, még kevésbbé mondhatjuk ezt a tudományról. Eredeti magyar munka, amely *tudományosan tárgyalná a közigazgatás egész rendszerét*, csakugyan nincsen, sőt, a míg az egyetemeken és a jogakadémiákon a közigazgatást úgy adják elő, amint jelenleg; amíg a kathedrákról paragrafusokat és nem tudományt hirdetnek: addig nem is igen várhatjuk, hogy más közigazgatási munka napvilágot lásson, mint olyan, amelyben a tételes iztézmények vannak úgy-ahogy rendszerbe öntve. Mert hát hiába, a mi irodalmi viszonyaink közt, tudományos munka, magáért a tudományért nem igen jelenhetik meg. Nincsen rá publikum. Hanem igenis a tudományos munka kiadását össze kell kötni azon gyakorlati czéllal, hogy azon munkát a főiskolákban mint tankönyvet is lehessen használni.

Annyi azonban áll, hogy úgy az eddig megjelent röpiratok és tankönyvek, legyenek bár még oly hiányosak és a magasabb igényeknek meg nem felelők, de különösen a hírlapok, olyan-amilyen befolyást mégis csak gyakoroltak ama közvélemény kifejlődésére, melyet napról-napra inkább és inkább megérlel magának administratiónknak gyarló állapota.

Valóban jóformán nincs is szükség tudósra és journalistára, hogy közigazgatásunk tarthatlanságát belássuk. A betegnek sem kell orvos, aki tudtára adja, hogy ő csakugyan beteg. Mindenki maga érzi legjobban a maga baját. De amint mégis a legtöbb beteg nem lehet el orvos nélkül, ha meg akar gyógyúlni: úgy a polgárok, akiknek a közigazgatás nyomorúságai, szabadságukat, nemzetiségöket minden lépten-nyomon fenyegetik, nem nélkülözhetik a toll

[4]) Dr. Concha Győző: A közigazgatási bíráskodás az alkotmányosság és az egyéni joghoz való viszonyában. Budapest, 1877. Gruber Lajos: A közig. bíráskodás eszméje, kellékei és alakzatai Európában, különös tekintettel Magyarországra és a kérdés parlamentaris sorsának hazánkban. Budapest, 1877. Hegedűs Sándor: Az önkormányzat és pénzügye. Budapest, 1878.

embereit, akik a reformokban ama nyomoruságok ellen orvosságot nyujtanak neki.

Ebben áll a napi sajtó s általában a sajtó jövő hivatása és bízunk benne, hogy e hivatásának igyekezni is fog megfelelni. Egyideig a polgársággal együtt inkább csak panaszkodott, kétségbe vonta közigazgatási intézményeink czél- és korszerűségét: de ez által is nagy szolgálatokat tett a közönségnek, amennyiben azt a bajok öntudatos felismerésére segítette. Ujabb időben ellenben már a közvéleményt azon reformokkal igyekszik megbarátkoztatni, melyek administratiónkat európai színvonalra lesznek hivatva emelni.

Legközelebb *Kolosy Miklós*, Sárosmegye főjegyzője, tette közzé tanulmányait a közigazgatás köréből.[5]) Még e munkában is a panasz játszsza ugyan a főszerepet s a positiv javaslatokat a jövőre nézve Kolosy is csak cum grano salis méri; de azért e tanulmányok a cselekvés emberei hasznát vehetik annyiban, amennyiben esetleg biztatást meríthetnek belőle, hogy cselekvésök irányát jól választották meg.

Kolosy Grünwald tanítványa, ép úgy, mint Grünwald viszont tanítványa Toldy Istvánnak. Hogy mégis Grünwald azt állítja, hogy a tudomány színvonalán álló közigazgatási magyar munka még eddig nem látott napvilágot, Kolosy pedig a Grünwald két tanulmányán kivül mást szintén nem ismer: ez ha nem hálátlanság a mester iránt, akkor különösen Grünwald részéről, vagy hiuság vagy olyan feledékenység, amelylyel szemben a gyanu nem egészen jogosulatlan.

Grünwaldnak azonban a világért sem vonjuk kétségbe érde, meit. Röpirataival ő egyrészről ismét fölrázta azt a közvéleményt amely már kezdett belefásúlni az administrativ nyomoruságba s amely már Toldy intéseiről lassankint megfeledkezett, másrészről meggyőző, habár talán kissé fárasztó, mert hosszadalmas érveléssel fölelevenité a magyar közigazgatási politikának legalább főbb irányelveit.

Szerinte közigazgatási szervezetünket a magyar nemzetiség és az egyéni szabadság érdekeinek megfelelőleg kell átalakítanunk. Ezen alapeszméből kiindulva bebizonyítja, hogy mi nekünk az angolához hasonló önkormányzat nem való. Amaz önkormányzat lényege ugyanis abban áll, hogy az állam polgárai önmegadóztatás utján, önmaguk, ingyen valósítják meg az állam feladatait. A mi

[5]) Kolosy Miklós: Tanulmányok a közigatás köréből és egy kis statistika. Budapest, Zilahy Sámuel. 1879. Ára 1 frt.

társadalmi viszonyaink közt, fizetés nélkül vajmi kevesen vállalkoznának közfunctiók végzésére; a nemzeti miveltség sem áll oly magas fokon, hogy az önkormányzat minden következményeivel keresztül vihető lenne. Amiben követnünk kell az angolokat, ez az, hogy az administrativ közegek választását vegyük ki a megyék kezéből s ruházzuk e jogot az állam kormányára, amelynek kötelessége lesz szakképzett hivatalnokokat alkalmazni. A megyei autonomiáról tehát addig, amíg az állam megerősödnék, amíg a társadalmi, nemzetgazdasági viszonyok kedvezőleg át nem alakulnak, le kell mondanunk; de annál inkább helyén van az önkormányzat a községekben, s a mi községi törvényünk csakugyan számos hibái és hiányai daczára, a részletekben igen helyesen fogta fel a község természetét és hivatását.[6])

Grünwaldnak emez alapeszméit Kolosy teljesen magáévá teszi, amint hogy minden embernek, akinek a magyar nemzetiség és szabadság érdekei iránt érzéke van, el kell azokat fogadnia.

A régi megyei autonomia hiveinek a száma ma már annyira megapadt, hogy jóformán számba sem jöhet. Az ország nagy többségéből csak a kegyelet nem halt még ki a magát lejárt, de egykidőben a nemzetnek nagy szolgálatokat tett intézmény iránt. És a kegyeletet a régi megyék meg is érdemlik; mert valósággal „alkotmányunk védbástyái“ voltak azok. Nem „valami tüzes megyei szónok“ szalasztotta ki a száján ezt a „phrázist“, mint Grünwald gondolja, hanem gr. Dessewffy Aurél, azon lángeszű magyar politikus, akiről föl kell tennünk, hogy afféle mondásaival nem kortesjelszókat akart világgá ereszteni, hanem igaz, benső meggyőződését fejezte ki. Nem hiába jajdult fel egyszer, türelmét veszítve, Metternich, a hires államkancellár, hogy „mit der ungarischen Constitution wäre man schon längst fertig, wenn nur diese verflucht billige Municipal-Administration nicht wäre!“ Az absolut kormánynak a megyei rendszer mindig szálka volt a szemében s az oppositió, melyet a megyék ellene kifejtettek, sokszor meghiúsította legszebb terveit. Ha az egyik megyének sikerült valahogy betömnie a száját, annál inkább meggyűlt a baja a többiekkel. „A megyék megannyi várdák voltak — — írja egy magánlevélben Kossuth (tehát Kossuth a másik „tüzes megyei szónok“ (?!), aki ezzel a phrázissal élt), —

[6]) Grünwald Béla: Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség. 2-dik kiadás. Budapest, 1876. Ugyanattól: Közigazgatásunk és a szabadság. Budapest, 1876.

melyek azon sajátsággal bírtak, hogy midőn az utolsó ostrom alá került, az első ismét ostromképessé tette magát."

Az alkotmány helyreállításával azonban s mind azon biztosítékok megszerzése után, melyek alkotmányunkat vannak hivatva megvédeni, a megyei rendszer kétségtelenül elveszíté régi rendeltetését. A megyéknek ma már nem politizálni, nem az absolut kormány kegyelméből űlésező országgyűlést helyettesíteni, hanem administralniok kell. S hogy ezt tehessék, át kell azokat gyökeresen alakítani.

Az átalakítás nagy munkáját 1870-ben kezdték meg s azóta évről-évre szaporodnak az erre vonatkozó törvények. A köztörvényhatóságokról szóló 1870: 42. t. cz., a közigazgatási bizottságról szóló 1876: 6, a törvényhatóságok területét szabályozó 1876: 33 és 1877: 1. t. cz., s még számos törvényünk részben specialiter a megyéket, részben az egész közigazgatást módosították.

Ugyde ezen törvények közigazgatásunkat csak toldozzák-foldozzák, anélkűl hogy egy nagyszabású közigazgatási politika nyomait viselnék magukon. Bizony hiába keressük azokban a Grünwald-Kolosy-féle alapeszméket.

Kolosy tanulmányának, mint fennebb említők, megvan az az előnye, hogy igazi gyakorlati észjárással mutatja ki, hogy ujabb közigazgatási intézményeink mennyire nem felelnek meg az administratió amaz eszményképének, melyet Grünwald és ő felállítottak, s amelyet a közönség nagy többsége is sajátjának nyilvánít.

Különösen sikerűltek a törvényhatóságok ujabb kikerekítésére, valamint az ezzel kapcsolatban álló kérdésekre és a közigazgatási bizottságra vonatkozó észrevételei.

A terűleti beosztásnál szerinte főelvnek kell lenni, amennyiben kivételesen az államérdek mást nem kiván, hogy a vidéki hivatalok székhelye ott legyen, ahová a lakosságot, érdekei leginkább utalják nem-hivatalos ügyekben. Ezen elvet az 1876: 33. és 1877: 1. t. cz.-ben nem találjuk fel. Általában ez a törvény a kikerekítést nem ott kezdte, ahol kellett volna. Nehány kis megyét, melynek administratiója is legtöbbe kerűl most, mindenesetre előbb való lett volna más szomszéd megyével egyesíteni, mint pl. az amúgy is nagy Pestmegyét még nagyobbá tenni. Különben a területrendezés kérdése meg sem oldható addig, amíg a közigazgatási reform főelveire nézve megállapodásra nem jutunk; s akármily beosztás mellett is meglesznek az aránytalanságok. De az aránytalanság az egyes me-

gyék nagyságára nézve nem is olyan nagy baj, mint sokan gondolják, csak a járások legyenek arányosak.

Magunk is osztozunk Kolosynak abbeli nézetében, hogy főképen a járások arányosságára kell figyelmet fordítani; úgyde ez nem azt teszi, hogy a megyék meg lehetnek akkorák, amekkorákká a különben igen bölcs elődök kiczirkalmazták azokat. Valóban bámulnunk kell azt a tapintatot, amivel elődeink — öntudatosan vagy csak ösztönszerűleg, a dolog lényegén mit sem változtat — a megyék határait megállapíták. Igaz, ha a térképre tekintünk, akárhány megyének megbámuljuk furcsa alakját, pl. a hosszú, vékony, hernyóhoz hasonló Zemplénmegyének, melynek hossza 217 km., szélessége néhol $16^1/_2$ km.; de ha viszont meggondoljuk, hogy ezen megyék, ha másformák volnának, tót vagy oláh, de semmiesetre sem magyar megyék lennének, — bizonyára meg fogunk azoknak különös külsejével barátkozni.

A területi szabályozásra azonban mégis szüksége van, még pedig főképen a domestika szempontjából ott, a hol ez a magyar nemzetiség érdekeivel nem ellenkezik.

Igen téved Kolosy, ha azt hiszi, hogy a domestika kérdése nem egyéb humbugnál. E kérdést annyira fontosnak ismerték fel minden müvelt államban, hogy meg is oldották, oly formán, hogy a kerületi és a községi kiadások az összes lakosok egyenes adójának pótlékából, sőt Poroszországban még ezen felül két fogyasztási adó, t. i. a liszt- és húsadó pótlékából fedezendők. S nálunk a községekben a pótadózás rendszere szintén fenáll, a megyei házi pénztár behozatalára nézve pedig — legyünk igazságosak — a kezdeményezés immár szintén megtörtént. A kisebb városi törvényhatóságok a megyékbe azért olvasztattak be, hogy majd a megyei házi pénztár e városok hozzájárulása által is gyarapodjék.

Hogy a domestika az adóterhet kisebb-nagyobb mértékben növeli, valamint hogy az adóbeszedést is complicálná, az kétségtelen; de hol van az megírva, hogy egy czélszerű és fontos intézmény érdekében az adóterhet más helyütt arányosan könnyíteni ne lehetne, s hogy az adókezelés ne-nyúlj-hozzám virág, melyet, mint az absolut kormánytól nyert örökséget, egyszerűsiteni általában ne lehetne? Hogy azonban a domestika a kinevezési rendszer életbeléptethetését késleltetné — a mint Kolosy állítja, — erre nem tudunk mit felelni; mert — megvalljuk — alig bírjuk megtalálni e két tárgy közt az összefüggést.

A területi rendezést foganatosító törvények belső hibáin kivül a legfőbb hibájok épen az, hogy megelőzték a házi pénztár felállítását. Törvényhozásunknak szomorúan jellemző sajátsága, hogy működésében nem tart logikai sorrendet. Igazságügyi szervezetünk pl. részben azért olyan gyarló, mert annak egyes alkatrésze nem olyan sorrendben készült el, mint kellett volna. Megcsináltuk — teszem fel — a perrendtartást, mielőtt a bíróságokat szerveztük volna. Ennek aztán az lett a következménye, hogy új perrendtartásunkat az ügyvédek és a bírák még jóformán meg sem tanúlhatták, a midőn az már részben elavúlt. Megjárná a törvényekben járatlan ember, ha bízva perrendtartásunk újságában, panaszával keresné a városi törvényszéket vagy a szolgabirót esküdttársával; pedig az új perrendtartás oda utasítja őt.

Br. Bánhidy Béla és pártja, a területi rendezésre vonatkozó törvények tárgyalása alkalmával, igen helyesen opponált főleg a sorrend meg nem tartása szempontjából. A rendezésnél irányadónak kellene lenni azon kérdésnek, mennyiben képesek az új megyék saját közigazgatási költségeiket önerejökből viselni? S e kérdésre felelni természetesen nem lehet addig, a míg nincsen az öntcherviselés elve és annak aránya megállapítva.

Persze, hogy az egyes terheltetése közt, épen mert magasabb nemzetiségi okokból nem lehet geometrice, egyforma nagyságúvá kiczirkalmazni azokat, bizonyos aránytalanság meglenne; de hiszen így van ez a községeknél is s még sem jut azért eszébe senkinek sem, hogy a községi pótadóztatás rendszerét törűljük el s hogy a községek önkormányzati költségeit az állami budgetből fedezzük.

Én, a ki véletlenűl Sárospatakon lakom, joggal kérdhetem, hogy miért fizetek 33 perczent községi adót, holott a békésmegyei Orosháza és Tót-Komlós polgáraitól — ha ugyan Hegedűs adatai helyesek[7]) — egy krajczárnyi pótadó se megy a község pénztárába? De azért belenyugszom az e fajta igazságtalanságba, melyen segíteni nem lehet. Mert hiszen régi igazság az, hogy az adózás legjobb és legtökéletesebb rendszere sem felelhet meg az eszményi igazságosságnak. Szeretném én például azt a földadókataszter látni, a mely kizárná a jogtalanság lehetőségét, vagy például azt az adókivetési módot, a mely a tőkekamatadót a gyakorlatban csak megközelítőleg is igazságossá lenne képes tenni?

A területrendezési törvénynek külömben — mint említém —

[7]) Hegedűs S.: Az önkormányzat és pénzügye. 197. l.

belső hibái is vannak. Egyik főhibája, hogy — mint Kolosy is megjegyzi — több kisebb megyét érintetlenül hagyott, a különben is aránytalanúl nagy megyéket pedig megnagyobbította. Mi sem vagyunk képesek belátni, hogy miféle érdekek kivánták Pestmegye megnagyobbítását, vagy pl. a 618 □-kmnyi Tornamegye fentartását?

A márik főhibája pedig szerintem a törvénynek, hogy különösen Erdélyben, a különben is törpe minoritásban levő magyar elemnek nemcsak hogy nem kedvezett, de sőt határozottan megnehezítette annak helyzetét szemben a többi nemzetiségekkel. Mert hát mi szükség volt pl. Fogaras vidékének fentartására, vagy miért ne lehetett volna Brassó vidékét Háromszékkel egyesíteni; hát az öt szász megyét, ha már egyszer a királyföldet úgy is meg kellett bolygatni, nem lehetett volna-e valamennyire reducálni?

Természetes azonban, hogy ezen kérdések, melyek már a területi rendezés részleteibe vágnak, csak akkor oldhatók meg helyesen, ha rendelkezésünkre áll egy correct közigazgatási statistika. S hogy pontos statistikai ismeret nélkűl belémentünk az arrondizálásba, ez szintén hiba volt, a mint az volt a forgalmi statistikai adatok hiányában a közgazdasági kiegyezés megkötése is.

Úgy látszik, a statistikai adatok hiányát Kolosy is érezte tanulmánya közben; mert munkájának csaknem fele része statistikai táblázatokból áll, melyeket nagyobbára önmaga, fáradságos számítgatások és combinatiók alapján állított össze.

E tabellák azonban természetesen a tökély fokától még messze állanak. Nem is lehet kivánni egyes embertől, hogy képes legyen pontos és teljesen megbízható statistikai kimutatásokat készíteni akkor, a midőn hivatalos adatokhoz nem juthat. Sőt még ha hivatalos adatai lennének, még akkor sem lehetne munkájában teljesen megbízni; mert a statistikai adatok gyűjtésével törvényesen megbízott közegek nem járnak el megbizatásukban elég lelkiismeretességgel.

A Nemzetgazdasági Szemle tavali évfolyamában[8]) egy tanúlmányt tettem közzé a hazai népmozgalom statistikájáról. Ebben egyes adatgyűjtők könnyelműségét concret példákkal is bizonyítottam. Felhoztam, teszem fel azt a boszantóan nevetséges tényt, hogy a tiszáninneni reformatus superintendentia bőcsi (borsodmegyei) községében — a pap *hivatalos* kimutatása szerint — a hivek száma már évek óta változatlanúl 1848 [9]), valószinűleg csak azért, mert az

[8]) Nemzetgazdasági Szemle. 1878. évf. 2. füzet.

[9]) Lásd a tiszáninneni ev. ref. egyházkerület névkönyveit.

illető pap e számmal politikai érzelmeinek vél kifejezést adhatni. Az idei egyházkerületi névkönyvben Bőcs után ismét ott vigyorog a szemünk közé a numerusnak szép, de statistikai adatnak boszantóan rút 1848. A papnak nem tetszett figyelembe venni az én felszólalásomat, jóllehet arra — mint hallottam — a maga módja szerint a saját vidékebeli helyi lapban reflectált is. Hanem a szerencsétlen, ha már falsificál, legalább ügyesen falsificálna. Ha már azt akarja, hogy kimutatása az igazságnak legalább látszatával bírjon, a születési és a halálozási esetek számát se változtassa. Mert ha például az 1876-ki névkönyv szerint az ő egyházközségében 48-an születtek és 50-en haltak meg, az 1877-ki évkönyv szerint pedig 50-en születtek és 28-an haltak meg: akkor már — Maróthi szerint — híveinek a száma 1877-ben nem lehetett 1848, hanem 20-al kevesebb tehát 1828. Így azután önmagát hazudtolja meg a tisztelendő úr.

Efféle esetek, a melyeknek számuk sincs, természetesen kétessé teszik még a hivatalos adatok értékét is.

Áttérve már a közigazgatási bizottság kérdésére, ez intézményt Kolosy — a jó és gyors igazgatás szempontjából — szintén megtámadja s több figyelemreméltó gyakorlati érvet hoz fel ellene. Különben — igen helyesen — az egész intézményt átmenetinek tekinti, mely mintegy összeszoktatni van hivatva a különböző közigazgatási szerveket s előkészíteni az állami administratiót. Mint ilyet, rövid ideig el lehet tűrni.

Annyi bizonyos, hogy a hány gyakorlati szakembert megkérdezünk, a kik közé számítjuk Kolosyt is, az mind ellene nyilatkozik a közigazgatási bizottságnak. S e körülmény mintegy fölöslegessé is teszi, hogy amaz intézményt elméleti szempontból taglaljuk. Pedig ha a gyakorlat rossznak tünteti fel, az elmélet igényeinek még kevésbbé tesz eleget.

Hogy az autonomiával ellenkezik, szerintünk ez lenne még aránylag a legkisebb baj. De hogy közigazgatási activ teendői mellé még felügyeletet is gyakorol, ez az, a mi theoretice egyáltalán meg nem állhat. Mert hiszen ép azon közigazgatási ágakat kell ellenőriznie, a melyeknek hivatalos képviselői a bizottságnak is tagjai, e szerint a tagok önmaguk felett gyakorolják a felügyeletet. De különben is a cselekvést és a felügyelelet egy ugyanazon testületben egyesíteni nem czélszerű. Ha tehát a közigazgatási bizottság a felügyeletet gyakorolja, a mire — természetesen más szervezet mellett — alkalmasnak is tartanók, nem vehet egyszersmind activ részt a

közigazgatásban, annyival kevésbbé, mert erre collegiális hatóság nem is való.

A többi fontosabb közigazgatási feladvány sem kerüli ki Kolosy figyelmét.

A közigazgatási tisztviselők választására nézve ez idő szerint fenálló rendszert természetesen ő is elítéli, s neki is kinevezett tisztviselők kellenek. Ezen álláspontját új érvekkel nem támogatja ugyan; de hisz ez fölösleges is. Annyiszor és annyian vitatták már e problemát, hogy az ellen vagy a mellett új indokokat felhozni alig lehet.

Különben én szerintem az egész kérdés nagyon egyszerű. Ha gyakorlati oldalát tekintjük, s ha figyelembe veszszük, hogy a mostani választási rendszer mellett a municipium eredeti hivatásától elesik és részint politikai, részint nemzetiségi küzdelmek színterévé változik át, a hol aztán a magyar nemzetiség húzza a rövidebbet: a magyar elem — saját existentiája érdekében — nem kívánhat egyebet, minthogy a lételét fenyegető rendszer haladéktalanúl törültessék el.

Elméleti szempontból pedig — hogy a törvényhatósági önkormányzat barátait megnyugtassuk — először is jeleznünk kell, hogy amaz autonomia és a választási rendszer között annyira nincs összefüggés, hogy Angolországban a tisztviselőket — az egy coroner kivételével — a kormány nevezi ki s az angol nép mégis a legzavartalanabbúl élvezi az önkormányzat minden előnyét; míg viszont — hogy Lieber, az amerikai író példájával éljek, a kinek pedig bizonyára legalább is ki van annyira fejlődve az érzéke az igazi szabadság iránt, mint a mi megyei politikusainknak, — az algiri deyt a katonák választották, s ha nem tetszett nekik, le is tehették, és Algirben még sem volt még csak nyoma sem meg az önkormányzatnak és az ebből eredő szabadságnak.

De másrészről tisztába kell jönnünk a közigazgatás természetével, s ha elismerjük azt, hogy a közigazgatási functiók, ha közvetlenűl egyes megye és egyes község érdekében teljesíttetnek is, de közvetve, végeredményökben állami functiók: úgy ez elv ama természetes következménye előtt is meg kell hódolnunk, hogy az administrativ teendőkkel megbizott hatóságokat annak kell választani, a kinek a nevében eljárnak, tehát az államnak.

A mi a tisztviselők qualificatióját illeti, Kolosy, Grünwald után, ezt is sürgeti. De hát hogy is ne sürgetné! Hiszen valóságos botrány, hogy míg egyéb pályákon a qualificatiót megkivánják, köz-

igazgatási hivatalnok lehet bárki is, csak írni-olvasni tudjon. Egyébiránt Kolosy azt a fölfedezést teszi, — ránk nézve legalább az, mert nem tudtunk róla, — hogy egy-két törvényhatóság, megunva a törvényhozás késedelmeskedését, egyik-másik állásra nézve szabályrendeletileg képesítést állapított meg, a mi azonban természetesen nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy egyesek — az országos törvény alapján — kijelöltetésöket ne követelhetnék s esetleg — ha a pajtások is úgy akarják — meg ne választassanak.

Ha már most a képesítés szükségét kimondjuk az administrativ tisztviselőkre nézve, természetesen ki kell jelölnünk azon tanintézetet is, a hol a képesítést megszerezhetik.

Francziaországban e czélra szolgál a párizsi „École libre des sciences politiques", melynek az 1879—80-iki tanévre vonatkozó programmja ép a jelen sorok írása közben jutott kezeimhez.

Ez intézetnek, mely két évi tanfolyamból áll, a czélja ugyanaz, a mi a régi „École d' administration"-nak, t. i. diplomatákat, kormány- és közigazgatási hivatalnokokat képezni. A section diplomatique tanrendje nem tartozik ide; hanem a mi a section administrative tanrendjét illeti, erre nézve megjegyzendő, hogy abban a közigazgatási jog rokon- és segédtudományai föl vannak véve. A tanerők pedig a franczia politikai tudományok elsőrangú képviselői, péld. Levasseur, Leroy-Beaulieu, Molinari, mindhárman az Institut tagjai, sőt állami méltóságviselők, az államtanács tagjai, mint Flourens és Dunoyer, továbbá országgyűlési képviselők, magasrangú államhivatalnokok is tanítanak. Így aztán — mellesleg legyen mondva — nem csoda, hogy Francziaországban a közigazgatás tudománya és annak irodalma oly magas fokon áll.

Efféle önálló közigazgatási magasabb tanintézetről természetesen ez idő szerint mi még csak nem is álmodhatunk. Sem pénzünk, sem elegendő tanerőnk nincsen hozzá. De, azt hiszem, egyelőre létező jog- és államtudományi tanintézeteink is megfelelnének a czélnak, föltéve, hogy azoknak szervezete a czélnak megfelelőleg átalakíttatnék. Szerintem — hogy ezen intézetekben jó közigazgatási hivatalnokok képeztessenek — keresztül kellene vinni a két felső tanfolyamon a bifurcatiót vagyis a jog- és államtudományok egymástól való elkülönítését; a két alsó tanfolyamon ellenben azon alapvető jog- és államtudományok taníttatnának, a melyekre az ezen tudományok közt fenálló szerves kapcsolatnál fogva, a politikai pályára és a juridicai pályára készülőknek egyaránt szükségök van

Ha már most a terv, melynek részletei nem tartoznak ide, keresztül vitetnék: akkor ne elégedjünk meg a Grünwald által kivánt elméleti qualificatióval, mely szerint a leendő administrativ tisztviselők a jogbölcsészeten kivül csupán az államtudományok hallgatására, még pedig csak két éven át lennének kötelezve; hanem tegyük rájok nézve kötelezővé a fentebbi módon átalakított négy évi tanfolyam absolválását. Igy és csakis így tehetünk szert elméletileg teljesen és nem egyoldalúlag képzett tisztviselőkre.

Hátra van még, hogy futólag szemügyre vegyük Kolosy positiv javaslatainak sarkpontját.

Épen itt a megoldás forduló pontján jön szerző önmagával ellenmondásba.

„Legyen fent erős és valóban felelős kormány — írja Kolosy, — *a községekben autonomia* s a kettő között felelős, tehát kinevezett administrativ közegek, illetőleg egyesítése a különnemű közigazgatási ágaknak egy főnök alatt".

A megyei autonomia helyett tehát ő a községekben akarja az önkormányzatot megvalósítani. S ez ellen nem is lenne semmi szavunk, ha más helyen ismét éles hangon meg nem támadná községeinket, melyeknek „kupaktanácsa" az elemi ismereteknek is teljes hijával van; ha a községek hátramaradottságát bizonyítandó, nem idézné egy felsőmagyarországi megye alispánjának évi jelentéséből azt a passust, a mely szerint az illető megye 376 községének bírái közül írni-olvasni 53, csak olvasni 65 tud és így 311 teljesen írástudatlan.

S valóban magam is ismerek községeket, melyek annyira élhetetlenek, hogy szigorú gyámság alá lennének helyezendők. Például van szintén a felvidéken egy 6000 lakost számláló nagyközség, mely mióta fenáll, évi költségvetést soha sem csinált, melynek bírája már évek óta zsebre rakja a bírságpénzeket, bizonyos községi fogyasztási adón évek óta osztozkodik az illető adónemet incassáló emberekkel, a nélkül, hogy akár a községi képviselőtestület — azt sem bánom, ha kupaktanácsnak nevezzük, — akár a megye, körmére koppintana. Persze — közbevetőleg legyen mondva — a példa jellemző a megyei felügyeletre nézve is.

Ha azonban községeink csakugyan ily siralmas állapotban vannak, akkor annak az írónak, a ki sürgeti a községi autonomiát, okvetlenül ki kell *részletesen* fejtenie azt is, hogy miképen véli hát ő amaz önkormányzatot megvalósítani. S a mennyiben Kolosy ezt

csak úgy odavetőleg teszi: az említett javaslatában rejlő ellenmondást természetesen nem egyenlíti ki.

Arról ugyan szól, hogy miképen lehetne a községek életképességét emelni; de nem körvonalozza a községi önkormányzat határait, nem jelöli ki azon elveket, a melyek szerint a községi autonomia gyakorlandó.

A községi életet úgy gondolja felfrisíttetni, hogy az egy járásban fekvő, egymás közelében levő, természeti akadályok által el nem választott kis községek, minden közigazgatási teendőre nézve egy községi előljáróság alá szövetkezhessenek.

E javaslat sikere azonban legalább is kétséges. A községeknek ilyen forma, ha nem is egészen ilyen egyesítésével — az igaz, hogy tisztán pénzügyi szempontból, az egyes községekre eső terhek könnyítése végett — kisérletet tettek nemcsak — mint Kolosy írja — a Lajtán túl és Horvátországban, hanem a német államokban is, pl. Badenben; de a kisérletek nem igen voltak szerencsések, mivel illetékességi összeütközéseket és a teherviselés aránya felett czivódást idéztek elő. Egyesültek pl. egyes badeni községek, hogy az utczák világittatásának (Strassenbeleuchtungsgemeinde), kutak fentartásának (Brunnengemeinde) költségeit és gondját közösen viseljék; de a béke köztük csakhamar meg lőn zavarva s a „Verband“ fölbomlott.

De föltéve, hogy ezen és ehez hasonló reformok által a községek petyhüdt ereibe életet sikerül öntenünk; föltéve, hogy ily formán a községeket képesekké teszszük az önkormányzatra: még mindig hátra lesz amaz önkormányzat körének és terjedelmének megállapítása.

S én azt hiszem, hogy tegyük bár ezt az autonomiát még oly tág körűvé is; a megyei, illetőleg a szolgabírói felügyeletnek szemben a községekkel, egyelőre legalább, a lehető legszigorúbbnak kell lennie. Hogy a szigorú felügyelettel az autonomia össze ne férne, ettől nem kell tartani. A felügyeletnek czélja csak az, hogy a községek az önkormányzat határait át ne lépjék, s hogy az önkormányzat czége alatt visszaéléseket vagy hibákat ne követhessenek el. A szigorú felügyelet tehát épen az autonomia érdekében gyakoroltatnék s azon mértékben enyhűlne, amily mértékben megtanulnának a községek a maguk lábán járni. De természetesen valamint a község autonomicus jogait a törvény állapítaná meg, úgy a törvénynek kellene a megyei, szolgabírói inspectió határait is kijelölni. Ekkép válnék valósággá, a legszigorúbb felügyelet mellett is, a községi autonomia.

A fentebbiekben megkisérlettük néhány életbevágó közigazgatási kérdés futólagos megvilágítását. A gondolkozási anyagot ehez nekünk Sárosmegye főjegyzőjének tanulmánya szolgáltatta. S amint e sorok írója az említett munkában anyagot talált a gondolkozásra: úgy bizonyára másokra nézve is tanulságosak lesznek egy gyakorlati szakembernek a saját szakjára vonatkozó észrevételei.

Azon kiváncsiságunknak kell még csupán kifejezést adnunk, vajha tanulságot merítenének nálunk efféle tanulmányokból azok is, akik hivatva vannak a tudomány által megvitatott közigazgatási reformoknak életet adni. Mert immár elérkezett a cselekvés ideje.

III.

KÖLTEMÉNYEK.

I. DALOK.

IRTA BULLA JÁNOS.

I. Te szép virág...

Te szép virág, kin a tavasz
Tizenhat éve remekel,
Mért félsz úgy tőlünk, mért szaladsz?
Szemeid mért kerülnek el?

Rózsák biborzzák ajkaid,
S mi fészkel bennök? Csalogány!
De mi a rózsa, látva csak,
S csalogány, mely hallgat csupán?

Az üdvösségből küldetél,
Hogy látva légyen, érthető,
Óh de mit ér a menny, az üdv,
Ha útja nincs, nem érhető?

Vagy azt hiszed, az isten is,
Ki mennyországot alkota,
Nem lenne-e boldogtalan,
Ha senki sem vágynék oda?...

II. Elhallgat a bülbül...

Elhallgat a bülbül, a rózsa kihal
Kóró a virág, a szellő vihar
És dér lesz a harmat, köd lesz a lég,
Megsárgúl a zöld.

Egyet, csak egyet hagya vissza a nyár
Emlékre, vigaszra, ha elfuta már:
Piroslik a fürt a zöld venyigén
Lángnedvet ad az, adjátok elém!

A zord napok árnya oszol, tovatűn,
Tavasz lehe, illata gyúl e nedűn;
Rózsás napok álma, mosolyja, igen,
Még akkoron is, ha az ősz a sziven...

Ha ősz a sziven, ha dér a fejen...
Hadd jőjjön! a bor poharamba' nekem!
Mit bánom így én, ha bűbájaival
Elhallgat a bülbül, a rózsa kihal!

II. A SZÉPEK SZÉPE.

ÍRTA RUDNYÁNSZKY GYULA.

I.

Egy ifjú lángoló szivével
Hurczolta koldus-életét;
Nem ejt nyugalmat rá az éjjel
És napja mind gyűlölt, setét.
Nagy álmok, halhatatlan eszmék,
Mint töviskoszorú, övezték...
Szegény, elátkozott lovag!
A tündérlyányt hiába várod,
Egy perczre bár öledbe zárod:
Csókjai föl nem oldanak.
A csók megöl, ha szomjas ajkad
Csupán égő ajkhoz tapadhat;
De égő szívre nem talál:
A csók egyedűl akkor édes,
Ha titka mint buvár, a szívhez
Vezet s gyönyöre szívbe száll.

Ezért, ezért epedve ő is,
Megy a világba és keres;
Újúlt remény biztatja s ő hisz.
Mert végreménye ez!
Hol annyi sima képű álnok
Imát susogva vétkezik;
Hol az önzetlen jó barátok
Bizalma kincsét elszedik;
Hol az irígység könyört hírdet;
A bűn leczkézi az erényt;
A tolvajkéz jólétbe' fürdet
S törvényt bont kénye-kedveként;
Hol ismert czégér a dicsőség,
Vásárol eszmét, elveket;
Hol bámulják a tettek hősét,
Ki annyit *tesz*, hogy *elreked*!
Oh! e sivár, avúlt világon
Mit kérhet, mit találhat ő?...
Ott függ az a végső sugáron:
Egy drága harmatcsepp, a nő!
Nőért lobog duzzadt erében
Minden vágy, minden indulat,
Kit megvált bármily szenvedésen,
Mert neki üdvösséget ad.
Leány, ki bájos, szűzi, gyöngéd,
Megosztva kéjt és bánatot;
Ki életét áldozza önként
S nem érzi azt, hogy áldozott;
Leány, a ki szeretni tud csak
S bár érted szenved, mégis áld;
Ki legmerészebb álmaidnak
Ragyogó képmására vált:
Oh! végtelen kincs ily leány,
Egyetlen isten-adomány!
S ő nem találna? Kell találnia!
Kell, hogy a sorsnak űldözött fia
Már egyszer kikötőbe érjen —
Egy kedves, hű leány ölében!
A sors nevette a bohót;
Jól tudta, hogy van arra mód:
Fügét mutatni az ábrándozónak...
Es állt is emberül a szónak!...
Az ifjú szent vágyakra gerjedt:
Hű szívért hű szivet cserélni!
Adj isten egy ily rózsakertet,
Hol végre tán czélját eléri.

Lám, útra nem hiába kelt,
Mert megszerette — Izabelt!

II.

Izabel!... Szépek szépe ő.
Körülrajongva hódolattal:
A társaság, ha megy, ha jő,
Kiséri, várja sóhajokkal.
Ah, egy királynő közeleg:
Sugár alak, sugár a szemben!
Ez ajk mily bűvös, élveteg!
Ámor se tud hazudni szebben!
Könnyű, hajlékony, mint az illat;
E bódító fény lelkedig hat,
Emészt, fölingerel, gyötör;
E keblen villanyfolyam árja
Reszket, mely kebledet átjárja
S minden szemérmet összetör.
Félénk vagy és merész egyszerre,
Akaratod bilincsre verve
Lábai előtt nyöszörög;
Hogy örvényes szeszélye öl meg,
Az istenségre esküszöl meg,
Te, a mulandó földi rög!
Izabel szép s félig menyasszony,
Oh! kettős csáb igézete!
Azért éget, hogy elhervaszszon, —
Gyilkos hatalmát érzed-e?
Kérj tőle egy kaczér pillantást;
De véredet ne add neki:
Enyelgve ámítsátok egymást,
A játék kedvét nem szegi.
Kezét imádd, csókold, magasztald,
A körmein szikrázzék elméd;
Dicsérd az epicuri asztalt;
De soha ne kivánd — szerelmét!

III.

A csillárok bágyadtan égnek...
Még egy keringő! oh! csak egy!...
Az udvarlók hiába kérnek:
Izabel mosolyog; de — megy.
Egy ócska tante a garde de dameja,
Ha nem siet, szemére hányja,
Hogy árt a szörnyű léghuzam,

Hol annyi széltoló rohan.
(Bár a kegyes tante titka más:
Az a kegyetlen foghúzás!)
Tolóczy hasztalan sóhajtott;
Lajos hiába esdekel,
Szavára egy cseppet se hajtott
A büszke, délczeg Izabel.
Hajlong a „kedves“ Balek Jankó
S a többi úrfi, (kész fajankó!)
Nagy álmosan bucsúzik el.
Csupán az áhitatba szédűlt
Jenő, — a lázas ifjú, — néz
Némán reá; a sok beszédtűl
Türelme bús haragba vész.
Izabel haja a kendő alatt
Lehull s kaczéran bomlik össze;
Kezében bokréták: a hervatag
Báléj rózsáiból kötözve.
Csak még a keztyűjét gombolja be...
„Ej, durva keztyű, engedj izibe!“
Ekép' ingerkedik vele
S Jenőhöz fordúl hirtelen:
„Kérem, segítsen!“ így susog.
Jenő kezéhez imbolyog,
Megfogja, reszket, elakad;
Fönséges, áldott pillanat!
E kéz egy országgal fölér,
Olyan parányi, lágy, fehér,
Oly édes-forró, reszketeg,
Csak félve simogatja meg.
Fölé hajol, szivét dobogni hallja,
Mint víz alól ezüst habok morajja,
Árad szivéből andalgó zene;
A tündérujjból szikra pattan...
Oh! szánd meg őt, te mondhatatlan
Gyönyörök alkotója, istene!
Az a két titkos rózsahullám,
Rá gyönge patyolat borulván,
Megejti, elragadja őt:
Ott alszik a szerelmi vágy;
Ah, olyan az, mint a virág,
Mely bókol a szellő előtt.
Izabel tündöklő szeme
Jenő szemébe téved;
Jenőnek az már édene...
Oh! szigorú ítélet!

A tünemény eloszlott,
Jenő, mint egy tűzoszlop
Áll... s most a vége jön:
Nagyon szép ám a vége,
Mert Izabel mosolyg feléje,
Halkan rebegve: „Köszönöm!“

IV.

A lángok összecsaptak. Nincs menekvés.
A kárhozottak üdve ez!
A néma vergődés után kitört vész
A szívnek enyhülést szerez.
Jenő egy tisztább életért esengve,
Könnyűlten indúl a nagy küzdelemre.
Bús lelke szárnyát újolag kibontja,
Merészen csapkod az időkön át;
Leválik a múlás pecsétje, gondja
Szeméről... most a végtelenbe lát.
Mit eddig gyarlósággal érzett,
Mitől egész valója vérzett,
Azt, mint a tengert Mózes vesszeje,
Rabúl igézte immár szelleme.
Megnyílik a világ előtte:
Új czélok! új nap! új tavasz!
Pacsirta víg dalába szőtte
Vágyát: az ő viszhangja az!
A mult sírján lombok fakadnak,
Remények árnyas lombjai,
Melyekre a mély szempataknak
Könyárja készűl omlani.
De mintha csöndes tétlenségbe
Merűlne mélán a vidék:
A lomb is úgy pattan ki félve,
A köny is a pillákon ég.
Nem tudva, mit hoz a jövendő,
Szivének a való egy erdő,
Sejtelme benne a sugár;
Homálya tán vadállatot rejt;
De érzi, hogy nincs távol a kert,
Hol rá az üdvek üdve vár.
És félig ébren, szenderegve,
Igét lop ajkiról a láz:
Ép' mint ha langy eső peregne,
Fölzsong az édes vallomás...
Tied már szíve teljesen,
Oh! boldogság; oh! szerelem.

V.

Oh! szerelem, te életünknek
Bokrán nőtt óriási pók!
Hálódba mennyien kerülnek!
De legkivált a versírók.
A lantra méltóbb tárgy mi lenne?
Legméltóbb rá a szerelem,
Mely bárminő talajba vetve
Buján kihajt és megterem.
Oly kellemes csevegni róla,
Ha meglep a vén unalom;
Midőn az élet csupa róna:
Mulattat ez a völgy s halom.
Regényes, vakmerő kalandok,
Diadal, véletlen kudarcz...
Míg a történet élcze pattog,
Kaczajra torzul minden arcz.
Lám, Izabelt is megsebezte
Az a mérges fulánkú nyíl:
Sugaras, enyhe, nyári este,
Erkélyen... íme, kész idyll!
X. úr a jour fixen meséli;
(De hangsúlyozva, hogy — titok!)
Jenőt figyelme rég kiséri,
Bizonynyal nyilatkozni fog.
Ez a vékonypénzű legény
Izabelt úgy elkábította,
Hogy az most szive rejtekén
Nevének áldozik zokogva...
Ej, szörnyű nyelves a világ!
Főképen a fogatlan ifjúság:
(Tudn'illik, a kik vének egy kicsit;
De magukat még ifjaknak hiszik!)
Izabel volna ily botor?
Mást egy fuvallat elsodor;
De őt a viharok se tudták
Megtörni: védte a hiúság!
S most... Társaság van Izabelnél,
Zeng a sok „monsieur“ s „madame“;
A pillangó-beszéd az estély
Pazar fényéhez illik ám!
A szobabútor mahagóni
S a társaság mind telivér:
Nem illenék terhökre róni,
Hogy — ej, no! — magyar a — kenyér.

Izabel, ő a régi zsarnok,
Büntet s kegyelmet oszt keze;
Termete hajlik, szeme villog,
Szivárványt játszik szelleme.
A merre fordúl, ámulat száll:
Itt minden hazug ajk övé;
Egyedűl a szép liliomszál,
Egyedűl ő az ördögé!
Gőzös teát szűr, czukrot éget,
Pajzánkodik, dalol, nevet;
Észbontó csalfogásba mélyed
S Jenőt kinozza mindenek felett.
Kezet szorít a pastourelleben;
De már a chaine alatt hideg:
Az ifjú szív nem állhat ellen,
Képét ringatja és remeg.
Mosolya méz: az ittas lepke
Ott hagyja tarka hímporát;
Aztán — oh! mi baja? mi lelte? —
Csüggedve búsan száll tovább...
Ez hát a szerelem, melyért ő
Fájdalma tengerébe hal?
E lanyha színjáték, e sértő
Közönynyel korbácsolt vihar!
Izabel szánja a fiút,
Hozzá suhan, gondját kifejti,
A szerepét lábához ejti:
„Ah, esztelen! kétkedni tud!“
(A lugas árnya int, bizalmas
Élvekre hí az éji nesz.)
„A nagyvilágra mit se hallgass:
Oh! jer szivemre, ha szeretsz“.
(A vendégek már szétoszoltak,
Valóban, többé nincs veszély.)
„No lásd, szivem értted dobog csak“,
Sug Izabel, — „S te kétkedél!“
„Bocsáss meg; oh! nem kétkedem soha:
Világ rózsája! lelkem asszonya!“

VI.

Igen! Kivándorolnak innen;
Bár ez csak májusban divat!
Május lesz boldog sziveikben
Ama felhőtlen ég alatt.
Itt gyáva kis folyó az ember,
Kimért útját ha megteszi:

A nagy világ, e szörnyű tenger,
Mélyében nyoma sincs neki.
De boldogságuk életet kér,
Legyen hát örök élete:
A völgy övén egy tóban elfér
Két hű kebelnek érzete.
Tengerszem a havasok alján,
Mély, tiszta, zajtalan, nyugodt;
Bár zúg a fergeteg mogorván,
Szelíd menny tükröződik ott!
Őt Izabel követni fogja,
— Mily kedves, ismerős rege! —
Meghitt gyönyörrel átkarolja
S örökre egyesül vele.
A veszteségért százszor annyit
Igér a boldog szerelem,
Melynek, míg tékozolni van mit,
Áldása mindig szertelen.
A szőnyeget pótolja bársony
Füvével illatos mező;
Vállára csöndes éjszakákon
Csipkét a hold sugára sző;
A búgó kürt s a bércz patakja
Az operákkal versenyez;
A sok udvarló nem boszantja:
De annál több galambja lesz.
Jó szíve van minden galambnak:
Hízelgve majd körűlveszik
S liliom-tiszta csókot adnak,
Ha tiszta búzát hint nekik.
Örömét, könnyeit megosztva:
A tűz szelíd hevét fokozza
Hű férje, rabja és ura...
S ne volna kész ily alkura?
Jenő önlelke súlyát méri
És Izabelt is úgy ítéli...
Oh! kábaság! oh! gyermekálom!
Rengő víz csalfa délibában,
Mely szomjúságra ingerel;
De szomjadat nem oltja el!

VII.

Izabel tükrével mulat;
Haját lebontja pongyolán
S e bájos tête-à-tête alatt
Álomdalt penget egy leány.

Sápadtan, ingadozva tépi
A hárfa húrjait s dalol,
Míg lelke porlakát túllépi
S emlékein csüng valahol.
„Dalolj vigabbat. Szép az élet!
Virágesője rám szakad;
Nem akarom, hogy Emmy! téged
Mégis zokogni lássalak".
„Oh! mit tegyek! Hattyú vagyok, mely
Csak haldokolva énekel;
Szivemnek a sír volna jobb hely,
Ott búm örökre nyugszik el".
„Ej, balga gyermek, mit kivánsz még?
Élvezd mohón, mit sorsod ad!
E fény mögött multad csak árnyék...
Hol is lehetnél boldogabb?
Kényelmesen, gond nélkül élsz itt?
Mily képtelen vágy vonhat el?
A lyánynak ép' a mennyi szépít,
A bánatból csak annyi kell!
A gyászban is pompát keresni:
Ez a valódi bölcseség!
Boldog, ki így le tudja nyesni
Az élet zordon erdejét.
Dalolj, kis gerliczém, dalolj hát:
Vidáman élve, kétszer élsz...
Hagyd egyedül végezni dolgát,
Kiért ily gyászmezet cserélsz".
„Oh! volna bár, kit gyászom illet,
Oly lény a földön, oh; csak egy:
Tilalmat adnék könnyeimnek,
Hogy többet érttök meg ne feddj.
De jaj, nincs senkim a világon!
S bár dúsan jő a kikelet:
A holtak lelke csüggedt szárnyon
Borong a temető felett..."
— Dalos leányka, mért panaszlod
E fényes úrnőnek; mi fáj?
Úgy illik hozzá a te sorsod,
Mint papagályhoz a sirály.
Már ideges, már ki nem állhat,
Már int kezével: hagyd el őt!
Oly borzalommal néz utánad,
Mert gyűlöli a temetőt...
Az árny tovább húzódik; aztán
Minden redő lesímúl arczán:

Vigasztalja a tükör,
Annak kitárja leplezetlen
Báját s oly szép e fényözönben,
Hogy gőgje ittasan kitör
S mint rút bogár, végig sikamlik,
Tápot keresve, tagjain —
És Izabel susog: „Csak addig
Éljek, míg élnek bájaim".
Fanyar, kietlen rossz az élet!
De ízletes gyümölcs neki:
Mert nem a jót, nem is a szépet,
Csupán a csillogót szedi.
Mily gyöngeség: elégedetten
Egy férfi lelkén csüngeni!
Mily gyávaság, midőn a kellem
Hatalmát múlni engedi!
Legyen mind, a ki látja, rabja,
Ki szerelméért könyörög!
S ne égjen el a bájak napja,
Csupán a koporsó fölött!
Mit a kor elvesz, a müvészet
Pótolja változatlanúl
S ne lassan érje az enyészet:
Egyszerre hulljon el, ha hull!
Megalkudott a lelkiismerettel:
Ha már egy résznek veszni kellene,
Fitymálva a vénséget ifjú testtel,
Legyen tehát az áldozat — szive.
A szív, midőn uralmat áhit,
Kiszívja arczából a vért —
S ő arcza liljomát, rózsáit
Nem adná százezer szivért.
S e gondolat, mint könnyű csónak,
Ringatja holdfényes vizen;
Gyors lélegzése hallható csak:
A kéz az evezőn pihen.
Távolban, bomlott koszorúval,
Bús villilyányok lengenek,
A kikre lágy szellő se fúvall,
Hogy annál jobban égjenek;
Bolyongnak, őrült tánczra kelve,
A meghalt vőlegény után,
Vijjogva, sírva, énekelve...
Oh! vagy csak álom ez talán?
Nem! Ime, őt is körbe vonják,
Tépik ruháját, melleit;

Ah, érzi a halál iszonyát
És a pokol gyötrelmeit.
Tátong a mélység torka és ő
A többivel kering, rohan;
Egy pillanat még! aztán késő...
De fölocsúdik... s mentve van!
Jenő bámulva áll fölötte:
„Mitől háborgott Izabel?
Oh! nincs-e hát hozzám lekötve,
Hogy ily káprázat vonja el?! —“
S oly csábító szép, oly bizalmas,
Míg játszva reng a pamlagon:
Jenő szeméből üdvöt olvas
S hévvel csókolja — homlokon.
„Szeretlek, oh! jer, légy enyém!
Ne szivet zaklató remény,
Ne csalfaság ezüst köde,
Ne földi vágy csillagköre,
Ne könnyeimben megtört álom:
Légy édes himpor a virágon;
Egyetlenem az ég alatt,
Legdrágább mindenem — magad!“
„Nem az vagyok tán?“ — „Oh! nem az!“
„Mily felfuvalkodott panasz!
Lemondok értte annyirul
S mégis vádolni nem pirul,
Habár szerelmem értte ég,
Nagyobb tűzzel, mint illenék“.
„Jer hát, ölelj meg és kövess!
A szeretőknek rossz hely ez!
Elviszlek Indiába; Ganges
Partján épitünk jobb tanyát:
Ölelkezésünk boldogabb lesz,
Ha csak az isten szeme lát.
Vagy a Sahara egy oázán,
Bokorban, pálmafák alatt,
Fészket rakunk, édes madárkám,
Hol nem bánt sem vihar, se nap.
Letépek ott minden virágot
S hajadba tűzöm, angyalom;
Ha kiapadnak a források:
Ajkad' ajkammal itatom.
Vagy ne fáradjunk olyan messze:
Van egy kis tűzhely itthon is,
A mely kettőnket úgy övezne,
Miként a harczost a paizs.

Kevés, mit ősi házam adhat;
De a mit kérnénk, az se sok:
Ha két kebelt egy vágy dobogtat,
Megértik egymást s boldogok!
Kenyér mindig lesz asztalunkon
És sziveinkben hő ima...
De mindezekre semmi gondom,
Oh! csak te légy enyém, Iza!"
„Barátom, ön még fiatal!
Ez a beszéd is arra vall.
A számvetéséből kihagyta,
Hogy gondolnunk kell a divatra,
Mely nyáron tűri a falút;
De télen hangversenybe, bálba,
Páholyba, jótékony bazárba,
Jégsikra, estélyekre fut.
Unalmas a turbékolás
A szalmakunyhó küszöbén,
Ha nem lehet tanúja más,
Csak a ki tudja: ön, meg én.
Nekem csak oly férj kell, a kit
Irígyel tőlem a világ,
Kit hóditásom elvakít
S örűl, ha tündökölni lát...
Ön jó fiú volt. Szánom önt;
De érzelgése vízözönt
Zúdít reám... Isten vele!"
Jenő mit szólhat ellene?
Rá néz merőn, vadúl, ziláltan,
Fejét fölvetve szilajon...
„Kegyedben én kincset találtam!
Örvendek... Jó éjt, asszonyom!"

VIII.

Oh! szép világ, isten veled már!
E szív bezárúl és — nem él;
Mikor tikkasztón éget a nyár:
A naptól hull a falevél.
Szép a halál, ha őszi lombok
Vetik meg lassan ágyadat,
Midőn a szív, mint a lebontott
Ház, dől le a csapás alatt
És gyötrő kínokat nem érez,
Fölszáll kegyosztó istenéhez,
Leszámol bűnt s erényt hiven
S a meghaladt pályára nézve,

Nem gondol örök büntetésre,
Jutalmát várja csöndesen.
De jaj, kit a villám tüzével
Sújtott a boszuló harag,
Oly fához több tavasz nem ér el
És ha elér, gúnyolja csak!
A házat a vihar lerontja
Vagy a földrengés elnyeli:
Ott eltemetvék a romokba'
Lakói és emlékei!
Aztán a szív örökre némán
Hordozza sorsa lánczait
És dúlt világa omladékán
Többé nem átkozódhatik.
S miként holt csecsemője testét
Méhében hordja az anya:
Nem jajdúl ő már fel, ha sebzék,
Mert megkövűlt búbánata.
A lángok nyelvet öltögetnek,
Körötte, mint kígyók, sziszegnek
És marczangolják folyton őt:
Vért izzat a lidércz-nyomáson
S mintha megkötözné az álom,
Nem érez emberi erőt;
Arczán a túlvilági bélyeg
És üveges merev szemének
Gyürűje jelzi a halált, —
Míg benn a daemonok csatáznak,
Csontváz-manók, piócza-vágyak
Ülik a győzelem torát;
Az eszeveszett dáridóra
Ütenyt ver a bősz Lucifer,
Előtte a pokol kohója
Kiömlő lángokban hever...
És a szegény rab látja, tűri
S nem mozdúl lelkén egy ideg;
Nem képes az megsemmisűlni:
Örökre 'néma és rideg;
Jár tétován a nagy tömegben,
A jég alatt a mérhetetlen
Kínok forrása csörgedez:
A vértanúság titka ez!

IX.

Kártyát vet, alszik vagy köhécsel;
Miként a szellő gyönge mécscsel,

Úgy játszik a halál vele:
Jó napja aggódásba vész el,
Föl nem foghatván emberészszel,
Mikor legyinti meg szele.
Ő mindenütt csak végveszélyt lát,
Holott a veszély vége van;
Pontosan tartja a diétát
És orvosért küld untalan.
Volt ő is renyhe dandy hajdan,
Lóverseny és bál hőse volt!
A diadal tagadhatatlan
Jelvénye, ím, fején a — hold.
De most a vénség és a köszvény,
Rá gondok terheit kötözvén,
Nem bírja többé a futást,
El-elmarad, kiről kudarczczal,
Sántán, borongó, félszeg arczczal
Áll félre... mit tehetne mást?
Az ifjúság nem sasmadár, mely
Bár fészkiről csapongva száll el;
De mégis visszatér oda:
Az ifjúság virágok lelke
S virág, ha lelkét kilehelte,
Többé nem éled föl soha!...
Szakított ő is egy virágot;
Megunta, aztán eldobá...
Eszébe jut, ha majd ez átok
Nyomora visszaszáll reá!...
...Ő léha, ünnepelt gavallér,
A lyányka erdők ibolyája volt;
Jó istenem! kitudja, hogy mér'?
A lyányka egyszer önként ráhajolt.
Pirulva, gyöngéd bizalommal
Áldozta hozományúl — mindenét;
Miként a nap fényét a hajnal,
Örömei szerelmét hírdeték.
Nem volt más gondolatja, mint ő,
Hűsége, boldogsága végtelen;
A tövisekre nem tekintő,
A míg türelme rózsákat terem.
Szemében édes ábrándok lobogtak
S szíve lángjától könnyé olvadoztak;
Nem tudva, hogy csalódni is lehet,
Szegény csak azt érezte, hogy szeret...
De mért gyürűzik borzadály kígyója
Szivemre, hogy ez angyal csábítója

Oly gyáva, oly hyéna-lelkű gaz?
Hiszen, míg új rügyet fakaszt a fából,
Ép' akkor olvadt hó szennyébe' gázol
Legelső sugarával a tavasz!
A terebélyes ős családfa mellé
A csipkebokrot a bolond se tenné;
Kit elvakít az érzelgés köde,
Az is habozva indúl, hogy tegye.
De ő, — tökéletes világfi, —
Nagyon hamar be tudta látni,
Hogy rossz utat választott Hercules, —
A *másik* a valóság útja lesz!...
Rég megbocsátott a leány neki,
El is feledte, mert emlékei'
Könyvét becsapta a halál keze...
No lám, igy ért jó véget a mese!
Az évek elrepültek, mint a gólya;
De mindig jött az ó helyébe más.
Hajját lenyírta annyi kéj ollója
S most sír felé húz, mint a telt kalász.
Vénség az ifjúkornak árnya
S nagy fény mögött nagyobb az árny; —
S hol a vihart a tölgy sem állja,
Mivé lesz ott a lepke-szárny?
Lesz egy szép asszony legyezője,
Önző hiúság névjegye,
Gyermekrajongás szemfedője
Vagy hamis eskű bélyege.
Érdemhez érdemet tud adni:
A hatvan évhez — kincseket!
Ily bűvös szerrel pótolhatni,
Mit tőle a kor elszedett.
Bámulva nézzünk érdemére!
Egyik kezében: hatvan éve;
Másikban: három millió...
Egy szóval: ő férjnek való!

X.

Jenő leroskad a szabadban,
Átokra gyűrve ökleit;
Homloka, arcza mondhatatlan
Kínok lázától gyöngyözik.
A porban fetrengő titánok
Nyomorúlt ivadéka ő:
Parányi csepp után sóvárog
De vágya el nem érhető.

Egy asszonyért eped, ki csalfább
A tóban égő csillagoknál;
Ki sírna értted, ha kaczagnád
S nevetne rajtad, ha zokognál:
Ki tékozló, míg ellenállsz;
Fösvény, ha meghódolsz neki;
Kitől szivet hiába vársz,
Oh! mert egyetlen czélja: tetszeni.
De bár hamis, kegyetlen, önző,
Az ész rá mégis hasztalan sző
Fátyolt, letépi azt a szív:
Meg van bocsátva sok hibája,
Szerelme fényét hinti rája
És hozzá mindörökre hív.
Oltárt emelve szép nevének,
Szenvedni és lemondani,
Míg elfojtják a szenvedélyek
Tüzét az álom romjai:
Ez a nagy lélek gondolatja!
Mit ér? ha, míg multját siratja,
Irtóztatóbb lesz a jelen!
A hit magvát ő elvetette,
Ápolta is; de jaj, helyette
Csalódás tövise terem...
Ha mondta volna: „Nem szeretlek,
Nem is szerettelek soha!“
Ha mondta volna: „Elfeledlek,
Másnak leszek menyasszonya!“
Jenő a sebéből patakzó
Vérrel fölírná homlokára,
Hogy fáj szivének a hazug szó
S büszkén mutatna fájdalmára.
De Izabel nem így bucsúzott,
Keblére folyt, fülébe súgott:
„Békűlj meg, édes angyalom;
Ki férjem lesz, azt megcsalom“.
A hűtlenséget cziczomázva,
Utolsó himporát lerázta
A fényes ideál:
Az angyal eltűnt mindörökre,
Előtte hervadtan, letörve
Egy bűnös asszony áll.
De mindegy! — kárhozat vagy üdv,
Most is kiséri mindenütt;
Mert a ki egyszer igazán szeret,
Annak már nem szeretni nem lehet.

XI.

Az esküvő napját kitűzték...
Ujong a boldog vőlegény ezen;
Boszantja Izabelt e — hűség,
Unatkozik már szörnyűségesen.
Az udvarlók mind elmaradtak,
Ilyenkor udvarolni nem divat;
Az eljövendő szebb napoknak
Reményén csüng a szomjas indulat.
Nyár van. Kietlen a főváros,
Az élet most kinn a falún pezseg;
Rekedt a pék, a kocsis álmos,
A por nagy, ostobák az emberek.
Kopott a színház, mint a vén szűz,
A hangszerek harmoniátlanok;
Patchoulival kinál a fésűs,
A varrónő a corsón andalog.
És neki itt kell vesztegelni,
A boszúságot tűrve nyelni,
Hogy nem segíthet a bajon...
Egy kis kaland, hol a hiúság
Felé Páris almáját nyújtják!
Hiába, nincsen alkalom!...
Szegény Jenő, beh jó fiú volt!
Ki tudja, valjon bús-e még?
Az ő nevén e tiszta bú: folt,
Melyet lemosni illenék.
Valóban, úgy tudott szeretni,
Oly igazán, mint senki más;
Nem kellett volna elfeledni, —
Ez árulás! ez árulás!
„Jenőm! Tied vagyok; ne késsél!
Itt állok a sötét örvénynél!
Karodba fogj föl, ha szeretsz.
Férjem, tudod, mily bamba, vén lesz;
Oh! jöjj sietve, ha megértesz:
Örökre az enyém lehetsz".
Megírta s elküldé Jenőnek;
Jenő megkapta s válaszolt;
Levelében: „Te hívsz, hogy jöjjek
S én eljövök!" — csak ennyi volt.
Izabel reszket a gyönyörtől...
S habár a függöny itt legördül,
Elárulom, hogy ezután mi jő:
Ma titkos csók, holnap nyílt esküvő.

XII.

Jenő az édenkertbe lépett;
Az ősi báj, az ősi tisztaság!
Soha se látott ennyi szépet;
Úgy tetszik, hogy megifjúlt a világ.
A lég oly bódító, oly enyhe,
Talán édes tündérek lehelik;
Az ablak el van függönyözve,
A fény sejtelmes árnyban megtörik.
Amott a pálmafák homálya,
Emitt a délvirágok illata;
Ott a sivatag oroszlánja,
Itt a derűlt ég legszebb csillaga.
A szépek szépe patyolatban
Vár kedvesére titkos éjszakán:
Így támadt Vénus a habokban
És Éva volt ily csábító talán!
Ah, ezt álmodni is nagyon sok!
E kék szemekből lángok omlanak;
Vágytól pirúl e szűzi homlok,
Gyönyörre nyílik e bimbóajak.
Félig zárt pilláin keresztűl
Az egész mennynek üdve látható;
Jenő jól látja s összerezdül:
A tudás fáján liheg a kígyó.
Az ajk, a szerelem bimbója,
Kibontva levelét, csókot lehel:
Többé a bűntől meg nem óvja,
Ha óvná: önmagát sorvasztja el.
Hírdetve az isten parancsát
Fölöttük áll az égő tilalom;
De a lyány elveté a koczkát
S szól: „Férjemet miattad megcsalom".
Míg sápadt kedvesét magához
Szorítja és szerelmet esküszik:
Ah! hogy lelkét, — a kiknek áldoz,
A pokol prédájára nem viszik!
Jenő írtózik a kígyótul,
Szemében villog már a gyűlölet;
A vér ízzó agyába tódul
És összecsap eszmélete felett.
Még egyszer és utolszor érzi,
Hogy vesztesége mily határtalan:
Szivét az emlék ölyve tépi;
Oh! mind hiába, — vége, vége van!

Édes-mesés tündérvilág volt,
Melyet rajongó hittel ápolt,
Magában: eszme, boldogság, ima.
Hajó volt: összes kincse benne,
Ily dúsan, a nagy útra kelve,
Nem bánta, hogy partot nem ér soha.
Édes-mesés tündérvilág volt,
Melyért örök szerelme lángolt:
Vihar nem üldözé, nem dúlta vész;
De pocsolyába süllyedt az egész!
Bűbáj, keserv, őrjöngés összefolyva,
Előtte véres köd gyanánt gomolyga
S felhő-uszálylyal a bűnös leány;
Zavartan, elszédülve átölelte
S míg arcza tűzbe hullt, fázott a lelke
Izabel vampyrszomjú mosolyán.
Sajgó szivéhez oly közel
Simult Izabel lázas arcza,
Hogy a csordultig állt kehely
Kiömlött, hangokká szakadva.
„Szép asszonyom, te hivtál: itt vagyok!
Én voltam a te fényes csillagod;
Öledbe hulltam, hullj te az enyémbe,
Rút étetünkért szebb halált cserélve".
„Jenő, kegyelmezz!" — „Nem kegyelmezek!
Velem jösz ama fénytelen, hideg
Világ sírbörtönébe:
Ott is te légy a szépek szépe!"
S megölte... Együtt haltak ők meg,
Mint Pesten Romeó és Julia...
A világ gúnyját nyerték szemfedőnek
S keresztjök lett a rágalom nyila.

IV.

NEOLOGIA ÉS ORTHOLOGIA.

ÍRTA DUKAY VILMOS.

1872-ben egy folyóirat indúlt meg az akadémia pártfogása és „Nyelvőr“ czím alatt, mely kiváló feladatának a nyelvújítók által megrontott magyar nyelv helyreállítását tűzte ki. Már előbb is mutatkozott hasonló törekvés, sőt mióta irodalom létezik, vagy írtak, vagy legalább beszéltek a nyelvrontók ellen. De kivált a mult század óta hosszú sorát idézhetnők a nyelvrontás elleni kifakadásoknak, hogy vége-hossza nem volna. Habár rendszeres munkában részletesen még nem tárgyalták a nyelv-újítás történetét, számos idevágó dolgozat látott napvilágot, kiváli az újabb időben. Mi nem akarjuk e történet kissé egyhangú folyásával untatni olvasóinkat, hanem azon elveket óhajtjuk vizsgálni s a tévedéseket felmutatni, melyet a neologia legújabb támadói és védői követtek és elkövettek. Mindkét részen tetemes sok hibát találni, úgy hogy ha müveiket olvassuk, és nem látjuk tisztán a helyzetet, nem is fogunk általok egyik vagy másik álláspont helyességéről meggyőződni.

Mi lehet oka e zavarnak, mely legkitünőbb íróikat jellemzi? A tiszta fogalom hiánya. Bár egész könyveket, sisakos-paizsos füzeteket és gúnyos és dorongos czikksorozatokat írtak össze a kérdésről, sem az egyik, sem a másik fél nem látta tisztán a kérdés lényegét, készakarva kitértek előtte s csak azt vitatták: helyes-e ez az újítás vagy nem s meddig terjedhetnek az újítás határai.

Évekkel ezelőtt egy orthologus társaságba jutottam, hol egy ügyes, de felszínes író, Névy László, az orthologia és stilistica viszonyáról olvasott fel egy értekezést. A fölolvasás után többen hozzászólottak az orthologia keményfejű coryphaeusai közül, de egyik sem a kérdés lényegéhez. E sorok írója figyelmeztette őket, hogy tudniok, ismerniök kellene az anyagot, melyről szólanak s azután könnyen eldől a kérdés. Ha azt tudom, mi a nyelv, a jelenségek melyik

csoportjába tartozik, igen könnyen eligazodom a kérdés többi része felett is. De ha azt nem tudom, örökkétig vitatkozhatunk a neologia és orthologia jogosúltságáról, a nélkül, hogy az egyik fél legyőzné a másikat. A vitán jelen volt a paedagogia egy kimeríthetetlen phraseologja, Kármán Mór, s azt jelenté ki, hogy senki sem tudja mi a nyelv, csak most kutatják és sok esztendőnek kell lefolynia, míg megfejthetjük a kérdést.

De nem csak az orthologok nem tudták, legalább akkor, mi a nyelv, hanem a neologia védői sem. Ha végig olvassuk hosszú dolgozataikat, szemlátomást kitérnek e kérdés elől, pedig azt kellett volna tenniök, a mit az iparos tesz, hogy megtekinti a kezében levő anyagot, valjon gránit, vas, fa vagy épen bőr-e az és a szerint bánik vele. Toldy Ferencz például azt mondja: „Ismerem a nyelv eredetéről szóló theoriákat; elmés némelyik, csakhogy a nyelv eredetét nem fejtette meg egy is". Hihetőleg ez a véleménye a nyelv mivoltára nézve. Derék tudósunk Imre Sándor nagy pályamüvében szintén kikerüli e fontos kérdést s csak legyinti, mikor a nyelv gyarapodását „benső erő által okozott fejlődési folyamnak" nevezi; ez tehát növényi, állati organicus fejlődésre vonatkoznék, de siet hozzá tenni, hogy „az emberi szellemet és a mi annak megfelel, az emberi nyelvet, az élőfához helyesen nem hasonlíthatni, — mert — az emberi szabadság, sőt kény hatalma alatt nagy mértékben áll". Fogarasi megelégszik annak kimondásával, hogy Humboldt Vilmos szavait idézi: „A nyelv a gondolat alkotó közege"; másutt Müller Miksát citálja: „Még nem vagyunk képesek megmondani, mi a nyelv. Lehet természet szüleménye, emberi mesterség müve, isten adománya". És így tovább mások.

E kerülgetés azonban nem tarthatott örökké. Határozott nézettel kelle előállani. A mit az illetők nagy számú czikkéből úgyis lehete sejteni, végre kimondotta az egyik fél, hogy mi a nyelv. S e nyilatkozat mindnyájunk meglepetésére nem a Nyelvőrben, hanem a Budapesti Szemlében látott világot, a neologia egyik védőjében. Itt mondatott ki, hogy a nyelv hosszú természeti fejlődés eredménye, hogy a szók természeti productumok, melyeket nem szabad emberi csinálmánynyal pótolni s e nyilatkozatot sietett átvenni, magáénak vallani a Nyelvőr.

Ezzel tehát bírnók a nyelv fogalmát az orthologusok felfogása szerint. Legfölebb azt kérdhetnők: minő productum, a természet melyik országába tartozik? Talán ásvány? Úgy képződik mint a

gyémánt, a kőszén? Nem. Az orthologia hivei szeretik a növés fogalmát használni; tehát valószínűleg azt hiszik, hogy úgy nő mint a növény, mint az állat. Ime a hangok növése! Ez csodálatos. A nyelv azonban nem csupa hang; a nyelv szellemi és physicai mint állítólag maga az ember, itt tehát a hang növése, nem a zaj növekedése, hanem a hangban élő szellem gyarapodása és erősbülése, például az ily hatalmas kifejezésben, melyet az előbb olvastam Karr Alfonz regényének, *A normandiai Penelope*-nek, Fáy Béla-féle fordításában: „*ellenségességéért*“ mily kövér, izmos, erőteljes magyar nyelv mutatkozik. Ez igazán egészséges példány s nem *néz ki* oly soványan mint nálunk az orthologiai főképviselői: Szarvas, Simonyi és Volf.

De a nyelv természeti növésének ismeretével nincs eldöntve még egy sereg kérdés, melyre az orthologia hivei adósok maradnak a felelettel, hogy minő életet él a nyelv? Hol él, minő éltető elemekre van szüksége, mivel táplálkozik, minő változásoknak, betegségeknek van kitéve, hogy születik, hogy hal meg? Minő fájdalmakat érez, ha bőrét, felszínét karczolják vagy szervezetét támadják meg? Annyi tény, hogy valami egészen új élettel kell bírnia, mely teljesen elüt az állati és növényi élettől, úgy, hogy ezután az iskolákban nem lesz szabad a természet három országáról szólani, hanem a negyediket is belé kell vennünk s ez lesz a nyelvek országa. —

Az újabb teamészettudományi fölfedezések annyira meglepik az embert, hogy bizony kevés meglepő van abban, ha a nyelvek historia naturalisáról is fogunk olvasni. Szarvas barátunk azután beáll egy új Edisonnek s egymásután hallatja szebbnél szebb idevágó fölfedezéseit. Nagyon igaza lehet annak a természettudósnak, ki azt mondotta, hogy utódaink száz év mulva bárbároknak fognak bennünket tekinteni, annyira előhaladnak műveltségökben. Előttök bizonyosan föl lesz derítve a nyelvek physicai életének csodálatos kérdése, s a hálás emberiség még a Szahara és Australia közepén is oszlopot emel Szarvas barátunk mély gondolkodásának nagyszerű fölfedezéseiért. Adják meg az istenek!

A mit azonban idáig adott Szarvas, biz az nagyon kevés. — Megkaptuk a nyelv lényegének fogalmát s többet semmit. Sőt az sem az övé. Az ötvenes években a természettudomány maniája bántotta az európai nyelvészek egy részét s mindenfelé hírdették a tant, mely a nyelvet a természeti productumok közé sorozta, lelkes hozzan-

nákat, üdvözlő sorokat írtak Darwinnak, s a létért való küzdelem alapelvét a nyelvre is átvitték s szebbnél szebb deductiókat vontak le a nyelvek örökös harczáról, a gyöngébbek leszorításáról és az erősebbek győzelméről. Steinthal és mások egész a nonsens-ig jutottak el. Csoda-e azután, ha nálunk egy-két jóval kisebb ember rohanva rohant az új után és lefordították vagy átdolgozták e tudósok iratait s mint saját eszméiket ajánlották a nagy közönségnek s egy sereg még kisebb ember ezen elvek alapján írták czikkeiket a Nyelvőrben.

Ma már nevetséges volna külföldön a Szarvas-féle tanokat hirdetni, mert ott minden hitelét elvesztette e nézet. Pedig nem csupán nyelvész támadta meg e felfogást, hanem egy kiváló természettudósnak — a fia. Darwin fia volt az, ki atyja tanait és a nyelv philosophiáját összevetve, úgy találta, hogy a Müller Miksa-féle tan (a nyelv természeti productum) kevésbbé egyezik meg a darwinismussal, mint az amerikai nyelvész, Whitney, tana, mely a nyelvet történetileg fejlődött conventionalis jelek összegének tartja. Természetesen, mert ha a nyelv naturproduct, mely önmagában él, melynek az ember csak tulajdonosa, de nem alkotója, akkor áthághatlan határ van vonva az ember és állat között; míg ha a nyelv ember alkotta jelek összege, csak fokozati különbség van az állat jelei és az emberéi között.

Csak meg akartuk említeni e vitát, most nem tartozik ránk. Előttünk az a fontos kérdés: valjon igazán termék-e a nyelv?

I.

Mi határozottan azt tanítjuk, hogy nem. A nyelvet maga az ember alkotta, alkotja most is és alkotni fogja mindig.

Hisz ez régi vita nálunk, mondják az orthologok. Több neolog hozott fel egy sereg írót a világirodalomból s bizonyítgatta velök, hogy új szókat csináltak, melyek ismeretlenek valának. Az orthologusok erre csak azt felelték, hogy azok rendes képzések voltak, melyek a nyelv törvényei szerint alkottattak s így nem lehet kifogásuk ellene. Ez csak olyan munka, mint mikor a gazda galambjait vagy a kertész virágait keresztezi, új párosulást eszközöl, de nem maga alkot. Az ily újítás teljesen szabad, sőt szükséges is.

Minden esetre igen nehéz oly példákat idézni a világirodalomból, melyek a szavak czélzatos csonkítását bizonyítanák, teljesen új

szó teremtését tanusítanák. Van ugyan ilyen is, de kevés. Whitney egy hollandi vegyészt említ a XVII. század végéről, ki a testek illó állapotát teljesen önkényesen *gáz*-nak nevezte el s e szót ma általánosan használjuk. Így alkothatott más is, de az irodalom nem jegyezte föl, csupán a mi neologiánkból hozhatnánk fel rá világos példákat, egészen újra teremtett szókat, melyeket ma neolog és ortholog egyenlően használ. A *levegő-ég*ből csináltak *lég*-et s a ki nem rontotta el a gyomrát az orthologiával, szivesen használja. S így tovább.

Egyébiránt az nem is szükséges, hogy újabban csinált szókkal bizonyítgassuk a nyelv emberi eredetét. Hosszú és unalmas vita keletkeznék belőle, mely csak egy bornirt specialistát mulattatna, de a gondolkodó boszúsággal fordúlna el tőle. Ez a vita nálunk maig napirenden van, az „ivad" fölötti harcz még tart; a Nyelvőrben mindig olvashatni czikkeket, melyek valamely szónak „jóságát" vagy „rosszaságát" fejtegetik. A nyelv philosophiája nem szorúl ily kicsinyes és bizonytalan vitára.

A kérdést alapjában kell vizsgálnunk.

Ha termék a nyelv, bizonyosan bensőbb viszonynak kell lenni a fogalom és a szó közt. A kifejezés akkor nem csupán jele a fogalomnak, hanem egyszerre kell születniök, s nekünk nem szabad önkényesen így vagy amúgy neveznünk a tárgyakat. Pedig mindnyájan tudjuk, hogy az nem úgy történik. Először megismerjük a fogalmat, s csak azután adunk neki nevet. A tudós fölfedez vagy föltalál egy új dolgot s akkor kisérti meg nevet adni neki. Ez az elnevezés rendesen vagy a föltalálóról vagy a tárgy valamely tulajdonságáról vétetik, így beszélünk magnetismusról, electricismusról, galvanismusról, mesmerismusról stb. A tudós érezte, hogy nevet kell adnia, mert ha ő nem nevezi el, megteszi más. Sőt az is megtörténik, hogy az általa adott nevet nem fogadják el, hanem helyette mást kapnak föl esetleges tetszés szerint.

Sok esetben átveszszük a tárgynak idegen nevét, de egészen kényünk-kedvünk szerint változtatunk rajta. Például a keresztény vallással sok szót vettünk át s más szók analogiájára magyarosítottuk. *Kereszt*, *alamizsna*, *oltár*, *pap*, *bérmálás*, *szent*, *angyal* stb. Ugyanezt teszszük ma is a *rerni*, *tepsi*, *glázli*, *spórhely*, *forspont*, *executió*, *testamentom* stb. ezer meg ezer más szóval. Ha termék a nyelv, okvetlen bizonyos pusztulást, belső romlást, meghasonlást idézne elő az ily átvevés, de vehetni észre ily valamit? Ha *él* a

nyelv, bizonynyal, organicus bajt szűlne az idegen elem e betolakodása, pedig csak úgy használják parasztjaink mint az *ökör, tinó, búza, borjú, sarló, disznó, ünő, kos, tokló, tyúk, ördög, turul, törveny, eskű, sereg* stb. más török szókat, melyekre több millió magyar letenné a hitet, hogy igazi magyar szók. Van-e itt szorosabb összefüggés a szó és jelentése között, nem puszta jelek-e, melyek semmi mástól, csak a szokástól nyerték szentesítésöket, s ma teljesen közönyös lenne reánk nézve, ha őseink megtartották volna a régibb magyar neveket, mert kétségbevonhatlan, hogy legalább némelyikök helyett más név is szerepelhetett. Vagy talán itt is a darwinismus szerepelt, az erősebb kiszorította a gyöngét?

Ha a szó nem volna egyéb mint puszta jel, változáson kellene átmennie jelentése változásával és viszont, vagy pedig egészen el kellene vetnünk mint haszontalan kifejezést, mely lejárta magát. Pedig rendesen megtartják új értelmében. A *marha* szó szláv eredetű, nálunk egykor kincset, vagyont jelentett, ma négy lábú állatot jelent. Minő titkos, mysticus törvények idézték elő a jelentés e változását? Némely vidéken a magyar asszony még mindig *téglázza* még pedig *vasalóval* a ruháját, a diák *réztollal* ír stb. A német *schlicht* és *schlecht*, a *dreck* és a *koth* időnkint és helyenkint mást jelentenek. A *planéta* alatt ma földünket is értik, holott Kopernik előtt ki volt zárva belőle. Ma tudjuk, hogy a csillagok nem holmi kis fénylő kövek vagy lángok, hanem nagy égitestek, melyekről csak a költő mondhatja, hogy lábaihoz rakja imádottjának s elvetjük-e azért, mert ma mást jelent előttünk mint a nép együgyű fia előtt? A mint szokásaink változtak, megváltoztattuk nem egy szó jelentését. Akár hányszor az is megtörtént, hogy a szójáték vagy a vélt tudás alakított formáján, pl. *lakzikonyha* helyett *laczikonyha*, a *moltzwurf* (müllaufwerfer) h. Maulwurf, sintfluth (sin-gross) helyett sündfluth, mélyföld (Meile) h. mértföld stb. A *gast* hajdan *feind*-ot jelentett, *luder* hajdan *futter*, *melde* egykor *lüge*, quena (γυνή) aszszony, az angolban *queen* királyné lett.

„Hol lennének a képzeteink és jeleik közötti viszonyban valamely φύσις (természet) nyomai, ha csak úgy találjuk, alkalmazzuk e jeleket, melyek a beszélő szájában folytonos változásnak vannak alávetve? Miért lenne az ily jelekből álló nyelv több mint eszköz, a gondolat látható bemutatása? A gondolkodás, a képesség fölfogni, egybevetni, következtetni az emberi szellem specialis működése. De minden egyes szó csupán a test működése a szellem vezetése alatt

mint a test más szabad működései; de aligha nagyobb mértékben a szellem munkája mint egy ujj-hajlítás, egy kar-mozdítás, lábrúgás, arcz fintorítás. A nyelvnek sem jelen, sem mult anyagában nem találni bizonyítékot arra, hogy a gondolkodás apparatusa közvetlenebb összeköttetésben állana a beszélő izmokkal mint a látáséival és semmit sem találok a nyelv használatában, a mi arra bírna, hogy ily bizonyítékot keressek. A gondolatot csodálatosan elősegíti, erejét és lendületét végtelenül gyarapítja ez az eszköz; de ugyanaz történik a kéz ügyességével a szerszámok és gépek által, vagy a mathematicai analysis erejével és kiterjesztésével irott symbolumok és figurák alkalmazása által. Itt valódi analogia forog fenn: a kéz azon mértékben halad elő nagyobb ügyesség kifejtésében, a mily mértékben erősebb, hatalmasabb szerszámokat tud használni; a mathematicus oly új symbolumok segélyével fokról fokra emelkedik a mathematicai fogalmak és következtetések legyőzésében, melyeket maga gondol ki, hogy új abstractióit fejezze ki velök; s így rakja le a beszélő ember is az ő ismereteit, a gondolatanyag és apparatus kezelésénél gyarapodó erejét mindig újabb jelekben, melyek segélyével kiterjeszti gondolatainak határát és mélyíti. De ha sem az élő nyelvekben, sem ismert elődjeikben, sem a nyelv egyik-másik stadiumában sem találjuk oly természeti és ösztönszerű kifejezés képességét, melynél fogva bizonyos fogalmakat, bizonyos jelekkel kellene megjelölnünk: akkor nincs jogunk ezt föltételezni a nyelv kezdeténél sem. Ezt a kezdetet nélküle is könnyen megfejthetjük, ha a közlés ösztönének kellő tért adunk a nyelv alkotásában. S midőn ezt teszszük, semmit sem teszünk, a mi nyelvtörténeti ismereteinkkel ellenkeznék".*)

A legtöbb eredeti szó nem egyéb mint hangutánzás vagy hangkép, bizonyos tekintetben költői mű, tropus, úgy hogy találóan ismétli Gerber: „Sajátképi szók azaz próza nincs a nyelvben". — Merő képekben beszélünk, a szók többnyire képek. Vegyük példáúl e szókat *aj-ak*, *aj-tó*, melyek valószínűleg rokonok a török-tatárban *oj* ásni, *öj* vagy *ev* lakás, ház, a jakutban: *aja* fészek, a csuvaszban *oj* völgyes hely, a kaibal-karagaszban *ojak* (Schlucht) vagy a *j*-nek *t*-re változtával a csagatajban *otak*, az ozmánban *oda* szoba, sátor, az ó-törökben: *odu* istálló, a magyarban *odu* stb. szókkal; mindezek az oj gyökből átvitt képek. E példát ezrével szaporíthatnók s még sem tudnánk mást bizonyítani belőlök, mint azt, hogy e szók és

*) Whitney: Deutsche Rundschau. IV. 267.

jelentések között csak a phantasia teremtette képi viszony van, hogy például a magyar jogosan nevezhette volna ajaknak vagy odunak az árkot, a gödröt, a völgyet, a kutat stb. E szók és jelentések között a legkevésbbé sem forog fen szigorú causalitas, hanem csak a véletlen szülte őket. A phantasia szeszélye sokszor igazán páratlanúl játszott megalkotásuknál, melyre az analogián, a hasonlóságon kivűl hiába keresnénk törvényt. — „Nincs gondolható irány, melyben nem történnék átvitel; a szó meghatározhatlan fokban térhet el alapjelentésétől".

II.

Történeti conventionalis jelek összege vagy pedig termék-e a nyelv, könnyen eldönthető kérdés, ha a helyett, hogy az egész nyelv épülete előtt nagyhangú szólamokkal fejeznők ki csodálatunkat, egyszerűen elővesszünk egy szót, bármelyiket a sok ezer közűl. Whitney Müller Miksa elleni vitájában a *buch* szót veszi.*) Udvariasságból tartsuk meg mi is. Hogy szerezte a mai német gyerek a *buch*, a magyar a *könyv* szót? És a többi népek, hogy szerezték az ő *livre*, *libro*, *book*, *biblion*, *kniga*, *kitâb*, *pustaka* stb. szóikat, melyek mind ugyanazt jelentik? Miért használjuk e fogalomra épen e szót s nem mást? Azért, mondja az ortholog, mert a nyelv természete úgy hozta létre s mi nem térhetünk el tőle. Ránk jutott mint a szerb tövis, melyet kormányrendeletekkel sem tudnak kiírtani. Pedig nem úgy van. E szót eltanúltuk szüleinktől és ismerőseinktől, nem kérdeztük, miért nevezik így, hanem csak azt kérdezők, hogy híják. Hogy e szóknak érdekes történetök van, az a tudós curiosumok közé tartozik, de minket tudásuk épen nem kötelez s semmi közük a szó használatához. Használjuk őket, mert mások is használják és megértik. Ha történetesen más nevet adtak volna neki, azt is épen úgy eltanúltuk volna. Ha a pesti német polgár egy magyar dajkát fogad kis gyermekéhez, ez könnyen eltanúlja tőle a magyar nyelvet, még pedig a dajka dialectusát. Ha egy olasz család Nagy-Kőrösre megy lakni, az itt született gyermekek már alig tudnak olaszúl, mert a környezet, a cselédség a magyart kényszeríti rájok s olasz vérök daczára jó magyarok válhatnak belőlök. Ezelőtt száz esztendővel a magyar gyermek a *jog*,

*) Lásd: Deutsche Rundschau. IV. kt. 263. l.

erény, szellem, egyetem stb. fogalmát *jus, virtus, spiritus, universitas* stb. szókkal nevezte, mert úgy tanúlta; ma a mint eszmélni kezd, s az illető fogalmakkal megismerkedik, ez az új magyar szókkal történik s tökéletesen jó magyar szóknak tanulja. Nem kérdezi, ki csinálta, honnét vette, hanem így hallotta atyjától, társaitól s olvasta újságokban s könyvekben. A szó merő jel az ő fejében, mely a fogalmakat juttatja eszébe. Bugát és tarsai tömérdek természettudományi műszót faragtak, melyek közűl akárhányat mint *éleny, higany* stb. gyakran használunk, gyermekeink tőlünk eltanúlták mint az illető fogalmak jegyeit s ha csak Szarvasék félre nem vezetik, senkinek sem jut eszébe a használtak ellen kifogást tenni, a nem használtakat pedig úgy is eltemette az idő. „Ez eléggé bizonyítja, hogy szóink sajátképi értelemben önkényes és conventionalis jelek: önkényesek, nem azért mintha nem tudnók okát adni, miért használtatnak, hanem mivel ez az ok csak történeti és nem szükségképi s mivel a száz meg ezer használt vagy lehetséges szó közűl bárminőt használhattunk volna, hogy ugyanazon czélnak megfeleljen; conventionalisok, nem mintha egy convent vagy gyülekezet választotta volna ki, vagy mintha az emberek különösen megegyeztek volna fölötte, hanem mivel elfogadásának egyedűli oka közhasználatában rejlik. Valóban senki sem tagadhatja a nyelv e két jelzőjét, ha csak félre nem érti jelentését".*)

Mind a mellett sokan vannak, a kik a nyelvet a faj szülemányének, a törzsjellem oly kiegészítő részének tekintik, melyet őseiktől öröklenek. Semmi sem világosabb e föltevés alaptalanságánál. Hazánk kiáltó példákat szolgáltathat az ellenkező nézetre. Számos községet tudnánk megnevezni, melyek hajdan magyarúl, most már tótúl vagy románúl s ismét számos családot, melyek ma németűl, horvátúl, szerbűl beszélnek. S hány német, tót, szerb és román család beszél ma csupán magyarúl! Ott van világos példáúl Éjszak-Amerika is, hol az Egyesűlt-Államokban a világ minden részéről összetódúl a sok európai, az afrikai néger, az ázsiai chinai stb., s egy-két generatio után majd mindnyájan angolúl beszélnek. Az sem ritka, hogy egész népek eltanúlják az idegen nyelvet. A mai franczíák nagy részben kelta eredetűek, jellemök is ugyanaz s mégis elfelejték nyelvöket s helyette a latintól származottal élnek. Sőt a mai angol nyelv története még érdekesebb. A leghasználtabb angol

*) Whitney értekezése. Deutsche Rundschau. IV. 264. l.

szók öt-heted része franczia-latin eredetű. Ezeket egy német nép, a normann honosította meg, a kik a francziáktól, e kelta néptől tanúlták el, ez pedig egy italiai kisebb néptől, a latinból.

(Folytatása következik.)

V.

A MAGYAR HELYESÍRÁS.*)

ÍRTA BRASSAI SÁMUEL.**)

Quidquid agis, prudenter agas et respice finem.

Midőn valaki neki űl, hogy czikket, essayt vagy könyvet írjon, tárgya egészen lefogja a figyelmét és indokairól, melyek őt ösztönszerűen késztetik az írásra, nincs világos tudomása, sőt ha más valaki tudakozódnék felőlök, hamarjában alig kapna tőle kielégítő feleletet. Tulajdonkép nincs is joga várni, mert ebben a dologban csak magával tartozik — ha tartozik — számolni az író. Rendszerint azonban sejt valamit ilyes kötelezettségéről s munkája bevégeztével — először ír, melynek tartalma — legtöbbnyire — indokai elősorolása. Helyesen, mert azzal figyelmet kelt, érdeket ébreszt tárgya iránt az olvasóban. Nem csak helyes, hanem szükséges is az az eljárás, midőn a könyv vagy értekezés javaslatokat, vagy épen szabályokat tartalmaz. A mi a tárgyat és kidolgozását illeti, arra nézve elég lesz az A. P. ismeretes maximájára hivatkozni:

Cui lecta potenter erit res,
Nec facundia deseret hunc nec lucidus ordo.

Ha ez minden részben nem teljesűl, könyv és tárgy egyaránt kárát vallják.

Mindezek csak *egy* egyénre — *egy* íróra — vonatkoztak. De vegyük most már azt az esetet, hogy többen társaságba állva vállalkoznak, vagy bizatnak meg, bizonyos tárgy kidolgozására, czikk vagy könyv megírására. Ezzel más stadiumba lép az ügy. Itt az indokok ismeretét nem csak nem mellőzhetni, de nem is halaszthatni. A motivumok világos értése élénk érzése jótékony befolyással lesz az egyetértés eszközlésére. Excludat iurgia finis! kiáltja nekünk Horatius. „Nekünk“ mondom, magyaroknak, kiknél a közös czél sem bírja legyőzni, — bár csökkenteni birná, — a pártviszályt. No, hanem azért a közös motivum tiszta fölfogása, a társulatnak nem csak erejét tömöríti, törekvéseit ösztönzi, hanem a felvett vagy feladott tárgy kidolgozásában is vezérűl, tanácsadóúl szolgál.

*) A magyar helyesírás elvei és szabályai. Újabban átvizsgálva, kiadta a m. t. akadémia. Budapest, 1879. 8-ad rétben.

**) A tudós szerző iránti tiszteletből szivesen helyt adunk sokban eltérő felfogású czikkének. A szerkesztő.

„Példálódzik Rec.?“ lobban fel egy olvasóm, ki épen tagja talált lenni, a helyesen iratá bizottságnak, „csak akarja insinuálni, hogy bizottságunk nem gondolta meg előre, elejét-végét a dolognak, melybe belevágott?“

Sejtelme nem csalá meg, tiszt. b. tag úr, csakhogy nem insinuálni, hanem egyenesen kimondani akartam, a mit gyanitá. Meg vagyok győződve, hogy a bizottság nem volt tisztában feladatának sem motivumaival, se módszereivel, se czéljával, hanem csak az a kóválygó eszme lebegett előtte, hogy helyesirási szabályokat kell alkotnia és az akadémia elé terjesztenie!

De a nem elég: „hét éhes medvének egy vaczkór“, mint a székely mondogatja.

Helyesírás szabályait alkotni! Könnyű kimondani és látszólag meg is érteni, de bővebben fontolva, közelebbről vizsgálva, mennyi kérdés áll elé? Első az, csak beszélik-e az illető nyelvet, vagy írják is?

Az első esetben persze betűkről kell gondoskodni, mire két út van előttünk: vagy új jegyek alkotása, vagy már létező jegyek kölcsönzése, vagy szomszéd vagy rokonos nyelvektől. Akár melyikre indúljunk, elébb ki kell puhatolni, melyek az egy zerű, egymástól külömböző hangjai az irással megajándékozandó nyelvnek, hogy azokhoz szabjuk alkotandó vagy kölcsönzendő betűinket. Ime már csak az első esetre egy falka, és még ágazataival és részleteivel többre szaporítható kérdés!

„Nevetség“, mondja erre a b. t., „hiszen tudni való, hogy a magyar nyelv nem tartozik ezen eset alá, és mire való vesződni azzal a mi *nincs*?“

Mire? — Felelet gyanánt egy példát idézek.

Mikor zoologusnak vagy botanicusnak egy előtte ismeretlen tárgy akad a kezébe, legelsőbben azt puhatolja ki, hogy *mi nem* az a tárgy? És csak ily, sokszor nem kis munkába kerülő elővizsgálat után, fog a positiv meghatározáshoz, miben még ama negativ elővizsgálat eredménye is sokszor tetemes segitséget nyújtanak.

A felvett esetben ugyan a vizsgálat eredménye, t. i. hogy a magyar nyelvnek már betűi lévén, nem szükséges róluk gondoskodni, szembeszökőleg világos. De ebből nem következik, hogy ne kelljen tekintetbe vennünk, sőt (folytonosan és öntudatosan) szemmel tartanunk. Elhanyagolása ugyanis hibás eljárásokra vezethet.

A minthogy vezette is, a helyesen iratá bizottságot arra, hogy munkája kidolgozásában, ottan-ottan úgy gerálja magát, mintha a magyar nyelv csakugyan az első eset alá tartoznék.

„Hol, hol?“ kérdé zokon a biz. tag úr.

Mindjárt a munkálat legelső sorában, a hol azt írja, hogy a magyar helyesírásnak főelve a kiejtés.

„Hát e nem igaz?“

Igaz lehet úgy, a mint talán gondolta valaki. De úgy, a hogy nyomtatva van, első kérdés az, valjon jelent-e valamit, és csak

azután jöhet szóba igaz vagy nem igaz volta. No már én azt állítom a logika nyomán, hogy úgy a mint van, nincs értelme; mert a „kiejtés“ *tény* és nem *elv*; tehát semminek, következőleg a „helyesírásnak“ sem lehet „*elve*“.

Maga a bizottság is elismeri azt, midőn egy pár sorral alább ezt írja: „a *kiejtés elvének* köre“. Valami, nem lehet maga magának praedicatuma és birtoka is egyszersmind! Ha azt mondom, hogy „a ház fedele“, azzal azt is kimondtam a „ház“ és a „fedél“ két, merőben különböző dolog és az utóbbi, sem az előbbivel azonos, sem az előbbit mint speciest, magában foglaló genus, nem lehet. Megfordítva ha áll az, hogy „a madár állat“, vagy „a csuka hal“, nem élhetek ezekkel a kifejezésekkel: „*a madár állatja*“, a „*csuka hala*“! Hanem hát oly formán érthette gondolója a megrovott mondatot, hogy: „a magyar helyesírásnak a kiejtés szolgáltatja a főelvet“. Így már nem lehet kifogás ellene; csakhogy ekkor vagy üres tautologia, vagy ha nem az, csak úgy lehetne haszonvehető, ha egy addigelé csupán beszélt nyelvet akarnának írhatóvá is tenni. E szerint áll az, hogy a bizottság úgy kezdi szabályai szerkesztését, mintha az emlegetett első esetben volna. De nem csak kezdetben, hanem további tárgyalásában is eviczkél itt-ott a bizottság abban a hinárban, mit most nem bizonyítgatok, mert az illető adatok, más szempontból nézve, majd előkerülnek. Átmegyek hát a második esetre.

A magyar nyelvet nem csak beszélik, hanem *írják* is — egynéhány száz esztendőtől fogva. A „magyar helyesírásnak“ tehát *történelme* van. A történelem természeti jogokat szül, s a mely törvényhozás azokat nem veszi tekintetbe, gyarló és tartótlan munkát állít elő. Bizottságunk azonban nem hogy számba vette volna, de nem is hederített reá, hanem önkényesen — ex tripode octroyálja nekünk a „magyar helyesírás elveit és szabályait“. E szerint nem csak kezdő §-sa, de már *címe* is helytelen a bizottság dolgozatának. Hibás kétkép is: elsőben és kiválóan, mert törvényczikknek adja ki azt, a mi csak historico-kritikai nyomozás eredménye és így csak vélemény lehet. Másodszor, mert rosszúl is van kifejezve. Philologusnak tudni kellene, hogy *elv* és *szabály* nem coordinált fogalmak, következőleg „és“-sel nem kapcsolhatók.

Nem vala tehát jobban tájékozva a bizottság a második esetre és velejáró kérdésekre, mint az elsőre nézve és munkálata annál fogva, nyers kopogtatással ámító tapogatódzás az „éji homályban“.

Tapogatódzáson, tétovázáson minden lépten-nyomon rajta kapjuk, munkálatából ítélve a bizottságot. Alig mondja ki — jól, rosszúl, — hogy a helyesírás elve a kiejtés“, és már abban jár, hogy eret vágjon saját állításán. — „Meister!“ mondja a szabósegéd: „Die Arbeit ist fertig, soll ich sie gleich flicken?“ — A dolgozat meg ezt: „a kiejtés elvének.... korlátai vannak, melyeket a szófejtés szab meg“.*)

*) Korlátot vonni stb. lehet, de „szabni“ micsoda magyarság?!

E még több mint tétovázás: „*korlátolt elv*“, contra-dictio in adiecto. Alkalmazását igen is lehet korlátozni; de az elv maga általános és általánossága nem szenved korlátot, úgy hogy meg ne szünjék elv lenni.

A dolog magyarázatát az adja, hogy a munkálat szerkesztője logicai és stylaris homályban tapogatódzik. Nem azt kell vala írnia, hogy „a kiejtés *elvének*, hanem hogy a *kiejtés fogalmának* van a helyesírás szabályaiban „korlátolva a köre“. Ennél fogva a 2-ik §. czímzetében is e helyett: „a kiejtés elvének köre“, ezt kellett volna írnia: *a kiejtés fogalma köre*. Hiszen épen így értelmezi maga a szerkesztő is: „a kiejtésen az illető szónak általánosan dívó hangoztatását értjük“. Vagy tán „*elv*“ és „*fogalom*“ szerkesztőnek synonymák? Ez ismét több mint tapogatódzás, igazában mondva, tudatlanság volna.

Ámde ezzel sem lehetne helyre ütni az ügyet. Először, ha az 1. §. kezdetén, elv helyett, fogalmat írunk, csak rosszat cserélünk roszszal. „A magyar helyesírás főfogalma a kiejtés“. Mi ez? — Továbbá az imént idézett értelmezés sem szabatos, hogy többet ne mondjunk.

Mert mi az az „általános“ hangoztatás?

„Hát mi?“ közbe szól az a bizonyos b. tag, „az a mit az egész magyar nép egyképen hangoztat!“ Ugyan úgy? E szerint ha ezt a szót „alma“, le akarom írni, előbb járjam össze az országot, hogy megtudhassam, úgy hangoztatják-e mindenütt?

„Ne cavilláljon rec.! Nem szükség az; csak nyissa ki a magyar szótárt, s ha e mellé: „alma“ nincs odajegyezve, hogy *tájszólás*, vegye úgy, mint ha ennek a szónak általánosan dívó hangoztatása volna“.

S aztán elég?

„Hogy ne volna?“

No hát, ha elég, mire terhelni és nyomorgatni az író (legszélesb értelemben vett író) közönséget, egy falka „elvvel és szabállyal“, melynek utóljára is, csak a szótárírók vehetik és veszik hasznát? Nemde egyszerűebb és mindkét félre kényelmesebb lesz vala, csak ezt az egy szabványt állítni és hírdetni: „úgy írj minden szót, a mint azt a legújabban bevett szótárakban nyomtatva látod“?

Erre a kérdésre persze csak egykép felelhetni. De a biz. t., hogy cserbe ne hagyja az ügyet, mellékes kifogást tesz: „A szótárban nincsenek meg minden alakjaikban a szavak. Tehát szabályok kellenek a ragozások helyesírására!“

Ezek a ragozások tárgyalásába mind beléfoglalvák, annálfogva külön ismétlésök, helyesírási szabályok képében, csak szalmacséplés. Legfölebb hát egy második szabványt látnék kellőnek, t. i. „a szók különféle alakjai helyesírásában kövesd a nyelvtanbeli ragozási szabályokat“.

A két egyszerű szabályt s minden más idevágóktól való megkimélést, csupán csak — (ismétlem) az író nagy közönség érdekében

sürgetem, és sem emezt magát a kritikai kötelességek teljesítésétől, sem a helyesen iratő bizottságot a felelősség terhe alól felmenteni, nem kívánom. Mert utasításai, ha másnak nem is, a szótár- és nyelvtaníróknak, s ezek által a nagy közönségnek, ahhoz képest a milyenek, hasznot hajthatnak, vagy kárt tehetnek.

Folytassuk hát, a hol feljebb elhagytuk, u. m. ezen már idézett állítás — (a kiejtés elvének..... korlátai vannak, melyeket a szófejtés szab meg) — elemzésénél.

Alig születhetett — legalább a nyelvészetben — szerencsétlenebb, fonákabb egy eszme, mint az, hogy a *szófejtést* a kiejtésnek és az ezen alapuló helyesírásnak ellenőrévé, korlátolójává, vagy akármi tekintetben ellentétesevé tették. Nehéz — hogy ne mondjam iszonyú — meg is gondolni, hogy egy valódi tény elemzéséből keletkezett elméleti ismeret, ama ténynek szabályozója legyen! Ilyen visszásságra alig van példa, még a tudós tévedések történelmében is. A víz, a mint elemzéséből kijön, bizonyos arányban egyűlt oxygenből és hydrogenből áll. Valjon már ebből az elméleti igazságból, a chemicus, ha vizet akar előállítani, megéri-e azzal, hogy az oxygent és hydrogent kellő arányban összevegyíti, s hiszi-e, hogy az a vegyűlet már víz? Nem, úgy-e? — Nem bíz' a, s ha más mondaná, kinevetné vele. Mi pedig mélyenlátó bölcsnek tartjuk és bámuljuk azt, a ki az így ejtett szót: „*igasság*", „igaz" törzsökre és „ság" képzőre elemezvén, amaz ős szót így akarja visszaállíttatni: „igazság"! És ezt minden nyelvtanunk és szótárunk utána írja vak hódolattal és rendíthetetlen hiszemmel.

Ennek ellenében állíthatom, hogy ámbár a görög nyelvészek is tudtak elemezni, még sem találkozott Kr. sz. e. 350. év óta 1453-ig Kr. u. grammaticus, a kinek csak eszébe is jutott volna javasolni, hogy: γραπτος, ἑβδομος, πλεχθεις, ἐρρεπον, γραψω, στειζω, γραμμη, πλεγμα, πεισω, συμφερω, συγχεω, ἐγγυς, ἐμμενω, μησι, πασι, τυπουσι helyett szófejtés nyomán, imígy: γραφτος, ἑπτομος, πλεκθεις, ἐρεπον, γραφσω, στειχσω, γραφμη, πλεκμα, πειθσω, συνφερω, συνχεω, ἐνγυς, ενμενω, μνησι, παντσι, πυκτοντσι, írjon a görög nép. A brahman panditok sem hitték, hogy tökélyesűlne nyelvök vele, ha *labdhum*-ot *labhtum*-má, *vakti*-t vačti-vá (č = cs), *prashtum*-ot *pračhtum*-má, *praçna*-t *pračhna*-vá, *taččhrnu*-t *tatçrnu*-vá változtatnák az etymologia kedvéért.

Világos hát, hogy a legbámulatosabb tökélyű, philologice is elemzett két nyelvben, nem tudtak semmit arról, mintha *kiejtés* és *szófejtés* ellenséges lábon állhatnának szembe egymással. Az pedig, hogy az utóbbi szabályozza az előbbit, a kétes a kétségtelent, abstract fogalom a concret tényt, oly sületlen gondolat, mint a volna, hogy Dovenak a szélkeringésről való vizsgálódásai szabályozzák a Mexikói öbölben az orkánokat, vagy korlátozzák a chinai tengeren a typhont. A kiejtés oly nagy úr, hogy annak sem a nyelvészeti kar és osztály; de még a pesti összes journalistika se parancsol.

Nem vette, nem vehette hát a h. i. bizottság figyelembe a

feladata megoldására szükséges kellékeket, megfontolandó körülményeket, előlegesen eldöntendő kérdéseket; nem a maga álláspontját, competentiáját, midőn a megróttam nyilatkozatot iktatta be, vagy — hagyta meg — dolgozatában.

Igenis, mert a dolog így áll. Az akadémia 1843-ban egy kis füzetet ada ki e czímmel: „A magyar helyesírás és szóragozás", odatéve, dicséretes szerénységgel: „a m. t. t. külön használatára". A tartózkodás nem gátolta, hogy e füzetke bizonyos tekintélyt ne nyerjen; elkelt tíz változatlan kiadása és nagy atása volt a közönségben, a helyesírás egyformásitására.

Jobb is lett volna ezt a működést természetes folyamában nem zavarni. De lám „a haladás korunk jelszava" volt akkor, s az akadémia 1856-ban bizottságot neveze ki a „M. helyesírás és szóragozás" átdolgozására. A „javítás" elvont eszméje mellett még egy concret rugója vala ennek a rendelkezésnek: az, hogy az akadémia „titoknoka" ezen az úton hitte ervényre juttathatni tüzesen pártolt eszméjét, a *cz*-nek *c*-vé egyszerűsítését. Ugyancsak az ő sürgetésére jöttek belé azok a ma is szereplő „elvek" a m helyesírás „javított" szerkezetébe. Az akkori bizottság e szerint mondhatni gép, (bár ha olykor kissé akadozó gép is) volt, melyet Toldy F. forgatott, s ha kellett olajozott. Ez a bizottság tehát szintoly kevéssé volt tájékozva feladata felől, mint a szóban forgó legközelebbi. Már pedig tisztában lehetett volna vele, mert saját „előterjesztése" szerint, a volt „kötelességévé" téve, kogy „a Magyar Helyesírás főbb Szabályait — újabb vizsgálat alá vegye s a szükséges és czélszerűeknek mutatkozó változtatások és javítások iránt, indokolt véleményt adjon".

És mikép teljesitette a megbízást?

Úgy a mint egy, tegyük fel törvényszék cselekednék, mely mielőtt az elébe adott pert ellátná, magát codificáló testületnek nyilvánítná, s az ebben rögtönzött törvények nyomán hozna ítéletet! A bizottság törvénytelen törvényei az elvek valának, melyek erején a magyar helyesírás bizonyos formáit beperli, elítéli s ki is veti.

Az 1878-iki bizottság olyforma viszonyban van 56-ki elődjéhez mint az orgazda a tolvajhoz. Elvei mindnyáját — mint feljebb érintettem — meghagyta, épen úgy alkalmazza, érvényesíti és így — osztozik a bűnben.

„Micsoda? — bűnben?" vág közbe a biz. tag. Nevezze hát ha tetszik „véteknek", „vétségnek" vagy „hibának", de én már csak a választottam nevezet alatt fogom igazolni állításomat, t. i. hogy a szóba vett bizottságok bűnhödtek.*)

Elsőben is, törvényhozó, ítélő és végrehajtó hatalmat *egy* — egyéni vagy erkölcsi — személyben egyesíteni, avagy csak akarni is**) bűn, és kimélőleg bánunk vele, ha „zsarnokságnak" bélyegezzük.

*) Bünhődik — bűnt követ el. (M. Ny. Szót.) Hogy most „lakol" értelemben használják, az a neologismus szónyaktekerő Errungenschaftjai egyike.

**) Máté Ev. V. 28.

Másodszor: elvet *csinálni* bűn! Részletezzük. Általában az elvet soha sem csinálják. Elvet lelni, vagy nyomozás eredményében felállítani lehet, de teremteni nem. A bizottságok elveik octroyalását sem egyik, sem másik feltétellel nem igazolják, tehát logikai bűnt követtek el.

Különösen: *elv*nek csak *deductiv* tudományban van helye és értelme. Inductiv tudományban ez a fogalom ismeretlen és alkalmazhatatlan. Midőn hát a bizottságok azt a philologiába, ebbe a tisztán inductiv tudományba be akarták csempészni, tudományosan bűnhődtek. Q. E. D.

A mi biz. tagunk szeme előtt tisztúlni kezd a homály; de még most is egy fűszálat vasmacskának néz és imígy kísérti meg a menekülést:

„Hát ha csak félreértés van a dologban, s bizottságunk *azt* nézte elvnek, a mit (megvallom helyesebben) maximának vagy törvénynek kell vala neveznie?“

Az igen könnyen meglehet; csak hogy a „törvény“ nevezet, világosan, nem menti fel a feljebb „zsarnokság“-nak czímzett bűn vádja, és sem az egyik, sem a másik, jól megfontolva, nem a tudománytalanságé alól.

Ugyanis a maxima egy oly irány eszme, melytől valaki cselekvényeiben vezéreltetni magát. Ha már egyén az a valaki, önkényesen fogja maximáját, tág *szabály* gyanánt választani, vagy megállítani s hozzá jellemléhez képest, inkább vagy kevésbbé állandóan ragaszkodni. Ha pedig erkölcsi személy, a tagok összeegyezése kívántatik, a maxima megállítására, mely ez esetben szabvány (statutum) nevet kap és megtartása felett az egyesület érdeke és buzgalma őrködik. A maxima tehát lényegesen subjectiv és ha ilyen értelemben vette volna a bizottság az ő „elveit“, ezek nem a helyes írást, hanem a bizottságnak a szabályok megállításában követendő eljárását szabályozhatták. Ha pedig „törvényt“ teszünk „elv“ helyett, ez esetben az iménti kifogások elenyésznek és eltekintve a születéséhez tapadó, többször hangsúlyozott folttól, oda enyhül a tudománytalanság vádja, hogy nyelvészeti bizottságnak tudni kellene a különbséget a logicai szoros és a grammaticai, akár lexicographiai tág synonymia között. *Elv* és *törvény* az utóbbi tekintetben synonymák, az elsőkben nem azok. A következés huzását a biz. tag úrra bízom.

De most áll ám elé a nagyobb baj!

A helyes írás elveinek — vagy akár mi névvel nevezzük őket — kielégítőknek, szabatosan kifejezetteknek, rendesen osztályozottaknak, egymással megférőknek, és teljes számúaknak kell lenni. Lássuk már, hogy a bizottságoktól felállítottakban, megvannak-e ezek a kellékek?

Az övéik röviden ezek: 1. *A kiejtés* elve; 2. a *szójejtés* elve; 3. az *egyszerűsítés* elve; 4. a *hangváltozások* — a régibb bizottság szerint *hanghasonlások* — elve. Explicit.

Itt mindjárt szembe ötlik, hogy a szám nem teljes, mert hiányzik: 5. az *értelem-különböztetés* elve; 6. az *aesthetikai* elv; és 7) a helyesírás *történelmi fejlődésének* és *változásainak* figyelembe vétele és szemmeltartása.

Futólag megjegyzem, hogy az utolsó (7) a 6 elsőt *implicite* magába foglalja s az inductió módszerével mindnyájokat ki lehet hozni belőle.

Az utoljára sorolt fontos kellék tehát, a bizottságok elvsorában nincs meg. De nincs ám egy más főkellék, az egybeférőség is. Hiszen kimutattam már jókorán s a kinek a nem elég, győződjék meg a „M. H. elvek és szabályok" szövegéből, mily megátalkodottan tusakodnak egymással a *kiejtés* és *szófejtés* elvei. Könnyű volna kimutatni, hogy a bizottság féle négy elv mindenike, összeférhetetlen egyik a másikkal, úgy hogy a Hobbesi „bellum omnium contra omnes" garázdálkodik köztük. Minthogy már ez az állapot, ilyes viszony másutt sem valamely deductiv tudomány elvei, sem akár mely inductiv tudomány törvényei között nem létezik, csoda, sőt képtelenség volna, hogy a helyesíráséi közt, mely — mint a beszéd képe — mindnyájok tolmácsa létezzék.

Tehát vagy az elvek rosszak, vagy kifejezésök nem helyes. Az első nem áll s jelesen én, a ki a négyöket három újjal megszaporítottam, következetlenség nélkül nem állíthatnám. Ennélfogva a hiba előadásukban, illetőleg értelmezésökben feneklik, miből aztán az is kitetszik, hogy a bizottság féle elvekben megint egy fontos kellék, a „szabatos kifejezés" nincs meg. Elég lesz egyelőre egy pár hibát kijelölni „ex uno disce omnes" Sinonként.

A „*szófejtés*" elvének már a neve tévedés és *szószármazással* kell felcserélni; mert az első subjectiv eljárás, melynek eredményei a szófejtők különböző nézeteinél fogva különbözők, sőt ellenmondók lehetnek; holott a *szószármazás* kétségtelen *tény*. No de ez talán csak szóbeli vétség s a bizottság maga is így fogta érteni a „szófejtést". De gyökeresen rosz és rosz következésekkel terhes az értelmezése, mely a dolgozat szövegében imígy van fogalmazva:

„A származtatott, összetett és ragazott szónak alkotó részeit, vagyis a tőszót, képzőt, ragot és az összetétel tagjait rendszerint írjuk le a mint a részek külön ejtve hangoznak."

Ebben a fogalmazásban elsőben is egy kis formális hiba van. T. i. hogy a (syntacticai) subjectum két kifejezése egymásnak („vagy is") megfeleljen, az elsőt ily renddel kell vala írni: „A származtatott, ragozott és összetett szónak stb." De — másodszor fő- és nagy hiba az, hogy elvnek ilyes kifejezését még ember nem látott!

„Hát mi a baj?"

Csak az, hogy *elv*nek általánosnak, kivétel nélkülinek és minden esetre illőnek, alkalmazhatónak kell lenni. A bészurt „rendszerint" pedig ezt az elvet attól a mellőzhetlen kellékétől, voltaképi

jellemétől merőben megfosztja.*) Nem is egyéb az a „rendszerint“ mint egy előre tervezett kibúvó ajtó, melyen át az elv kötelező volta alkalom szerént elmenekűlhessen.

„Rec. hát a hibáztatott szó kihagyását javasolja?“ (b. t.) A világért sem! Mert azzal az igaz, hogy a kellő formája meg lenne az állítólagos elvnek; de tartalmára nézve *csak* oly rossz maradna, sőt még rosszabbá, hamisabbá, kártékonyabbá válnék.

Mert ime! hogy áll most a dolog.

(Folyt. következik.)

REFORM-POLITIKÁNK.

IRTA JUSTUS.

I.

Difficile est satiram non scribere.

Tizenkét éve, hogy Magyarország visszanyerte alkotmányát. Több mint egy évtizedes multja van állami reorganisatiónknak. Hat kabinet következett egymásra. Négy új parlament, két nagy országos párt tartotta kezében a vezérszerepet. A conservativeket és a szélső balt kivéve valamennyi párt államférfiai, s ekként az országnak csaknem minden capacitása — hosszabb, rövidebb időn át — minister, államtitkár, képviselő stb. volt; így Magyarországnak majd összes értelmi ereje latba vettetett, midőn belügyi réorganisatiókról volt szó.

Ha tehát a szervezkedés nagy müvében sikerek vívattak ki, ezek nem csak egyes egyének, nem egyes pártok sikerei, viszont ha balfogások követtettek el, s mulasztások történtek, ezek egyszersmind a kormányok és pártok által személyesített összesség, Magyarország értelmiségének balfogásai és mulasztásai.

Midőn e szerint hazánkban már majd minden számbavehető tényező megpróbálkozott belső reorganisatiónk nehéz feladatával s a kisérletek több mint egy évtized óta tartanak, elérkezett ideje, hogy bíráló visszapillantást vessünk a multra, vizsgáljuk a jelent, s a szerzett tapasztalatokból és elért eredményekből következtetést vonjunk a jövőre.

A pártszenvedély e sorok íróját nem vezeti. Még a párt szempontot is kizárja fentebb jelzett álláspontom, hogy t. i. a kormányok és pártok tevékenységében kifejezve látom azt, mire volt képes, az adott viszonyok közt, az ország értelmi ereje. Ez álláspon-

*) Mi lenne az Euklides első axiomája így stylizálva: „Azon egygyel egyenlők rendszerint egyenlők egymással?“ Igaz maradna így is, de megszünnék axioma, s azzal bármely bizonyítás alapköve lenni. De bíz a physicus is semmivé tenné a „compositio virium“ elvét, ha „olykor“ v. „rendszerint“ beleigtatásával minősítné.

tom nem fog ugyan visszatartani attól, hogy egyes kormányok, pártok és személyek tevékenységét bíráljam; de fejtegetéseimben inkább általános szempontokat fogok követni s megkísértek válaszolni e két kérdésre: *1. Volt-e szervezkedési, különösen belügyi és igazságügyi politikánknak helyes vezérgondolata? 2. Mily eredményeket mutat egy évtizedes szervezkedési törekvésünk?*

II.

A történelem nem mutat fel példát arra, hogy egy a müveltség magasabb fokán álló ország, oly helyzetbe jutott volna, mint Magyarország 1867-ben.

Idegen hódítás letiport már más népeket, zsarnokság megfosztott szabadságától más nemzeteket is. S rendes tünet, hogy a hódítók és zsarnokok az elnyomott országokra rákényszerítik intézményeiket. A franczia szuronyok nem csak a politikai elnyomatást, hanem a Napoleon-codexeket is bevitték Olaszországba, Németalföldre, a Rajna vidékére stb. A franczia codexek uralma azonban túl élte a franczia politikai hatalom uralmát. Az illető országok jogélete nem tört derékban ketté. Vagy hamarosan visszatértek a hazai joghoz, vagy új törvényeket alkottak s megtartották ezek elkészültéig a régit. Az osztrák szuronyok hozzánk az osztrák codexeket hozták be. Ezek a codexek — a büntetőket értve — reactionariusak voltak; sőt egyenesen a reactió tett azokban változtatásokat, mielőtt életbe léptek.

A leghatározatabban sértették az ország jogérzetét; sokkal nagyobb mérvben, mint a Napoleon-codex azon népekét, melyekre a franczia hódítás rákényszerítette azokat. És pedig nem csak azért, hogy minden osztrák törvénykönyvet a politikai elnyomás diadaljelvénye gyanánt tekintett az ország közvéleménye, hanem és főleg azért, mert azok és a nemzet élete közt semmi szerves összefüggés sem volt. Nem fűzte e törvénykönyveket a magyar jogélethez sem a traditiók, sem az eszmék rokonsága, sem a tudomány forrásainak közössége. Magyarországnak 1848 előtt önálló, nemzeti, bár az európai haladáshoz képest hátramaradt jogfejlődése volt. Ezt a jogfejlődést derékban ketté törte, s eltemette az osztrák kényuralom. A behozott codexek idegen akaratot kényszerítettek a nemzetre. Az ország szive mélyen volt sebezve. Nem csoda tehát, hogy a codexek a gyűlölet tárgyait képezték Magyarországban.

Sokat lehetne a felett vitatkozni, valjon helyes leendett-e a kényuralom bukása után az osztrák törvényeket és kormányzási intézményeket, legalább ideiglenesen recipiálni. En azonban teljesen igazat adok azoknak, kik az országbírói értekezleten s utóbb a sajtóban és törvényhozásban, erkölcsi lehetetlenségnek tartották az osztrák törvények megtartását. A hajthatlan, büszke magyar nemzeti szellem a leghatározottabban visszautasított volna minden ily kísérletet.

És én nagyra becsülöm a magyar népben ezt a büszke nemzeti szellemet. Ez a szellem, mely az erőszakos idegen beavatkozást visszautasítja, mentette meg a magyarság egyéniségét. Azok a népek, melyek könnyen meghajolnak az idegen törvényhozó akarata előtt, könnyen felveszik s csak nehezen rázzák le az idegen uralom jármát is, mint épen azon országok példája mutatja, melyekben a Napoleon-codex gyökeret vert.

S itt kezdődik azon sajátságos helyzet, melybe Magyarország önrendelkezési jogának visszanyerése után jutott.

Az osztrák törvényeket, legalább a szoros értelemben vett Magyarországon nem lehetett fentartani. Magyar törvények azonban nem voltak, melyek a hatályból kilépő osztrák törvényeket pótolják. A jelent a multtól áthidalhatlan örvény választotta el. Bármit tartson valaki a magyar jogfejlődésről, bizonyos, hogy az 1848-iki multból csak tiszteletreméltó romok maradtak meg, melyekre lehetetlen volt ráhelyezni a modern államépület tetőzetét.

A magyar bírói gyakorlat tényleg nem létezett. Mert mi a bírói gyakorlat? A hasonló jogesetekben hozott hasonló ítéletek szakadatlan fokozata. A sor azonban megszakadt. Két évtized hézag támad a lánczolatban. Két évtizeden át az élet, a viszonyok gyökeresen átalakultak. A 48 előtti gyakorlatot nem lehetett használni, habár még ismerték volna azt bíróságaink. Ámde az egyik rész, mely az osztrák uralom alatt nem vállalt hivatalt, sem mint ügyvéd nem működött, sokat feledett, keveset tanult. A másik rész pedig osztrák jogászszá lett. Magyarország tehát alternativa előtt állt. Vagy fenn kellett tartania a nemzet jogérzetét sértő idegen törvényeket, vagy gyorsan hozzá kellett látnia a magyar jog megteremtéséhez.

De nem csak az igazságügy terén volt Magyarország ebben a helyzetben. Az administratio, az államszervezet minden ágazata korhadt, tarthatatlan volt a három évtized alatt teljesen átalakult viszonyok közt. A régi megye megmaradt czélönknek a parlamenti kormányzás nyakán. A gondolkodók mindjárt kezdetben belátták, hogy ez ősi intézmény alapján administratiót lehetlen csinálni. Tabula rasa volt a közoktatás, összes politikai és culturalis viszonyaink területe.

E helyzetben nem lehetett sürgősebb dolga az országnak, mint belső reorganisatiójához fogni. Teremteni igazságügyet, közigazgatást, berendezni állami organismusát. Gyors erélyes, a részletek hibátlanságára kevésbbé tekintő, mint inkább egyetlen alapgondolat által vezetett munkára volt szükség. A mi hiba a detailokban elkövettetik, kijavította volna az élet, vagy az utólagos törvényhozás.

Hiszen a kinek hajléka leég, s csak a közt van választása, hogy eleintén egy sebtében összetákolt fedél alá jusson, vagy a szabad ég alatt maradjon, bizonyára okosabban teszi, ha az elsőt választja.

A hasonlat nem teljesen correct. Az osztrák organismus épűlete nem égett le fejünk felett, hanem magunk bontottuk le. A felszabadult nemzeti önérzetnek tárgy kellett, mit összetörhessen. Én helyesnek és egy nemzet méltóságához valónak tartom, hogy a kényuralom által teremtett organismust leromboltuk. Csakhogy megfelelő erőnknek és bátorságunknak kellett volna lenni, hogy az új szervezetet felépítsük.

De az történt, hogy a fedelet leszaggattuk fejünk felett, s a szabad ég alatt maradtunk.

Mindenki belátta az új építkezés szükségességét; számtalan kifejezést nyert ez a sajtóban és parlamentben. S mégis csak lassan, vontatva, minden terv és vezérgondolat nélkűl kezdett támadni itt egy oszlop, ott egy darab fal, amott már a tető felrakásába is belekaptak, pedig még nem volt meg az alap. A vezető kéznek, czéltudatos akaratnak sehol nyoma. Mik e jelenség okai?

A sok közűl felemlítem itt mindjárt az elsőt. A magyar fajnak jeles tulajdonságai vannak. A szép és nemes után való lelkesedésében, a francziát kivéve, egy nemzet sem versenyezhet vele. Hazaszeretete megüti az angol hazaszeretet mértékét. Politikai tapintata és érettsége a continensen legelső sorban áll. A cultura pályáján egy évtized alatt többet tett, mint más nemzetek egy századon át. De kevés benne az organisatori képesség, mely oly fokozott mérvben meg van a francziában. Ha Francziaország, valamely catastropha következtében ma elvesztené összes állami berendezését, vagy ha a franczia nemzetnek valamely csoda következtében ki kellene vándorolnia hazájából, a francziák nem vesztenék el fejöket. Talán velök született tehetség a szervezési képesség, vagy a centralisatió s alkotmányuk örökös változása tanította őket meg arra, elég az hozzá, hogy a francziák holnap már egy új egészen szabatos államszervezetű Francziaországot tudnának alapítani.

A mi gondolkozásmódunk inkább megegyez az angolokéval. Erős érzékünk van az önkormányzat, de nem a községi, hanem a tartományi önkormányzat iránt. S ez jellemzi a három nemzet közti külömbséget. A franczia *államot*, aztán *községet*, s végre *tartományt*; az angol először *községet*, majd *tartományt*, végre *államot*; a magyar először *megyét*, aztán *államot*, s csak legutoljára alakít *községet*.

Mi conservativek vagyunk, de nem oly értelemben mint az angol, ki megtartja a régit; de a tiszteletreméltó romokat a modern comfortnak és műízlésnek megfelelő építményekkel veszi körűl; mi nem annyira a régihez való tiszteletteljes ragaszkodásból, mint inkább az újítástól való félelem miatt vagyunk conservativek. Ez érzet azonban nem tulajdonképi félelem, hanem csak terhünkre esik a munka, s tartunk annak kényelmetlenségtől, melyet a megszokottól való megválás és az újba való beleszokás rendesen előidéz. Szabadelvűek vagyunk mi, szabadelvűek még azok is, kik köztünk conservativeknek mondják magukat. De csak az általános

liberalismus szempontjából vagyunk szabadelvűek. Mint afféle genialis nép, nem szeretjük a részleteket, kényelmetlenül érezzük magunkat a detailok területén. Nincs állam Európában, melyben a világ-liberalismus oly élénk visszhangot keltett volna, mint Magyarországon; de hogy csak egy példát hozzak fel, nincs egyetlen culturállam sem, a hol az általános szabadelvűség mellett az egyéni szabadság oly hátramaradást mutatna, mint Magyarországon. Miért? Mert mi par excellence minden nagy eszmeért lelkesedő nép vagyunk, de nem jut eszünkbe, hogy a szabadság napi szükségeiről gondolkodjunk.

Mindig az angolokkal szeretjük összehasonlítani magunkat, pedig lényeges különbség van köztünk és az angolok közt. Az angol practicus, mi idealisták vagyunk. Az angol nem tekint általános elvekre, mindent a gyakorlati szükségesség szempontjából vizsgál, aztán a minek gyakorlati szükségességét felismeri, ahhoz angolszász szivóssággal ragaszkodik.

Csak azt említem fel, hogy ha Angliában létre jött valamely szabadelvű törvény, abból nem csak visszaesés nem történt, hanem a közszabadságoknak egyik oszlopává lett. A mi törvényhozásunkban ellenben akárhány visszaesés mutatható ki.

Az egyéni szabadságot (igaz hogy csak a nemesekét) nálunk már századok előtt biztosította egy rendkivül szabadelvű törvény, mely a Pars I. c. IX. van foglalva. Ha ez a törvény Angliában jő vala létre, nem csak meg nem csonkult, hanem kifejlődött volna, s a nemzet minden tagjára kiterjedve a közszabadságok betetőzőjévé leendett. Nálunk ellenkező történt. Századról századra megnyirbáltatott, míg végre a legújabb időben egészen megszüntetettnek tekinthető az.

De visszatérek oda, hol előadásom fonalát megszakítottam. Azt mondtam, hogy a magyar fajból nagy mérvben hiányzik a szervező tehetség.

Ez állításomat nem volna nehéz történelmünk csaknem valamennyi korszakából vett példákkal igazolni. Szent István kivételével, a ki oly szervezetet adott Magyarországnak, mely kevés változással a jelen század elejéig fenállt. sőt még jelenleg sem dőlt meg egészen, az egész magyar történelem nem mutat fel nagy szervező tehetséget. Lehet, sőt valószínű, hogy tehetségek voltak; de a gyakorlatban, a nemzet conservativ hajlamai, a régi intézményekhez való makacs ragaszkodás miatt, nem érvényesülhettek, mert érvényesülésökre hiányzott az alkalom. Az organisatori képesség számára csak 1848-ban nyilott alkalom, midőn a rendi alkotmány romba dőlt s a parlamenti kormányforma az alaptörvények közé igtattatott. Ekkor lett volna ideje átalakítani intézményeinket a parlamentarismus és modern állam igényeihez. De közbe jöttek a rázkodások, közbe jött a szabadságharcz, majd a reactió diadala és az elnyomás. A nemzet szervező képességének megkisértése számára ismét hiányzott az alkalom.

Ezt az alkalmat végre meghozta az 1867-iki kiegyezés.

A kísérlet azonban meglehetősen szűk eredményt hozott létre s a magyar organisatori képesség alatta maradt azon színvonalnak, melyre okvetlenül fel kellett volna emelkednie.

Olvasva azon parlamenti beszédeket, melyek reorganisatiónknak — nem mézesheteiben, hanem — éveiben elmondattak, meg kell tagadnunk parlamentünktől nem csak azt, hogy feladatának magaslatán áll, hanem még azt is, hogy megértette feladatának nagyságát. Csak itt-ott akadunk egy-egy nyilatkozatra, mely át van hatva e nagy feladat érzetétől.

„Ha körül tekintünk a hazában — szólt *Horvát* Boldizsár 1869. évi julius 13-án a bírói hatalom gyakorlásáról mondott nagyszabású beszédében, alig találunk intézményt, mely úgy mint fenáll a parlamentalis kormányzás keretébe hasznavehetőleg be volna illeszthető. Alig van intézmény, melyet a multból átvettünk, hogy kénytelenek ne lennénk azt vagy gyökeresen átalakítani, vagy pedig helyébe egészen új intézményt állítani. A míg tehát más államokban, hol a létező viszonyok alapját akár rendezett codexek, akár pedig a hagyományok életerős tekintélye képezi, a kormány feladata csak arra szorítkozik, hogy a létezőt fentartsa s azt egyes részleteiben a kor fejlődő szükségeihez képest javítsa, vagy bővítse: mi ránk a gyökeres átalakítás, miránk az újonnan alkotás nagy és nehéz munkája vár.“

Igen, a radicalis újítás, sőt újra való teremtés volt a feladat, mely a 67-ki kiegyezést követő kormányok és törvényhozások vállára nehezedett; de sem a kormányok, sem a törvényhozások nem emelkedtek e feladat magaslatára. Mind a kormányok, mind a törvényhozások mentségére fel lehet hozni, hogy a közvélemény nem támogatta őket, sőt az egyes részleges reformokat a közvélemény ellenére kellett kierőszakolni. A belügyi reformok Magyarországon soha sem voltak népszerűek. A kormányok nálunk nem a szerint voltak kedveltek, vagy gyűlöltek, a mint reformokat valósítottak meg, vagy sem, hanem a szerint a mint Bécstől több-kevesebb látszólagos, vagy valódi engedményt csikartak ki. A háromszázados harcz Bécs és a nemzet közt nem szűnt meg, hanem csak alakot változtatott. A nemzet belügyeiben mindig conservativ volt, makacs kitartással ragaszkodott intézményeibe, minden újítást visszautasított, Bécs fondorlataitól való félelmében minden reformra sanda szemekkel nézett, mert attól tartott, hogy alkotmánya van fenyegetve.

Ezt az állapotot csak módosította; de nem szűntette meg a 67-ki kiegyezés. Ez az oka, hogy még ma sincs a nemzetben nagy érdeklődés a reformok iránt. Ez az oka, hogy a kormányoktól és a pártoktól nem követeli meg az ország, hogy a belügyi politika — kivéve a pénzügyi kérdéseket — helyet foglaljon programmjukban. A reformok kérdése csak ráadás, vagy csillogó ékítmény szokott lenni az ily politikai nyilatkozatokban. Ez az oka, hogy még nem volt magyar kormány, melyet belügyi politikája emelt volna fel, vagy buktatott volna meg. Valamennyi cabinet hajója eddig a

pénzügyi kérdések sziklájáu szenvedett hajótörést s fog szenvedni — valószínüleg — ezután is. A pénzügyi kérdések pedig szoros összefüggésben vannak Bécscsel. A nemzet ma is Bécset okozza, arról panaszkodik, hogy kormányai több terhet vállaltak el Bécstől, mint a mekkorát az ország elviselni képes.

De habár a nemzetnek a reformok iránt való közönyét fel lehet hozni kormányaink és parlamentjeink mentségéül, ez a mentség csak enyhitő körülmény. Maga a tény változatlan, hogy sem kormányaink, sem törvényhozásaink nem álltak feladatuk magaslatán.

Minden országban, hol a nemzet érzi a reformok szükségességét, s hol a kormányban s a képviselőház padjain nagy organisatorok ülnek, az 1867-ki tabula rasa csakhamar megszűnt s helyén egy újonnan felépített állami organismus emelkedett volna.

Mi lett volna Magyarország feladata 1867 után?

Belügyi reformját megvalósitani s e reformok által minden ponton érvényre emelni a *magyar* állam eszméjét. *Az állameszme diadalra juttatása* ime a vezérgondolat, melynek át kellett volna lengnie összes reform alkotásainkat. Az állameszmét érvényre kellett volna emelnünk az igazságszolgáltatásban, közigazgatásban, közoktatásban úgy mint Ausztriával szemben követett politikánkban. Nem tettük. *Nincs állami szervezetünknek egyetlen alkatrésze sem, a hol a legújabb időkig ez eszme teljes diadalát nyiltan proclamálni mertük volna.*

Centralisatió — e szó mindig rettenetesen hangzott a magyar fülben. Tudjuk miért. Bécs három század óta mindent elkövetett, hogy belevonja Magyarországot az osztrák, vagy helyesebben dynasticus összpotosítás vas gyűrűjébe. A centralisatió három századon át nemzetellenes, Magyarország létét megsemmisítő politikát jelentett.

A néptől természetesen nem lehetett várni, hogy mától holnapig megváltoztassa valamely szóhoz fűzött fogalmát. Hogy tehát a centralisatió szó népszerűtlen maradt 1867 után, érthető. De a politikusokra és államférfiakra nagyobb mértéket kell alkalmazni. Magyarország államférfiainak tudniok kellett volna, hogy a centralisatiónak, valamint semmiféle ily jelszónak nincs feltétlen értelme. Esetről esetre lehet az jó vagy rossz. De sem a centralisatió nem absolut rossz, sem a decentralisatió, vagy tartományi rendszer nem feltétlen jó. Bizonyos időben jó és helyes az autonomicus decentralisatió, máskor pedig hasznos a centralisatió, mely a helyi autonomiát távolról sem zárja ki. Ott van Francziaország, most duzzadt vitorlákkal megy a decentralisatió felé, miután a legmerevebb centralisatió nem csak a zsarnokság eszköze, hanem nemzeti intézmény volt, melynek Francziaország jó részt, nagyságát és belvirágzását köszöni.

Nálunk ellenben a decentralisticus irány túltengett. A megyék elnyelték az államot. Egy-egy megye nagyobb rés volt Ma-

gyarországon az állameszme épűletén, mint az éjszakamerikai szövetségben egy-egy állam. Nálunk tehát a centralisatiónak üdvös reactiót kellett képeznie a túlhajlott decentralisátió ellen.

De hát szinte mosolyt gerjeszt, mily szent borzalom fogta el legtágasabb látkörű államférfiainkat is a centralisatió szavának hallatára. Ha az ellenzék compromittálni akart valamely reformtörekvést, csak azt kiáltotta: *centralisatió!*

A ministerek nyakra-főre siettek elutasítani maguktól a centralisatió vádját. 1869. julius 23-dikán történt, hogy az akkori igazságügyminister *Horváth* B. feltárta a kormány reform-programmját. Az ékesen szóló minister szép beszédének végén összegezte a teendőket, s azon főbb szempontokat, melyek szerint a megyéket reformálni kell. Legszebb periodusának közepén így sivított közbe a szélsőbal: *Ez már igazán centralisatió!* A szónok megáll, egy perczig sem akarja a kormányon száradni hagyni a „vádat" s e szavakkal fordúl a közbe kiáltozókhoz:

„Úgy hiszem t. ház, hogy ezen nyilt, ünnepélyes kijelentés, ezen programm után nincs feljogosítva senki, arról *vádolni* a kormányt, hogy centralisatiót akarna".

Mily vád, mily védelem!

Mintha az a szabadság és a nemzet elleni bűn lett volna, hogy a kormány centralisatiót akart. Az leendett bűn a nemzet, az állameszme ellen, ha nem akart volna centralisatiót. S valóban, legalább öntudatosan és tervszerűleg nem akart. A centralisatiót itt-ott, alattomban csempészte be, a helyett, hogy így szólt volna az ellenzékhez és (bizonyos tekintetben) saját pártjához: Igen, mi centralisatiót akarunk, a mennyiben az szükséges az állameszme érvényesítésére. Mi akarunk erős központi kormányt; föléje akarjuk helyezni az egységes nemzeti akaratot, a nemzeti politikát félszáz megyei kupaktanács százféle akaratának és törekvésének. És mi szabadelvűek vagyunk, szabadelvű intézményeket adunk Magyarországnak. Ti ellenben reactionáriusok legrosszabb fajtájából; mert a csökönyös, szűklátkörű, minden liberalismust elfojtó megyei politika szolgálatában álltok.

A ti időtök lejárt. A régi megye, mely nem védte meg a hazát külellenségtől, ellenben minden szabad fejlődés útját vágta, anachronismus. S ti eltemetett eszmék harczosai vagytok; valóságos don Quixotok, a kik a modern szellem ellen harczoltok, de ez a szellem ép úgy össze fog törni benneteket, mint a szélmalom kerekei összetörték az új idők vivmányai ellen küzdő spanyol lovagot.

De nem volt Magyarországon államférfiú, a ki így mert volna beszélni a parlamentben a pártokhoz és a nemzethez. Az állameszmét, s a parlamentarismus követelményeit csak be akarták lopni a megyék ósdi váraiba. E várak őrségei azonban, mely ott űlt az ellenzék padjain, sőt a kormány pártjának padjain is, felettébb vigyázott. Ritkán lehetett megcsalni. Mindent a megye szemüvegén nézett. Bármely reformról volt szó, nem azt vizsgálta, valjon jó és

helyes-e az, előmozdítja-e a szabadság, s az állameszme ügyét, hanem azt, árt-e vagy használ a megyének. A kedves, a hazánál és a liberalismusnál is drágább megye szelleme szólt Várady Gáborból, mikor a bírói hatalom gyakorlásáról szóló javaslat tárgyalása alkalmával ekként nyilatkozott: „E törvényjavaslat nagy fa-ló önkormányzatunk kapúja előtt. Látszólag szép ajándék a könnyen hívő trójaiak előtt; de ha egyszer a kapún belől lesz az, akkor a bureaucraticus hadsereg fegyveresen fog abból kiszállani. (Élénk helyeslés a baloldalon.) A bureaucratikus hadsereg fegyveresen fog abból kiszállani, hogy önkormányzatunk romjaira a bureaucraticus, a központosítás és ministeri mindenhatóság zászlaját tűzze ki".

És miről volt szó? Csak arról, hogy a bírókat ne a megye válaszsza, hanem a kormány előterjesztésére a király nevezze ki. S az ellenzék visszautasította a kinevezési rendszert, csak azért, mert a megyétől, illetőleg a megyei kupaktanácsoktól elvonja a legszentebb ügyet, az igazságszolgáltatás ügyét.

Ugyanez a szűklátkörű szellem, a megyei szellem lelkesített még oly államférfiút is mint Ghyczy Kálmán.

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat feletti nagy vitát ő kezdte meg. Mindjárt beszédének kezdetén így szólt: „Valjon helyes-e, valjon gyakorlatilag lehetséges-e, hogy midőn az államkormányzatnak századok óta működő egyik főgépezetéből, a törvényhatóságok jogköréből, a legjelentékenyebb kerekek egyike, az igazságszolgáltatás joga kivétetik, ez a nélkül történjék, miszerint egyszersmind intézkedés tétessék az iránt, *hogy a gépezetnek másik, a közigazgatásra vonatkozó része*, melynek folytonos fentartása és működése elkerülhetlenül szükséges, a teendő változáshoz alkalmazva *egyidejűleg átidomíttassék és átalakíttassék, már csak azért is, hogy akadálytalan működése jövőre biztosítva legyen?*"

Bölcs, igaz szavak volnának, ha azt jelentenék, hogy a megyétől nem csak az igazságszolgáltatást, hanem a közigazgatást is el kell venni; mert a megye ép oly kevéssé lehet organuma az igazságszolgáltatásnak, mint az administratiónak. E gondolat méltó lett volna oly államférfiúhoz, mint Ghyczy Kálmán. De az ő világos szellemét is elhomályosította a megye gőzköre. Ő, hozzá nem méltó furfanggal, csak azért szólott így, hogy a kérdést — kimutatva összefüggését a megyék rendezésével — elnapolja, hogy ekként a beczézett megye még tovább is kezébe tartsa az állami functiók legfontosabbikát, az igazságszolgáltatást. Kitünt e czélzata beszédének további folyamából, s a vita alatt utóbb tartott nagy beszédeiből, melyekben az igazságszolgáltatásnak államivá tétele ellen tört lándzsát.

Hosszan időzök a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat felett folyt nagy vitánál. Ezt azonban két fontos ok miatt teszem.

Először azért, mert e vitában mérközött először az európai liberalismus a megyei csökönyös conservativismussal. Másodszor azért,

mert tény, s az ellenzéknek igaza volt, midőn állította, hogy az igazságszolgáltatás állami áttétele az első csapás volt a túltengő megyei autonomia korhadt fájának ledöntésére. Az igazságügyi politikában leginkább visszatükröződik az állam politikai iránya. Ez a politika egyik leghatalmasabb eszköze az állameszmének. Kormányaink tehát helyes irányt követtek, midőn — eltekintve a jogi elvektől, melyek szempontjából a megyei igazságszolgáltatás nevetséges képtelenség — justitiánkat államivá akarták tenni és tették.

De ebben az irányban csak lassan és habozva haladtak előre. Nem fogták fel teljesen, mily hatalom rejlik az igazságszolgáltatás helyes rendezésében, nem is szólva arról, hogy a jó igazságszolgáltatás jólétet teremt, s minden politikai intézménynél jobban összeköti a különböző nemzetiségeket. A történelem mutatja, hogy az igazságügyi institutiók túlélték a politikaiakat, s a jó igazságszolgáltatás kibékítette a nemzeteket még a politikai elnyomással is.

Az igazságszolgáltatásnak a megváltozott viszonyokhoz képest való szervezése állandóságot kölcsönöz e viszonyoknak. Egy legújabb eclatans példa mutatja, mily fontos politikai missiót lehet betölteni az igazságügyi organisatió által. Ez a példa Németország példája. Egységének megteremtése után első dolga volt az igazságszolgáltatás unificatiója. Csaknem valamennyi német államnak jó bírói kara, s jó törvénykönyvei voltak. Az igazságszolgáltatás érdekei ott csakugyan nem követelték tehát az igazságügy gyors és radicalis átalakítását. De Németországnak voltak politikusai, kik belátták, hogy az állameszme és az igazságszolgáltatás közt szoros kapocs létezik. Volt német állameszme, ennek tehát érvényesülnie kellett a justitiában. A particularismusnak ott is voltak bajnokai. De *Bismarck*, a kire pedig senki sem foghatja, hogy jogász — hiszen ellenségei még porosz ministerelnök korában is szemére hányták, hogy elmulasztott államvizsgát tenni — ugyanazon Bismarck, ki a szárazföld két legelső katonai államát tiporta le, a ki a német egységet megteremtette, ez a nagy államférfiú nem tartotta méltóságán alattinak, hogy megküzdjön az igazságszolgáltatás kérdéseiért az ellenzékkel.

Ellenben a mi *Andrássy-nk*, a ki pedig akkor még külügyminister sem volt, bizonyos kicsinyléssel tekintett le az igazságügyre. Nem volt egyetlen kormányelnökünk, a ki felismerte volna az igazságügyi politika horderejét. Azért választottak igazságügyministernek mindig csendes embert, nehogy sok vizet zavarjon a ministertanácsban. Ily csendes ember volt valamennyi igazságministerünk. *Horvát* Boldizsárban meg volt minden kellék arra, hogy Magyarország igazságügyi politikáját vezesse; de hiányzott belőle a merészség és erély. Andrássynak nem tudott imponálni, ki őt idealistának s phrasisok emberének tartotta. Abban az időben sokat beszéltek azon megalázó szerep felől, melyet a költői lelkületű, a democraticus, a nagy szónok igazságügyminister vitt Andrássy cabinetjében. Törvényjavaslatait a ministertanács, mint iskolai pensumokat visszadobta neki. Ő álmodott szóbeliségről, közvetlenségről. Andrássy azt mondta: mi

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

gondunk rá. Lónyai azt válaszolta: nincs rá pénz. Pedig volt családi vasutakra elég. A legkisebb ily vasút költségei elégségesek lettek volna egész igazságügyi reformunk megvalósítására. Ma volna nagyszerű igazságügyi palotánk Budapesten s nem azok a setét zúgok, hova nem mer leszállni, vagy pirulva száll le az igazság istenője. Volna szóbeliségünk és közvetlenségünk. Volna mintaszerűen berendezett igazságügyünk, még azon esetben is, ha nem volnának codexeink.

Tehát első cabinetünknek kisebb gondja is nagyobb volt az igazságügynél, s e nemtörődést átörökölték tőle a többi cabinetek. Horváth Boldizsár egy ideig kűzdött. Végre is, mikor már alkalmatlan kezdett lenni, Andrássy kiadott rajta.

Kormányáról lehetetlen még egy két szót nem mondanom. A nemzetiségi törvényt később fogom tárgyalni, most csak annyit jegyzek meg, hogy Horvát Boldizsár a polgári házasságot is tervezte, sőt törvényjavaslatot is készített róla. Ep oly kevéssé lett törvénynyé, mint nem valósúlt meg az igazságügyminister álma a szóbeliségről. Pedig a polgári házasság szintén egyik eszköze az állameszme érvényesülésének.

Voltak az akkori igazságügyi kormánynak egyéb mozzanatai is, melyekről a nagy közönség keveset tudott ugyan, de felettébb nagy érdekkel bírtak. A dualismus követelményeit érvényesíteni kellett az igazságügyben. Az osztrák kormány a dualismussal meg nem egyeztethető követelésekkel lépett fel. Andrássy gróf, ki a czím és czímer kérdésében végső következményeig érvényesítette a dualismust, szokása szerint nem törődött az igazságügygyel, habár a közjoggal volt kapcsolatban. Az ő indolentiája az igazságügy legfontosabb kérdéseiben annyira ment, hogy mikor az állameszme legelőször mérközött a megyével az igazságszolgáltatás terén, mikor a bírói hatalom gyakorlásánál szóló törvény tárgyalása a modern eszméket harczi rendbe sorakoztatta az obscurantismussal szemben, ő, a reformkormány elnöke, nem tartotta kötelességének, (vagy tán méltóságán alólinak tartotta) hogy *bár egyetlen egyszer is felszólaljon.* Nem volt jogász? Mit tesz az? Bismarck sem jogász s még a büntető törvénykönyv tárgyalása alkalmával is nagy beszédeket tartott, persze a kérdésnek inkább politikai oldaláról. Andrássy irtózott minden szakkérdéstől, habár a politikával volt is kapcsolatban. Bécs túlkapó követeléseivel szemben nem fedezte, nagy tekintélyével, az igazságügyministeriumot. Sorsára hagyta. Pedig miről volt szó?

A többi közt a következő fontos kérdésekről.

Az osztrák kormány fen akarta tartani a nagy magyar hitbizományok számára Bécsben felállított bíróság illetékességét. Azt követelte tehát, hogy idegen bíróság kivételes bíróságot képezzen Magyarországon, s követelését azzal indokolta, hogy a magyar bíróságok meg nem bízhatók. Az igazságügyministerium azonban, bár a kormányelnök magára hagyta, erélyesen visszautasította az osztrák kormány követelését. Akkorában volt az igazságügyministeriumban

egy ministertanácsos, ki utóbb hírneves codificatorrá lett. Ez a ministeri tanácsos radicalis és bátor rendszabályt ajánlott ministerének. Horvát Boldizsár talán habozott volna, tanácsosa azonban rendeletet intézett a soproni törvényszékhez, melynek területén feküdtek a Pálffy-féle bitbizományi jószágok. Meghagyta, hogy a bécsi hitbizományi törvényszéktől semmi megkeresvényt el ne fogadjon, semmi ítéletet végre ne hajtson, tanúkat ki ne hallgasson stb. A kérdés csomója ez által sommás úton ketté vágatott. Bécsben boszankodtak, de végre is, mit tehettek, belenyugodtak.

A másik vitás kérdést Bécs és Budapest közt az absolut kormány által kötött kiadási szerződések képezték. Bécsben azt követelték, hogy e szerződéseket ismerje el Magyarország. Az igazságügyministerium, melylyel Andrássy keveset törődött s mely viszont hébe-hóba, a hatalmas kormányelnök háta mögött cselekedett, visszautasította e követelést. Magyarországot a dualismus értelmében, külön szerződéskötési jog illette meg. E jogot igénybe vette az igazságügyi kormány; pedig azon ugyan senki sem ütközött volna meg, sem a parlamentben, sem azon kívül, hogy a bűntettesek kiadására vonatkozó szerződéseket Magyarország magáévá teszi, vagy ha ezt nem is fejezi ki nyiltan, hallgatag teljesíti a kikötéseket. Az igazságügyministerium azonban azt izente Bécsnek, hogy még a hallgatólagos teljesítésbe sem egyezik bele, jól lehet egyes esetekben a nemzetközi jog elveit követve, ki fog adni bűntetteseket; de nem a fenálló szerződések értelmében, hanem esetről-esetre intézkedve. Bécs ismét haragudott, de ismét kénytelen volt belenyugodni a megváltozhatlanba s Magyarország az igazságügy terén teljesen, inkább mint bármely más területen megőrizte állami önállóságát.

Ime két eclatans példa arra, hogy az igazsàgügyi politika mint válhatik az állameszme hordozójává. Kormányaink, parlamentjeink tanulhattak volna e két esetből is, de nem, vagy csak keveset tanúltak.

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat elfogadtatott; de mily hosszú vajudásba került, míg hatályba lépett, míg a megye csakugyan megfosztatott az igazságszolgáltatás attributumától.

S miután ez megtörtént, a további előrehaladás elakadt; sőt az állameszme legfontosabb követelményei már előbb veszélyes csorbát szenvedtek. Nem csak Horvát Boldizsár reform-tervei nem jöttek létre, nem csak megbukott a tervező, hanem létre jött a magyar állameszmének legszégyen-teljesebb arczúl csapása, a *nemzetiségi törvény*.

Ez a törvény oly pyramidalis baklövése volt a magyar szervezkedési politikának, hogy külön fejezetben kell tárgyalnom azt.

(Folyt. következik.)

VII.

KÉPZŐMÜVÉSZETI SZEMLE.

IRTA BELEZNAY ALBERT.

A november 20-án megnyílt „Őszi nagy kiállítás“ folyó hó deczember 15-én felfrissítve, újabb müvekkel gazdagítva — most már fejezettnek tekinthető; sőt a két év óta dívó karácsonyi és újévi kiállítás is, melynek czélja (volna) a közönséget müvészeti ajándékok vételére szoktatni, s ép ezért a 100 frtot meg nem haladó müvekre szorítkozik — szintén kész.

Ha csak magát a mennyiséget tekintjük is — közel 400 mű volt és van még részben kiállítva — megelégedésünknek méltán adhatnánk kifejezést; s hozzá véve a minőséget, örömmel mondhatjuk, hogy még ilyen nemzetközi műkiállítása Pestnek nem volt, és télő, ismerve viszonyainkat, hogy soká nem is lesz. Reánk magyarokra e kiállítás ugyan nem fényes eredményű, mert daczára hogy 37 művel vannak képviselve müvészeink, nincs köztök egy sem, mely különösen magára vonná a figyelmet, avagy épen kimagaslanék a többi közül. De ismerjük ennek különböző okait, melyek közül legtöbbet nyom a mérlegben, hogy a magyar müvészek tudják legjobban, mily vásárra számithatnak otthon s azok, kiket szerencséjök a kűlföldön tartott, nem áldozhatják fel anyagi érdekeiket azon kérdéses dicsőségért, hogy otthon kiállítva müveiket, azalatt a kűlföldön találkozó vevőt elszalaszszák, s azonfelül müveiket otthon se nézze meg senki; másik nagy oka pedig e gyér számnak, és kinemmagasló alkotásnak itthon van hazának viszonyaiban, hol arczképnél egyébre vajmi ritkán akad megrendelő s egy nagyobb képet, egy terjedelmesebb compositiót, értékesítésére semmi remény sem levén, még meg sem mernek kezdeni. Szomorú valóság! Oly államban, hol annyi mindenre találnak milliókat, s a müvészetre, mely fejleszteni van hivatva az ipart, ez által anyagi jóllétünket, alig pár ezer forintot s azt is csak úgy kegyelemből juttatnak. Ez az, a miért nem hiszszük, hogy még egy ily kiállítás létesűljön egyhamar a fővárosban. Avagy minek akarják a kűlföldi müvészeket ide csalogatni, ha a várva várt és hetekkel előre hirdetett kiállításból oly gyéren fognak vásárolni; sőt ha azt oly kevesen fogják látogatni.

Ma, midőn e sorokat irjuk (decz. 20.), még csak egy kicsi-piczi kis képecske van a „megvétetett“ czédulával ékesítve. S ha tán

azt hiszszük, hogy ezreket érő dolog? Dehogy! Ára 50 frt volt s alig csalódunk, hogy az illető vevőt nem-e a catalogus zárjelközti magyarázata vezette rá, ki egy igazi Pettenkofent (min majd egy kis vagyont nyerhet) vélt benne megkaparítni.

De mit beszélek! Venni!? Nevetséges követelés! A mai szűk viszonyok közt örűljön a müvész, ha érdemesnek találják arra, hogy kiállítják mázolását! Még meg is venni? Hát az elismerés nem elég? Vagy azt kívánja, hogy meg is nézzék — no — ez sok!

Önök nevetnek. Valóban, kedves olvasóim, nincs mit, ez nem igaztalan gúny, ez keserű igazság. Budapest 300,000 lakosa közt alig találkozik 20—25 ember, kinek eszébe jut megnézni a kiállítást. Nézzék meg a napi jegyzőkönyvet s nem sok napot fognak találni, tán egy pár vasárnapot kivéve, hol többen látogatnának el a müvészházba. Pedig ott pompás kiállítás van fűtött termekben, oda jelenleg Európa leghíresebb és mondhatni legritkábban látható müvekkel látogattak el a világ minden országának müvészei, a bizottság mindent elkövetett, hogy a kiállítás sikerűljön, egyes képet mennyi utánjárás, kérés után lehetett megkapni, s a sugárúton szán, hintó, bérkocsi és minden rendű fogat egymást éri, egyik szán a másikat űzi, egész családok vándorolnak gyors léptekkel, várakozásteli arczokkal sietnek helyt kapni, igen — a jegen!

Ám térjünk be hát mi! Kinn 19 fok hideg, benn van mi mellett felmelegedni, hisz mindjárt egy kis képen, a tanácsteremben függő *Alma Tadema* gyönyörű „*Kérdésén*“, lám hogy süt a nap. Kit ne melegítne fel ennyi báj, ennyi müvészi tökély, költészet? Csak a mi közönségünk fagyasztó közönyét nem.

De térjünk hát tulajdonképi czélunkra, a kiállítás ismertetésére. Végig nézve a jelen és mult névsorán, sok fényes nevet találunk benne s a nemzetek minden hadüzenet nélkűl békén férnek meg egymás mellett. Sok új név, részint új nálunk Pesten, de új müvészek nevei is, még pedig honfiainké, s oly müvek alatt, melyek már az első pillanatban fölkeltik érdeklődésünket. Ha nem voltunk szerencsések, a jelenkori magyar müvészet virágát itt láthatni s több jelesünk sincsen képviselve, sokan csak gyengén, kettős örömet okoz egy-két tehetség fölmerűlése hazai müvészetünk egén. Mindjárt az első teremnek csúfolt keskeny szobácskában s a VI. teremlabyrinthus első spanyol falán találjuk *Konek Ida* kisasszony két csendéletét. Első müvei a kisasszonynak s az első müvek nemcsak neki, hanem mesterének, Vastagh Györgynek is dícséretére válnak. Törekszik visszaadni a természetet és sok helyt közeledik czéljához, színezete az elsőn édeskés, már az utóbbin elég erőteljes, az összeállítás, különösen a hegedűvel, müvészi, ízlésteljes, s úgy látszik, nem igen fél a festéktől, az ecsettől, bátran s elég szélesen kezeli.

Vastaghnak egy másik tanítványa is állított ki s most nem először. *Nemes Eliza* grófné, *saját arczképét* oly szépen festve és rajzolva, hogy egykori mestere modorát épen nem látni meg mü-

vén. Míg Konek kisasszony csendéleteiben sok olyan van, a mi egészen mesterére vall, a grófné képén nem ösmerni meg a tanítványt; ez művésznő, a ki meghaladta első mesterét.

Az arcz színe, a szürkék igen finomak, az árnyékok átlátszók s kezelése a modorosságtól ment. Nézzük csak a csipkéket, mily remek technicával, csak mintegy tónusban vannak tartva s daczára, hogy oly részletesen vannak benne az egyes formák rajzolva, nem üresek, minden vonással beszámol s az egész kép lágy, valódi művészi érzéssel átdolgozva. Az egész kiállításon jobb portrait-t, jobban festett tanúlmányfőt aligha találunk.

Greguss Imre „*Női arczképe*“ korántsem oly jó. Felfogása csinos, eleven és ügyesen is van festve, de színei nem igazak, kissé tán krétások is s a kéz rosszúl rajzolt. Másik müve, most a karácsonyi kiállításon „*Erdei zeneestély*“ csak vázlat, s mint ilyen elég szép kis vázlat; de komolyan áttanúlt müvet Gregusstól még nem láttunk; mindegyiken jelét adja tehetségének; fiatal embernél azonban a szorgalmas, gondos kidolgozás föltétlenűl szükséges; majd elszélesedik, ha elöregszik.

Arczképet állított ki még *Vastagh György* is, ki jelenben legkeresettebb arczképfestőnk, s ez idő szerint e szakmában neki van legtöbb kelete. S ezen succes-ét különösen egy pár sikerűlt női arczképének köszönheti.

Van képeiben mindig valami, a mi különösen a nagy közönséget nyeri meg; bizonyos elegantia a felfogásban, az elrendezésben, a costumirozásban, és színezetének édes-mézes símasága; s habár képein legtöbbször meglátszik, hogy segélyűl, néha alapúl is fényképet használt; mit azonban nem hibájául akarunk felróni, mert hisz majd minden müvész, és pedig nagy compositiókkal is így tesz, például a müncheniek, a francziák legtöbbje; van arczképeiben némi eredetiség is, s ha rajza kifogástalan volna, képei csak nyernének.

Jelen képe régi német costumeben saját nejének jóltalált arczképe. Az egész kép elég kellemetesen hat, elég jól van összehangolva; de nincs egyöntetűség és kellő lágyság benne. Az arcz, műnyelven a hús, elég lágy, az árny is transparens, a draperia azonban kemény, mintegy faragott, s mintha nem is az a kéz festette volna, mely a fejet és az egész képen a legszebb részt, a csipkegallért. A kezek túlságosan nagyok, tán merevek is, mi az egész alaknak kissé unalmas kifejezést ad. S barna színei és erős világítása daczára, melyben tán Rembrandt lebegett lelki szemei előtt, a színezés édeskés; s az árnyak nem levén elég erőteljesek, a kiemelt világos részek sem világítnak.

A második díszteremben volt, s most a felűl világított teremben van a veterán *Orlay Somának* egy történeti képe, sok jó akarattal és kevés tudással festve. Tárgya „*Erzsébet és Mária királynék a novigrádi börtönben*“, majdnem életnagyságú alakok, melyekből azonban az élet hiányzik. Gyöngén rajzolva, színezve, festve gyarlón.

Mellette *Spányi Béla,* az ifjú óriás vászna, tele festve zöld festékkel, címe „*Május hava*“ ára 3000 frt.

Valóban elismerést érdemel a bátorság ily nagy munkába fogni: de tán több törekvés és kisebb vászon, többet ért volna; a mint határozottan többet érnek kis képei a karácsonyi kiállításon. Kinek ne jutna eszébe mindjárt, látva ennek a nyírfa erdőnek belsejét, *Weichberger Edének* a második teremben függő képe. Ez is erdő belseje. De mennyi igazság, mennyi mélység, színpompa, s mily melegen szűrődik át a nyírfák gazdag lombjai közt itt-ott a fénylő napsugár, meg megvilágítva a harasztban egy-egy sziklát, tarlott leveleket, itt a víz tükrét. S hogy van mindez rajzolva és festve, mily nemes egyszerűséggel! Ellenben mit mindent felhasznál Spányi, hogy roppant vásznára ne csak festéket kenjen! Mennyire hiányos még a fák rajza, a lombozat; s mily keményen, szárazon válik el egy-egy fatörzs! Világítva sem egy oldalról van a kép, mert hogy lehetne a baloldali éles hátsó világítású fatörzsekkel összhangba hozni a középtér fehér törzseit, melyek elülről nyerik a világosságot. S mintha a világosság nyelné el az árnyakat, alig lehet itt-ott egy vetárnyat felfedezni.

Compositióban sem üti meg a kivánatos mértéket, nincs csoportosítva, egy chaos, melyből úgy kell a vizet is kihalászni, eleinte meg sem látjuk. Távlata meg már alig van, minden előre törekszik; pedig az előtér bogáncsai sem valami nagyon szépek, mintha úgy ollózta volna ki őket papirból. S mindezen hibái daczára meg kell dicsérnünk az ifjú művészt, hogy bár nem jól választotta meg feladatát, de merni tudott. Egyébiránt Spányi több kisebb-nagyobb képében szép jelét adta tehetségének; különösen színezetében van néha mélység, de igazság is. A rajz, a fák anatomiája, az gyengéje volt mindig, a modellirozás is; de itt most cserben hagyta a szín is.

Hasonlíthatlanúl többet érnek apró kis képei, melyeket a karácsonyi kiállításra küldött, s meg lehet csak pár óra alatt feste, s inkább a remélhető vásár kedveért készített. Az „*Alkonyat*“ „*A reggel*“ „*A halász gyerek*“ e három mindegyike többet ér nagy képénél, van bennök hangulat, tónus, színezetének édessége daczára, mélység és sok igazsággal vegyest költői fölfogás.

Ha jövőre nem bízza el magát, ily komoly törekvéssel nem sokára nagyra viheti.

Egész örömmel lépünk e nagy törekvésű dolgoktól, mert valóban azok, a mellékszobába, s itt ismét meglepetés és pedig kellemes meglepetés vár reánk. Itt találjuk *Gyárfás Jenőnek* 72 és 173 számok alatti két művét. Ez is magyar ember; ugyan honnan ismerjük, mert neve ismeretes. Vagy igen — még csak pár évvel ezelőtt a mintarajztanoda növendéke volt, csekély ösztöndíjjal Münchenbe utazott, s ott tűnt fel az academiai pályázatokon.

S ime itt két műve. „*Két gyermek*“ a sok édes gyümölcscsel jóllakva elalszik; a másikon, a „*tréfás fenyegetés*“ czimű̈n anyja ölében kis unokáját fenyegeti nagyatyja — a boldog nagyanyó gyönyörkö-

dik a jelenetben — s a kis piczi nem tudja, sírjon-e vagy sem. — Mindkettő oly mű, mely már számot tenne bárhol, minden hiánya daczára, milyenek a gyermekeknél egy pár rajzhiba a főn, a vállon; de inkább mindkettőnek sárgás színezete, a mi szárazzá, soványnyá teszi hatásukat. Csakhogy ez még kezdő ember, a ki most van forrásban s ha így forrja ki magát, a mint ezen a két képen igéri, egyik büszkeségünk lesz.

Oly szépen van egy pár fej, kéz rajzolva, oly csinosan festve; az alakokban annyi a character, a kifejezés, például a csendes boldog anyai szeretet, az öreg apó szívből fakadó, s az egyszerű pórt jellemző tréfája, a mint a gyermek lábacskáját megszorongatja; s az öreg anyónak előre hajlott rövidítésben rajzolt mosolygó arcza, hogy ily nehéz, merész rövidítést ily jól megoldva, hírneves művésznél is örömmel nézünk. Pedig hogy még nincs tisztában magával, meglátszik a két kép különböző technicáján is, hol a régi mesterek, hol a modern irány befolyása kerűlvén felűl.

Nem kis örömére lehet ez ifjú a mintarajztanoda tanárainak, s bizonyítvány a mellett, hogy intézetök nem csak rajzmestereket nevel, de ha helyiségeikben a kiválóbbak számára atelier-ek is volnának, hol mint az academiákon egy mesteriskolában képezhetnék őket tovább, a magasabb igényeknek is képesek lennének megfelelni, s az úgy világgá bocsátott ifjak nem kábulnának el a legkülömbözőbb mű-irányok tömkelegében sem. Mert ily hamar, alig két év alatt, csak az haladhat még Münchenben is ily gyorsan, kinek már jó előképzettsége volt. Sok ily tanítványt kivánunk s akkor lesz művészünk máholnap elég.

Az ifjú nemzedék egyik legkomolyabb törekvésű tagja *Aggházy Gyula*. — 63. számú genre képe „*Ketten kedvesen*“ bizonyítja, hogy nem volt reá hatás nélkűl müncheni és párizsi tartózkodása, s hogy nem akar csak úgy hadarni, de az ott magába szítt tanokat, irányelveket lelkiismeretesen követi itthon is, s gondosan modellek, a természet után, keresve az igaz természetes hatást, működik. Sőt inkább, talán hibája a túlságos gond. E két alak: hazatérő arató pár az est kétes homályában a mint a néző felé jönnek, gonddal, szorgalmasan vannak tanulmányozva; minden darabka ruhájukon is meglátszik, hogy természet után vannak festve, a formák értve, az árnyak is tiszták, elég átlátszók, csak nincs elég elevenség a képen. Ez a két alak, a mi pedig szándéka a művésznek, nem dévajkodik, nem pajzánkodik egymással. A férfi arcza nem sokat ügyel párjára (fölötte néz el) s a leány mintha öklével daczosan egyet akarna ütni galambján, és pedig nem kaczérkodásból. Másként kellemes színe és világítása van a képnek, csak a hús színezete lehetne kevésbbé barna, s az egész ecsetkezelés könnyebb; ez által világítóbbakká válnának a színek.

Tölgyesi Arthurnak három kis festménye van kiállítva, két tájkép és egy genre: „*A pihenő*“. Ezek közűl az „*Alkony*“ czímű tájképében van még legtöbb természet, sőt a lenyugvó nap tűzgo-

lyója elég világító is, csakhogy az előtér, a víz már üres, mint ha nem a természet utáni tanulmányok alapján volna festve. „*Zagyvaparti képe*“ halvány, a fa lapos, pelyhes; bár színe elég finom érzéket árúl el. A „*pihenő*“ határozottan gyönge, nem kiállításba való üres dolog, igen rosszúl rajzolva, kicsavart természetellenes positióban. A karácsonyi kiállításban kis képe „*A tiszaparti vízhordó leány*“ tán legjobb, színben szépnek mondható, csak ismét rajza ne volna oly hibás, úgy áll az a kis leány, a hogy nem állhat meg, ha csak nem görbe a lába. A „*czigány leány fej*“ színben ismét igen szép, de rajzolva modellirozva gyöngén van. Az egészből látszik, hogy az ifjú festő még nincs tisztában magával, s hol alakokkal, hol tájképpel birkózik. Eddig leginkább színérzéke van kifejlődve, de a szigorú academicus tanulmányokra, főleg a rajz- és modellirozásban, még igen nagy szüksége volna.

Egy kezdetleges kis dolgot hozott *Kacziányi Ödön* — egy „*kérdést*“. Tárgyát ugyan jól beszéli el; s hogy mit akar mondani az a félszeg ügyetlen legény, látjuk; de az egész még távolról sincs úgy festve, hogy az ilyes képekről már mint müvészetről szólhatnánk.

Nem valami nagy dolgokat mutat be *Kovács Mihály* sem. — Fest össze-vissza mindent, portrait-t, apró nymphákat, architecturát. Még a fejen látszik némi nyoma a természet utáni festésnek, habár az erő és határozott kezelés hiánya nagy hátránya; de már a *Szt. Márk templomi részlet*“ igen-igen gyarló pictura, perspectivája bizony nagyon ingadozó, vonalai görbék s az alakok kirívó színezetökkel gyermekesek s inkább carricaturák, s általában az anyagot márványt, aranyozást, falfestményt, szöveteket vajmi gyöngén tudja visszaadni. A „*Fürdő nymphák*“ könyv nélkűl vannak megpingálva. Ezekhez ugyan modell nem ült vagy állt. Az ily apró alakoknál precis rajz főkellék, mert közelről szemlélésre van számítva, a detail is okvetlen szükséges, lazurokkal még nem lesz kész a kép. Gonosz szomszédai e nympháknak a francziák, kiknek minden legapróbb dolgán is látszik, hogy a természet után van gondosan tanulmányozva.

Sok magyar müvészen, s leginkább az öregebbeken igen meglátszik, hogy csak reminiscentiák s nem modell után festenek. Onnét van azután, hogy egy némely kezdő ember müve igazabban hat, mert naivan, jól-rosszúl, de mégis a természet után festve, bizonyos varázszsal bír, mit azok sok előnyük mellett nélkülöznek. Így van ez *Lotz Károlylyal* is. Az ő három képe eleven bizonyítványa állításunknak; s mintha maga is érezné, iparkodik realisticusabban festeni „*Rákospalotai részletét*“. Az oly modern genre, mint a „*Lóusztatás*“ és „*Ökrös fogat*“, a stylisticus iránynak ellensége, a tárgy nem tűri meg az alfresco technikát, s megkivánjuk, hogy az állat szőre, a fű, a víz, fa, szóval minden, a mi rajta van, ne csak jelezze, hogy mi akarna lenni, de a csalódásig hiven legyen visszaadva. Szóval a realisticus technicát is kivánjuk az ily állvány (staffelei) képben.

A rákospalotai részlet azért hat legjobban, mert legüdébben van festve, legtöbb közvetlenséggel s több az apró detail benne, mint másik két képében. Mily gyönyörű volna e kép, ha a szélesen odavázolt alakok pompás csoportja directe a természet után lenne festve s nem pusztán úgy odacomponálva vagy mint ezeken is látszik, legföllebb egy kis contur rajz után.

Az ily nagy tehetségnek mint Lotz, nem lehet ez oly nehézség, mit le nem győzhetne s ha tenné, a világ piacza nyitva lenne előtte s csak győzzön akkor eleget tenni a kívánalomnak. Mind három képén a megfigyelés oly ereje nyilvánúl, mivel kevés művészünk dicsekedhetik; a themák ügyesen vannak megválasztva; tudja, mi kell egy képhez s képei minden előbb felsorolt hiányuk mellett is kedvesek, s mi nem kis dolog, megérti az egész világ; mert a mit mond, szívből beszéli. Színérzéke finom, perspectivája mindig igaz, bizonyos széles felfogása csak előnyére válik s hogy rajzolni mint tud, azt csak művész-társai tudnák legjobban megmondani.

Pállik Béla szintén csak két kis állat-portrait-t, egy szürke ló- és egy kutyafejet állított ki. Mindjárt meglátszik rajtok, hogy a természet után van festve és kitűnő realismussal elénk tűntetve. Gyöngébb a kutyafej, bár ebből is csupa élet beszél, szélesen és bátran van festve, egyes részei, például a nyakláncz, egészen alárendelten, majdnem aláfestett állapotban maradtak. A ló ellenben minden ízében gonddal készült, a legapróbb ízmot és eret is tanúlmányozta, igazi anatomicus rajz a nélkül, hogy megszűnt volna művészi lenni, még a szalma és a pokrócz sincs elhanyagolva.

Nem mondhatjuk ezeket *Molnár Józsefről*. Ő képeit csak készre festi, de nem tanulmányozza át. A természetet már nem ismeri, müveiben legalább visszanemtükrözi. Egy tájat azért fest, hogy fessen; egyszer ezt, máskor mást. Nyers rikító színeket használni, nála rendes dolog. Pedig sokat járt, kelt, volt mindenütt, hol csak valamit lehet tanúlni, de müvein nem látszik meg csak a routine. Azt, hogyan kell egy képet csinálni, tudja; de müvei csak színnyomatokhoz hasonlítnak, tele rajzhibákkal.

Brodszky Sándor komolyabb művész, mondhatni a lelkiösmeretesség maga, de mint sok másnak, neki is hátrányára van a bátortalanság s aztán a modor keresése. Képein meglátszik, hogy befejezésök előtt sokkal jobbak voltak, agyonfesti, lazurozgatja. *Berchtesgadeni képe* is e bajban szenved. Szélesnek látszó kezelés keresett, tanúlt s mély színezete is édeskés. *Rákos menti tájrészlete alkonyatkor*, erőtlen, hamis világítású, kisímított.

Ezúttal *Ligeti* sincs úgy képviselve, mint tőle várni lehetett volna. „*A Tisza áradása Csépán*“ nem mutatja egyik erős oldaláról sem. Ez a levegő nem képzelhető a magyar pusztára s az előtér sziklái a róna homok buczkái közé. Tőle már szebb képeket szoktunk meg, melyek mind compositió, mind szín- és ecsetkezelésben jobbak, frissebbek.

Markó András olasz tájképei Olaszhon egét és sajátságos ví-

lágítását alig adják vissza. Bár nyomaiban jár, nem emlékeztet nagy atyja müveire, színe édeskés, előadása keresett s a nélkül hogy széles volna, nem elég a tónus benne.

Szintúgy *Valentini János* képe a „*Tivoli vízesések.*“ Legjobb rajta a müvész saját alakja, a mint poharat emelve, azt a megrendelő egészségére akarja üríteni.

Régebbről is inkább mint genre festőt ismerjük, kinek alakjai gonddal s mindig correct voltak rajzolva, csakhogy szárazon s bizonyos barnás égett színben festve. Itt a táj egészen hibásan van felfogva, nincs benne semmi levegőtávlat, a vízesés egy darab pamúthoz hasonlít, a durva kezelés nincs az alakkal harmoniában. Látszik, hogy nem kedvvel festette e nem nekivaló tárgyat.

A Münchenben élők közül még *Weber Ferencz* küldött egy „*Gyászoló pompeji nőt*“, a mint holdvilágos éjjel lámpával kezében férje sírboltjába készül lépni, duennája kiséretében. Weber Pilotynak régibb tanitványai közül való, de nem érte el azt a polczot, hol ma sok pályatársa van. Képein a szorgalom és gondos keresésnek s mint ezen, kettős világítással bizonyos hatás-keresésnek is, de kevés hivatott tehetségnek van nyoma. Az academicus compositión soha túl nem emelkedik, a hús részek se színben, se kezelésben nem lágyak, inkább mint a németek mondják: „speckig und seifig.“ A draperiák csináltak s mint Piloty tanítványainál sokszor a „Gliederpuppe“ nagyon kilátszik. Az alak maga semmit sem mond, a academicus pose lélek nélküli, és mit már ily képnél, hol nő a főalak, pedig megkívánnánk, minden báj nélküli vastag tömeg. Azonban úgy látszik, jó partie s ha van hozománya, megéri a 2500 frtot.

Barabás Miklóstól ezúttal csak egy kis fürdői emlék, *Koritnyicza*, aquarell van kiállítva.

S így körülbelül a magyar festők kiállításával készek lennénk, ha még megemlítjük, hogy *Ujházi Ferencz* egy „*Rózsakoszorú*“ czímű csendéletet meglehetős ügyesen, de nem az ily dolgokhoz szükséges bravourral festve, *Csillagi* és *Schikedancz* pedig egy gyöngén színezett és gyöngén modellirozott arczképet állítottak ki s Bécsben élő honfitársunk, *Kiss*, Ő felsége egy meglehetős hű s elég jó képét.

Mert *Kratzmann Gusztáv*, kitől egy pár a nazarenus iskola elveivel, minden hibája- és szögletességével festett szent kép van kiállítva, jelenleg köztünk él ugyan; magyarnak azonban nem mondható, sőt fia Kratzmann Ede, kinek pedig a magyar kormány drága pénzen épittetett üvegfestészeti műtermet és minden szükségessel, megrendeléssel ellátja, ime itt is ostentatióval civilisál s fest magyar publikumnak, magyar pénzért sok mindenféle német mesét, német czimert — karácsonyi ajándékúl.

Szobrászaiak közül *Szász Gyulával* már többször találkoztunk a kiállításokon. Most néhai *Szigligeti Ede* koszorús költőnk fősz-öntvényű mellszobrát állitotta ki, melyen a hasonlatosság igen nagy s az a kedves nyájas mosoly, mi Szigligeti arczán honolt mindig,

jó szivének lelkének tükre, jellemzetesen van visszaadva. A húsrészek mintázása azonban több lágyságot s kevesebb simaságot kívánt volna, a kezelés technicájában rejlik ez, mi nem elég könnyed. Már régebb idő óta ott levő csoportját „*Bachus nevelését*“ ismételve megbeszélték a lapokban, sőt ismertebb, semhogy hosszabban akarnánk róla szólani; de mindig szivesen megnézzük. A szigorú formák s a csoportosítás szépsége lineákban és egyes részleteiben szemünket újra leköti.

Igen lágyan, húsosan van kezelve *Klein* csoportja, bár tán kissé túl kövérek formái, a mi a classicus szép törvényei ellen, de saját ízlésünk ellen is vét, s a „hólyagos“ kifejezés meglehetősen illik reá.

Az első díszteremben van a müncheni academia egyik pályanyertes csoportja „*Bolgár török menekültet támad meg*“ hazánk fia *Kiss Györgytől*, azonkivül egy tanulmány fej. Annyi sok tehetség közt kitűnni s a művészetek olyan metropoljában mint München, nem könnyű. Büszke örömmel telünk el, hogy ifjaink majd minden Academián pályadíjakat nyernek s a közfigyelem kiváló tárgyai. Ezen csoporton a teremtő erő nem csekély jele mutatkozik. A kifejezésteli arczok, a helyzet ügyes inventiója, a draperiák realisticus, de nem nyers kezelése, az egész csoportnak lineákban összhangja: mind oly előnyök, melyek, ha további szorgalommal és gonddal lesznek ápolva, szép kiváló jövőt igérnek az ifjú művésznek.

Az egész csoporton *Wagmüller* erőteljes, a formák egyszerű szépségére törekvő iránya, de a mellett *Gedonnak* festői hatást és kifejezést kereső befolyása is észlelhető. Ez természetes, mivel e két szobrász az jelenleg Münchenben, a kiknek az ottani művészvilág közvéleménye ítélte oda a vezérszerepet s kiknek fényes művészi és anyagi sikerei a kezdőre ellenállhatlan vonzerőt gyakorolnak. Nekünk csak örvendenünk lehet, ha ily példák után indulnak ifjaink s a szobrászat terén minden új jelenséget a legmelegebben kell felkarolnunk, mert ép ez ága a művészetnek van nálunk még a festészet- és architecturával szemben pólyában. Csak a verseny fogja sarkallni a már némi eredményt elért honfiakat újabb tanulmánnyal és fáradhatlan szorgalommal törni előre, avagy legalább a már kivívott positiókat úgy a hogy megtartani. S ezzel elvégeztük a magyar művészek sorát. Nem valami fényesen vannak képviselve; a kik megjelentek is, nem oly művekkel, minőket némelyektől várni lehetett volna. Másrészt az a pár új jelenség, kiket itt először van alkalmunk látni, s a jövőre nagy igéretet tettek, reméljük, hogy pályájokat nem csak fényesen kezdik mint annyian, hanem dicsőséggel is végzik.

S reméljük, hogy az a feltűnő különbség, ha a külföldiekkel teszszük párhuzamba, mit néha alig mellőzhetni, lassanként végkép megszűnik, sőt még fordítva fog lenni. Hisz már most is van néhány oly művészünk, kikre tisztelettel tekint a külföld.

Vigasztalódjunk s reméljük, hogy a tavaszi kiállításon, a mikor hír szerint a legjobb magyar műre 300 ft jutalom lesz kitűzve

s azon felül az egyházi festészet pályázata is lejár 500, 300, 200 frtos s még néhány kisebb díjjal, hogy ott teljes számban és fényesen lesznek képviselve, hogy eljönnek ritka vendégeink is, Munkácsy, Lietzenmayer, Wagner, Benczúr, Zichy s mind, a kik csak magyarnak nevezik magukat egy-egy művel, hogy ismét gyönyörködhessünk bennök, láthassuk, mire képes a magyar müvészet, mily magas fokon áll. De reméljük egyszersmind, hogy a publicum is versenyezni fog, nehogy csak egy mű valahogy eladatlanúl vándoroljon vissza a műterembe.

Míg kötelességünknek hittük a magyar müvekkel tüzetesen és egyenként foglalkozni, legyen szabad a külföldiekből csak a jobbakat felemlíteni. Hogy mindenütt vannak kezdők, gyöngébb müvészek, azt tudjuk; de a míg minket egy fejlődő államban minden egyes egyénünk kell, hogy érdekeljen, amazok közül a jót, a kitűnőt nézzük, mert csak abból tanúlhatnak.

A külföldiek között szembeszökő a sok specialista, minden egyénnek határozott jellege, iránya van; nem fest mindenfélét, de annál kitűnőbbet szakmájában; úgy, hogy a kik nem így tesznek, többnyire nem is örvendenek valami nagy hírnévnek. A nálunk dívó s megkivánt sokoldalúság ott ismeretlen.

Hogy a kiállított müvek közt a magasabb történelmi festészet nincs kellőleg képviselve, az most általános baja a kornak. A berlini *Louis H.* „*Lucretiája*“ academicus compositió, közönséges typusokkal, milyeneket számtalanszor látni s minden tehetségesebb kezdő megcsinál. Kinézése nehéz, barna, elégett árnyakkal, átmenetek s levegőtávlat nélkül; úgy hogy minden összetapadt s egy alakja sincs, melylyel nagyobb érdekeltséget ébresztene. De a figuralis festészet terén, a genre-ben találunk igen szép, sőt remek alkotásokat, melyek élénk fogalmat adnak ezen műfaj jelen magas állásáról. A franczia, olasz, belga, német és bécsi iskolák mind képviselvék, s leginkább kiválnak a miniaturok, a cabinet-képek, sőt még néhány academiai tanulmány is figyelmet érdemel.

Számra nézve a tájfestészet van túlsúlyban nálunk is ép úgy mint bármelyik más kiállításon, s aránylag a legtöbb haladást is mutat a régi mesterekkel szemben; s a tenger annyi jeles ecsetet foglalkoztat, hogy méltán sok jót várhatunk tőlük. Már a kiállítás első részében méltó feltűnést keltett *Alma Tadema* két képe „*A tükör előtt*“ és „*Az összegy*“, de fokozódott még e hatás az utolsó kép megérkeztekor. Kis képecske ez — festve nagyszerűen. Valóban, mint a Lloyd bírálója mondja: „gemalt mit flüssigem Sonnenschein“. Tengerparton, fehér márvány padon űl egy sugár női alak, ölében rózsák, mellette elnyújtózva, merész bizalmasan tekint fel hozzá, fekete bodros fürtös fejével egy ifjú, s a leányka ruhája ujjasát húzogatva. Valjon ki ne látná, hogy mit kérdez tőle. Elárúlja a leányka merengő mosolygó tekintete, el az a futó pir, mely arczát ellepni látszik, el az a kellemes érzés kinyomata, a mely nem fogja megtagadni a kérelmet. Egy szerelmi dal ez a kis kép, Anacreon

költészetének gyönyörű illustrálása, de több, megtestesítése. A mit itt látunk e parányi kis téren, azt hiszszük, életnagyságban festett kép előtt állunk s mentől tovább nézzük, annál inkább feledjük, hogy ez csak festett kép, szinte elfojtjuk lélekzetünk, nehogy megzavarjuk e boldog párt, mert oly édes, jól esik őket meglesni, meglesni beszédöket, boldogságukat, s mily boldog lehet, ki ezt a gyöngyét a művészetnek bírhatja, mindig láthatja. Elmondani mi jó, mi szép e képen, nem lehet. A jó, a szép így néz ki! Ha színről nincs helyes fogalmunk, itt e fényes napsütötte fehérségen szemünk látni megtanúl. Másik két képe is szép, de hasonlíthatlanúl felettök áll az „*Egy kérdés*". „*Az özvegy*" archaeologicus és architectonicus enterieur tanúlmány, festve bravourral, gyönyörű színben s a legellentétesebb színek mesteri harmoniába hozva; az alakok kifejezésteljesek, változatosak és valódi etymologiai typusok. Belelátunk az az ős Egyptomba, szinte érezzük a pálmák s a dús növények balzsamos illatát s halljuk a hárfák panaszos gyászdallamát. "*A tükör*" medenczéje és a broncz alak valóban előttünk áll. De míg e két kép inkább remek naturalismusa, a páratlan kezelés által hat, ama kis „*kérdésnek*" compositiója is classicus, a lineák összhangja pedig csodás.

Nehezen esik tőle elválnunk, de már mások is óhajtják látni, bucsút veszünk tehát ez ereklyétől.

Mily unalmas, tudákos *Tschautsch* „*Bősz vadászata*". Rossz rendezők így szokták Walpurgis éjjelét kiállítani a színpadon. S az az ólomszürke nehéz szín! „*A bájital*" is ily erőltetett, a sziklák nyilása egy fehér folt, mely az alakok elé tolúl. *Heyden A.* „*Oedipus és Sphynx*"-e nem sokkal jobb, színtelen, viaszkos. Correct rajz költészet nélkűl. Már *Kay H.* „*A sziget vére*" nyújt némi kárpótlást, genialis merészen van festve, mély átlátszó színezettel, levegője hátra megy, a rút boszorkány igen szépen van rajzolva és modellirozva. *Suchodolszky J.* „*A szerzetes temetése*" költői hangulatával mély benyomást gyakorol a szemlélőre. A szerzetesek kígyódzó vonata, midőn elhalt társukat késő estve fáklyavilággal kisérik örök nyugalomra s a bérczekkel koszorúzott völgy ihletteljesen van átérezve, szépen gondolva. Az a síri csend sokat beszél. Ellentéte *Sztrejovszky Vilmos* „*Zsidó menyegzője*" tarka nyugtalan színeivel s összekúszált compositiójával, hol a kép főalakjait legjobb akarattal is nehéz kikeresni. Massákra nem osztott mixtum.

A sok müncheni és düsseldorfi genre-képet, melyek a kép meséjével akarnak hatni, előadva egy szörnyen mulatságos, igazi német történetet, mint az „*Első csizma*", „*Vasárnap reggel*", „*Sikerült arczkép*" avagy a bécsi *Friedländer* „*Bizalmas közlés*"-ű parasztjait vagy *Spieler Maris* „*Falusi templom belsejét*", igazán könnyű szívvel hagyjuk el. Festve ezek kis külömbséggel mind egyformán vannak az aurea mediocritas gyermekei, s ha néha egyikök inkább kiválik, így a weimari *Zimmer Vilmos* „*Hajtóvadászat után*"-i jelenete, inkább a kép nagysága az, s nem a jellemek, vagy mesteri

kezelés, noha egy-egy sikerültebb alak, így a fázó, didergő hajtók egyike, elég ügyesen van átérezve.

Röstl „Fürdő gyermekei“ már szebb kép, komolyabban, természet után áttanúlva, de compositiója szétszórt, színe hideg. *Flügge Henrik „Mecklenburgi pásztorgyermekei“* is szép tanulmány, a leány és a fiú feje szép, érzésteljes, csak színe nagyon is müncheniesen szürke, s a sziklákat, a miken űlnek, cachirozottaknak hiszszük. Szintén müncheni s a most divatban levő Diez-iskola productumának látszik *Hoeslein* női alakja is *„A templomban“*, az előbbinél színesebben s inkább tónusban festve, míg *Gavel „Cserkesz főnöke“* Wagner hazánkfia iskolájára vall, de nem több egy elég ügyesen festett academiai tanúlmánynál.

Mennyivel érdekesebbek mindezen dolgoknál a francziák és néhány olasz kép. Az a kis collectió, mit a tárlat buzgó barátjai, a Tedesco testvérek párizsi műkereskedése küldött, a tárlat fődíszei közé tartozik.

Schreyer, Roybet, Worms, Diaz, Chenu, Belcour, Pettenkofen egy-egy bijou. Igénytelen apróságok néha, de festve, rajzolva a legremekebb technicával, igazi franczia elegans virtuositással. *Schreyer „Pihenő lovasai“* remek alkotás, gyönyörű lágy színben, brillians technicával párosulva, mely minden véletlent a leghelyesebben felhasznál. Az erdő egy kis zúgában, a mint e két oláh bratye elheverr, legelészni hagyva az illatos fűben lovaikat, melyek az előtérben állván, a kép főtárgyai, egyszerűen componálva minden mesterkéltség nélkűl, de a természet élénk hű megfigyelésével; s oly plasticus minden, a könnyed kezelés úgy a térbe helyezi, a levegő reflexek oly igazak, finomak, s minden részletezés daczára oly szélesen, bátran van kezelve, világító színekkel, érdekes világítás s átlátszó árnyékkal: a mint azt csak ily nagy művésznél láthatjuk.

Ez a kép muzeumunk egyik dísze lehetne, csak ne volna a mi szegény körülményeinkhez képest oly drága; pedig ha modern gelleriát akarunk, ily müveket mint ez, Alma Tadema s a modern művészet kiválóbb alakításai, kell iparkodnunk megszerezni — s nem az olcsóságot tekinteni mérvadónak, inkább kevesebbet — de kiválót.

Egyaránt pompásan van festve ezen collectió legtöbb darabja is. *Dupré* igen gyönge tájképe az egyedűl, miről nem tudjuk megérteni, hogyan lehet ily rossz dolgot ily társaságba tenni. Ha hazai művészeink akarnának ily selejtes művet kiállítani, alig hiszem, hogy a mi, különben oly lágyszivű jurynk elfogadná. *Colart „Kerti legelője“* sem valami remek, de Millet iskolájának sok előnye van benne, *Diaz* mély, hangulatos tájképe e mesternek jobb alkotásai közűl való. *Fleury Chenu* téli képe friss, üde, mély színezetével s pompásan festett havával tünik ki. Érdekes realismusa van *Gegerfeld* kis tájképének. *Rafaeli „Párizsi részlete“* azonban tán már közelít a hírhedt impressionistákhoz, színezete ólmos szürke, de perspectivája jó. *Hamman* két képe szépen, szorgalmasan rajzolva, de

érzelgős compositió, „*A jóindulatú gyermek*“ az angol salonok kedvelt genre-ja. „*A zenészeti díszcsarnok*“ jó arczképekkel, de unalmas compositió.

Roybet, *Berne*, *Bellecour*, *Brillonia*, *Richter*, *Worms* egyes alakjai realisticusan a franczia könnyed modorában s minden virtuositással festett tanulmányok, minden részleteikben hiven a természet után. *Pettenkofen* „*Vizhordója*“ is ilyen, ki ismét egy magyar parasztot választott képe tárgyaúl. *Plassan* nője „*A pipere asztal előtt*“ nem igen becses, s lábai, különösen a bal, elrajzoltak, de a mellék-tárgyak — a nature morte e képen remekűl van festve, a hús is szépen, de az illusiót rontja nem épen szép arcza. *Fichel* dolgai is szépek; „*A társas mulatság*“ azonban színben nem oly jó mint az „*Ebéd után*“.

Beraud „*Női alakja*“ síma fára festve egy kis caprice, de igen kedves kis dolog. Szép hatású az olasz *Vinea* kis képe. „*Egy nő pipere-szobájában*“, üde, friss színek, igen szép rajz, gömbölyű formák, s becses felfogás. A szövetek egészséges realismussal kidolgozva, a világítás ragyogón tiszta, nyugodt.

Általában ezen képek minden elevenségök mellett feltünő nyugodtan hatnak, a színek harmoniába hozva a világítással, s a levegő reflexekre mindenütt gond. — *Jacovacci S.* kis festménye is ezek sorába tartozik, finoman színezve, s „*A lábbadozó beteg*“ alakja, szintúgy a társalkodónéjáé, érzéssel alkotva, gondosan rajzolva és modellirozva. Csakhogy ez a nő is talán egy kissé szebb lehetne, a képnek ez az egyetlen hátránya.

Szépen van rajzolva, festve, componálva *Santoro Ferencz* festménye is — „*Halotti gyász Kalabriában*“. A fehérre meszelt szoba falai jól hátra mennek, s a mellékes tárgyak is lágyan, gondosan festvék. Tárgya azonban kellemetlen, az özvegy alakja már tán még sem festeni való állapotban van, de jól van characterisálva, a többi alakokon is a részvét külömböző, hű kifejezése igen jól eltalálva.

Querra képe „*Előkészület az ünnepre*“ feltűnik ugyan, de csak parodisticus humorával, festve azonban nem valami jól van, nyersek színei, architecturája gyönge.

A bécsi müvészek ezúttal sem tiszteltek meg valami szép müvekkel, persze a tárlat, mint tudjuk, szerződésileg van kötelezve tőlük vásárolni, még pedig a múzeum számára; minek hát akkor jót küldeni? Mint hallottuk, a küldött képek közül sokat ki sem lehetett állítani; s amit itt látunk, nem valami épületes, már a múzeumba épen nem való.

Blaas Ödön „*Apáczája*“ csak nem olyan mű, sőt igen unalmas kép is, nem rossz, de bizony nem is a jobbak egyike; avagy *Ebert* üres női tanúlmány feje? valóban jó, hogy a catalogus azt mondja róla, hogy tanúlmány, mert mi csak úgynevezett „gitsch“ nek nézzük. *Schrödl* „*Juhai*“ még kissé jobbak, bár az előtéri állat gyapja nem igen gyapjas, igen is szakgatott. *Schindler I. Emil* „*Falusi kert*“-je szép, de csak tanúlmány s az elő- és középtér ösz-

szeolvad, nincs közte elég levegő s a compositiónak vagy hangulatnak nem sok nyoma van benne. S ezzel elértünk volna a tájképek s a pastoral genre-hoz, mert az a pár csendélet, a franczia *Charbonnet* „*Vadász csendélet*“-ét, melynek daruja a régi mesterekre emlékeztet s igen szép mű, *Peters* Anna (90. sz. a.) üde rózsáit és *Kopp* (95. sz.) „*Tavaszi virágait*“ kivéve, alig van említésre méltó köztök. Az ily egyszerű dolgokat sokkal virtuózabban kell festeni, hogy értékök legyen. A kopenhágai *Kornbeck* „*Zárdatemplom előcsarnoka a Gárda tó partján*“ szép világításával és helyesen rajzolt perspectivája által tűnik ki az enterieur képek közt; van benne mély távlat, friss szép szín, s igen kellemes hatás.

Az állatképek legszebbikét, *Schreyer* gyönyörű „pihenő lovasait“ már ismertettük; a franczíák közül még csak *Troyon* van képviselve egy kis képpel, de mely csak mint a művész nevével ellátott ereklye szerepel inkább s nem oly bevégzett mű, mint a világhírű művész más alkotásai. Még így is sok szép van benne.

Legnagyobb terimére a nagyhírű *Koller Rudolf* „*Alpesilegelője.*“ A tehenek igen characteristicusan, jól és szépen vannak rajzolva, modellirozva, meg van minden egyes egyéni mozdulatuk lesve; de színe nem finom, nem átlátszó, mondhatni nyers, a levegő ólmos szürke, nehéz; s a tájkép sincs szépen festve. Egyáltalában festve sehogy sincsen. A durva kezelés sem nem erőteljes, sem realisticus, sem coloristicus. Úgy látszik, hogy Kollernek a zürichi tó partján hiányzik a művész-társaság s egészen magára van utalva, mert különben neki van Európában Rosa Bonheur aztán legszebb atelierje s minden művét csinosan tanúlmányozhatja a természet után. A zárkozottság hátránya nagyon meglátszik rajta, kinek ezelőtt színe és festés-modora is egy niveaun állott rajzával.

A müncheniek közül *Meissner Ernő* „*Allatai*“-t kell kiemelnünk, mint szép világítású és jó rajzolt képet; csak színeiben van sok helyt nyerseség és általán kevés finomság. *Máli Keresztély* „*Alkonyata falún*“ a mult kiállításon itt volt képének egy részlete, de nem oly hangulatos mint az volt. *Rhode* „*Tyúkjai*“ igen nyersen festett, rikitó kép, s a tollazat ugyancsak kemény, sok más hibáját nem említve.

A bécsi *Huber* „*Négyesfogatu*“-ja sem olyan, minő már több itt kiállított müve volt. Bámuljuk, hogy ily rossz négy lovat, hogy lehetett befogni, még pedig úri kocsiba; de még az alakok is ugyan czifrán vannak odafestve. Nevezetes, a hogy ez a négy ló szalad, meg is látszik rajtok, hogy nem soká bírják, ha az a hátsó szürke mindjárt össze sem rogyik. Előadása, színe is száraz, egyhangú.

Egy kis tájképen két híres nagy nevet olvasunk, de melyek egyikéről sem bírjuk igazán elhinni, hogy valóban tőlük volna e kis festmény. *Calame és Werbeckhoven* társmunkájának nagyon gyenge volna, vagy legalább is nagyon felületes ez a táj s a nyáj.

A tájfestmények hosszú sorában egy pár igen jeles mű van. A két *Achenbach Oszvald és Endre,* emez egy mariné-t „*Dagály a*

Scheldában" *Oszvald* „*Tájképet zuhataggal*" mutat be a pesti közönségnek. Mind ketten a kiállításoknak, hol megjelenni szivesek, örömmel látott vendégei, ünnepelt hősei. Mi is örűlhetünk e két műnek, valódi szép képek; a német mesterek legjobbjait tisztelhetjük bennök. A Schelde dagálya igen szépen, szélesen festve, a szürke tónusok igen finomak s a víz pompásan kezelve. Távlata mélyen visszamegy. Oszvald Achenbach képén különösen szép a háttér s a középtér, csak az előtérben van a levegőreflex tónusában valami hideg, száraz. A levegő mély, meleg, nemes széles formákkal előadva.

Mellette függ a brüsseli *Gabriel* gyönyörű, költői hangulatú „*A reggeli harmat*" című festménye. Széles, igen könnyed kezelése emlékeztet Corot legjobb képeire. Itt minden csak tónusban van tartva s bizonyos távolságban mily nagyszerűen, mily természetesen hat mégis. A levegő mint ha épen csak úgy volna oda dörzsölve a vászonra; s mily rezgés van benne, mennyi szín, és mennyi fényt sugároz ki. S mily átlátszó a víz, mily nagyszerű perspectivája, a tónusok mennyire igazak, a contrastok hogy vannak eltalálva s milyen egyszerűséggel fe tve az egész. Másik két képe is igen jó. „*A viharos idő*" a szélmalommal s a „*Hajnal*" képe ugyan ily modorban, ily törekvéssel, finom színben s világításban könnyedén festve ugyan, de egészen bevégezve, gondosan kidolgozva.

Weber Tivadar több tengeri tájképei közűl kiválóan szép a „*Bejárás a kikötőbe.*" A falak perspectivája meglepő, messze hátramennek s a habzó hullámok törése, élénken, frissen van kezelve, színezve. Hasonló jeles a „*Blankenbergi halászbárkák*" című. Minden képén eleven felfogás, könnyed, müvészies kezelés s finom átérzett szín van párosúlva nép világítással.

A szegediek javára ajándékozott képe, noha már 300 frtra szállították le az árát, még mai napig sem talált vevőt. A veszély hírére, a müvész azonnal leküldötte ajándékát, de tán Szeged már fel lesz épitve, mikorra vevője akad. Jellemző!

Nagy hatást tett és a közfigyelmet magára vonta a düsseldorfi *Normann* két szép képe. Ezek nagyon megérdemlik az osztatlan tetszést. Az „*Est Lofotteu mellett*" gyönyörű, mély színezetű, hangulatos kép, remekűl festve, nagyszerű perspectivával. A viz tükre tán a legjobb, mit régóta láttunk s a delejes fellegek, a mint a messze láthatárra nehezednek, oly természetesen hatnak, hogy a tenger partjáról véljük őket látni s gyönyörködünk a lenyugvó nap sugarai által megvilágított túl part regényes bérczein.

A festék vastagon, mint ha késsel volna felrakva, közelről mozaikszerű, durva, de csak kis távolról is, átlátszó, igaz hatást ér el vele a müvész, minden vonása a maga helyén s az egész kép harmonicus, egyöntetű, melynek előterére a hullámok, azt hiszszük, valóban sietve jönnek.

A „*Norvég sziklapart*" is igen szép, világos fényes kép, előtere szélesen festve, a víz átlátszó, csak a felhők megvilágított

részei lehetnének kissé finomabban kezelve, a kép azonban most ellenkező oldalról van megvilágítva, s ez lehet oka, mint egyáltalában roppant hátrányára van a képeknek a rossz világítás. A felső világítású terem valódi remeke a rossz világításnak; minden el van itt követve, hogy csak valahogy nyugodt tiszta világosságuk ne legyen a képeknek; s az első díszteremben boszantó az a három ablak s két tölcsérlyuk. Itt képzelhetlen egy képet jól elhelyezni. A két keskeny kis szobában a képek fele árnyékban van; s a függönyökkel elválasztott teremben valódi kereszt tűzbe, két oldali világításba jutnak. És erről a házról mondtak annyi jót, szépet. — Nem nevetséges-e kiállítás számára ily helyiséget építeni, s külön e czélra! Vagy azért jó, mert a homlokzata szép? Ám menjünk tovább, késő már e panasz, ezeken a hibákon csak 40—50000 frttal lehetne segíteni!

A jelenleg Düsseldorfban élő *Waldenburg* „*Chiem tó mellett*“-i tájképén igen szépen van a fák lombozatja rajzolva és festve.

A berlini *Erdmann* decorativ olasz tája *Campo santo* is szép, csak kissé hideg, s az előtér fái igen élesen válnak el a levegőtől. „*Róma melletti tájrészlete*“ szebb, szintén szélesen kezelve, de színben melegebb egy kissé s lágyabb, a háttérben látszó város érdekesen van festve.

Douzette képe „*Németalföldi csatorna holdvilágításban*“ érdekes, de árnyaiban nem elég átlátszó levegős a szín, s a hold fénye a vízen, mesterkélten van csinálva. *Bäng Ágost* „*Reggeli idő*“ és a „*Sík tengeren*“ című két képe sok eleven, egészséges realismussal festett mű, a „reggeli időnek“ igen szép a levegője, s a sík tengeren komoly hatású a magas hullámokat szelő gőzös.

Knorr Hugó „*Bajor felföldje*“ szép tanúlmány, erőteljesen rajzolva és festve, csak színei egyhangúak, tompák. A hegyláncz csoportja igen szép. *Román Miksa* „*Olasz hegyi útja*“ szintén csak tanúlmány, de szép szín, szép világítás erőteljes kezeléssel. A levegő erős kék színe átlátszó, mély.

Szintén szigorú természet utáni tanúlmánynyal van festve *Morten Müller* „*Norvég öble*“. A vászon helylyel-közzel kilátszik, s mégis egészen kész hatású, igen üde, friss kép, melyen a víz, a rajta úszó hajó, a parti hegység, mind ez igen jó, csak a felhők nehezek.

Nem ily irányban halad, s nem ily hatást akar elérni *Preller*. Ő a tájképben stylt kerest, az úgynevezett történeti tájképi stylt és talán ép ezért vannak képei a közvetlen természetes hatásból mintegy kivetkőzve. Az ő képein a compositió, a csoportosítás igen meglátszik, a hegyek, a fák, sziklák bizonyos elfogadott formák szerint készűlnek. Színezetében is szabályok szerint készűl minden, s a local tónusok daczára még sincs hangulat benne. Minden szépsége mellett sem tesz hatást, legalább nem maradandót, nagyon okosan, hideg számitással csinálja képeit. Ez az iskola az különben, melynek

ma már legkevesebb követője van, s nem is tűri az olaj, csak az alfresco technicát decorativ irányánál fogva.

Némileg ez iskola híve a bécsi *Hoffmann József* is, csakhogy színeiben több erő van.

A weimari *Weichberger* három tájképe és a müncheniek közül sokan, szép felfogás, művészi, érdekes világítás, költői hangulat, realisticus modor és egészséges szín által érnek el sokszor igen kellemes hatást. „*Az erdő belsejéről*“ már elől szóltunk, de ép oly szép a „*Zsidó temető*“ s a „*Holdfeljötte őszkor*“ is. Az előbbinek szürke, de izzó meleg levegője, s az utóbbin a szép világítás s a terrenum egyszerű, de igaz compositiója. A cserjék és fák szép rajza, igen kedves hatásuak.

Szép mély színezete, fénylő levegője és nemes compositiója van *Morgenstern* képeinek. A fák lombozatja és ágazata tanúlmányozva, az árnyak mélyek, de átlátszók, s a levegő perspectiva igen szépen keresztül vive mindenütt. A folyóparti táj ugyan rokon néh. Schleich képeivel, fénylő ezüstös tónusa igen emlékeztet reá; *Reichenbach* „*Ammer tó melleke*“ is szép színű s hangulatú, nemkülömben *Berchtoldsheim* folyamparti képe, s a „*Tőzegréteg*“. Ez utóbbi, ha nem csalódunk, a természet utáni tanulmány, oly friss és közvetlen hatású.

De a legszebb tájképek egyike *Wenglein József* képe, „*Hegyi láp felső Bajorországban*“. Egyszerű nemes lineákban componálva, összeköti a természetes hatással, minden mesterkélt keresést mellőzve, a legdrámaiabb, legnyugodtabb hatást. Világítása mesteri, szine mély, átlátszó, világító, a formák szélesek, s a levegő tónusa és kezelése könnyed, légies, mégis erőteljes. Staffage-a egy a tengerszem felett kóválygó sas, mi még inkább elősegíti a kép komoly, nagyszerű hatását. Itt a legkevesebb eszközökkel van elérve mindez, s annyira megragadja figyelmünket e kép, hogy ismét újra felkeressük, s mindig új meg új szépségeket fedezünk fel benne. Azon képek egyike a kiállításon, melyek a műértőt és laicust egyaránt érdeklik.

Nemcsak olajfestmények, de szépszámú és érdekes aquarellek is vannak kiállítva. A nagyhírű *Alt* két képe, *Mayer Edgar* egy pár jeles müve „*Paestum alkonyatkor*“, „*Utcza Subiacóban*“ s *Corrodi Salamon* „*Velenczei kikötője*“, *Petiti Filibert* „*A tó költészete*“ igen szép dolgok, tele színnel, szép világítással.

Ez körülbelől a kiállítás tartalma, korunk festészetének meglehetősen hű képe. Méltán viseli a nemzetközi czimet, mert csakugyan a legkülömbözőbb elemek képviselvék benne s mint láttuk, nem selejtes művekkel, sőt bátran állíthatjuk, hogy kevés van olyan, a mi némileg ne lenne jogosúlt a kiállításra, de a mit oly nehéz megválogatni. Egyébiránt oly nagy számú jeles kép van, hogy ezek mellett sok hamarább látszik rosszabbnak.

Legnagyobb számban, mondhatni, legjobban a tájkép és genre, legrosszabbúl a történeti festészet van képviselve; a realisticus irány mindenütt előtérben, a stylisticus, a magasabb történeti, alig meg-

kisértve. Az egyházi festészetnek pedig nyoma sincs. S az iskolák is é'esen kiválnak. A francziák coloristáit nem volna nehéz minden névaláírás nélkül is elválasztani a német genre-festőktől és az olaszoktól, mint ismét a müncheni és düsseldorfi iskolák is más-más principiumokat követnek, bár inkább assimilálódtak.

Valóban, meglehetünk elégedve a kiállítással s, ha mindig ilyent láthatnánk a műcsarnokban, kívánnunk sem lehetne mást, mint hogy legyen publicum is hozzá, a ki megnézze s egyesek, kik vásároljanak belőle. Mert hiába fog a társulat bár mit is tenni, ha e két tényezőt mellőznie kell, hanyatlani fog. A külföldi müvészek a séta kedveért nem fogják müveiket hozzánk küldeni, a magyarok sem pusztán abból élnek, ha dolgaikat egekig magasztalják. Ma-holnap elérjük, hogy mint sajnos már sok müvész hazánkfiánál csak hírnevökben, de nem müveikben fogunk gyönyörködni.

VIII.

AZ UTOLSÓ CSICSAY.

IRTA BODON JÓZSEF.

I.

Csicsay bácsi minden isten áldotta napon ott álldogált a vármegye háza előtt. Az első jó reggelt neki morogta el a vén hajdú peczkes bajusza alól; az első pipa dohányt ő pöfékelte el a kávészínű nagy kapu alatt; a legelső falusi atyafit ő fogta el, csalhatatlan emberismerettel kinézvén a szemiből, hogy sora van. Ez a „kinézés“ utolérhetetlen tudománya volt Csicsay bácsinak, meg sem közelíthette benne senki a kerek földön. Deresedő szemöldöke alól elég volt egy futó tekintet, hogy halandó társában tüstént felismerje a bajos embert. Szemöldökének második mozdulatára a bajos ember már Csicsay bácsi előtt állott, illendő tisztelettel és bontogatni kezdte a koczkás kendőbe takargatott „hosszú levelet.“ Öt kurta percz mulva már egy csinos sárga ház nyelte el Csicsay bácsit is, a bajos embert is; tizenöt percz mulva már a „tény vázlat“ a Csicsay bácsi iróasztalán, a nyugtatvány pedig tíz pengő forint „előlegről“ a koczkás kendőben pihent.

Azt a csinos sárga házat a Csicsay bácsi utólérhetetlen tudománya emelte. Ez olyan bizonyos, mint a kétszer kettő. Ez a csinos sárga ház még sem Csicsay bácsit hítta gazdájának, hanem

az ő lelki-testi barátját, tekintetes Bogyay Ferencz köz- és váltó ügyvéd urat.

Szegény Csicsay bácsi! Neki még csak címe sem volt, őt meg se tekintetes urazta senki, a vármegye hajdúján kívül. Fiskális úrnak is csak néhány nyurga írnok szólítgatta, ezek is inkább kötelességből, mint komolyan. Mert hát Csicsay bácsi tulajdonképen nem is volt prókátor, csak az akart lenni; még pedig erősen akart, kemény, nagy vágya volt hozzá, de örök fájdalmára sohasem vihette tovább a sovárgó vágynál.

Pedig — a mint mondják — a jogi pályát derekasan megfutotta; darutollas kalappal és sarkantyús csizmában járt; ólmos botját maga öntögette s három-négy is kinyúzódott évente a kezéből. Temetéseknél mindig ő vitte a kardhegyére szúrt czitromot s oly ügyesen szelte ketté a sírnál, akárcsak a szakácsné a konyhában. Aztán a prókátorsághoz is megtett Csicsay bácsi minden szükséges előkészületet. Pompás fekete ruháján remekelt a fővárosi szabó, fényes csizmájára ezüst sarkantyút veretett, bársony kalpagjához müértő kéz illesztette a kócsag forgót. Mikor mindezeket a földi ékességeket magára szedte és gömbölyű, kemény czombján megcsattant a görbe aczél, biz isten megnézhette Csicsay bácsit akár ki.

Csak a jó isten a megmondhatója, miért veszett kárba mind eme szép előkészület. Annyi bizonyos, hogy Csicsay bácsi összepakolta diszmagyarját, kopott tokjába csapta görbe kardját, a jó czitrom-szelőt és haza ballagott falujába. Persze minden oldalról üdvözölték, kérdésekkel ostromolták, hogy volt, mint volt; nehéz volt-e az „írásbeli“, kaptak-e fogas kérdéseket a „szóbelin“, [no beszéljen már valamit róla. De Csicsay bácsi nem beszélt, csak annyit morgott kedvetlenül: „Nem mentem neki.“

Úgy esztendő multával megint felszedelőzködött; díszmagyarját, ezüst sarkantyús csizmáját, jó czitrom-szelőjét újra megbámúlhatta hazánk szive. Most három egész hónapot töltött benne Csicsay bácsi, a hazai törvények búvárlatába mélyedve. Két könyökére támasztott feje még az éjfél kisértetes óráiban is dohos könyvei felett bóbiskolt, gomolygó füstfelhőbe temetkezve. Nappal pedig lefülelt minden szerencsésen átesőt a királyi tábla kapujában, karöltve vitte szállására, öblös pipákat tömött serényen s töltögette a gyögyörű bakatort szaporán. Vidám pipaszónal és pohárnál aztán töviről hegyire kitudakolt mindent. Mi s mik a legszokottabb kérdések,

milyen természetű ez vagy amaz a censor, nem szokása-e ráförmedni az emberre, ha hibát ejt, vagy épen nem konyít a kérdéshez? Es Csicsay bácsi mohón nyelte a szót a szerencsés halandó ajkairól; papirra vetette a fogósabb kérdéseket a rájok illő feleletekkel együtt. Ezzel az ügyes fogással az ügyvédi vizsgálatnak minden csinját-binját kitudta, összes titkait kifürkézte. S mire a vászon zsacskóból és hatalmas kostökökből kiürült a fáin véki dohány, pincze tokjából és öblös kulacsaiból utolsó cseppig kikotyogott a nemes bakator: kopottas borzbőrű ládája félig megtelt hasznos jegyzetekkel a jogi tudományok minden ágából. Hitet tehetett volna rá akárki, hogy most ezeket a hasznos jegyzeteket kutyabőrre váltja be Csicsay bácsi. Fájdalom, nem így történt. Otthon megint csak azt felelte a kíváncsi kérdezősködőknek: „Nem mentem neki.“

Négy esztendő alatt még kétszer rugaszkodott neki Csicsay bácsi, két-két esztendei pihenőt tartva a nehéz Kalvárián. Mikor utolsó útjából visszatért csendes otthonába, azzal a rendithetetlen elhatározással akasztotta szegre görbe kardját, hogy többé le sem veszi; könyveit felrakta a padlásra, a szarufa alá, hogy ne is láthassa testi életében soha; csak kulacsait hagyta idelent, hogy a magyar észnek e kiváló találmányában annál többet gyönyörködhessék. A borzbőrű ládából keserű érzések közt fordította ki a hasznos jegyzeteket s csak most iszonyodott el azoknak sokaságán. A kazal papírost ölre kapva, a kívűlről fűtő kályhába lódította s az elpergett dirib-darabokat csizmája orrával rugdosta a felcsapódó lángok közé. Palkó, a kályhafűtő suhancz, meredt szemmel, szájtátva bámulta a szokatlan tüzelőt s szurtos kezével utána nyúlt egy darabkának s felvette. Vigyorgó képpel nézegetett végig hosszig a nagy, gömbölyű betűkön, melyeket egy szittya kéz izzadva rakosgatott egymás mellé; de Palkó nem vehetett ki a betűkből semmit, mert az olvasás titkaiba nem volt beavatva, csak azon tünődött, hogyan kerülhettek olyan szépen egymás mellé azok a fekete sorok. „Csapd be!“ törmedt rá Csicsay bácsi mogorván és a piszkafát kivette Palkó kezéből s maga piszkálgatta a tüzet, míg csak utolsó porczikája is el nem hamvadt a papiros kazalnak.

A szomorú végrehajtás után beült a zöld cserépkályha mellé, melynek széles, girbe-gurba vállára már nehány csuporkát állogatott a Marcsa néni gondos hű keze. Itt gubbaszkodott Csicsay bácsi búnak eresztett fővel és szürcsölgette a melegített borocskát a mázas csuporkákból. Délig melegítve szopogatta, délután már csak-

úgy nyersen. Az orvosság rendes szedegetése mellett harmadnapra úgy érezte magát Csicsay bácsi, hogy búsuljon a ló, elég nagy a feje. Ő bizony oda se néz a bajnak. A vezeklés ama napjaiban érlelődött meg benne az a kemény elhatározás is, hogy könyvet többé nem vesz a kezébe, míg a testi világot éli; ezt a csömört kivetette a lelkéből örökre.

Mióta haza vergődött a nagy útról, még nem igen látta a háza táját. Elindult körültekinteni. Először is simított dohánya felett tartott vizsgálatot, valjon futja-e újig? Orrát bedugdosta rózsapiros levelű csomók közé s nagy gyönyörűséggel szagolgatta. Innen a pinczébe ballagott s aprólékos gonddal nézegette, koczogatta sorba a hordókat; némelyekből hatalmas tüdővel szippantotta teli az öblös lopótököt és pohárba csurrantva belőle, apró kortyokban kóstolgatta s az utolsó hajtásnál tapló sipkája lecsúszsant a fejéről. Még a hízókat tekintette meg az udvaron; s jól eső gyönyörűség csillogott a szemében a jövőbeli zsíros falatok látásán, mert Csicsay bácsi szerette a jó élést. Gondolván, hogy mára úntig elégséges ennyi fáradozás kicsinybe gazdasága körül, tapló sipkás fejét beütötte a konyhába, hogy tájékozást szerezzen az ebéd állása felől. Miután Marcsa néni megnyugtatta, hogy pont tizenkettőkor asztalon lesz a tyúkleves, Csicsay bácsi a mondó volt, hogy a két hízót a jövő héten bátran le lehet szúratni, nagyon megáhította már a fris hurkát, kolbászt. Meg aztán jó, ha a sonka is hamarább lekerül a füstről, meg a vékony szalonnának is itt volna az ideje, a káposzta is hozzá savanyodott már a bőrös pecsenyéhez. E jóízű dolgokról mintegy félóráig beszélgetett öreg gazdasszonyával, aztán szobájába ballagott s útegyengetőül két pohárka avas szilvórjumot küldött le s nyomtatónak foszlós kalácsot harapott hozzá.

Az ebéd Csicsay bácsinak mindig nagy lelki gyönyörűséget szerzett; kedvesebb ételeit (ilyen bőven volt) jó kedvű mosolygással fogadta; a világért sem mohón, inkább lassú tempóval evett, hogy az élvezet annál tovább tartson. A fekete kávét nem szenvedhette, mert gáncsot vetett az ebéd utáni borozgatásnak, már pedig úgy szerette, hogy az ebéd utáni borozgatás vacsoráig tartson, csak is egy kis szunnyadás szakítsa félbe a bőrös canapén. Ha ez a kis szunnyadás nem nyúlott be az öreg estvébe: akkor Csicsay bácsi fejébe nyomta tapló sipkáját és pipaszóval átballagott a paphoz. Ha a tiszteletes úr ólomkarikás ablakán át észrevette, menten leakasztotta a szögről a lopót, az almárjomból kivette a pintest és

indúlt. Rendesen a pitvarban találkoztak össze s nagyon megörűltek egymásnak. „Csak az ordasabból, szent atyám!“ mondá Csicsay bácsi, örömmel tekintgetve a fegyveres készűlődést. Azzal belépett a szobába és puffadó dohány zacskóját lenyomta az ágyra, a magával hozott kártyát pedig az asztalra csapta s míg a tiszteletes úr oda járt: a százszor is látott képek nézegetésébe merűlt a falon, vagy a fekete rámás tükör elé állt s a bajszát sodorgatta.

Azután munkához láttak s úgy jó vacsora ideig a lopó még kétszer-háromszor kerűlt le a szögről. A tárklit egész odaadó figyelemmel ütötték, nagyon keveset beszélgettek mellette, csak pipájuk paffogása hallatszott. Csicsay bácsi jegyezte meg egyszer, hogy még nagyon kevesen öltek (disznót) a falúban, mire a pap csak annyit szólt: „Kevesen“.

Nem egyszer megesett, hogy Csicsay bácsit az éjfél túlsó oldala vetette haza a paplakból. Ilyenkor csodálatos tapasztalatokra ébredt fel másnap déltáján. Hogy ő le sem vetköződött az este, hogy keresztbe fekszik az ágyon, hogy a feje keményen széděl és hogy lenyelne egy korsó vizet éhomra. Az elsőn még örűlt, legalább nem kellett bajlódni az öltözködéssel, víz helyett pedig azt gondolta, jobb lesz a káposzta-lé. Komolyabb megfontolás után ettől is elállt s a melegített borhoz csapott át. Szőrt szőrrel. Hatalmas nyújtózkodások kiséretében felűlt az ágya szélére s mohó tekintettel nézelődött a zöld cserépkályha felé. Ott volt görbe vállán, a következő pillanatban pedig már a Csicsay bácsi kezében. Még se közönséges lélek szorúlt abba a Marcsa nénibe; nem is mindennapi emberismeret kellett hozzá, hogy így eltalálja az ő gondolatát s kilesse legtitkosabb vágyait. Ő nagyon jól tudta, hogy Csicsay bácsi először vizet áhít, aztán káposzta-levet, de a melegített bornál nyugszik meg.

Igy éldegélt a mi Csicsay bátyánk az ő kis falújában darab ideig. És ő eléldegélt volna az utolsó trombitaszóig is, ha annyi mindenféle baj, szerencsétlenség nem teremne a földön.

Marcsa néni már jó idő óta savanyú képpel jár-kel a háznál; erősen példálózgat a nagy apadásra, mely az éléskamrát végső enyészet felé viszi. A mult héten már utolsó tyúkjára fente a kést; a könny kiesett szeméből, míg fente s nemcsak a tyúk nyaka, de az ő kigyelme szive is vérzett, a mint később elbeszélte a pap szolgálójának. Utolja felé már csak nagy keservesen kotorgatott össze egy kis lisztet, zsírt; a székálló vissza küldte a czédulát, tovább lehetetlenség volt takargatni, simítgatni a bajt; becsapott a ménkő.

„Elhiheted, Borcsa lelkem, hogy majd ketté hasadt a szivem, mikor a szegény jó tekintetes úr előtt megállottam és a számon ki kellett ejteni a nagy szót, hogy nincs, még tüzet se tudok rakni".

És Csicsay bácsi „a nagy szót" szilárd nyugalommal fogadta, mint a gondviselés bölcs rendelkezését, mely ellen földi halandó hasztalan rugdalóznék. Nincs, hát nincs; ki tehet róla. A mint ott állott öreg gazdasszonya előtt, kabátja zsebébe dugott kézzel s pipáját szippangatva, mindenki azt gondolhatta volna, hogy ő a legboldogabb embere a világnak.

„Tyúk sincs már?" kérdezé végre szokott hangján.

„Nincs. A mult héten öltem meg az utolsót a tojásról", felelte Marcsa néni pityeregve.

„Hát az a tojás meg van?

„Nincs. Kivetettem; két hétig űlte már a tyúk."

Csicsay bácsi nem tett több kérdést; egy darabig gondolataiba mélyedt, mintha azon tünődnék, hogy milyen csodálatosképen elkallódott minden; valóban különös, hogy úgy egyszerre nincs semmi, még tojás sincs. Tegnap még rá se gondolt, eszeágába se jutott az ilyesmi.

De elméjét nem sokáig fárasztotta a rejtvény megfejtésével. Ősi tajtpipáit össze szedte az eresz nádja közűl, (a mult héten dugatta oda, megszagolván az executiót), s munka közben ravaszúl vagdalt szemével a semmibe. Maradék dohányát zacskóra tömte csontos öklével, görbe kardját leakasztotta a szögről és kisompolygott szérűs kertjébe. Jó fertály óráig guggolt a lesoványkodott sarjú kazal tövében s mikor felállt, jókora kis átalag hemperült ki a kazal alól. Csicsay bácsi derült képpel vizsgálgatta az átalagot, nem zakkant-e meg valahol? S néhány ravasz szemhunyorgatás után felhempergette a tornáczra, természetesen a nemes italt megillető nagy gonddal, óvatossággal.

Míg Palkó a két szomorú képű pejkót barátságtalan lábrugásokkal állítgatta csülökre az ólban, míg a kérges szerszámot termetökre aggatta: addig Csicsay bácsi átballagott a paphoz. Mire visszatért, már a tornácz előtt állt ősi fogatja, fakó színben a tavalyi sárról. A két pejkó leűtött fővel bámult maga elé s félig lehunyt, szunyókáló szemökből élénken kirítt a világfájdalom s elkívánkozás a siralom ezen völgyéből. Oda se hederintettek Palkónak, ki kócz ostorán ép az orruk előtt kötögette a csombókat, a bennök helyezett bizalom hiányának e durva jeleit. Még arra sem

ütötték fel lekonyult fejöket, mikor Palkó üstökükbe markolt s avas szokás szerint egyet-egyet rántott rajtok. Nem törődött már a „Csinos“ meg a „Villám“ semmivel a földön; csombót köthetett ostorán, akár mennyit ránthatott üstökén Palkó, nekik az mindegy volt.

Marcsa néni a kocsi oldalán állott, míg Csicsay bácsi felűlt s erősen nyomkodta öklét a szeméhez. Bizonyosan eltörik nála a mécses, ha gazdája olyan komor pillantást nem vetett volna rá, mikor bevágta magát az avúlt űlésbe. Most már minden rajta volt a kocsin: a Csicsay ősi familia utolsó férfi tagja; a görbe kard, tokostól; tizenhat darab tajtpipa, fénylő feketére kiszíva; két hatalmas dohányzacskó, kőkeményre tömve és egy átalag bakator a kasfarban, kötőfékkel leszorítva. Palkó a Bárky bárók kocsisától ellesett kaczkiás csettentéssel akarta megindítani a Csinost meg a Villámot, de a két pejkó nem értett a nagyúri lovak kényes nyelvén s meg se mozdúlt. A csombikos kócz ostorhoz kellett folyamodni; erre aztán nagy búsan neki dőltek a rúdnak s egymást testvériesen támogatva, a kocsi megindúlt.

Csicsay bácsi boldog nyugalommal pipálgatott hátúl és mosolyogva nézegette Palkót, milyen keményen dolgozik kézzel, szájjal, hogyan repűl el kócz ostora a boróka nyélről s erre a két pejkó a maga jószántából megáll.

A kis falú csak nem akart elmaradni mögöttök. Még egy jó órai megfontolt haladás után is látható volt a kémények kékesen gomolygó füstje az őszi verőfényen. De Csicsay bácsi nem pillantott vissza kis falúja felé; szeme pilláira sem lopózott könnycsepp, hanem álom, édes, jóízű, hangos álom, megczifrázva hatalmas horkantásokkal, mintha lóbőrt húznának fagyon. Palkó hátra-hátra pillangatott titkon s röhögését úgy fojtotta el, hogy jó sort hegedűlt a Villámon, Csinoson.

Így vergődtek be a városba, melynek bádog tornyát már az alkonyodó nap piros fénye folyta körűl. Mikor egy szűk udvaron megállt a különös fogat, nem tudom, — melyikök örűlt jobban: a két pejkó-e vagy Palkó, hogy kinszenvedésök immáron véget ért, Csicsay bácsi leszállt, kezébe szedte görbe kardját, tizenhat tajtpipáit, két dohányzacskóját és bekopogtatott az ő lelki-testi barátjához, Bogyay Ferenczhez.

II.

Vékony, czingár, kopaszos ember emelkedett ki egy sarokasztal mellől, hol papiros darabkákat nyírbált valami hosszú rozsdás ollóval unalomból. Komoly, mondhatni méltóságos tekintettel nézett az ajtó felé; de e nézésben volt valami abból a mohóságból is, melylyel az egér lesi a lyukához gördülő kenyérmorzsát. Aztán mosolygássá simúlt a komoly tekintet; a mint Csicsay bácsi nagy zajjal, lármával s a „szerbuszok“ egész özönével befordúlt az ajtón. „Ni, ni, ni“, álmélkodék az ügyvéd s a két jó barát összeölelkezett, csókolódzott, mi közben az ügyvéd megveregette barátja hátát s úgy találta, hogy Csicsay bácsi nagyon jó húsban van.

„Méltóztassál helyet foglalni, kedves Palim; ne a székre ülj, a kanapén jobb lesz, ebben a sarkában kényelmes ülés esik, a másik sarkán leszálltak a rúgók. Gyönyörű pipák, megengeded, hogy egyet kihuzzak közülök; az enyém ép ma tört el s az igazat megvallva, több nincsen.“

„Hát fogadd el tőlem baráti emlékül; egyik ősömről maradt a tizennegyedik századból.“

Az ügyvéd nem sokat törődött vele, valjon pipázgattak-e már a tizennegyedik században; megrázta barátja kezét s nyomban a Csicsay-féle zacskó után nyult, mely ott puffadozott az asztalon.

„Tüstént rágyujtok a nagybecsű ereklyére, még pedig, ha megengeded drága Palim, ebből a jóféléből; az én dohányom ép ma fogyott el, különben már megkináltalak volna. Nagyon finom illatos dohányka volt, végtelenül sajnálom, hogy meg nem kóstoltathatom veled.“

Csicsay bácsi egypár keszeg pillantást vetett az irószoba belsejére és úgy találta, hogy Ferkó nem sok tentát pocsékolhat el, bár a négy lábú, kopott, pakoló papirossal betakart asztalon sűrűn feketéltek a tiszta foltok. Az ügyvéd éles, fürkésző szeme kiolvasta a Csicsay gondolatát és savanyun mosolygott.

„Rosszùl megy, kedves Palim, nagyon rosszúl. Sok a prókátor; ha kutyát hajtanál is, prókátort ér, mint a példabeszéd mondja. Ezt a gyönyörű pályát megrohanták, elözönlötték. Nem elég, hogy a városok teli vannak, még a falukat is megszállották. Minden faluban leskelődik egy-egy prokátor és elcsipegeti a pereket az orrunk elől. Kiáll az országútra, felkeresi a keresztutakat és lefülel minden arra menőt, hogy a pereket elszedegesse tőle.“

Ez a szó: elcsipegeti a pereket és lefülel minden arra menőt, legjobban megragadta a Csicsay bácsi figyelmét. Nagyon megtetszett neki. Vidám, jóizű kaczagással kérdé:

„De csak nem állják el az utakat?“

„El azt — barátom — elállják. Példákat, eseteket hozhatnék fel, de minek. Majd tapasztalhatod saját magad, ha együtt dolgozgatunk.

Csicsay bácsi felkelt, félig kinyitotta az ajtót s nagyot kiáltott Palkóra, ki a fürhéczen üldögélve kenyerezgetett piszkos vászon tarisznyájából, míg a két pejkó jobb kosztra érdemes étvágygyal gyürte lefelé a vastag csátét széna czim alatt. Palkó morogva hagyta abba falatozását s az átalag kibontásához látott. A rongyos kötőfék oldozgatása közben fanyelű bicsakjával egyet-egyet lökött a dúgón, melyet apránként már azelőtt is bizgathatott. Most csizmája szárából előrántva a nádat, az átalagnak hasalt s kutya futtában olyanokat szitt, kortyantott belőle, hogy szintén meglátszott derekán a puffadás. Azután jámbor pofával hempergette befelé a megkottyant csobolyót.

Egy köhögős vén asszony plattyogó papucsában az íróasztal sarkán terített meg a vacsorához, miután az elszóródott porzót tenyerével lesepergette. Lopóért a szomszéd csizmadiához küldött Bogyay s fülébe sugta a kis Terkának, hogy hordós bort vett, azt mondja. A csizmadia nagy készséggel adta át a maga termesztette hatalmas tök héját és valami zsíros perre gondolt, melyet a tettes szomszéd úr derekasan nyélbe ütött. Mert eddig meszelykére se igen telt, nemhogy hordós bor került volna a házhoz.

A két jó barát vacsorához ült s hogy holnap szép idő legyen, még a tálat is kitörülgették a gulyásos után. A szoba sarkában gubbaszkodó átalag becsülettel állta a sűrű ostromot. Csicsay bácsi gyakran czélba vette szivét a csizmadia szomszéd lopójával s mutogatta Bogyaynak a virtust, hogyan rántja teli egy szuszra a két itczés kobakot. Bogyay lassan, apró kortyokban szopogatta a zamatos bakatort, poharát minden kis korty után megnézegette és mosolygott neki, meg a mutotó ujjával dobolt a poháron. Csicsay bácsi se nem nézegette, se nem dobolt rajta, csak leküldte öblös torkán egyetlen hajtásra, mosoly nélkül. Ő előtte ez jóizű, kedves, de egészen komoly cselekvény volt, mióta negyedik utjából keserű szívvel visszatért.

Más nap mindenek előtt egy asztalkát kerítettek, hogy a

Csicsay bácsi szavai szerint neki is legyen min körmölni. „Ha lesz mit.“ Veté oda Bogyay keserűn.

„Csak bízd rám“, szólt Csicsay bácsi, a jövőbe vetett bizodalom nyomatékos hangján. Azzal vette pipáját, zacskóját s kiballagott a heti vásárba szélylyel tekinteni. Meg-megállt s el-elnézegette a tarka képet, mely zsibongva hullámzott fel s alá, mint egy munkás hangyaboly. A paraszt keze fejére tekert madzagon ríkatja görbe hátú malaczát; a felvidéki tót deszkájára hasal, vagy hosszú szekere mellett guggol s merítgeti cserép-pipáját a kis tűzbe; itt egy termetes keblű anyó talpal, szuszog laczi-konyhája körűl, két ágú villája sűrűn merűl a sistergő, pöfögő tepsibe. Egy-egy szálas tót meghasítja a fehér czipót és nyujtja az anyó elé, ki gyakorlott kézzel illeszti bele a ropogós bőrű pecsenyét; a tót vigyorog az ízes falatra, még a szemével is eszik. Két-három lebzselő, ŏgyelgő czigány fekete szeme ki-kivillan a nyüzsgő sokaság közűl, még „ritka a vásár“ nekik. Rajkójuk el-elmaradozik; hatoskát zsirmál, rugást kapdos. A pecsenyeszag valamennyi czigány purdét a laczikonyha körébe csalogatja. Sovárgó szemekkel nézegetnek a falatozó tótokra, tánczot igérnek egy akkorika csontért, de a tót bocskorát mutatja; a termetes anyó is átkozza őket s közéjök legyint az oldalfával, mire szét is rebbennek, de egy szempillantás mulva vissza sompolyog valamennyi. Amott nyalka kanászok áldomásoznak s vállukra vetett baltájok meg-megvillan az ősz nap fényén.

Csicsay bácsi már erősen parolázik egy falujabeli szűrös atyafival; helyben hagyja minden kis szavát és szörnyülködik rajta: „Éjnye, éjnye no; bizony rá van szedve, bizony meg van csalva, de majd bele tekintünk az igazságába.“ Jó fertály óra mulva a falusi atyafi kalapja már az irószoba ajtaját támogatta kivül, maga pedig odabenn panaszolgatta a sorát akadozó nyelvvel. Csizmát fejeltetett a vásáron, és a csizmadia kicserélte az ő derék szárát, mást fejelt meg az övé helyett, hitvány pocsék szárat, a mi nem ér egy petákot se. Ő ezt abba nem hagyja, ha háza, földje utána megy is, térden állva csuszik e királyig, még se hagyja. Nagyobb bizonyság okáért előhuzza kebeléből a kék harisnyaszárat s öt forintot nyom az asztalra, hogy annál jobban ránczba legyen szedve a csizmadia; a jövő szombatra pedig malaczot igért, hét van a Sárga alatt, az egyikével majd betapod anyjok.

Csicsay bácsi ravaszul hunyorgat, vagdal szemével Bogyay felé, mintha mondaná, látod-e bikficz. Szó a mi szó, de Csicsay

bácsinak az első „fogás“ nagyon szépen sikerült; méltán dagaszthatta domború kebelét egy kis önérzet-féle. Tegnap hagyja el faluját és ma már itt a per, az asztalon ötös, a jövő szombaton malacz. A fogás Bogyaynak is rendkivül tetszett s nagyon jó kedvre hangolta. Mosolygós képpel, füttyre álló szájjal kelt fel az asztal mellől. Csicsay bácsi elé billegett és kedélyesen veregette meg kövér piroskás képit. „Lesz per, csak győzzük“. Mondá Csicsay bácsi, a szeme közé kacsintva.

Nyomban a „kereset“ nyélbe ütéséhez fogtak. „Intő levelet nem küldünk“ — szólt Bogyay — „mert megszeppen a csizmadia s időnap előtt rendbe hozhatja a dolgot.“ Csicsay bácsi ráütött a fejével, hogy helyes s körmére nyomta a pennát próbaképen. „Ha a kereset be lesz adva, a költségek alól már nem bujhat ki a csizmadia“ — mondá Bogyay. „Helyes“ — felelte Csicsay bácsi s újra egyet pattantott pennájával a körmin és leste a szót barátja ajkairól.

A csizmaszár per annak rendje módja szerint megindúlt s temérdek dolgot adott a bírónak, mert lefolyása közben nagyon fontos jogi kérdések merűltek fel. A csizmadia is ügyvédet vallott, a ki körömszakadásig védte „jogi álláspontját“. Ellenbeszédtől, válasz és viszonválasztól nőtt, dagadt a percsomó. Bogyay „végirattal“ is élt, mert még nem látta eléggé kimerítve az ügyet; erre a csizmadia ügyvéde „ellenvégiratban“ felelt három ív papiroson. A „főesküvel“ csakúgy hajigálóztak, Bogyay becslő esküt is kért, mely az eredeti csizmaszár értékét eldöntse, „pótesküt“ azért ajánlott, mivel csak egy tanuja volt. „Szakértők“ kihallgatását is kérelmezte, sőt „büntetésre méltó cselekmények“ is merülvén fel a per folyamán, kérte, hogy az ügyiratok a fenyitő törvényszékhez tétessenek át. Míg ez nem itél, a polgári per felfüggesztessék. A csizmadia ügyvédje sértő kitételeket talált a periratokban, tehát az „ügyvédi szó megvonását“ és száz régi forint „bírságban“ való elmarasztaltását kérte Bogyaynak. Erre Bogyay négy ív papiroson fejtegette, hogy a csizmadia ügyvédje abban a korban szerezte diplomáját, mikor a mészáros kutyának is adtak.

A biró haza vitte a percsomót „tanulmányozás“ végett s négyszer dőlt ki belőle kábult, füstölgő fejjel. És a per megjárta mind a három forumot s a bonyolult kérdés még ekkor sem nyerhetett végső megoldást. Csicsay bácsi erősen rajta volt, nyomjanak oda egy „semmiségi panaszt“ a döntő itélet ellen. Oda nyomtak és

Csicsay bácsinak igaza volt, meg lett semmisitve az egész eljárás. Egy csintalan patvarista ekkor mérte meg a percsomót s hat fontot nyomott. „Nézze Csicsay bácsi, már hat font a csizmaszár per.“ „Lesz még az tizenkettő is öcsém!“ Felelte rá Csicsay bácsi s épen folyamodást nyujtott be a per ujabb felvétele végett.

III.

Node vigye patvar a csizmaszár perét. A minek kezdete van, végének is kell lenni, tehát a Csicsay bácsi legelső pere is végére ért egyszer, úgy a hetedik esztendő közepe táján. Hogy e rövidke idő lefolyása alatt falúsi jámbor atyánkfia (a mélyen tisztelt felperes) mennyi csirkét, hizott libát, húsvéti bárányt, János napi malaczot rántott be a városba, hányszor oldozta meg a kék harisnya szárat, nem szól róla a krónika.

Elég a hozzá, hogy Csicsay bácsiéknak jól ment a soruk; a száraz, sovány, vékony Bogyay testesedni kezdett s olyan forma czélzásokat bocsátgatott ki ritkás bajusza alól, mintha házasodni készülne. Ez a czélzás eszébe juttatta Csicsay bácsinak, hogy ő az utolsó Csicsay, ezen a viszontagságos földön. Elkomorult. Bánatos gondolatokkal bandukolt szállására, mely egy kis szobából állott a szomszédban. Ilyenkor még csak rá se gyújtott, pipaszó nélkül vágta le magát kanapéjára, melynek sok rokon vonása volt egy koporsó fenekével. Minélfogva nem is annyira rajta, mint inkább benne heverészett az utolsó Csicsay.

Utolsó! Van-e emberi lélek, kit ez a szó meg ne döbbentene, kiben a mélabús gondolatoknak egész seregét ne ébresztené fel? Utolsó forint, utolsó pipa dohány, utolsó szent vacsora, utolsó ítélet stb. Van-e bánatosabb jelző az emberi nyelvben? De egyik sem hangzik szomorúbban, sötétebben ennél: az utolsó Csicsay! Forint, dohány, vacsora, ítélet, mind semmiség ehez képest.

Ily gondolatok kódorognak az utolsó Csicsay agyában, a barna üstök alatt, míg elmélázva nézegette a füstös gerendát. Ez a füstös gerenda pedig benyúlt a szomszéd szobába, hol Esztike varrogatott az ablaknál. Ha már így állottak a dolgok, alig képzelhetni természetesebb valamit, mint hogy a gerendával együtt a Csicsay bácsi gondolatai is átbodásztak a falon Esztikéhez, ki bizonyosan nem is álmodott róla, hogy szűzies körében egy férfiú gondolatai legelészszenek. Milyen szívvel fogadta volna e láthatatlan legelést, ha sejti, erről egész bizonyossággal nem szólhatunk, de ha emberismeretünk nem csal, ba-

josan mutatott volna neki ajtót. Sőt nagy a valószínűség . . . de nem, nem; nincs semmi valószínűség, se nagy, se kicsiny. Kisül az úgy is.

Az Esztike életkorán szeretnénk valami ügyes fordulattal átsiklani, mert köztudomás szerint kényesebb, csiklandósabb kérdés ennél nincsen. Csak szükség ne volna rá, örömmel elsímítanók valami módon, de így nem lehet; a történeti igazság követeli. Kereken kikottyantani, nyilvános gorombaság, társadalmi botrány, az ősi szent szokás durva megsértése volna. Ennyi bűnt jó lélekismerettel nem vehetünk árva fejünkre.

Tehát Esztikénél vannak jóval korosabb és jóval fiatalabb leánykák is. Ő e kettő között áll, helyesebben űl jelenleg az ablaknál és varrogat. Mit varrogat, nem tartozik ide, de ha férfi lépne a szobába, varrását eltakarná szemérmesen, a mi — tudva levőleg legszebb ékessége a nőnek. (Tudniillik, a szemérmesség). Itt lesz helyén kimondanunk azt is, hogy Esztikét csupán a nagynénje hítta Esztikének, a közönség már jó ideje eltért a kicsinyítő ka-ke használatától, egyszerűen Eszter kisasszonynak szólította.

Eszter kisasszony zárdában nevekedett s a biztos, szent falak közt sohasem volt kitéve az elrablás veszedelmének; de annál inkább ki volt téve annak, hogy a fátyolt örökre felvegye. Nem vette fel, hajlamai más felé vonzották. Őszinte részvéttel mondjuk ki, hogy e hajlamokat az érzéketlen világ mind ez ideig számba nem vette. (Most kezdi számba venni, mint alább látni fogjuk).

A várakozást sokallotta-e Eszti kisasszony, vagy csak ártatlan unaloműzés volt az egész, eldöntetlenül hagyjuk. Elég hozzá, hogy az utóbbi években nagyon sűrűn kebelének szögeztette a fényképíró ágyuját s a nap áldott fényével mindenféle állásban és űlésben lekapatta magát. És az a sok fénykép egytől-egyig titokszerű borítékba lett zárva és szétrepítve a szélrózsa minden irányában. Mi czélból, azt a nagy titkot egy parányi szekrény őrzi. Itt pihennek az újságokból himző ollócskával ügyesen kivagdalt papiros darabkák, melyeknek nyomtatott fekete betűcskéiben a fel-felújuló és eltemetett reménységek, édes ábrándok egész serege nyugszik némán csendesen. Óh ha ezek a papiros darabkák szólni tudnának! Ti nem tudjátok, hogy azok az apró hirdetmények, ott az újságlapok utolsó oldalán, mennyi vágyat, reményt, ábrándot fakasztanak, táplálnak szanaszét a világban!

Eszti kisasszony pályázgatott. Folyamodásúl egy mintát hasz-

nált, ezt irogatta le rózsaszínű, illatos levélpapirosra valahányszor pályázati hirdetményre bukkant. Legelőször mindig a lap utolsó oldalát futotta át nagy gonddal, hogy el ne kerülje a figyelmét valamely „apró hirdetés"-ke. A lehetőségig pályázott mindenikre, ha csak túlcsigázott igényekkel, szerénytelen vágyakkal nem állott szemben. Folyamodás-mintája szóról szóra így hangzik:

„Tisztelt kegyed! Hirdetményéből látom, hogy a legnemesebb gondolkozású férfiak egyikét vagyok szerencsés üdvözölhetni önben, mert a ki olyan tulajdonságokat keres leendő életpárjánál, mint ön, az csak nemesen gondolkozhatik s ez nagy ritkaság a mai világban. Ne vegye, tisztelt kegyed, dicsekvésnek tőlem azon nyilatkozattot, hogy ezen tulajdonságokat magamban egytől egyig érzem; igen, én érzem, hogy boldogításra vagyok teremtve és valami úgy sugja nekem, hogy önben találtam fel eszményemet. Neveltetésem legkitünőbb volt, a minőt képzelni lehet jelen korunkban; nyolcz évet tölték zárdában, tudok francziául, tudok zongorázni, nagynéném kedveért három nap alatt elsajátítám a gitárt. Házias vagyok, természetem szelid. Külsőmről beszéljen az arczkép, melyet idemellékelek. Hajam sötét, szemem barna, kékes, termetem karcsú, magas; kezem nincs az arczképen, tehát azt is ide írom, hogy finom, kicsiny, jelenleg egy kicsikét sovány, mert tíz napig gyöngélkettem, először egész életemben. Életkorom épen annyi, mint tisztelt kegyed kívánja. Vagyonom ötezerháromszáz forint készpénz, még egy ház, tehát több, mint a mennyi nagybecsű hirdetményében foglaltatik. A pénz takarékpénztárba van, de minden perczben kivehetjük. Később még több vagyon is néz reám, kert, szőllőföld, melyek tizennégyezer forintot érnek, nagy nénim után, ki hetvenkét éves és igen beteges szegény, úgy sajnálom.

Én arczképet nem kívánok tisztelt kegyedtől, de ha küld nagy örömet szerez vele. Igen becses levelét így czímezze: J. A. Ökrösön."

Se arczkép, se levél nem érkezett rá soha, a mi igazán megfoghatatlan és alig érthető a hirdetményben foglalt férfiak részéről. Az Eszti kisasszony pályázati folyamodása mindig figyelmen kívül maradt. Azaz hogy nem maradt, az egyikre levél is jött, arczkép is jött. Az arczkép ellen Eszter kisasszonynak nem lett volna semmi kifogása. Kissé kopasz, kissé pisze, kissé rendkívül sovány vőlegény-jelöltet mutatott ugyan a fénykép, de mind ez nem volna baj; külső hiányosságok előtt mindenkor szemet húny a gyöngéden

szerető női szív. Más volt a bökkenő. A levél kurtán és szárazan csak annyit tartalmazott, hogy írója kész további tárgyalásokba bocsátkozni az Eszter kisasszony által nyújtott alapon. Egyúttal a takarék-pénztári könyvecske hitelesített másolatát kérte egész tisztelettel és forduló póstával megküldeni, az előbbeni czím alatt: „Futtatás.“ E sorok nyiltan rávallottak a „finánczra.“ A gyöngéd érzelmű Eszter kisasszony visszahökkent „a további tárgyalásokba való bocsátkozástól.“ Több „szerencséje“ pedig nem akadt.

Arról persze nem is álmodott, hogy második „szerencséje“ ott vajúdik, méláz a szomszéd szoba kanapéján, helyesebben kanapéjában. Sejtelmével se bírhatott, valjon nem ő lesz-e hívatva megczáfolni e bánatos gondolatot: az „utolsó Csicsay“. Pedig ehez soha sem állott közelebb, mint most. Az utolsó Csicsay már egy kerek órája feküdt a hátán és álmodozásai még mindig odaát kóvályogtak Eszti kisasszony körül. És ez álmadozások végső eredményével a világnak minden eladó lánya meg lehetett volna elégedve. A hátán fekvő férfiú úgy találta, hogy Eszti kisasszony nagyon jó volna neki. E pontban megállapodott, két karját kifejtette a feje alól, mivel úgy érezte, hogy most már rágyujthat. A többit jobban elvégezheti pipaszónál. Ennek okáért kifordúlt kanapéjából, rátöltött, kemény czombján végig húzta a gyufát és az avas szerszám vigan ontotta karikázó füstjét.

Szeretett volna nyomban átrúgtatni egy kis udvarlásra; e közben olyan ügyes czélzásokat is tehetne, melyek sejtetni engednék életbe vágó, komoly szándékait. Szóval törni kezdené a jeget. Azonban a kérdés bővebb megfontolása s két pipa dohány csendes elpöfékelgetése után némi akadályokra bukkant. Először: most egy kicsikét fel van hevűlve; másodszor: nem jó ajtóstul rohanni a házba; harmadszor: az ilyen fontos eltökélésre mindenkor jó egyet aludni. Tehát aludt jóizűn, mélyen, hosszúkat, nagyokat hortyogva, mint rendesen.

IV.

Más napra kelve úgy találta a mi Csicsay bácsink, hogy tegnapi elhatározása szilárdan, keményen áll a mellénye alatt; az elmult éjszaka nem ingatott rajta semmit. Igaz, hogy álmában nem jelent meg szerelme tárgyának „halvány szende képe“, mint a szerelmes hősöknél bevett szokás, elmaradhatatlan kellék, de ennek meg van az ő természetes oka. Ha Csicsay bácsi alszik, hát igazán

alszik; és saját szavai szerint „nem szamár, hogy ostoba álmokkal tépelődjék; alszom én, mint a bunda".

Épen mellényét gombolgatta, midőn ablaka alatt Eszti kisasszony „karcsú, magas termete" ellebegett, nyakán a fakeménységű gallérral. Kezében kis szakajtót vitt, mint afféle „házias" leány; nem sokára hangja is behallatszott az udvarról, tyúkjait, csibéit hivogatta reggelizni. Csicsay bácsi az ablakhoz osont — és tegnapi elhatározását forgatván fejében — keményebben szemügyre kezdte venni Eszti kisasszonyt, mint eddigelé. Nem talált rajta semmi kivetni valót, sőt nagyban meg lehetett elégedve szive választottjával, mert öltözködését fütyörészgetve fejezte be.

Délután az erős kefélés jelezte, hogy a dolog törésre kerül. Még ebéd előtt bevásárolt a patikában egy üveg „benzint", melylyel most a borpecsétéket szedegette ki kabátjából. Először sorba nézte valamennyi felöltőjét, hátha akadna köztük olyan, a melyikben borpecsét nincsen. Nem akadt. Sőt fejcsóválások közt vette észre, hogy a fekete mellénynél is elkelő lesz a maró folyadék. Ezt is kefe alá kapta. De ekkor meg ujabb sajnos tapasztalatra ébredt: a gazdagon belocsolt kabátból, mellényből oly irtózatosan dőlt a maró illat, hogy az orrát csavarta. Ezeket magára nem szedheti ilyen állapotban. Kiteregette tehát a pitvarba s míg irgalmatlan illatuktól megszabadúlnak, addig majd a fejével végez. A cziczomának, kenőcsnek-fenőcsnek Csicsay bácsi sohse volt barátja, egy kicsit megnyalta a képit, barna üstökének megmutatta a fésűt, hogy ilyen formán kellene: azzal meg volt, jó volt. De most úgy vélekedett, hogy muszáj megadni a módját, mert hiába, nagy dologhoz készül, háztűz-nézőbe megy. A benzinnel egyidőben tehát jószagú hajkenőt is vásárolt. „Milyen tetszik? Rózsa, rezeda, szegfű?" kérdezé a gyógyszerész. „Egy kutya a valamennyi; adjon, a minőt akar". Felelte Csicsay bácsi.

E sajnos felelet miatt mi sem határozhatjuk meg, minémű illatos szerrel kente most barna üstökét. De ő sem törődött vele semmit, csak kente; a száraz, tömött nagy üstök pedig nyelte a szagos kenőt s alig maradt belőle valami a porczellán bögre fenekén. Még Csicsay bácsi sem állhatta meg szó nélkül s félszemmel bele pislantván a bögrébe, rámordúlt: „E bizony mind felment". De szép magyar üstöke fénylett is ám derekasan s finom illatát még a pitvarba is szétteregette, mikor ruha darabjaiért kitapodott. A maró illat engedett ugyan valamit a pitvar levegőjén, de teljes

egészen még nem vált meg a kabáttól. Csicsay bácsi azonban erősen hitte, hogy a hajkenőcs illata majd csak megbirkózik a kabáttéval és okvetetlen legyűri. Ebben a jó hiszemben magára rántá a kabátot és indúlt. Azaz indúlt volna, ha egy újabb gondolat szöget nem üt a fejébe; vigyen-e pipát magával, vagy ne?.... Beviszi, minden esetre beviszi, hogy arról is meggyőződjék: állhatja-e a füstöt szive választottja, vagy nem. Mert a ki Csicsay Pálné akar lenni, annak állani kell a füstöt, ha még egyszer olyan nagyúri dáma volna is. A dobogóját!

S kezébe kapta az avas szerszámot és most már igazán indúlt.

Eszti kisasszony az ablaknál üldögélt s varrogatott, mint rendesen. A kopogtatásra sebtiben összekapta varróját, kendőt vetett rá s kezét ölébe nyugasztva, nézett az ajtó felé. Csicsay bácsi belépett, Eszti kisasszony felállt, elébe ment s legnyájasabb mosolyával fogadta a levente „alázszolgáját". Csicsay bácsi érezte, hogy most mindenek előtt neki kellene valami szépet mondani; de hirtelenében nem jutott eszébe semmi, tehát csak leereszkedett a kinált párnás székre s a szép mondás helyett néhányat köhentett.

„Kérem, ég a pipája? Tessék rágyújtani, én nagyon szeretem a dohány illatát, mondhatom jobban, mint a szivarét."

„Magam is. A szivar kutyát ér, egy jó pipa dohányt nem adnék egy millió szivarért. Ötvenet elszívhatok belőle egy nap s ott vagyok a hol voltam; mintha nem is pipáztam volna. Még jogász koromban se szenvedhettem." Csicsay bácsinak végtelenül megtetszett, hogy ebben a fontos kérdésben egy véleményen van vele Eszti kisasszony. Rá is töltött nyomban s töltés közben még ezt vetette utána: „A német találta ki ezt is, hogy a világot csalja vele".

„Kérem itt van a gyufa", szólt Eszti kisasszony.

„Köszönöm, nálam is van. A jó dohányos ember nem jár gyufa nélkül; azonban mégis ebből gyújtok rá."

Itt a társalgás megakadt, de alkalmasint csak azért akadt meg, mivel a tárgy ki volt merítve. Csicsay bácsinak pedig nem volt természete a hirtelen szökdösés tárgyról tárgyra. Még hallgatni sem szerette az ilyen beszédű embert, mert nem bírta követni.

A szomszéd szoba ajtaja jobbkor nem nyilhatott volna meg, mint most. Egy száraz, köhögős hang szólt be a nyiláson: „Elküldted-e a számokat a lutris boltba Esztike?" Esztike már a hang elején felpattant s olyan forma szándékkal szaladt az ajtóhoz, mintha

a mondatnak legalább hátralevő részét el akarta volna nyeletni. De elkésett.

„Isten hozta kedves szomszéd úr, csak beszélgessenek, én nem mehetek be, az az átkozott köszvény gyötör. Jaj istenem!“ — S az ajtó betevődött.

„A kedves néni némelykor egy pár hatoskát szokott tenni a kis lutriba, de ritkán, nagyon ritkán és mindig keveset, nagyon keveset“, mondá Eszti kisasszony, helyét elfoglalva.

„Sárba csapott pénz, égetni kellene a feltalálóját. Nekem ugyan nem megy bele egy fityingem se“.

„Magam is így gondolkozom; én se tennék rá egy világért sem (csak minden két hétben egyszer), mindazonáltal nem merném egészen elítélni, meglepő szép esetek vannak, kérem“.

„Egyet se hallottam soha“.

„A kedves néni is nyert, de ezt csak önnek árulom el: ezernyolczszázötven forintot nyert a mult hónapban“. (Eszti kisasszony nyerte.)

„Ritka madár“.

„Valóban ritka. De mit ér, kérem, ő már nem sok hasznát veheti, szegény. Egyre gyengül, erőtlenedik, kérem s én borzalommal gondolok a perczre; oh istenem, kimondani is borzasztó, kérem.“

„Mit?“ kérdezé Csicsay bácsi igazán barbár nyugalommal, a mi onnan eredhetett, mivel egy kis összeadáson törte a fejét. (Ötezerháromszáz, tizennégyezer, meg ezernyolczszázötven összesen mennyi? Ezen a számtani müveleten dolgozgatott agyában. Mert Csicsay bácsi előtt a két első tétel sem volt ismeretlen. Mi útonmódon jutott hozzá, nagyon ártatlan kérdés s elmondása nem érne fel egy penna tintával. Annyi bizonyos, hogy ő nem akart ismeretlen tényezőkkel dolgozni s jól körül tekintett, minek előtte „benzinre“, illatos „kenőcsre“ vesztegette volna a pénzét).

Eszti kisasszony fájdalmasat sóhajtott s végtelen szomorúsággal mondá:

„A nagy csapást, mely az ő elhunytával reám nehezül. Lehet-e fájdalmasabb érzete az emberi kebelnek annál, hogy egyedül állunk a világban, hogy a néma sír takarja mindazokat, kik szivünknek oly kedvesek valának? Nyújthat-e vigasztalást e kietlen pusztaságban az anyagi jólét? („Nyújthat“, gondolta Csicsay bácsi). Mit ér a földnek összes kincse, ha nincs közelünkben egyetlen rokon szív se, mely homlokunkról elsimítaná a bánat redőit, mely osztoznék

örömeinkben. („Elsimogatom én, osztozom én", gondolta Csicsay bácsi, és szóhoz huzalkodott).

„Hátha akadna ilyen rokon szív?" veté fel a kérdést furfangosan s az ünnepies percz tiszteletére abba hagyta a pöfékelést. És olyan ravasz, lapos pislantásokkal szögezte tekintetét reá, hogy Eszti kisasszony arczán a fájdalmas elborulás csendes örömben olvadt fel. Az a kérdés, ilyen fajta tekintet kiséretében, a legátalkodottabb kételkedőt is meggyőzhette volna, hogy Csicsay bácsi nyilatkozott, a maga módja szerint. Eszti kisasszony nem volt megátalkodott kételkedő, mind a mellett bánatos lemondással rázta a fejét.

„No, de feltéve és meg is engedve, hogy akadna"?" szólt Csicsay bácsiból az újabb, ügyvéd-szagú kérdés, frissebb és ravaszabb pillantásokkal meghintve. „Hogy akadna".

„Ön zavarba ejt, a kérdés oly váratlan, oly meglepő, érzelmeimet annyira hullámzásba hozza, hogy nem találok szavakat."

Csicsay bácsi lekönyökölt a térdére, gömbölyű piros arczát egészen a lesütött szemű Eszti kisasszony orra alá tolta s szólt:

„Csak egy kis szóval feleljen kedves magácska: elfogadná-e a rokon kebelt, elfogadná-e? Szóljon."

„El!"

Az ajtón karmolásztak, mintha kis gyerek gebeszkednék a kilincs után.

„Itt a czéduja a jutjibú".

V.

Ilyen simán még bajosan ütöttek nyélbe szerelmet. Csicsay bácsi csak egy kis udvarlásra készült, csak „törni akarta a jeget". Íme alig hogy rálépett, a jég egyszerre megroppant csizmája talpa alatt s fején keresztül csapott a szerelem csendes árja. És ő nem kérdezte magától, se mástól, még csak rá se gondolt, (mint hasonló esetekben szokás), hogy „álom-e ez, avagy valóság"? a mi merő bolondság is lett volna, hisz a vak is láthatta hogy „valóság". Eszti kisasszony az övé volt mindenestől, ezt kétségbe nem vonhatta senki a nap alatt.

Csicsay bácsi mint boldog vőlegény bandukolt vissza szobájába, melyben még a „benzin" orrtekerő illata terjengett. Nyomban a tükör elé állt, a mi ritkább szokásai közé tartozott. Nem volt hiú ember. Most oda állt s egy párszor végigsimította tenyerével gömbölyű, vörhenyes arczát, s ravaszúl pislantott. Nyilván azt kutat-

gatta, mi legyen ő rajta oly hódító, ellenállhatatlan varázs. Bajusza-e, melynek szája szélit takaró része kifakult a nemes italok sűrű szedegetésében; szakála-e, melyet maga is sárkefének szánt, valahányszor nyirette, mivel majd kiverte a borbély szemét. Szeme-e, szája-e, orra-e, füle-e: szóval nem jöhetett rá, ha csakugyan ezt keresgélte jó magán. Hogy kell lenni valaminek, valami „varázsnak", akár a külső, akár a belső Csicsayn, azzal tisztában volt s páratlan hódítása folytán tisztában is lehetett.

Másnap reggel a szokott órában, de szokatlan jó kedvvel lépett be Bogyay irószobájába. Az ügyvéd úr egy kazal iratcsomó közt turkált, füle mellett az elmaradhatatlan pennaszárral, melynek egyik vége írt, másik vége pipa-szurkálói tisztet végezett, s e hivatásában nagy mennyiségű bűzt szedett magába.

„Ferke, kedves barátom, én megházasodtam", szólt a boldog vőlegény, az ügyvéd úr vállára téve jobb tenyerét.

„Lehetetlen! Tegnap még egy kukkot se szóltál róla".

„Úgy van, barátom, nem szóltam, mert tegnap még magam se tudtam róla semmit. Az este dőlt el, gyorsan ment az egész.

„Szörnyen örvendek. És kit tisztelhetek...

„Menyasszonyomúl?

„Azúl..."

Csicsay bácsi szemöldökének néhány kacsintásával vagdalt a szomszéd ház felé.

„Csak nem Eszti kisasszonyt?"

„Őt, Ferke, kedves barátom, őt?"

Bogyay hallatlan módon felkaczagott.

„Mit nevetsz? Nem jól választottam?

„Ellenkezőleg. Ép azt nevetem, hogy iszonyú ügyesen választottál, fene legény vagy, hogy úgy ki tudtad szemelni. A nénje göthös vén csont, koporsó-szagú, maholnap elteszitek s szépen becsücsültök az örökibe. Szóval lesz mit aprítani a tejbe. Szörnyen örvendek. Hallom, a lutrin is nyertek a minapában.

„Nyertek vagy másfélezer forintocskát. Említette a kedves Esztike."

Bogyay újra a kazal iratcsomó turkálásához látott s köhécseléssel ütögette el a pöfögésit. Egyre pöfögött, a jó ég tudja miért. A boldog vőlegény pedig befészkelődött asztalához s jóizű gondolatokon rágicsálva dőlt neki a másolgatásnak.

„Szőlőjük is van", szólalt meg Bogyay a kazal közül.

„Van", felelt Csicsay bácsi.

„Még pedig tizenkét kapás, ha jól tartom".

„Annyi", felelt Csicsay bácsi.

„A nem kutya ám, Pali; tizenkét kapa szőlő".

„De nem bizony" felelte Csicsay bácsi.

„Pincze van-e a ház alatt?"

„Van vasajtós. De most nincs benne, csak savanyú káposzta, meg krumpli."

„Majd lesz a jövő esztendőre, igaz-e?"

„De lesz bizony, csak addig éltessen az isten. Velünk szüretelsz Ferkém."

Délután nagyon kellemetes meglepetés várta a boldog vőlegényt, mikor hazatért s szobája ajtaját felnyitotta. Mintha kicserélték volna az egészet. A kanapé nevet bitorló koporsó-fenék helyén egy régi módi, de jó karban levő puha díván fényelgett, tiszta fehér vászonnal behúzva. A rongyos asztal helyett jó asztal (diófa); a rongyos két szalmaszék helyett jó szék (párnás); rongyos uhaszekrény helyett jó ruhaszekrény (diófa); a rongyos ágyterítő helyett jó ágyterítő (ripsz). Az ablakon tegnap semmi, ma fehér függöny, mely olyan meredten áll, mint ha meg volna fagyva a teméntelen keményítőtől, melyet — úgy látszik — nem sajnálhattak tőle. A falakon tegnap: „A tavasz, nyár, ősz és a tél", megviselt bizonytalan színű rámákban és mákkal behintve a legyektől, ma arany rámás képek a nemzet vértanúival és a többi. Tegnap egy kis tükör, mely olyan hosszú képet vágott vissza a szerencsétlen belenézőre, hogy kétségbe esett tőle, ma nagy tükör tenyérnyi nemzeti színű szalaggal, csokrokkal a sarkain, a kék fátyollal a legyek ostobaságai ellen. Szóval igazi kis paradicsom volt, hová most a nagy hódító betette lábát, természetesen álmélkodva s visszahőkölve mindjárt a küszöbnél. „Rég ideje epedhet értem a kis hamis," gondolta magában és bejebb lépett.

E napságtól kezdve csupa meglepetésből állott az utolsó Csicsay élete. Ha az egyik nap nem hozott semmit, hozott a másik. Horgolt dohányzacskó ezüst csipkével; kiváltképen öblös volta tetszett a vőlegénynek. Ezt az asztalán találta egy napon. Fogpiszkáló gyöngyből. Ezt Borcsa, a szolgáló rejtette a mellénye zsebébe ruha tisztogatáskor utasítás szerint és röhögések közt. Himzett papucs, róka fejjel és nefelejcsekkel. Ez úgy volt az ágy alá téve, hogy az orra kilássék egy kicsikét.

És az udvariatlan hódító, ennyi gyöngéd figyelem tárgya, viszonzás nélkül hagyta mindezeket. Nem kedveskedett semmivel, nem szerzett meglepetést csakis egyet, csakis egyszer. De ez aztán felért valamennyivel és fájdalom örökre semmivé tette a szépen indult reményt, hogy az utolsó Csicsay nem marad utolsó a földön.

És a természet igazán gyöngyörű rámába foglalta azt a szomorú képet, mely a szegény Eszti kisasszony idegeit oly rettenetesen megrázta egy pompás juniusi reggelen. Gyöngyörű reggel volt, a nap most czimpajkodott az égbolt lekonyuló karimájába, hogy fejebb-fejebb kapaszkodjék rajta. De már egész fényét elterítette az udvaron, hol Borcsa ballag keresztül; kezében fehérre súrolt zsétár, a zsétárban párolgó meleg tej. Most jön a fejésről és akkorát ásít, hogy a felkelő nap nem kis veszedelembe forogna, ha akkorika volna, mint az öklöm. És szája azon mód tárva maradt, a mint a Csicsay bácsi ajtaja felé talált tekinteni, a zsétárt pedig csak az isten irgalmasságga tartotta a kezében, úgy reszketett egyszerre. Azután beiramodott a házba, futtában szoknyájára lottyangatva a meleg tejet.

És jött Eszti kisasszony, nem valami keresett pongyolában, mert csakúgy sebtiben kapott magára valamit. A mint közeledett az ajtóhoz, először csak két nyitott tenyeret láthatott a küszöbön kívül, nem valami példás tisztaságú tenyér volt egyik sem. A jobbsó tenyér mellett pipaszárat láthatott szopóka nélkül, távolabb pipát kupak nélkül, mert a kupakja távolabb hevert. A balsó tenyér mellett horgolt dohányzacskót láthatott ezüst csipkékkel nagyon siralmas állapotban. A tenyértől befelé haladva egy gubanczos emberi koponyát láthatott a küszöbön; jellemző tulajdonságai, fehérjével felfordult szem, nyitott száj és alapos kifogás alá eső tisztaság az egész arczon; a homlokon pipa-mocsok nyomai, mint valami sébhelyek, az orron gondosabb vizsgálat némi bőrhiányt tapasztalhat, a bal fül kissé be van hasítva. Kalapnak se híre, se nyoma.

„Teremtő isten, meghalt!“ kiálta Eszti kisasszony rémülten.

„Au, má hogy hót vóna, kisasszonkám; csak leszopta magát a tensúr“ mondá Borcsa vigasztalólag.

„Vizet az istenért, adj vizet szaporán!“ és se látva, se hallva kikapta Borcsa kezéből a sajtárt.

„A tejemet, kisaszonkám!“ jajdult fel Borcsa leányzó, de már későn. A meleg tej végig csorgott a gubanczos főn, arczon s apró tócsákba folydogált össze a küszöb körül.

Ép ekkor csoszogott kifelé az öreg néni, izgatottan sápogva: „mi az? mi az?“ Mellette ugrándozott kis kutyája is, az elkényeztetett „Fintorka.“ S minthogy Fintorka nagyon hiányos nyelvet beszélt, tehát az egyik nyitott tenyeret kezdte szagolgatni s olyan forma állásba csapta magát, mint a vizsla, mikor vadra áll. Azaz sűrűn végig símogatott farkácskája megmeredt, fogacskáit rávicsorította a tenyérre s megugatta.

„Eszti jere be, pfuj!“ szólt az öreg asszony s látszott, hogy végig futja a hideg. „Fintorka! Fintorka!“ De Fintorka nem akart tágítani, ugrált s ugatott a tenyér körül. „Borcsa, kapd fel Fintorkát s hozd be. Aztán szólj a mindenesnek, hogy vigye be onnan azt a . . . .“ A többit elharapta s vissza csoszogott Eszti kisasszonynyal, ki szemérmesen lesütött szemmel ballagott mellette.

Bizony már öreg estvére hajlott az idő, mikor Csicsay bácsi a szemét felnyitotta s körültekintett. Nem első ébredése lévén ez hasonló álomból, egyszeriben látta, hogy otthon van, a jól ismert négy fal közt, melyről egy kis idő óta nem veszik el a bért. Tapogatni kezdte a fejét s fájt, különösen tarkója élesen nyilallott, ha mozgatta. Ez a sajnos tapasztalat némi homályos sejtelmeket ébresztett benne a gyönyörű juniusi reggelről. Ezután másik tapasztalatra is ébredt, szájában mint ha édes tejnek az ízét érzené, pedig ő tejet nem ivott, ez az egy bizonyos. Furcsa. Nógatni kezdte elméjét, ha legalább egy-két sovány adatkát összeböngészhetne a multak történetéből, de nem boldogult. Ugy hajnali három óra tájig meglehetős tisztán állott elméje előtt minden esemény; azt is tudja, hogy „szerenádéra“ bizgatta a czigányt, de nem jött, a kucsébertől két skatula „menta pipirität“ nyert s zsebre tette valakinek. Ezeket mind tudja, de a három óra utáni idő történet-előtti korszak, ködös mult, melyben a bölcs keze is csak tapogatózik. Nem volna-e jó Borcsához fordúlni, az már pitymallat előtt talpon van a fejéshez, talántalán haszna vehető adatokkal szolgálhat a ködös mult történetéhez. Ez bizony jó lesz. Csakhogy csinján, szőrmentében kell hozzá férközni, hogy ha semmit se tud, ne is tudjon meg semmit.

Hamarosan magára szedte gunyáját s megállt a tükör előtt. A fényes lap tetemes bőrhiányokat vert vissza, nemcsak az orron, hanem az arcz egyéb részein is, melyeket idáig gondosan eltakargatott a dohány-hamu. Kihúzta asztala fiókját, van-e még itthon egy kis maradék angol flastroma; ezt mindig tartogatott magánál, mert az ember sohasem tudhatja, mi éri. Volt még egy darabka,

mely épen kifutotta a három vagy négy seb helyre. Miután valamennyit felragasztotta, kiment az udvarra és suttyomban vonult az ól felé, gondolván, hogy ilyenkor leginkább ott találhatja Borcsát. Ott találta; épen szénát szórt a jászolba a tehenek elé.

„Boriska, korán felkőtt ma reggel?“

„Korán bion tens úr, még fő vót a fiastyúk.“

„Nem talált valamit az udvaron, egy bicskát, az estve eshetett ki a zsebemből, mikor haza jöttem.“

„Dé isz nem östve vót má akkó tens úr, hanem regvő, mikó a tens úr haza eblóbát. A mi kifordút a zsebjibű, bevittem a házba, az asztóra rakigátam, de nem gondónám, hogy bicsak vót vóna ottég.“

„Hát látott Boriska, mikor haza jöttem?“

„Láttam bion, bocsájja meg a tens úr, de kegyetlenő oda vót meges megént, de úgy oda lenni mé se láttam többet, mint máma regvő. A kisasszonyka se hót se eleven nem vót, egyre törte a kezit, mer azt gondóta, hogy mehhót a tens úr. Nem kőne annyit innya tens úr. Ha az én Estókom így gyönne haza, fogadom, hogy rajta hannám a kezem mocskát, pegyig még nem élönk hitvő, de azért mindegy a.“

„Ugyan ne tréfáljon Boriska, már miért lett volna a kisasszony se hót, se eleven. Hisz a kisasszony nem is láthatott engem, mikor haza jöttem.“

„A mellehet, hogy akkó nem látta, de osztán látta a pitar ajtó küszöbjén.“

„A pitvar ajtó küszöbin? Mi a patvart kerestem volna én ott? Maga ínczelkedik Boriska.“

„Nem incsőködöm én, tens úr, csak azt mondom, a mi igaz, má a pegyig való szent igazság, hogy ottég feküdött a tens úr, a hol mondom. Kérgye meg Estókomat, ha nekem nem akar hinni, nem a küszöbrű vittük-e be ketten. Minek iszik a, a kinek nem bírja a természetyi azt a veszett itát.“

„No, no Boriska, ne izéljen no, elmult esőnek nem kell köpenyeg, ha úgy volt is.“

„Há'szen úgy van, a tens úr vallya kárát, nem én. Mer' ma regvő óta a házasságaér se annék ám e tökmagot, a is igaz.“

„Nem adna?“

„Nem bion; eőtört a tens úr, őhiheti, ha mondom, jó hallottam én oda be.“

„Mit?“

„Hogy semmi se lesz má abbú, az öreg tens asszony nem aggya a kisasszonykát, kimondta kereken. — Engem kajátonak. „Mék má, mék!“

Csicsay bácsi nem merte fejét kidugni az istálóból, mert az Eszti kisasszony hangját hallotta az udvaron. Ő kiáltotta Borcsát, a ki nehány szempillantás mulva vissza iramodott az ólba.

„Tiszteli a kisasszonyka a tens urat, ezt a levelet küldi. Im majd kisül ebbő, igazat montam-e vagy nem.“ Aztán félig kidugott fejjel lesekedett utána az ólajtóból, a mint Csicsay bácsi suttyomba lábújhegyen húzódott vissza szobájába és a mint a pitvar ajtón befordult, Borcsából nyomban kitört a röhögés.

A boritékból rózsaszínű illatos levélke került elő, de facsaró víz volt bizoyos drága nedvektől. „Imádott, egyetlen Palikám! Kezemben reszket a tol, szívemet méj bánat hasogatja, midőn e soraimat írom. Szavakat keresek, de nem találok, mert szerelmünket nagy csapás érte ma reggel; óh csak ki ne jött volna a néni, most nem volnék legszerencsétleneb lánya a világnak. De ki jött és mindent látott kedvesem; nekem nincs erőm leírni a látványt, mely e nagy csapást mérte reám, de nem is akarlak megsérteni, úgy is tudom, hogy a szolgáló kifecsegí. Én nem változtam Palikám, tudod ezt ugy-e, ha ki nem mondom is. De a néni, oh istenem, a néni azt mondta, hogy vége az egésznek; hiába esdekeltem előtte térdemen, hiába igyekeztem megkérlelni, hiába fojtak könyeim e gyászos nap reggele óta mostanáig, ő engesztelhetetlen maradt és azt monta, mindenéből kitagad, ha még egy szóval is kérem. De én nem bánom édesem, ha kitagad is, te sem bánod ugy-e, hiszen „két boldog szerelmes, kis kunyhóban is megfér.“ (Férjen, a kinek kedve tartja, mordult rá Csicsay bácsi). „Tízkor a kertben leszek a nagy almafa alatt, melynek édes árnyékában annyi boldog perczet átsohajtozék, míg te mellettem szenderegtél. Oda vár a hű szerelem!“

És a „hű szerelem“ be is húzódott pontosan a nagy almafa alá s epedve nézte a holdat, melynek fehér fénye széles csíkokban szűrődött keresztül a galyakon. Már jó fél órája üldögélt a lóczán, sűrűn tekingetve a kis léczajtó felé. Csendes volt minden. A ribiszke bokor közül egy szép nagy kandur hosszú teste nyúlott kifelé, méltóságosan czammogott a sövényig, megállt, fejét felemelte, mint a párducz és egy epedő nyávogást bocsátott bele az ezüst fényű nyári estébe. „Miaúú!“ Hangzott rá túlnan a sövényen; mire a szép

kandúr végig nyúlott a földön s egy hatalmas szökkenéssel a sövény élén termett. Ép e pillanatban lépdegélt végig az udvaron egy férfi, de nem a kis léczajtó felé, hanem az utczai nagy kapúnak tartott. Lábújjhegyen lépdelt, hóna alatt egy csomó pipaszárat czipelt. A kapút óvatosan, zaj nélkül nyitotta fel s húzta be maga után és a fényes holdsütötte útczán átvonúlt az ő lelki-testi barátjához, Bogyay Ferenczhez.

„Ferke, kedves barátom, vége mindennek.“

„Hogyhogy?“

„Itt a levele, olvasd. Tudod, a tegnapi „murizás“ a fűtött be.

Bogyay végig futott a köny-áztatta levelen s mosolygása nőttön nőtt a sorokkal.

„Dehát nem mentél a kertbe, a nagy almafa alá, te boldogtalan ember? Hisz ez a levél csupa szerelemtől duzzad, hogyan volna itt vége mindennek, mikor levelét ezzel végzi: „Oda vár a hű szerelem!“ Miért nem mentél a kertbe?“

Csak, nem ért volna a semmit, tudod. Átláttam Ferke, kedves barátom, hogy nekem kell lenni az utolsó Csicsaynak.“

IX.

DRÁMAI SZEMLE.

I. Csongor és Tünde színjáték öt felvonásban, írta Vörösmarty Mihály. Különös érzéssel léptünk a szinházba, mely a romanticismus legtündériebb hagyományát mutatta be a közönségnek. Tündérek, manók, boszorkány, csoda-bocskor, varázs-ostor, bűvölő palást, csodafa, aranyalma, gyönyörű látványos kiállitás, bengali fény, görög tűz jelentek meg a szinpadon, hogy elkápráztassák szemeinket, behizelgő zene, hogy mámorba ejtse hallásunkat, megragadják képzeletünket, megindítsák szivünket, félre vezessék itéletünket. S mégis? Minek tagadnók, e mű minden fény és pompa daczára sehogy sem elégített ki bennünket. A színpad az élet eszményitett képe. De volt-e itt élet? Emberek mozogtak-e a nemzeti színpadon vagy csak elvont allegóriai, más világból kerűlt lények, érthetetlen semmik, ragyogó ürességek, csont és velő nélküli teremtések? Igazán, senkire sem ismertünk rá. Minden idegen volt előttünk. Még képzeleünk is felmondotta a szolgálatot. Két sóhajtozó lélek, igen lélek a szó szoros értelmében, jár-kel a színjátékban, a kik keresik, megtalálják, elvesztik és újra megtalálják egymást, mindez édes, bűvös költői nyelven, a szavalás és hangszerek zenéje mellett előadva a XIX. század második felében, a realismus korszakában csodálatos gondolat, bámulni való merészség, ha nem vakmerőség. Mi azzal vigasztaltuk magunkat, hogy a nemzeti színház csak gyöngéd figyelmet mutatott a gyermekek, a dajkamesék hallgatói iránt, mint a népszinház halottak napján a siránkozó női szivek, a vigasztalhatlan özvegyek s a szegény elhagyott árvák iránt. Kivánatos, hogy legyen olyan előadás is, melyet a 10—14 éves gyermekek is élvezettel láthassanak, idylli lelkök gyönyörködhessék benne, hogy legyen egy párhuzamos darabunk Renz cirkusának „hamupipőkéjével“. A nemzeti színházat egyébiránt a kegyelet vezette a *Csongor és Tünde* előadásában. Vörösmarty emlékezetét évenkint oly darabjával űlték meg, melynél üresen állott a színház s reméllj az igazgatóság, hogy a látványos, tűndéri színjáték előadása többeket fog a szinházba édesgetni, legalább is megjelen a serdületlen ifjuság.

IX

KÖNYVSZEMLE.

— *Asbóth János*: *Új Magyarország*, magyar jelenről, magyar jövőről. Ara 1 frt 50 kr. Budapest, 1880. Athenaeum. Asbóth János kitünő publicista, kiben a gondolkodás erőtelje, az érzés nemessége, az akarat erélye, a szándék tisztasága s az irály választékossága párosúl. Könnyen és sok szellemmel ir, czikkei gondolatokat keltenek és foglalnak magukban, melyek sokszor meglepik a figyelmes olvasót. Mindenben az eszmét keresi s legtöbbször meg is találja. Tehetségének terjedelmére mutat az is, hogy szivesen generalisál s ezáltal nagyon különbözik irodalmunk mindennapi lovagjaitól. Fáradhatlan és olyan iró, a ki sohasem merül ki. Mindig van valami mondani valója. Bátorsága országszerte ismeretes, lovagias eljárását mindazok tisztelik, a kik közelebbről ismerik. De mint minden nagyobb munkájában, úgy az *Új* Magyarországban is van *elég*, a mi nem *elégít* ki. Müvei az improvisatió nyomait viselik magukon. A pillanat hatása alatt születtek, s azért a téves és a helyes, a hamis és az igaz, az ephemer és a tartós, a komoly és a felszínes tarka vegyületben simúl egymás mellé. Érezzük, hogy az egyik lap komoly és nehéz tanulmány eredménye; de a másikon mindjárt észreveszszük, hogy a publicista vagy inkább journalista gyors tolla szerepel rajta. Irt, mert irni akart vagy irnia kellett. Minden felé a bevégzetlennel találkozunk. Van hajlama a bizarrhoz, a szokatlanhoz, a szeszélyeshez. Az aristocraticus conservatismus felé is hajlik. Gyűlölni látszik a modern pénzvilág, a megvetésre méltó bourgeoisie önző liberalismusát. Nincs is mit rajta szeretni. De az általa óhajtott remedium sem valami vigasztaló. Paradox gyógyszer lenne, mely épen ellenkező hatást szülne, csak növelné a bajt. A való és képzelt demoralisatiót nem állítaná meg, mert nem az egyesekben, sem az osztályokban, hanem az egész korban nyeri táplálékát. Erkölcsi érzésünk eltompúlt, prózai, köznapi, gyakorlati lőn, melynek orvosságát nem a régiben, az elavultban találni. Az emberiség nem mehet visszafelé. A mi egyszer lejárta magát, annak csupán korcs lehet újra hatalomra jutása. Úgy vagyunk az eszmék világával mint a nyelvvel. Szüntelen változik. Árpád apánk nem értene meg bennünket, a mint az igazi conservativek sem Asbóthot. Mi azonban e szeszélyei daczára is szeretjük, mert önállóságra, férfias erőre törekszik.

— *Vészi József*: *Költemények*. A bánat dalaiból. Ára 1 frt. A szerző tulajdona. Budapest, 1879. Vészi erélyes előszóval indította útnak bánatos költeményeit. De az útravaló kissé sovány s nem elég tápláló, hogy szegény jövevényeinek fel ne kopjék az álluk az élet sivatagán. Nagyon igaza van, mikor azt mondja, hogy „a költő korának gyermeke; az ő keblében visszhangra talál — kell, hogy találjon — az ellentétek kiegyenlítése körül hiába fáradozó századnak

önmagával való meghasonlottsága, kétségbeesése; a költő keble tűkörlap, magába szívja minden sugarát, hogy ismét visszaverhesse. E visszavert sugarak a költő dalai". De abban már nincs igaza, hogy költeményei világfájdalmak, vagy mint szerinte kritikusai mondák, „affectált világfájdalmak". Sem az egyik, sem a másik. Dalai inkább a szerelmi bú sóhajai. Itt azonban az az első kérdés: való fájdalom hangjai e dalok? Vészi azt állítja, hogy igen. És miért ne hinnők? Minden embernek van bánata, s Vészi elég fiatal lehet arra, hogy a szerelem nyila okozhatta azt. Fontosabb a második kérdés. Valjon ki tudta-e Vészi fejezni fájdalmát úgy, hogy egy önálló lyrai egyéniség álljon előttünk? S mi verseiből azt olvassuk ki, hogy nem. Ő is azon nagy számú dalosok közül való, kik a mai technica tökélyével tudnak ugyan egy-két hangulatteljes versszakot *csinálni*, de többre nem képesek. Itt-ott van egy ötlete, de sehol a képzelet gazdagsága vagy újsága, sehol az érzés mélye és a kifejezés ereje. Idézhetnők példáúl egy-két tűrhető versét, melyeket el lehet olvasni, melyek külön elég jól megállhatnak egy szépirodalmi lap hasábjain, de az egész csak azt láttatja velünk, hogy a szerzőben hiányzik az igazi költői tehetség.

— *Nemzeti nőnevelés.* Havi folyóirat, leányiskolák tanítónői, tanítói és általában nőneveléssel foglalkozók számára. Szerkesztik és kiadják a budapesti sugárúti állami tanítónő-képző intézet tanítói. I. füzet. 1880. január. Kókai Lajos. Ára 60 kr. Az új havi folyóirat első füzete ügyesen van összeállítva. Az első czikk egy lelkes apostrophe a nemzeti nőnevelés érdekében Péterfy Sándortól, a második Báró Eötvös emlékezete, a harmadik a derék igazgatónő, Zirzen Janka érdemeit méltatja; a negyedik a női jótékonyság kérdésével foglalkozik az ernyedetlen György Aladártól. Majd több csinosan és alaposan írt értekezés vagy ismertetés következik Sebestyén Gyula, Rybár István, Komáromy Lajos, Bánóczy József, György Aladárné, St—a I—a, Mendlik Ferenez tollából. Kár hogy a szerkesztőség nem hallgat a mai nyelvtudomány szavára és oly ízetlen czímet ír, mely tele van *ó ő* betükkel. De legalább az ízlés szavára hallgathatna. Egy jóízlésű írónak nem szabad így írni: tanítónő-képző-intézet tanítói.

— *J. J. Honegger: Literatur und Cultur des neunzehnten Jahrhunderts*, in ihrer Entwicklung dargestellt. Második kiadás. Lipcse, 1880. Ára 6 m. Nagy 8-adrét, 355 lap. E kötet tulajdonkép bevezető része egy öt kötetes nagy müveltségtörténetnek. Honegger álláspontja idealisticus s azért kétségbeejtőleg sötét képet rajzol korunk irodalma- és müvészetéről. A mily tömeges a mai politikai, társadalmi mozgalom, olyan a történeti és irodalmi is. Mindenütt a középszerűségek döntenek, letűnt az aristocratia kora, a szellemé is inkább szenvedő mint győző. Az egyesnek befolyása mindinkább enyészik s a kiváló nagyság csak ritkán mutatkozik. Az alkotó lángelméket hiába keressük, helyette a combinatió szelleme és az alkalmazó talentum mutatkozik; a kor emelkedik ugyan általános humanisticus érdek tekintetében, de veszít nagyságban. Határtalan receptivitás és sokoldalúság, a tartalom roppant, csaknem szörnyű gazdagsága: de sehol áttekintés, egész és világosság; számításunk in infinitum foly, haladó processus felismerhető harmonia és kitűzött czél nélkül. Korunk alapvonása a ziláltság, az egységnélküli kúszáltság. Irányunk feltétlenül tagadó, az alkotó szellem csaknem mindig kritikai. Egyes irodalmi fajok kimennek a divatból, az epos elhanyatlott, nem annyira azért mivel a regény kiszoritotta, hanem mivel az eposzi nyugalom és alakítás tudatát is elvesztők. A dráma sem dicsekedhetik nagyobb sikerrel.

Nincs sikerült tragédiánk, gyarló a vígjátékunk, legfölebb színmüveink és bohózataink vannak csekély müvészi értékkel. Mindenütt a lyra uralkodik, mert a korban gyökeredzik s a müvészet minden terére átcsap a lyrai hangulat. Az elbeszélő költészetben is a lyrai-eposzi dominál, az átélt helyzetek festése tetszik. A müvészetben a fensőbb styl háttérbe szorittatik. A szinészet teljesen elhanyatlott, a zene barok hatásvadászatban szenved. Az új opera csak szerencsétlenséget hozott a müvészetre. S mai napság untató zsibajjal mulattatják a közönséget. Voltak ugyan nagy tehetségek, de az álmüvészet (Künstelei) elnémitá az igazit. Mindenfelé csak a technica grassál, csupán a festészet nyújt némi vigasztalót.

— *Shakspere pályája.* A magyar tudományos akadémia által karácsonyi-díjjal jutalmazott mű, irta *Greguss Ágost*, Budapest, Ráth Mór, 1880, ára 3 frt. Jeles tudósunk könnyű és nehéz feladat megoldására vállalkozott. Shakespeareről könnyű írni bármily kis és nagy könyvet. Kitünő írók és tudósok után szépen össze lehetne írni a legkülönfélébb itéleteket, a legtarkább nézeteket, azután némi összhangzó formába önteni őket s meg van a könyv. Új adatokat szerezni a Duna partján aligha lehetne Stradford költőjéről, annyira ki van minden merítve és oly sokszor felhasználva, minden apróság diribre, darabra szedve, hogy ujat nem mondhatott róla magyar életirója sem. De megbízói sem kivántak tőle egy minutiákba ereszkedő munkát, hanem értelmes, világos és tetszetős életrajzot, mely a nagy britt költőt érthetővé tegye a magyar közönség előtt. És mégis nehéz volt megírni Shakespeare pályáját, mert oly tehetséges írónak mint Greguss Ágost, nehéz feladat mások nézeteinek regisztrálásával foglalkozni. Uj felfogással járúlni Sh. megértéséhez csak nem lehetetlen dolog. Ma a Shakespeare-imádás korszaka épen úgy lejárt mint a másik tulzás. Ma nem minden szép, a mit a britt szellem teremtett, de a kákán sem keresünk csomót s hozunk fel aprólékos kifogásokat. Ma megakarjuk őt érteni s azután csodálni. Greguss erre törekedett. Alaposan ismeri a Shakespeare-irodalmat, felhasználta fényes tehetségű vizsgálóit és kritikusait, számot vetett a legkülönfélébb nézetekkel, s összeadás-kivonás után előadta a magáét. Ezért bizonyos mozaik-szerűséggel találkozhatni munkájában. Nem is lehet máskép, ha a tudós annyi különféle nézetet vesz figyelembe s egy-pár odavetett megjegyzésre méltatja. Gregussnak az kiváló érdeme, hogy alig van egy-egy fontosabb állítás, komolyabb vélemény, szóra érdemes nézet, melyre rá nem olvasná saját itéletét. A ki csak kevéssé ismeri a Shakespeare-irodalom coryphaeusait, nála jó részben megismerkedik velök, mintha csak oly salonban tartózkodnánk, melyben a nagy költő és minden tisztelője, sőt ellensége is megjelenik, komoly és nyugodt társalgásba bocsátkoznak velünk, a derék házi gazda ügyesen közvetiti a képzelt conversatiót s olykor-olykor egyiknek vagy másiknak fogja pártját, a nélkül, hogy megsértené az ellennézetűeket. Greguss nem szellemes író azon értelemben, mintha könnyedén lebegve tárgyán meglepő észrevételekkel óhajtaná mulattatni olvasóját. Ezért szalonjában nincs üres élczelődés, hanem alapos és szigorú logicai egymásután. Olvasásközben mindig előttünk áll az egyetemi tanár, a ki lelkiismeretesen megfontolja, a mit mond. Ő szálankint szereti szétszedni a szellemi világ egy-egy hajtását, t. i. véleményt, föl tudja benne mutatni a fogalom characteristicus jegyeit, a becsúszott tévedéseket, a becsempészett helytelenséget, a tudákos ügyetlenkedést, az ostoba nagyképűséget, az elhamarkodó éretlenséget. A felszines itélet könnyen elítéli e lassú, de komoly eljárást s nem egy akad, a ki magának az érdemes

szerzőnek is szivesen betudná a fentebb elsorolt hibákat, sőt pár év előtt létezett, hogy ne mondjuk, grassált egy kis csoportja a fiatal íróknak, kik ütonútfelen csipős észrevételekkel kisérték Greguss működését. Szerencsére megszünt e kiméletlenség, s nincs, a ki tisztelettel nem említené a jeles tanár tudományát és elismeréssel nem viseltetnék érdemei iránt. Sőt igen sokan vagyunk, a kiknek nagyon tetszik az ő analyticus irmodora, szenvedélytelen nyugalma és tetszetős higgadtsága. Ezzel párhuzamos nála a gondolkodás mélysége és soliditása, mely aggódva kerüli az egyoldalusságot, nehogy megsértse az igazságot. E tartózkodás most Gregussnak dicséretes sajátja. Mélysége ugyan nem az eredetiség alakjában mutatkozik, hanem inkább az irodalomban elő mély gondolatok felismerésében s ő elég őszinte mindig hozzátenni, hogy hol vagy kinél találta. Számtalan ily termékeny nézetre akadunk munkájában, melyek nagyon javára válhatnának a mi kritikusainknak s valóban alig tudnánk egy szorgalmas fiatal embernek jobb müvet ajánlani, melyből oly sokat tanulhatna mint Gregussé-ból. Ebből nem következik, hogy több pontban el ne térjen a mi véleményünk derék tudósunkétől, az ideal relativ világában nagyon sok a vitáspont, s vannak olyanok, melyek hihetőleg örökös tárgyai lesznek a controversiának. Mi nem is ezeket értjük. Egészen heterogén dolgokat akarunk említeni. Igy a 338 lapon Müller Miksa után mondja, hogy „lesznek nálunk is, kivált puszta helyen, egyszerű életet folytatók, a kik bölcsőjüktől a sírig elvannak egy pár száznyi szóval". Igaz, hogy fogalom- és szószegények biz ők; de egy-két ezerre bármely szegény ember szótára is fölemelkedik, hisz maga az emberi rokonság különféle fajtájának neve többre rúg ötvennél. Még nagyobb hiba, mikor a M. Akadémia 110,787 számból álló szótáráról beszélvén „a hibásan képzett" szókról is megemlékezik; mert habár Greguss nem nyelvész, de van philosophiai müveltsége, vagy, a mi még ennél is több, bölcselő tehetsége, neki tehát tudnia kellene, hogy a nyelvben nem léteznek hibásan képzett szók. Némi különczködésre mutat az, hogy Greguss a britt költő nevét *Shakspere*-nek és nem *Shakespeare*-nek irja, pedig bevallja, hogy „a költő müvei kiadásain, a korabeli íróknál és a londoni okleveleken többnyire" az utóbbi olvasható. Nem valószinü-e, hogy ez a forma tetszett neki legjobban, ha müvein ez jelenik meg, ha irótársai többnyire igy nevezik, sőt több oklevelen is igy fordúl elő?

— A *Budapesti Szemle* 1879. nov.-decz. füzete merő fordításokvagy fordításfélékből áll, csak a végén szerepel Volf György és Gyulai Pál polemiája és az „Értesítő" mint eredeti. Volf irata a gőg és parasztos önteltség ne továbbja, Szarvasék nem igen örülhetnek neki. A szerkesztő elég ügyesen válaszol reá. Vitájok nagy részt a czikkek név nélküli megjelenése körül forog, melyet Volf kárhoztat, Gyulai pedig védelmez. A szerkesztő többi közt ezt irja védelmében: „S valjon, ha a jelent tekintjük, bölcsebbé válnék-e báró Kaas Ivor, ha mindig aláírná czikkeit, és dühöngőbbé-e Verhovay, ha eltitkolná nevét? Szana Tamás és Irmei Ferencz több együgyűséget írnának-e névtelenül, mint írnak nevök alatt . . . .?" E vádak nem csupán igazságtalanok, hanem ily oldalvágás módján van bennök valami a vásott gyerekéből. Gyulai úgy látszik nincs tisztában a *bölcs* fogalmával, mert különben hiányát nem írná oda vád gyanánt egy genialis hírlapírónak. Még egy irodalom sem ismert úgynevezett böles hírlapirót, a ki egyszersmind nagy is lett volna. Idézhetnénk nagy neveket a világirodalomból Paul Couriertől, Gladstonetól egész Kossuthig, a kik mind nagy hír-

lapírók, többen közülök talán lángelmék is, de bölcsek épen nem voltak. B. Kaas Ivor ritka nemes és tiszta, önzetlen és tiszteletre méltó character, ennyiben bírja egyik sajátságát a bölcsnek, mely erkölcsi jelző is. Hogy nem számító, hogy hiányzik belőle a kigyói okosság, nagyon igaz; nincs is a hatalom táborában, melyhez Gyulai szokott tartozni, kire könnyen ráfoghatnók, hogy a Bach rendszer alatt a hivatalos lap tárczaírója, azután deákpárti volt, ma pedig Tisza Kálmán engedelmes szolgája. Ha Kaas Ivor genialitasa kormányunk szellemi és erkölcsi törpeségén s politikai tényezőink tehetetlenségén felháborodva elkeseredetlen hangoztatja s ezernyi változatban sürgeti a kormány megbuktatását, ki venné neki rossz néven, sőt a haza minden fiát hálára kötelezi. E czélt soha sem érte el hírlapíró a *bölcs józanságával*, hanem a szenvedély tüzével s haragjának féktelen kitörésével. Egyébiránt az állami élet fensőbb regiói annyira távolesnek a köznapi élet bölcseségétől, hogy igen sokszor épen a szenvedély szavának adott igazat a történelem. Meglehet, hogy Verhovay *dühöngését* is igazolni fogja az utókor Gyulai kormánypárti szelidsége ellenében. A mi Irmei Ferenczet és Szana Tamást illeti, nem tudjuk mit ért Gyulai az egyűgyűség alatt. Szana felszinesebb iró, nem sokat tanult, de könnyen és kellemesen ír. Irmein meglátszik, hogy tanul és gondolkodik s van itélő tehetsége, hozzá bátorsága, a mi nem az egyűgyűek sajátja. Egyébiránt a eszmei téren nagyon nehéz egyűgyűségről beszélni. Az ízlés változtával sok dolog egyűgyűségnek látszik, a mit Boileau, Laharpe, Feletz, Saint-Beuve, Planche, Pontmartin stb. írtak. Ily értelemben Gyulai müveiből is sok egyűgyűséget írhatnánk ki. Azután olvassa el Gyulai úr legtermékenyebb munkatársának, Heinrich Gusztáv egyetemi tanárnak, czikkeit, ezekben uralkodhatik azaz egyűgyűség, melylyel Irmeit és Szanát vádolja. Mert mi az például, mikor Heinrich a Budapesti Szemle 435. lapján annak okát keresvén, hogy miért nem méltatja a külföld Aranyt, azt írja: „Arany János nemzeti költő, *modern nemzeti* költő, ki oly mélyen gyökerezik nemzetében, hogy ennek sokoldalú mély ismerete nélkül meg sem érthető, nem hogy méltányolható volna". Igy tovább egy egész lapon. Hisz többi közt épen ezt a nemzetit keresi és méltatja a mai realismus Turgenyevben, Bret Hartben, Fritz Reuterben és számos más költőben. Reuter még irodalmi nyelven sem írt, hanem tájszólással, alakjai annyira nemzetiek, hogy jóval felülmulja Aranyt s épen ezért kedvelik, ezért fordítják nyelvökre a németgyülölő franczíák, az angolok s ha nem tévedek, már az olaszok és oroszok s talán más nemzetek is. Én legalább úgy emlékszem, hogy egy novelláját magyarúl is láttam. Nem egyűgyűség-e tehát abban keresni okát Arany csekélyebb külföldi hatásának, mert nemzeti költő? Mi az a nemzeti? Oly sajátságok összege, melyek egy nemzetet megkülömböztetnek a másiktól. Annál nemzetibb valamely költő, minél inkább megvannak irataiban e sajátságok. És Turgenyev jóval nemzetibb mint Arany, mert jellemeiben jóval több megkülömböztető sajátság szerepel mint Arany alkotásaiban, főleg *Buda halálában*. *Toldi* jellemei is annyira emberiek, hogy bíz azokat megértheti minden nemzet, s nem találhat bennök annyi megkülömböztető sajátságot, melyek a magyar nemzetet előtte érthetlenné tennék. S mivel egy dialectusban több az egyedi sajátság mint az irodalmi nyelvben, Fritz Reuter nyelve is nemzetibb mint Aranyé. Ha tehát Reutert mégis tudják idegen nyelven olvasni, annak a jele, hogy a nyelv nem lehet oly áthághatlan gát, milyennek a mi jámbor Budapesti Szemlénk szeretné feltüntetni, bár ezzel

nem akarjuk tagadni, hogy a fordítás sokat elveszt Arany nyelvének szépségéből. Mi tehát az oka „a németek Arany iránt tanusított közönyének?“ Mi elmondók már többször és el fogjuk mondani részletesen jövőre is; most a *Buda halálára* csak annyit írunk ide, hogy költőnk képtelen feladatra vállalkozott, mikor naiv eposzt akart költeni. Ezt tudja minden mai aestheticus, csak a budapesti egyetem tanárai, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv nem tudják. Ez tán egyűgyűség!

— *A magyar büntető törvénykönyv teljes anyaggyüjteményét* tette közzé, az igazságügyministerium megbízásából, dr. *Löw* Tóbiás, kir. főügyészi helyettes. Érdekes és becses munka, mely oly színvonalon áll, mint bármely hasonló külföldi mű; sőt tárgyalási módja, némi tekintetben eredeti is. A roppant anyagot (a büntető törvénykönyv szövegét, az eredeti szövegezéseket, indokolást, bizottsági és parlamenti tárgyalást stb.) szakavatottan és biztos kézzel osztja be; a törvénykönyvet *fejezetenként* tárgyalva, minden egyes kérdés ismertetése igen könnyen feltalálható benne. Az olvasó nem téved el, s nem jár úgy, mint aki a fától nem látja az erdőt. E munka hézagot pótol. Nem csak a tankönyveket és commentárokat, hanem egyszersmind azon irodalmat pótolja, melynek megelőzni és követni kellett volna büntető codexünket, mint ez más országokban törvénykönyvek alkotásakor történni szokott. A mi jogirodalmi viszonyaink azonban messze hátra maradtak a külföld mögött. Ez a könyv (még csak az I. k. jelent meg) hivatva lesz rá, hogy — pótolva az irodalmat — büntető codexünket az elméleti állapotból átsegitse a gyakorlat állapotába. Ajánljuk jogászolvasóink figyelmébe.

Jelen füzetünk terjedelme miatt, sok beküldött könyvről nem adhattunk számot s színházi jelentésünk is adós maradt több új előadás bírálatával.

I.

ARANYTERMŐ VIDÉKEK.

G. VOM RÁTH UTÁN PETHŐ GYULA.

IV.

(Korszakos nagy fordulat a kaliforniai és kelet-ausztráliai aranyvidékek felfedezése által. San Francisco és Sacramento. Mokelumnei aranymosók. British-Columbia, Cariboo. Kalifornia alakzata és aranytartalmú kőzeteinek minősége. Táblahegyek, kvarcz-telérek. Bányászott arany. A bányászat csökkenése és jövendője.)

Századunk derekán, miként a nemzeti és politikai életben, a tudományokban és a technikai működés terén nagy változások történtek a dolgok régi rendjén, ép úgy az arany történetében is korszakos fordulat állott be. A föld aranytermelése egy század óta már folytonos apadásban volt s végre csekély minimumra csökkent. — Ekkor futotta be a világot nagy hirtelenséggel csaknem egyszerre két olyan aranyos vidék felfedezésének a híre, a melyek gazdagságukkal a régebbi felfedezéseket sötét homályba borították. E két aranyvidék Kalifornia és keleti Ausztrália volt. Az új kincsek kibányászását a technicai eszközök nagy fejlettsége tetemesen előmozdította; s így történt, hogy e szűzországok oly tetemesen szaporították az emberek kezén forgó arany mennyiségét, hogy a megelőző századok gyarapodását igen tetemesen fölülmúlták.

A missió vezető jezsuiták már régebben tudtak bizonyos aranyleletek felől, még abban az időben, mikor Kalifornia még mint Mexiko egy része spanyol uralom alatt volt. De e leleteket eltitkolták, attól való félelmökben, hogy köztudomásra jutása zavarokat idézhetne elő az ország békéjében.

Csaknem ugyan abban az időben, midőn az ország az Egyesült-Államokhoz csatoltatott (1848. febr. 2.), Sutter kapitány birtokán aranyat fedeztek fel a Sacramento folyó mellett. Fürészelő malmához új vízvezetőt készíttetve s az eltávolítandó föld tovahordatására

a víz mechanicai erejét használva fel, a mederben aranyszemecskék mutatkoztak. Három hónap mulva már 3000 ember sereglett össze aranyat bányászni. A „San-Franciscoi Újság“ pár héttel azután, hogy a felfedezés első hírét közölte, megszünt. Miért? A szerkesztőség és az összes dolgozó társak elmentek aranyat keresni.

„A jelenkor történetének összes csodái közt — írja az akkoriban ottjárt Bayard Taylor, San-Francisco növekedése a legrendkivülibb jelenség. Effélét még nem ismerünk s ilyesmi nem is fog ismétlődni. Négy hónappal ezelőtt (1849. aug.) még csak szétszórt sátrakat és egy- vagy itt-ott kétemeletes faházakat láttam; most számos utczát találok telve jól épitett házakkal s tevékeny és vállalkozó néppel, az állandó kereskedelmi jólét minden jeleivel. A kiterjedése tetemesen növekedett, ... s a lakosok száma 6000-ről 30000-re emelkedett“. (Emelkedik még azóta is folyvást; így 1870-ben 150 ezerre, 1875-ben 250 ezerre, 1877 végén pedig már 308 ezerre szaporodott.)

Sacramento község a Rio-Americano mellett 1849 elején még csak négy házból állott, az esztendő végén pedig már szabályos utczák hasitotta város volt a helyén tizezer lelket számláló lakossággal.

A Mokelumne folyó melletti aranymosók munkáját, ama legelső időszakban Bayard Taylor, mint szemtanú így irja le:

„Egy száraz folyóág medre kemény volt és sziklás-Laza homok csak a sziklás részek közt akadt. Az egész kerület (mintegy másfél hectar) nagyobb munkával fel volt dúlva s a pala repedéseiből az arany, a mennyire hozzá lehetett férni, kibányászva. Tapasztalatlan ember előtt talán egy hely sem lett volna oly kereset igérő mint épen ez; de az aranyásók a repedések közeit kitöltő homokból, az anyagot kimosva, gazdag zsákmányra tettek szert. Szerszámaik csupán ásók, kapák és lapos fateknők voltak. Egy ügyes munkás néhány percz alatt egy tuczat aranyszemet tisztára kimosott. Tíz emberből álló társaság egy nap alatt hat font legtisztább aranyat gyűjtött. Midőn a munkásokat először láttam, a mint a perzselő napon nehéz köveket emelgettek, féltestökkel a vízben állva kezeikkel homokban és agyagban vájkáltak, az aranyásástól való tartózkodás nagyon csekély erénynek tetszett előttem; de a mint azután a mosóteknőkben a csillogó aranyszemek megjelentek, legott kedvem lett volna ásót ragadva közéjök állani“.

„Érdekes tanulmány lett volna a philosophus számára a hir-

telen meggazdagodás különböző hatásait megfigyelni különféle embereken, de legkivált olyanokon, a kiknek életök azelőtt szegénységben és nélkülözések között folyt le. A legmélyebb emberismerő is sok olyast tanult volna itt, a mit előbb még minden okossága és éleselméjűsége daczára sem tudott".

„A különféle szakadékokban elszéledt aranyásók között nevelt és tanúlt emberekkel találkoztam. Ruha és egyéb külső jelek után az ott dolgozó munkások jellemét ugyancsak nem lehetett megítélni. A legmarczonább, fésületlen hajú és szakállú, piszkos, hőpirította legény, a ki valamelyik szakadék fenekén erejét feszítve dolgozott, akár a legjobb egyetemek egyikének doctora lehetett. Sok emberrel találkoztam, a kik semmivel sem voltak különbek mint akármelyik züllött bitang, a kik azonban esztendőnek előtte még orvosok, ügyvédek, bírók vagy írók voltak itt vagy amott. Az értelmiségnek ez a szétoszlása volt az, a mi az aranykutató társaságoknak, barbár külsejöktől és nyers életmódjuktól elvonatkozva, oly rendet és biztosságot kölcsönzött, mely az első pillanatban szinte a csodával tetszett határosnak".

Éjszak-Amerika nyugati partján a természet bámulatos mennyiségű nemes fémet rakott le részint erekbe és egyéb hasonló fekhelyekbe, részint a görgeteg- és omladék-rétegek közé. E fémbeli gazdagság, a mennyire eddig tudjuk British-Columbia éjszaki részén kezdődik az 58- és 59-ik szélességi fok alatt. Délfelé az 55. és 56. fok között az ominecai, két fokkal még alább a caribooi arányos vidék következik. De valódi jelentőségöket az aranyfekhelyek csak az Egyesűlt-Államokban érik el.

Kaliforniának nem tarka változatosságú, de mindamellett nagyszerű a fölszíni alakzata. Keletfelől egy magas hóhegység emelkedik fel, a Sierra-Nevada, melynek éjszaki folytatását Oregonban és Washingtonban Cascade-Mountains-nek nevezik. Ezzel a nagy lánczczal párhuzamosan fut a Parti-Hegység, Coast Range. Kalifornia alakulatát ez a két hegység alkotta nagy hosszvölgy adja meg, melyben a Sacramento délre, a San-Joaquin éjszakra folyik. E két folyó egyesűlve áttöri a parti lánczot s san-franciscói öbölbe ömlik. A Sierra-Nevada magas gerincze túlnyomólag gránitból áll, míg széles ereszkedői kristályos és félkristályos palákból alkotvák; s ezekben a palákban fordulnak elő az aranytartalmú kvarcztelérek. Valamennyi közt legfontosabb az úgynevezett „Mother-Lode" (anyatelér), melynek vastagsága 5 és 20 méter közt váltakozik s 120

kilométer hosszaságban követhető. Éjszak felé az óriási Shasta-hegyen az aranytartalmú teléreket és vízhordta földeket nagy területeken bazaltos láva-takaró födi. Távolabb, a hol a vulkánok véget érnek, az aranyterületek ismét előtűnnek. A főhosszvölgy átlag 10 mérföld szélességgel 86 mérföldnyi hosszú. E pompás völgy nagy része (a Sacramento vidék) egyszerre kitárúl a csodálkozó utazó szemei előtt a mint a csendestengeri vasuton a Sierra-Nevada magas gerinczéről lefelé ereszkedik.

Földünk életének egy meglehetős fiatal korszakában, a pliocaen korszakban (a harmadkori képletek legfelső tagjában) e tág völgy még beltenger, vagy legalább tengeröböl volt, melyet keskeny előhegység s egy szigetsor választott el az oczeántól. A Sierra-Nevada s különösen az aranyban bővelkedő palaterület rombolási terményei eme korszak alatt — mely számos megszámlálatlan ezer esztendőt foglal magában — megtöltötték a tág felső-kaliforniai öblöt. A szakadatlanúl működő denudatió eredménye egy átlag 330 méter vastagságú s mintegy 8 — 900 négyszögmérföld kiterjedésű homok- és görgeteg-lerakodás lőn. A terűletnek általános, mintegy 200 méternyi emelkedése eme fiatal képződményeket a fölszínre juttatta. Ugyan abban az időben nagyszerű vulkáni működés indúlt meg a Sierra Nevadában: vulkán-kúpok emelkedtek fel s lávatömegek ömlöttek szerte szét. Erre a kimosatás és völgyképződés játéka újra kezdődött, s ekkor és így keletkeztek a két említettük folyó szerteszét ágazó vízmedrei. Nem sokára ezután a növénytenyészet is megjelent s a síkságon és a hegységek völgyeiben oly hatalmas erdőség nőtte be a talajt, mely nagyszerűség dolgában a világnak talán minden erdőtenyészetét felülmulja.

A szakadatlanúl tartó vízműködés az aranyat rejtő homok- és görgeteg-tömegek nagy részét elhordta, míg a megmaradt részek jelenleg terrassok és fensíkalakú hegyek alakjában fordúlnak elő. Az aranyásókra nézve igen jelentékeny szerepet játszanak ama jellemző *tábla-alakú hegyek*, melyeknek legfelső (15, sőt helyenként 65 méter vastag) vízszintes rétege bazalt lávából áll. — Ezeket tudva már most könnyebben szerezhetünk tájékozódást Kalifornia különböző aranyfekhelyeiről s megérthetjük előfordulásuk sajátságos viszonyait.

Aranytartalmú kvarcz-telérek (erek) a nemes fémnek voltaképeni eredeti fekhelyei. Keskeny övet alkotnak ezek a Sierra-Nevada nyugoti ereszkedője közepén 1000—1650 méter tengerfeletti magas-

ságban, s csapásuk párhuzamos irányú a hegység és a part csapásával. Némely helyütt a telérek száma kis területen is szerfelett nagy, másutt ismét csak ritkásan, egymástól nagyobb távolban fordúlnak elő. Minthogy több aranytartalmú telér közvetlen a görgeteg- és törmelék-tömegek szomszédságában bukkan ki, ezeket csakhamar felfedezték s már az ötvenes évek elején müvelés alá is vették. Történetök igen tanúlságos képét adja a túlcsigázott reményeknek, s a rá következett csalódásnak.

Megtörtént, hogy a kibukkanó rész közelében egyszerre igen tömegesen jelentkezett az arany, s ennélfogva odaadták magukat annak a reménynek, hogy mindenütt, az ér egész hosszában tömött természaranydarabok várakoznak reájuk. Azt hitték, hogy az aranyat a vulkáni hő megolvasztotta s színig töltötte vele a telérhasadékot. De csakhamar bekövetkezett a kiábrándulás. A tartalom csaknem mindig s csaknem minden esetben csökkent; sőt némely hely csak egy-egy fészek-telérnek bizonyúlt, a hol csak egy-egy kis helyre volt a nemes ércz összetorlódva s azontúl nyom nélkül vége szakadt.

Néhány legnevezetesebb bányában, így többek között a híres *Eureka-Mine*-ben, mely müveltetése kilencz éve alatt közel 9 millió forint értékű aranyat szolgáltatott, 200 méteren túl az addig dús nemes övnek egyszerre vége szakadt s a bánya dugába dőlt. De szerencsére vannak kivételek is, a mennyiben némely ér messzire megtartja kezdetbeli nemességét vagy legalább időnként gazdag kárpótlást nyújt az egyideig eredménytelen fáradozásokért.

Bányászás útján csak egy negyed, legfeljebb egy harmadrésze kerül ki a Kaliforniában gyűjtött aranynak. De az aranybányászat hanyatlása még korántsem jelenti azt, hogy Kaliforniában az aranybányászatnak netalán nem volna jövője sem. Sőt ellenkezőleg. Richthofen véleménye szerint eddigelé épen azokat a teléreket, a melyek a legegyenletesebb, habár csak mérsékelt jövedelmet igérik, vagy nem vették észre, vagy teljesen elhanyagolták; pedig e kénes-vasércz tartalmú telérekből, habár egyszerű rátekintésre nem mutatkozik is bennök természarany, egy-egy tonna (1000 kilo) anyag után legalább 20—30 frt értékű aranyat lehetne számítani.

A kaliforniai aranytermelés második, az iméntinél sokkal fontosabb ága a különféle homok-, törmelék- és görgeteg-lerakódások gazdagságában gyökeredzik.

V.

(Hogyan keletkeztek a mosó-arany-lerakodások? Sekély mosó-telepek és mély mosó-telepek. A hydraulicus készületek nagy sikerei és árnyoldalai. A kaliforniai aranytermelés maximuma és minimuma. A Carson vidék, Comstock telérének bámulatos kincsei, jövedelme és kiterjedése. Hogy sújt és emel a „bolond szerencse".)

Valami bámulatraméltó egy folyamat volt az, mely Kaliforniát a vízhordta görgetegekben oly gazdagon elszórt aranykincsekkel megajándékozta.

Hogy történt ez?

A víz és a levegő, a fagy és a hő szövetkeztek egymással a rombolás munkájára; s a pliocaen és az utána következő korszak ezer meg ezer évei jártán száz meg száz, de sőt több ezernyi méterrel csonkították, törpítették meg az egykor óriásilag felmagasló hegyek ormait. Az elmosatás roppant mérvéről semmi, talán egy más geologiai tény sem adhatna szembeszökőbb és kézzelfoghatóbb példát, mint épen az aranynak e görgetegekben való előfordulása.

Erekben, az úgynevezett „telérekben" mint a bányászok mondják, az arany utóvégre is mindig csak gyéren fordúl elő, s tömege végképen elenyésző a hegytömegekhez képest. Mit tettek az egyesűlt elemek, s köztük főkép a víz? A hegyeket, sziklákat s bennök az aranytartalmú ereket és fekhelyeket szétrombolták s a rombolás terményeit tíz, húsz, sőt száz mérföldnyire elhordották. Igen, a hullámok elmosták, elhordották a laza földes, köves, iszapos részeket. De nem így a szétrombolt telérek aranyát! Az aranyat tetemes súlya miatt (19-szerte levén nehezebb a víznél) csak a sebesen rohanó áradat, s csakis egyenletes, sík talajon képes tova hordani. A nemes fém tehát csakhamar a fenékre hull s eredeti fekhelyétől nem távozik el nagyon messzire. A természet e nagyszerű iszapolása, illetőleg kimosása tehát az aranyat csakhamar a szétrombolt hegyek durva törmelékei és görgetegei közé temeti, a melyek a körűl fekvő völgyeket kitöltik s messzire nem távozhatnak el.

Az ilyen homok-, törmelék- és görgeteg lerakodásokat, melyekben ércz-, fém- vagy drágakő-szemek vannak elhintve, a német geologusok „*Seifen*"-nek, Amerikában *Placers*-nek nevezik. (Mi, a létrehozó folyamat természete után, melyhez fölötte hasonló a termelés müvelete is, nevezhetjük *mosó-lerakódások*nak vagy *mosó-telepek*nek.)

Ezek a *mosó-telepek*, melyek részint pliocaen-korszakbeliek, ré-

szint még ennél is fiatalabbak, képezik Kalifornia aranytermelésének második s a bányászati termelésnél sokkal fontosabb forrásait. — A kaliforniai mosó-telepek kétfélék: *sekélyek* (flat) és *mélyek* (deep).

A *sekély mosó-telepek* a folyók mentén vonúlnak, ezen negyedkori alluvialis képződmények, s a régebbi lerakódásoknak a fiatalabb időszakban történt ismételt elmosatása útján keletkeztek. Nagy gazdagságuk miatt és mert ezekből legkönnyebb szerével lehetett az aranyat mosni és gyűjteni, az aranyások legelsőbben is ezeket a sekély mosó-telepeket lepték meg tömegesen. De a csekély vastagságú és nem is igen nagy kiterjedésű telepek csakhamar kimerűltek; úgy hogy mai napság már csak a sovány keresettel megelégedő chinaiak böngésznek a fehérek által elhagyott helyeken. Nélkülök a termelés csökkenése sokkal inkább szembe szöknék; mert egyedűl csak ők képesek az igen csekély aranytartalmú vagy az elhagyott, de csak futólag átkutatott alluviumokat kiaknázni. — Sajnos azonban, hogy a chinai népességet Kaliforniában mindezek daczára semmire sem becsülik s az amerikaiak véghetetlenűl rosszúl bánnak velök; ipartól, polgárjogoktól és földbirtokoktól eltiltva, nyilvánosan bántalmazzák, sőt akár meg is gyilkolják őket, a nélkűl, hogy ebben valaki megbotránkoznék.

A *mély mosó-telepek* ama pliocaen-korszaki, több száz láb vastag, görgeteg-tömegeket foglalják magukban, melyek sok helyütt vulkáni láva- és tufftakaróval borítvák s meredekfalú szakadékok által vannak széthasogatva. A terrass- és táblahegyeket, melyeknek alapját a kristályos palák alkotják, meredekek foglalják körös-körűl. Kiváló jelentőségű az arany előfordulására nézve egy régi folyó-meder (12 mérföldnyire keletfelé a Sacramento és Joaquin folyóktól), melyet most vastag üledék tölt ki, s alakzatánál fogva 39 mérföld hosszaságban különösen alkalmatos volt az aranyszemek ottfogására. Ezt és a hozzá hasonló régiebb lerakodásokat csak az ötvenes évek derekán kezdették nagyobb mérvben kiaknázni, és pedig hatalmas vízmüvek segedelmével.

Kevés esztendő leforgása után ugyanis nem csak hogy a sekély mosó-telepek kimerűltek, de már a mély lerakodások kiaknázása is annyira előhaladt, hogy a munka költségeit az aranytermelés már nem fedezte. 30—40, sőt 70 méter vastag görgeteg-tömegeket kellett eltávolítani, hogy az aranytartalmú lerakódás fölszínre kerűljön. Ekkor, 1852 tavaszán, egy aranykereső jelent meg a helyszínén (a nevét régen elfeledték), a kinek az az ép oly elmés mint fölötte

egyszerű ötlete támadt, hogy egy vízsugarat nagy erővel csapat a görgeteg- és homok-tömegekre. A kicsinyben végrehajtott kisérlet oly kitünően sikerült, hogy e jelentéktelennek látszó kezdet, e hydraulicus készület mintájára csakhamar óriási vízmütelepek keletkeztek, melyek a szó szoros értelmében sziklákat döntöttek és hegyeket mostak el. A régi s az új módszer sikere közt a külömbség oly óriási volt, hogy míg a régi módok szerint (4 dollár = 8 frt napszám mellett) egy köb-yard (0·76 köbméter) homok elmosatásának költsége 10 és 40 frt közt ingadozott, az új hydraulicus készülettel csak 10 krajczárba került!

Mai napság Kalifornia aranytermelése főképen a rendelkezésre levő víztömegektől függ. Nagyon esős esztendők bő szüretet adnak. E vízmüvekhez szolgáló csatornák összes hosszasága 1876-ban már 8270 kilométerre rúgott, tehát kétszer annyira mint a New-Yorkot és San-Franciscót összekötő egyenes vonal. Majd csak nyilt árkokban vezetik a vizet a hegyeken és ereszkedőkön át, majd pedig 3—400 méternyi zárt vízvezetőket kell épiteniök a völgyeken keresztül. De jelenleg már olyan erős vízsugarakkal dolgoznak, a melyek másodperczenként 25—30 köbláb vizet ontanak és 45—50 méter másodperczi sebességgel vágódnak az elmosandó kövekre és lerakódásokra. E permanens vízlövedékek hatása valóban bámulatos, szinte leirhatatlan. Siliman amerikai tanár igy szól róluk:

„Semmi más módon sem változtatja meg az ember oly tökéletesen a föld arczulatát, mint a hydraulicus müvek által. Hegyek olvadnak el és tűnnek el hatásuk alatt; anyaguk a mélyebben fekvő folyamvölgyekben terül szét, s egész völgyek töltődnek ki tisztára mosott kavicscsal és homokkal, melyet a nagy áradat hátrahagyott. E közben a Sacramentót és mellékfolyóit s a San-Joaquint zavarosra festi a bele került vörös iszap. A folyamokban homokpadok keletkeznek, sőt magát a franciscói öblöt is elhomokosodás fenyegeti. Az aranymosók, ha egy-egy tájról elköltöznek helyrehozhatatlan és megrázó pusztulást hagynak maguk után“.

Gazdag völgyek és termékeny területek váltak igy rövid idő alatt teljesen haszonvehetetlenekké és lakatlanokká, a Juba és a felső Sacramento mellett, minthogy tetemes törmelék rétegekkel borítattak el. Hogy mily roppant mérvűek ezek a pusztítások, megmutatja az a tény, hogy a gazdag Gold-Run területén egy dollár árú aranyra 18-adfél köbméter elmosatott törmeléket számítottak. Két millió dollár értékű aranyért tehát 35 millió köbméter anyagot

kellett elmosatni, a mennyivel 35 négyszögkilométer területet egy méter vastagon lehetne beborítani.

E sok tekintetben visszás dolgok miatt éles küzdelmek támadtak az aranymosók és a földmüveléssel foglalkozók között. De az is igaz, hogy míg az aranymosó pusztítókat szidták és vádolták, sok telket csak azért fogtak afféle tessék-lássék müvelés alá, hogy az aranymosóktól annál dúsabb váltságdíjat követelhessenek. De mindezen visszás dolgok és pusztítások daczára is (a melyek elé külömben igyekeznek már állami úton is korlátokat vetni) nem lehet kétségbe vonni, hogy az arany fölfedeztetése Kaliforniára és az Egyesült-Államokra aránytalanúl több áldást árasztott mint kárt. Egy puszta nagy ország soha sem jutott még oly gyorsan a cultura karjaiba mint épen Kalifornia, melynek 1848 elején csak 15 ezer, nagyrészt marhatenyésztéssel foglalkozó lakosa volt, ma pedig már egy milliónyi népessége van. Gazdag müvelésbeli tenyészetén kivül a világkereskedelem egyik középpontja lett.

Ama partokon, a hol Cook idejében még emberevők laktak, ma a civilisatió oly élénken pezseg mint bárhol egyebütt. San-Francisco kikötője, a híres „Arany-Kapú“ japáni, chinai, ausztráliai és új-seelandi gőzhajók czélpontja. Kalifornia közép tagja lett keleti Amerika és Európa közlekedésének keleti Ázsiával s az egész csendestengeri világgal; s bezáró tagja egyszersmind a culturországok nagy gyűrűjének. És mindezt aranyának köszönheti.

Kalifornia aranytermelésére világot vet a következő néhány adat: 1848-ban a kivitel már 21 millió forintra rúgott; ettől fogva rendkivül gyors volt az emelkedés s 1853-ban 137 millióval érte el *maximumát*. Ezentúl lassú csökkenés állott be: 1858-ban 105 millió, 1861-ben 84 millió, 1863-ben 63 millió, 1871-ben 42 millió, 1872-ben 40 millió, 1873-ban 38 millió, 1876-ban pedig már csak 35 és fél millió volt az aranykivitel. E legutolsó szám egyszersmind a *minimum* az 1849-től 1876-ig terjedő 27 évi időszak alatt.

Ne hagyjuk el a távol nyugatot, mielőtt legalább egy pillantást nem vetünk Nevada államban Washoe vidékére. Az eddigiek után azt hihetnők, hogy Kalifornián kivül éjszaki Amerika középponti részében a nemes ércztelepek merőben jelentéktelenek. Csalódnánk. Soha és sehol sem találtak még oly ércztelérre, mely a nevadai „Comstock-telér“ gazdagságát megközelítette volna. A földnek egyetlen egy pontján sem halmozott össze a természet annyi kincset mint a Carson vidék eme nemes fémekből duzzadó erében, mely egykori

birtokosa, a szerencsétlen Comstock nevét örökre emlékezetessé tette a nemes fémek történetében.

A negyvenes évek vége felé néhány mormon telepedett le a felső Carson folyó lakatlan, vad vidékein, a hol aranyat leltek és mostak. Mikor Brigham Young meghítta őket az új Sóstó városba, aranyukat a községnek kellett átadniok, a hol a Great Salt Lake City gránit-koczkákból épűlt templomát ékesítették.

Ekkor az ottani aranyleletek még nem jutottak köztudomásra. Számtalan aranykereső vonúlt át e vidéken Kaliforniába, a nélkűl hogy a carsoni kincsek felől csak sejtelme is lett volna. 1858-ban azonban néhány érczlömzsöt átvittek megvizsgálás végett Grass-Valleybe, Kaliforniába. Az olvasztópróba aranyon kivűl gazdag ezüsttartalmat derített ki. Kaliforniából legott kalandorok indúltak Washoe-be, köztük Comstock Henry, a ki a nevéről elnevezett telérnek nagy részét 20 dolláron vásárolta meg előbbi birtokosától. A nyughatatlan ember azonban nem maradt ott soká, hanem miután bányarészét 6000 dolláron eladta, tovább költözött. „Ezt a részt, írja Richthofen, 1863-ban már húsz millio dollárral sem lehetett volna megfizetni". A Comstock-bánya eredményei példátlanúl állanak a maguk nemében. *A tellér valósággal ontotta a kincseket.* Tizenhat esztendő alatt, 1860-tól 1875-ig 168 millió frt értékű aranyat, 252 millió frt értékű ezüstöt, összesen 420 millió forintot jövedelmezett. Maga az 1876-ik évi termelés 35 és fél millió forint árú aranyat s közel 42 millió forint árú ezüstöt adott. Ez az egyetlen telér 13-szorosan felűlmulja az osztrák-magyar monarchia összes termelését. A Szikla-Hegységtől nyugatra fekvő aranyban ezüstben bővelkedő államok és vidékek nemes-fém termelésének maga ez az egy tellér a hetedrészét szolgáltatja. A szerencsétlen Comstockot keserűen megcsalta a szerencse. Nem tudva iszonyú kincsek birtokában volt, s kiadta a kezéből, elszalasztva egész élete szerencséjét. Soká barangolt még, új kincsek keresésében fáradozva, Dakotában és Új-Mexicóban, míg végre meglepte a búskomorság és a kétségbeesés. Önkezével vetett véget életének s úgy halt meg „nyomorúltan, piszkosan, megsiratatlanúl, észrevétlenűl s csaknem teljesen ismeretlenűl".

A Comstock-telér egész hossza 6700 méter, vastagsága pedig 20 és 200 méter között ingadozik. A nemes érczek azonban nincsenek benne mindenütt egyenletesen eloszolva, hanem roppant nagy lencse és hosszúkás halidomú testekben fordúlnak elő, melyek „bonanzas" néven ismeretesek.

Hogy miként jutottak e roppant kincsek a ssiklahasadékba, arra bíztosan nem lehet megfelelni; de valószínűnek látszik, hogy hő források is működtek közre, mert a telérhasadék mélyétől még most is forró víz buzog, mely a munkát sokszor akadályoztatja.

Ez az eset is érdekes példája annak, milyen roppant változásokat képes néha létrehozni a „bolond szerencse“ óriási terjedelmű vidékek egész életében és jövőjében. E tellér felfedezése után közel és távol környezetében roppant vidékeket átkuttattak az arany kedveért, s itt-ott, a hol szerencsés leletre bukkantak, rögtön népesedni kezdett az előbb puszta vidék. A hol húsz évvel ezelőtt még csupán csavargó indusok tanyásztak, ott most százezernél többre rúg a fehér népesség. Egyik város a másik után keletkezett, köztük két igen tekintélyes a tellér kibukkanása helyén (2000 méter tengerfölötti magasságban), Golden-Hill és Virginia-City, s az egész nagy területen, mely nem csekélyebb kiterjedésű mint az egész német birodalom, állandó tanyát ütött a civilisatió.

VI.

(Ausztrália aranytermő gyarmatai; az arany felfedeztetése és előfordulása módjai; az óriási arany-rögek; e képződmények keletkezése; az ausztráliai összes termelés. Az Orosz-birodalom, az uralbeli rögek, keleti Sziberia, a százhuszonhárom évi összes termelés. Áfrika aranyos vidékei. Hamed ibn Hamed kobakja. Befejezés.)

Európa és Amerika arany-ezüst bányáinak futólagos áttekintése után, vessünk még egy pillantást az eddig alig említett három világrész: Ausztrália, Ázsia és Afrika aranytermelésére is, jövedelmök nagyságának sorrendjében.

Ausztráliában, e bámulatos gyorsan emelkedő világrészben, s így különösen három gyarmatában (Viktoria, Új-Déli-Wales és Királyné földje) szintén az arany felfedeztetése volt az a tényező, mely a pár évtized előtt még lakatlan pusztákon és vadonokban civilisatiót és rendezett államéletet varázsolt elő. Viktoria gyarmat 4160 négyszög mérföldnyi területét alapítása évében 1835-ben 224 lélek lakta, 1876-ban pedig már 840.300 lakosa volt, tehát 3750-szerte több mint negyven évvel azelőtt!

Új-Déli-Walesben, mintegy húsz mérföldnyire a gyarmat fővárosából Sydneytől, már 1841-ben talált aranyat W. B. Clarke lelkész a Kék-hegyekben; és pedig mind mosó-lerakódásokban, mind anyakőzetben. Nem sokkal később Murchison angol tudós (mit sem tudva a felfedezésről) a hozzá mutatványúl küldött kőzetek alapján abbeli

meggyőződését fejezte ki, hogy az Ausztrália keleti partjait kisérő nagy hegységben gazdag aranytelepeknek kell előfordúlniok.

Az első aranytartalmú mosó-telepet 1851-ben fedezte fel (Új-Déli-Walesben) egy Kaliforniából visszatért aranykereső. Csakhamar egész sereg ember özönlött oda, s megvetette Ophir város alapját. Még ugyan abban az évben fedezték fel a Viktoria gyarmat három legnevezetesebb aranytelepét is, Gympie, Rockhampton és Ravenswood mellett.

Ausztrália aranya részint eredeti fekhelyeken, kvarcz-erekben, főkép siluri agyagpalák között, részint pedig mosó-lerakodásokban fordúl elő. A telérek alakja fölötte különféle és helyről helyre is változó, s az arany ritkán találkozik hosszabb vonalban egyenletesen elosztva. Majd csak finom apró szemekben behintve fordúl elő, majd meg a legnagyobb szélsőségbe csap át, oly szeszélyesen, hogy egy ízben például „számos méter hosszaságra terjedő, majd megkeskenyedő, majd kiszélesedő aranyszalagot ástak ki". Az ausztráliai aranytelérek száma szertelen nagy, semmi esetre sem kevesebb tíz ezernél; a melyek nagyobb része azonban, az igaz, a mai viszonyok között még nem érdemes a bányai művelésre.

Valamint Kaliforniában, ép úgy Ausztráliában is vízrakta területeken gyűjtötték az első aranykincseket. Minthogy a sziklabontó és romboló erők földünk életének legkoraibb időszakában is működtek, a nemes fém tartalmú fekhelyeket már akkor rombolni kezdték s romhalomba temeték. A kőszénkorszak konglomerátjaiban már gazdag aranytömegek fordúlnak elő. De mindezeknél sokkal nagyobb jelentőségűek a harmadkori és a geologiai jelenkorban képződött lerakodások. A régibb és az ifjabb pliocaen-korszakbeli lerakódások részint halmok alakjában (egyenként vagy fensikokká sorakozva), részint régi folyamágyak kitöltéseként, mint úgynevezett „deep leads" fordúlnak elő. Az aranyászók feladata ily esetekben abból áll, hogy az ős folyamágyat, mélyen a sziklatalaj alatt, hatalmas görgeteg-rétegek átásása után felkeressék és kövessék; mert az arany legnagyobb bővében az egykori ős vízmederben fordúl elő, a mely pedig néha egészen ellenkező irányban fut, mint a vízrakta tömegek fölött mai napság haladó folyók.

Viktoriában is, ép úgy mint Kaliforniában, előfordúlnak afféle takaró bazalt-rétegek, melyek az aranytartalmú lerakódásokat befödték és megmentették a szétromboltatástól. Ily esetekben áttörik a függélyes oszlopokra váladozó bazalt-takarót s úgy jutnak az

aranytartalmú lerakodásokhoz. A mosó-lerakodásokban az aranyon s több más fémen és ásványon kivűl rutil, zirkon, saphir, rubin, topáz és gyémánt is fordúl elő.

E vízhordta rétegek aranytartalma igen különböző, de középértékben fel lehet tenni, hogy két gramm színaranyra egy tonna (10 métermázsa) elmosott anyag esik. Néha azonban az aranytartalom rendkivűl felszökik, 15 sőt 30 grammnyira, sőt helyenként még többre is.

Az ausztráliai és különösen a viktoriai mosó-lerakódások, minden más efféle lerakódások közűl a bennök talált, ott helyben „*Nugget*"- és „*Pepite*"-nek nevezett *aranyrögek* nagysága által tűnnek ki. A legnagyobb efféle színarany-rög, mely valaha a sóvárogva kutató aranymosók kezébe került a „*Welcome-Nugget*" volt. Ezt 1858-ban találták, 60 méternyi mélységben éjszaki Viktoriában; a súlya 68 és egy negyed kilogrammra rúgott. (Az értéke tehát, minthogy egy kilogramm színarany kerekszámban 1380 frtot ér, 94,000 forintnál is több volt). Ezt követte a „*Precious-Nugget*" 1871-ben, mely 4 méter mélységből került és 51-edfél kilo-t nyomot; 870-ben a „*Viscount Canterbury*", 5 méter mélységéből, s közel 35-ödfél kilogrm súlylyal. — Királyné földe (Queensland) szintén szolgáltatott több rendkivűl nagy *aranyröget*, többek között egy 49 és háromnegyed kilogramm súlyút is.

Az ilyen óriás-rögek felfedezésének az illető terűlet átlagos évi termelésére nem volt valami észrevehető befolyása, de hatalmas buzdításként hatott az aranykeresőkre. Eredeti fekhelyeken ilyen óriási aranytömegeket soha és sehol sem találtak. E nevezetes tény kimagyarázására fel lehetne talán tennünk, hogy a szétrombolt telérek felső részeiben több arany volt és nagyobb darabokban fordúlt elő, mint szétrombolástól megmenekűlt alsó részekben. És talán nem alaptalan az a nézet sem, a mely szerint e nagy rögek nem is eredeti képződmények, hanem csak később a telértömegek szétbomlása után keletkeztek.

Az ausztráliai arany különben nem mindig szabálytalan szemekben, mondjuk morzsákban és rögecskékben fordúl elő; hanem ellenkezőleg néha rendkivűl csinos kristályosodásokat is alkot, részint szabályos, részint eltorzúlt alakokban. A szabályosan kristályosodott ausztráliai aranyban, ép úgy mint a vörösparakiban, sok az ezüsttartalom, néha 15 sőt 40 százalék. Az ezüst pedig az arany kristályosodását tetemesen elősegíti s erre hajló képességét fokozza.

Mai napság a föld összes aranytermelő országai között *Ausztrália áll első helyen.* Évi termelése 110—120 millió forintra becsülhető. Összes termeléséről számot adnak a következő adatok:

Viktoria	termelt	1877	végeig	2000	millió	frt értékű aranyat,
Királyné földe	„	„	„	$1058^{3}/_{4}$	„	„ „ „
Új-Déli-Wales	„	„	„	$326^{1}/_{2}$	„	„ „ „

Ez értékek összege (3385 és $^{1}/_{4}$ millió forint) 2.457,532 kilogramm súlyú és 126 köbméter térfogatú aranytömegnek felel meg.

Az ausztráliai aranymezőkhöz csatlakozik Új-Seeland is, és pedig 1876-ban 14 millió forint értékű termeléssel. Az éjszaki szigeten főkép eredeti fekhelyek (telérek fiatalabb kitörésbeli kőzetekben, nagyritkán régiebb palákban), a déli szigeten pedig nagyobbára mosó-lerakódások adják az aranyat.

Az amerikai Egyesült-Államokban és Ausztrálián kivül a föld mai aranytermelésére nézve csak az *orosz birodalom* s annak is különösen ázsiai része játszik jelentékeny szerepet. Itt is megbizonyosodott az a tény, hogy a szűzországok aranykincseket rejtenek. Az Ural völgyeit csak a jelen század elején kutatták át s legott meglepőek voltak az eredmények. A negyedik évtizedben nyugoti, utána keleti Szibéria csatlakozik az aranyos vidékekhez, a mely utóbbinak lápos pusztái (a tundrák) és erdős hegyei ma is legjelentékenyebb forrásai az orosz aranytermelésnek.

Az uralbeli arany szintén részint eredeti, részint másodfekvésű telepekben fordúl elő; s ez utóbbiak (csaknem kizárólag az ázsiai részen az éjsz. sz. 61—52 foka között) a jelentékenyebbek. Az uralbeli mosó-lerakódások kődarabokkal kevert tiszta agyag- és homokos agyagrétegekből állanak; vastagságuk fél métertől 4 méterig változik, vízszintes kiterjedésök 40-től 400 méterig, sőt egy helyütt az ezer métert is eléri; szélességök azonban, minthogy rendesen folyóvölgyekben fordúlnak elő, ritkán több 20—40 méternél, csak kivételesen 100 méter. Az aranytartalmú rétegeket azonban tartalom nélkűli agyag, görgeteg és homokrétegek borítják, néha csak 3—4, de gyakran 30—40 méter vastagságban is, s az ily esetekben azután a takaró rétegek elhordását csak jelentékenyebb aranytartalom teheti érdemessé. A mosó-lerakódások tartalma egy tonna (10 métermázsa) elmosott anyagra középszámítás szerint egy és egy harmad gramm arany.

Előfordulására nézve az uralbeli arany rendesen csak igen kis morzsákban és levelkékben található, de helylyel-közzel akadnak

nagyobb *rögek* is, melyet az oroszok „*szamorodok*“ néven neveznek. A legnagyobb aranyröget 1842-ben találták Miaszk mellett, a Czarevo-Alexandrowszk mosóhelyen. A súlya 36 kilogramm volt.

Keleti Sziberiában eddig csak mosó-lerakódásokból ismerik az aranyat. Ázsia többi részeire nézve pedig hozzá tehetjük, hogy a hol még szűzországok és vidékek vannak, az arany sehol sem hiányzik teljesen. Igy még Turkesztan ama részeiben is, a melyeket az oroszok a legutóbbi időkben csatoltak roppant birodalmukhoz, terjedelmes aranyfekhelyekre akadtak, gnájszon és grániton fekvő vízrakta rétegekben. És, a mint a merész Prsewalszki kutatásaiból tudjuk, még Ázsia belseje is folyvást szolgáltat aranyat.

Az orosz aranytermelés a legutóbbi évtized alatt folyvást egyazon fokon tartotta magát s 1876-ban 33,646 kilogrammra rúgott. A művelés alatt levő fekhelyek száma ez időben 1130 volt. A termelés súlypontja most keleti Sziberiában fekszik. Az arany összes mennyisége, melyet Oroszországban 1753 (a termelés kezdete) óta 1876 végéig kibányásztak: 1.099,703 kilogramm = 10,997 métermázsa. Mindez fele sincs ugyan annak, a mit Kalifornia vagy Ausztrália 1848, illetőleg 1859 óta szolgáltatott, de a világpiaczra nézve nagy jelentőségű s előreláthatólag még sokáig megmarad ugyanezen a magaslaton, — mert a sziberiai roppant kiterjedésű alluviumok, melyeket éjszak és kelet felé csak igen lassacskán lehet feltárni és művelés alá venni, még roppant sok érintetlen kincsekben bővelkednek. Valamennyi világrész közt legcsekélyebb jelentőségű Afrika, a mely, mint tudjuk, a pharaók aranykincseit szolgáltatta. De teljes hijával azért még ma sincs az aranynak. Ismeretesebb aranyvidékei a Szenegal és a Djoliba felső folyóvidéke, a felső Nilus egyik tája, továbbá Zofala (a régi Ophir) és végre Transvaal. Ez utóbbi helyen még csak nyolcz év előtt találtak aranyra s most az ország éjszaki vidékén mosó-lerakódásból mossák, s találtak ott egy 6680 gramm súlyú, világos színű és ágas-bogas fogazatú röget is.

Hogy Afrika belsejében vannak-e még felfedezetlen aranyvidékek? — azt ki tudná megmondani. De hogy még kiaknázatlan helyek fordúlhatnak benne elő, azt sejthetjük abból, hogy a bennszülöttek, mint Cameron egy közléséből kitűnik, a sárga nemes fém értékét még nem igen ismerik. „Midőn Hamed ibn Hamednél voltam, úgymond Cameron, valami egy liter foglalatú kobakot mutatott nekem, aranymorzsákkal megtöltve, melyek a durvább söréttől kezdve kisujjhegynyi nagyság közt változtak. Azt mondta, hogy e

szemeket rabszolgái szedték össze Katangában egy vízgödör kimerése alkalmával, s elhozták neki, hogy hátha sörétnek használni lehetne. De minthogy ő nem tudta mire lehetne használni e kis darabkákat, azontúl nem is vetett több ügyet reá". A bennszülöttek más helyütt, ha ismerik is az aranyat, nem sokra becsülik, mert nagyon lágy s nekik a „fehér réznél" többet ér a „vörös réz". Afrika bennszülöttei tehát részben a müvelődésnek még azon a fokán vannak, mely a culturnépeknél megelőz minden történelmi traditiót.

*

E rövid szemle alkalmával, az arany különböző fekhelyeit áttekintve, meggyőződtünk arról, hogy mily rendkivüli mérvben van elterjedve e nemes fém a föld kerekségén. Jellemző egy dolog az is, hogy a tulajdonképeni aranyos vidékeken a legkülönbözőbb képleteket áthatja és impregnálja e nemes fém. Így például Vöröspatak környékén a kirniki fiatalabb eruptiv-kőzetekben, az üledékes lerakódásokban s a legősibb kristályos palákban egyaránt találni aranyat; s eme vidéken nem csak a kénes-vasérczekben (vaskének, pyrit) találni az arany nyomaira, hanem még a kövesült fákban is finom aranyszemecskék vannak elhintve. Eredeti fekhelyein valami mindenütt jelenlevő fúvallat módjára áthat az arany minden kőzetet. S ez a mindenütt jelenlevő természete az ember kezei között is megmarad. A vassal együtt valamennyi fém között a legelterjedettebb; mert mai napság Európában aligha akad olyan szegény gunyhó a hol meg ne villanna az aranynak legalább egy-egy súgara: egy-egy aranyozott kép vagy ereklye, egy imádságos vagy énekeskönyv metszése vagy diszitése, vagy akár csak egy pár aranyos betü alakjában is.

Igaz, hogy az arany sok rossznak a forrása, de forrása igen sok jónak is. S ez a rövid vázlat is megtanított bennünket arra, hogy a mialatt ama nagy küzdelmek folytak az arany birásáért, egyszersmind óriási területeket hódítottak meg a müvelődésnek és rendkivüli mérvben emelték az emberek erkölcsi és anyagi jóllétét egyaránt. Az arany falak körítette Eldorádót ma már senki sem keresi; s ép így a ködbe oszlott a nagy magisterium, a bölcsek kövének keresése is, az az ezer éven át uralkodott balga hit, hogy nemtelen fémeket aranynyá lehet változtatni, a mire annyi időn át, annyi eszes gondolkodó fő egész emberéletet áldozott. Az alchemiától megszületett a chemia, melynek feladata és czélja sokkal magasztosabb az alchemia minden álmainál.

Így oszlatta el az emberiség geniusa, a szellem folytonos emelése, nemesbítése közben, egyik balhitet a másik után; s ha valaha elkövetkezik az az idő, a mely szét fog rombolni még egy balfogalmat, mely az emberek szivét és szellemét most még fogva tartja, azt a balhitet, hogy az arany az embernek pusztán a saját élete gyönyörűségére, élvezetére adatott, ha majd ez a tévhit is ködbe foszlik, akkor fog felvirradni az igazi aranykorszak, az igazi aranyidő.

II.

A MAGYAR HELYESÍRÁS.

ÍRTA BRASSAI SÁMUEL.

(Folyt. és vége.)

Az „összehasonlító nyelvészet" a körébe vont nyelveket három osztályba sorrozza, s ezeknek fejlődésben — mondjuk tökélyben — különböző rangot tulajdonít. A legalsóbba az egytagú nyelvek tartoznak (minő a chinai). Ez az osztály a természetrajz „protistáinak", a monerek, amoebák stb. seregének felel meg.

Ezen fölül — az átmeneteket nem számítva, mindjárt — az „agglutinált", mondjuk magyarosan: összetákolt nyelvek osztálya következik, mely a mongol, török, csuvasz, cseremisz, szamojéd, ugor, vogul, eszt, finn, lapp nyelveket foglalja magába.

Ezekben már mutatkozik a szerviesség: a szavak világos rovatokba sorolhatók; megszületett az ige, a név, névmás, a particulák; az elemi szavak egy része „képzőkké" és ragokká alakúlt át, de a „képzők" és „ragok" nincsenek beléoltva a törzsszóba, hanem csak külsőleg vannak hozzájok „enyvezve", a honnan kapta is jellemző nevét az osztály.

Itt következik fejlésére és tökélyére tetemes közzel és magas emelkedettségben a harmadik osztály: a flectált vagy flexiós nyelveké, mely a sémi és árja nyelvek két nagy csoportjára ágazik. Ezeket jellemezni nincs érdekünkben ezúttal.

No már ezelőtt körülbelül félszázzal, a comparativa philologia gyermekéveiben, még meg lehetett volna győzni egy külföldi tudós nyelvészt a felől, hogy a második osztály iménti, vázlatos ismertetésében utoljára közlött vonás, a magyar nyelvre nem illik, és hogy ezt a flexiós nyelvektől nem hogy kijelölhető, de csak észre is vehető határvonal el nem választja. De kisértsük meg mai napság. — Vagy kinevet vagy szánalommal tekint bolond fejünkre, vagy épen meg is haragszik talán reánk engesztelhetetlenül. És kit okozzunk ezért a ranglétrán való alább szállításért? Megmondom. Egyszer a finnista hadat, s aztán azt a szerencsétlen szófejtés-elvet, a mely „rendszerint" *adglutinaltat* a beolvasztás helyett, és a melynek következtében mostanság nyomatott minden sorunk bizonyítékot nyújt a külföldi philologusnak arról, hogy a magyar csakugyan tákolt nyelv.

Hogy ez az állapot valóban retrograd irányt tanusít, megmutatom még egymás oldalról. Tudjuk, hogy a franczia és angol nyelvben a nagy hézagot (nem bírom másképen nevezni) — az etymologia elve okozza, mint a mely ott, csaknem korlátlanúl hatalmaskodik. „Csaknem", mert a franczia helyesírás egész történelme a latin anyanyelv etymologiai igája lerázására, vagy csak könnyebbítésére törekvő, folytonos kűzdelmet tanusít. Az angliai legújabbkori radical-reform pedig merőben szakítni akar az etymologiával, sőt Franciaországban is emelkedik ottan-ottan szintoly czélzatú szózat. Nem akarok ítéletet hozni e törekvésekről, hanem csupán azt jegyzem meg, hogy a világ e két nemzetének egészen más, és merőben ellenkező fogalma van a helyesírás javításáról és megállapításáról, mint a mi nyelvtudományi bizottságainknak, illetőleg a m. t. akademiának. És én azt hiszem, hogy ama két nagy nemzet tudósainak már csak szótöbbségnél fogva is, inkább lehet igazok, mint az utóbb nevezett tisztelt testületnek.

Mindent, e helyt mondottakat és nem mondottakat, összevéve, merem állítani, részint ismételni, elsőben, hogy a biz. idézett elve, a „rendszerint"-tel meg is szorítva, nyelvünkre nézve kártékony. Hadd említsem csak egy kisebbszerű kárát ezúttal. Az egész müvelt világ irígy szemmel tekint az olasz nyelvre, azért, hogy helyesírása oly bámulatosan egyezik a kiejtésével. Bátran állítom, hogy magyar nyelvünk régiebb helyesírása — mi most persze helytelen — úgy a mint a Pázmániak, Káldyak, Molnár Albertek, Faludy Ferenczek nem átállották használni, az olaszéval, ha nem is épen versenyezhetett, de bizony Európában hozzája lagközelebb állott. És ettől a szép tulajdonságától, — hogy én is megszorítással állítsak, — nagy részben megfosztotta, a szófejtés sajnos beavatkozása, és a franczia és angol, meg a rumun orthographiához közelebb tólta s bajaikban osztoztatja.

Mi lenne már a következése, ha a megszorító „rendszerint" elhagytával valódi elvvé tennők és egész sanyarúságában érvényesítnők a bizottság idézett törvényét? Röviden megmondhatni: az, hogy 1000 éves nyelvünk, tekintve a népiskolázás örvendetes haladását, nemzetiségéből, nem nagyon hosszú idő mulva, ki lenne vetkőztetve.

A „szófejtés elve" kritikájából ennyi elég. Lássuk a „kiejtés elvét". Úgy, de hol keressük? A „M. H. Elvei és Szabályai"-ban, sehol határozottan és világosan kifejezve nem leljük, hanem innen onnan reávonatkozó egyet-más állításokból kell, a hogy lehet összegerebjélnünk. Az 1. §-ból ezt olvassuk: „Írásunk ugyanis, lehetőleg híven adja vissza a hangokat, ezeknek állandóan megfelelő betűkkel". Ennek styláris elemzésére, s hibái kimutatására, egy nyomatott lap nem lenne elég, nem is szükséges a czélomra, szóljunk hát a dologhoz: Van-e ember, a ki ebből az idézett mondatból elvet bírjon kiolvasni?

„Hiszen, — veti ellenem a biz. tag, — nem is akar az a lenni. Az „ugyanis“ mutatja, hogy bizonyítása az elvnek!“

Micsoda elvnek?

„Annak, hogy ‚a magyar helyesírás elve a....‘“

Itt elakad a bíz. tag, mert eszébe jut, hogy a kiejtés általában elv és különösen maga magának elve nem lehet. Ezzel hát iménti kérdésemre „nem“ a felelet és nincs miért figyelmeztetnem közbe szólót arra is, hogy „lehetőleg“-nek elv kifejezésében, sőt bizonyításában sincs helye. Aztán képtelenséget nem lehet bizonyítani; akarni — Kazinczyként — együgyűség!

Gereblyéljünk hát tovább. A 2-dik §-ból ezt huzzuk ki: „Az irodalmi használatnak ez — *az* helyett*) — általános kiejtés szolgál alapúl“.

E már inkább hangzik elv formán. De csakis hang bíz' a, melyhez szabatos értelmet kötni nem lehet. „Irodalmi használat“, azt mondja; minek az irodalmi használata? — A kiejtésnek? — Ezé nem lehet, mert ez a „használat“-nak csak „alapjául szolgál“. — A kiejtés elvének? — Úgyde ha ezzel kiegészítjük, így alakúl a mondat: „A kiejtés elve irodalmi használatának az általános kiejtés szolgál alapúl“. Van-e ezzel értelmezve a „kiejtés elve“? Mit szól ehhez a biz. tag úr?

„Hát csak azt, hogy nincs rosszabb értő mint az, a ki nem akar érteni. Pedig mily világos! A helyesírásban a kiejtést követjük; de csak azt az általános kiejtést, mely az illető szónak általánosan divó hangoztatása. — Érti már?“

Hogy ne? E szerint hát a kiejtés elve az, hogy a helyesírásban a kiejtést hol követjük, hol nem! Egészen egy húron pendül a *szójejtés* elve bizottsági kifejezésével; csakhogy itt a „rendszerint“ helyett „lehetőleg“ áll. De áll ám az is, a mit annak az elemzésekor kihoztam. Azaz, hogy valahányszor magyar ember magyar szót le akar írni, előbb puhatolja ki, van-e az „illető szónak általánosan divó hangoztatása“?

Nemde egyszerűbb, kényelmesebb, sőt bíztosabb vala egyenesen a szótárra és nyelvtanra utalni?

Vagy talán csak a szótár- és nyelvtanírók okulása végett vannak írva a „M. Helyesírás elvei és szabályai“? S ha csak arra, miért fizetjük mi — nagy közönség — a 20 és 10 századokat? (Krajczár = centime = centesimo = század; de mivel a neologia a „század“-ból collectivumot csinált, hát krajczár = saeculum.) Mert mi bíz' azon soha el nem igazodunk. De tán még maga a helyesen irató bizottság sem, mint a mindjárt következő részletes elemzésből kitűnend. Abban tekintetbe veszszük alkalom szerint, a más két tényt (nem elvet) is, u. m. az „egyszerűsítést“ és „áthasonulást“.

Vegyük sorba a §-okat. Mindjárt a 2. §. azt tanúsítja, s a többiek nagyobbára megerősítnek abban a gondolatban, hogy a bi-

*) Szarvasmarha van hosszú és kurta szarvú fajta. Angliában *e* kurta szarvú fajtát szeretik tenyészteni.

zottság maga sem bízott saját elveiben, értelmezéseiben és magyarázataiban, hanem lexicographiai és grammaticai töredékekkel akarta pótolni hiányaikat. De nem pótolja ám, s még kevésbbé elégíti ki a mi szükségeinket; vagy csak úgy, mint egy chrestomathia pótolná egy nyelv irodalma tanulmányát, vagy az étlap csillapítná a vendég éhségét. A szótár és nyelvtan nélkülözhetetlen volta mindig fenmarad a nagy közönségre nézve Mi több: bármely szóra nézve, ha kétségünk támad, a szót vagy szóalakot bizonyosan és egyenesen megleljük ama collectiv munkákban, holott a „M. H. elvei és szabályai" útvesztő §-ai közt sokáig kell bódorognunk s aztán meglehet, hogy utoljára sem kapjuk meg, a mit kerestünk.

„Azok az úgynevezett szótártöredékek csak például és világosításúl vannak beiktatva", jegyzi meg ellenem a b. tag.

Ha úgy, sokkal kevesebb is elég lett volna. De ennél a (módszeri) hibánál tetemesebb az, hogy a példák nem mindig találnak az elmélethez.

„*Botval*" igaz hogy tájejtés is, de tökélyesen megfelel a M. H. E. szabályának, mely szerint „a szó alkotó részeit úgy írjuk le, mint külön-külön ejtve hangoznak". Miért nem itt?

„Nem írjuk „*cserdás*", hanem „*csordás*".

Úgyde hát, egy tökélyesen hasonló esetben, mért (sic! mert ez az általános kiejtés) írunk „*gyertyát*" és nem *gyortyát*? „*Gyün*" vagy igazabban „gyű" szintoly gyakori a magyar földön, mint „jő". („Jön" kiejtésben nem is létezik, csak nyelvtani productum. Az *ő* megrövidítése nincs igazolva). Aztán mondják-e valahol ezt: „*jere*" *gyere* helyett? — Aztán „*ídes*" nem jó „*édes*" helyett; hát „*kiván*" (melyet legalább is oly közönségesen ejtenek „kíván"-nak is), mért jó „kéván" helyett? — „*Kopacz*" (itt hamisan „kapacznak" torzítva) és „*fészke*" (nem „fészi") szintoly általános kiejtésnek örvendenek, mint „*kopasz*" és „*fejsze*". — „*Olyan*" pedig semmiféle kiejtésnek nem örvend, mert a magyar föld háromnegyedén „*ojan*"-nak vagy „*ojjan*"-nak, egynegyedén „*ollan*"-nak ejtik; „*oljan*"-t csak affectáló ember mondhat. Általán fogva az egész szabály a nagy közönségre felesleges, mert az a történelmileg megállapodott közszokáshoz tartja magát önkéntesen; tehát csak némely különösen eltérő tájak illiteratus lakóinak szolgálhat figyelméztetésül. De ilyek számára külön szabályt alkotni veszett munka.

Szintoly haszontalan a 2. §. szakaszt végző szabály is, u. m. „Irányadó a kiejtés [elve]*) mind a magában álló tőszó**),

*) Hát mikor nem „irányadó" az elv? És melyik elv nem irányadó a világon? Uncusok közzé tettem az „elv"-et, itt ineptissimum és csak folytatása a kezdetbeli eszmezavarnak, mintha „*kiejtés*" és „*kiejtés elve*" mindegy volna.

**) Egykor Pesten egy oda származott német tudós azt ejté ki egy társaságban, hogy „a magyarok ha egymást megakarják érteni, németűl kell hogy beszéljenek". En akkor nagyon nehezteltem reá s czáfolgattam is; de az óta sokat tapasztaltam s most nem venném zokon azt az állítást. Lám magam is most hasonló esetben vagyok s nekem is úgy kell magamon segítni. „Tőszó" — *Stammwort*; úgy de a szabály szerkesztője *Wortstamm*-ot akar értetni, tehát „szó-

mind a további alakulások leírásánál (nál! sic!) — bármennyire is változzanak a szó részeinek egymással érintkező hangjai, valahányszor nyelvtani állandó hangváltozás forog fenn".

Nem csak hiú, hanem a rossz stylizálás miatt érthetetlen is. A példákkal összevetve csak annyit vehettem ki belőle, hogy mit akart mondani vele szerkesztője.

A 3. §-ban egy rakás példa van, a szófejtés elvének, melynek szövegét, a fennebbiekben idéztem, alkalmazására. Érzékítés vagy szemléltetés végett egy tizedrésze is elég lett volna, annak a meghatározására pedig, hogy micsoda esetek tartoznak a „rendszerinti" rovat vagy czím alá, azaz hogy mikor nem szabjuk a helyesírást bizonyos hangváltozásokhoz, valamennyiök sem derít világot. Sőt inkább mondhatni, hogy homályt borítnak: mivel sokan közülök oly phoneticai törvényre vonatkoznak, a mely a tudományban eddigelé ismeretlen. Arra t. i., mintha „a beszélőszervek működése azt eszközölné", hogy „kemény" mássalhangzónak „kemény", „lágynak" „lágy" legyen a tőszomszédja.*) Pedig csak ennélfogva állítja a M. H. E., hogy „etyszer, biszton, rákcsál, egyépkór, patagzik, lápszár, maktár, Pezsd, ben stb. a kiejtésnek megfelelő irott szók.

Oh, dehogy felelnek meg. Nincs abból semmi! Legkevésbbé „érvényesítése a phoneticának". Ezek az úgynevezett példák oly álmodott írásalakok, a mily valótlan ez az elv, vagy nem tudom mi, a melyre vonatkoznak. Olyanoknak nézhetni, mint azokat az „exercices à corriger", melyek a Noël és Chapsal franczia nyelvtanának egyik füzetét töltik meg. De hogy mit keresnek ezek, egy akademiai tudós dolgozatban, azt a bizottság talán tudja, én nem!

A 4-ik §-ra első megjegyzésem az, hogy bár vizsgálata alá vetette volna a bizottság a végző *m* és *n* phoneticai természetét. Bizonyára észrevette volna, hogy valamint betűkkel írott minden nyelvben, úgy a miénkben is, az *m* és *n* azon egy nasalis hangot jelölik és e hang leírásában csak az egy szabályt vehetni fel, hogy ha ajakbetű (az igazi *m*-et is ide számítva) következik nyomba utána, *m*-et, más esetben *n*-et használunk. Tehát: *azomban, külömben, semmi* és *senki*. „*Semleges*", „*pamlag*" íróasztalnál csinált szók, melyek se írásra, se kiejtésre zsinórmértékűl, se irányúl nem

tő"-t kell vala írnia. „Fejszenyél"-t nem fordíthatni „nyélfejszé"-re. „*Ingujj*" és *újjing*, *emberfő* és *főember* külömböznek egy kicsint. (Csak Budenznek mindegy a „gyökszó" és „szógyök". Lásd Podhorszki nyelvhas. 15. lap). De bizony *tő* és *törzs* is külömböznek, mit annyiszor kimutattam, hogy restellem itt is hajtani.

*) E műszók (kemény, lágy) felvételében az előbbi jegyzetekben emlegetett tudós ötlete érvényesűlt megint. Ezeknek: kemény = hart, és lágy = weich, csak a német ábc-ben van értelme; mert a „hart" *t, p, k,* és a „weich" *d, b, g,* betűket német száj specifice máskép olvassa, azaz ejti ki, mint a magyar. Nyelvészeink azonban a nemzetellenes honosításban még odébb mentek, s a rosszat, rosszabbá tették, midőn a „scharf" *s*-et és *sz*-et is „kemény"-nek s a „gelind" *zs*-t és *z*-t „lágy"-nak nevezik. — Az eszmét nem, de a nevezeteket igen is, a sanszkrt grammatikusoktól kölcsönzöm a következő osztályozásban:

A betűk (Dunnogók: b, d, dz, g, gy, z, zs.
(Szótlanok: p, t, cz, k, ty, f, sz, s.

szolgálhatnak. Ilyeknek csak a helyesírás történelmére alapított szabályzat szolgáltathatja ki az igazságot.

Továbbá úgy vélekedem, hogy az áthasonulások nincsenek se physiologiai, se történelmi tekintetből eléggé megvitatva; annál fogva elsorolásuk nem is teljes. Nevezetesen *z-s*-nek és *sz-s*-nek *ss*-é olvadása, mi persze, hogy az „*igaz-ság*“ és „*egész-ség*“ szerkezetekre helytelen írás bélyegét süti, ki van felejtve, vagy a mi még roszszabb szánt szándékkal mellőzve. Aztán lehetne a §-nak oly pontja is, mely szerint a pellengérre tett „ecczer“, „kécczer“, „másszór“, „kölcség“, „tecczik“ nem szégyenkednének oly nagyon, mint a hogy a bizottság akarja.

„Tréfa-e ez, vagy való?“ kérdi a biz. tag.

Tökéletes való.

„Köszönje; mert tréfának csakugyan igen vastag lenne“.

S nem tűrné el, úgy-e? A hogy tetszik. Én azonban tovább megyek. — Az „egyszerűsítés elve“, melyet az 5. §. tárgyal, furcsa egy elv. Azt az egyént juttatja eszembe, a ki a kezében vitt ruddal megdöfte Diogenest s azután kiálta rá, hogy „vigyázz!“ — A mi helyesen iratő bizottságaink a „szófejtés elve“ nyomán betűhalmozásokat csinálnak, eltorlaszolják a kiejtést s aztán megengedik nekünk, hogy széthányjuk a torlaszokat. Másfelől, a hol a kiejtés önként torlaszol, ott csonkítják, bénítják a nemzeti nyelvet.

Lássunk példákat, melyek egyébiránt is fontos észrevételekre adnak alkalmat. „*Nagyonn, hogyann, ezenn*, hibás hangkettőztetések“ — írják. Hibásak, hogy ne? De mire pazarolni időt hibáztatásukra, midőn épen senki se írja, és ritka ember, s ezt is elvétve, hamis nyomosítással mondja. „Nagyonn is beteg“. „Hogyann űlhet itt?“ Olyféle „Accentverschiebung“ az, a milyet ezekben hallunk: „Szép *vi*rág“, „Ritka *sze*rencse“, „Meg*bá*nod!“ „Utazni *ké*szül“, „Szépen *tán*czol!“

Nem pártolhatom ellenben, mert nyelvcsonkítással jár, azt az okadatlan rendelményt, hogy *szól, eső, egy, kis, köz*, minden esetre egyes betűkkel irassanak. *Szólt*-t és *esső*-t már csak a költők kedveért is meghagynám variánsoknak. Az *egy* mint articulus oly nagyon különbözik a számot jelölő *eggy*-től, hogy azt írásban is kijelölendőnek tartom, annál inkább, mivel az accentus kifejezésének nincs helye a magyar írásban! *Közé* és *közül* ellen is tiltakoznunk kell, mert *közzé* (= közvé) és *közzül* (köztül) védelmére kiejtés és szófejtés mindketten kardot rántanak. *Közől* n. T. tücske volt, és azon az egészen téves nézeten feneklett, mintha *-ől* irányjelölő rag volna. A hibás nézet megint hebehurgya generalisalásból (inductionak vétek volna nevezni) származott és csak úgy látszó két tény káprázatja vele a szemet, u. m. *a felől* és *megől*, melyek a *honnan* kérdésre felelnek. De ezek is csak úgy, ha az ige, melynek vonzatát jelölik, maga is a *honnan*-nal párosúlhat. „*Hideg szél fú észak felől*“, arra felel: *honnan fú?* és a *fú* adja *a felől*-nek a „helyről jövő“ értelmet. Ellenben: „*a fal felől* állok“ nem felelhet arra, hogy

„*honnan állsz?*“ hanem arra, hogy „*hól állsz?*“; tehát a *felől* itt „helyben maradó“ értelmű. A *megől*-nek nincs ilyes két értelme, mert ott van vele szembe a *megett*, a milyen szó nem áll *a felől*-lel szembe, mert *felett*-nek nem az a viszonya a *felől*-hez, a mi a *megett*-nek a *megől*-hez; holott *felé* és *mögé* egyneműek, s az ámítja az orruknál tovább nem látókat. Végre az *ól, úl* és az *ől* és *űl* közt csupáncsak dialecticus különbség van: *lovakról* és *lovakrúl, háztól* és *háztúl* tökéletesen mindegy és *alól* és *alúl* közt is merőben csak ráfogott külömbség van, melyet a közbeszéd nem ismer, hanem igen is állít, mint a fölebb mondottakból világos, alap- és jogtalanúl, a biz. dolgozat (7. §. 11. laz). *Feljül*-nek egy vidéken *alól*, máson *alúl* felel meg. Mind a kettőnek a „helyről jövő“ értelmét csak is az illető ige kölcsönzi. Miután hát „*közől*“-t, egyetlenegy vidéken sem mondanak és nyelvtanilag sem igazolhatni, jó lesz szép énekszóval eltemetni.

Más éktelen csonkítás az „*épen*“, midőn „*éppen*“ helyébe teszik. A nemzet helyes és finom érzéke a merőben más-más értelmű két szót, a *p* kettőztetésével külömböztette meg, lelkiismeretlen nyelvészek pedig összezavarták és félreérthető homonymot csináltak, valamint a „*képen*“-nel is „*képpen*“ helyett. Hisz elég bajunk van a meglevő homonymokkal, számukat szaporítani philologiai nem menthető bűn.

„De hiszen csak nyomosítás okozza a kettős ejtést“, veti ellenem a meg nem térített biz. t.

Hát nem hallá, hogy nem csak az? De legyen. Miért vetette félre ezt az észrevételt nyomba utánna a bizottság és hagyta meg a kettőztetést ezekben: *bennem, bennűl, fenn áll* stb.? Holott itt se tudná más okát adni a kettős ejtésnek; és bizony *bennem* és *benem, fennáll* és *fenáll* közt az értelemkülömbségnek még árnyéka sincs, és az utóbbiak nem is homonymok semmivel.

A következetlenséget még az is tetézi*), hogy másutt meg kidobják a második *n*-et: „*benreked, benső, fentart, fenség*“ stb. Vagy így, vagy úgy!

„De ha máskép nem lehetett?“

Megsugom én a biz. t. úrnak, hogy lehetett volna. Lássa! — Ezekben: *benn, künn, fenn, lenn* a második n nem pictus masculus, nem puszta kettőztetés, hanem mint a nyelvészek szokták mondani szervies alkatrész, t. i. az ép formáknak: *bent, künt, fent, lent* meglágyított *t*-je. A közbeszéd („az általános kiejtés“) hol egyikét, hol másikát használja, a mint a nyelv aesthetikája sugallja, melynek jó lenne, ha a fülét tartaná a helyesírásra oktató bizottság is. — Mehetünk: „A kiejtés szerint írjuk *beljebb, kijebb, följebb, lejebb*, ezek helyett *belebb, kiebb, fölebb, leebb*“.

Ugyan mi keresete van ennek a kikezdésnek az „egyszerűsítés rovatában“? De hagyján! Ha itt van, lássuk jól van-e?

*) Nem „tetőzi“. Ez olyan mint „Somlyói“, „Fraknói“, — Somlyai, Fraknai helyett.

Elsőben is tagadom, hogy: *beljebb*, *feljebb*, a kiejtés szerint volnának írva. Nyelvünket szobában, pedantice tanúlt külföldi ejtheti így, de magyar száj soha sem ejti, hanem így „*bejebb*“, „*fejebb*“. — *Kiebbet* az igaz *kijebb*-nek és *leeb*-et *lejebb*-nek ejtjük, de úgy ejtené a *j* nélkűl őket, első látásra minden magyar, mert ösztönszerűleg kitöltené a hiatust. S ha az írásban mindig utánozni akarnók ezt a kitöltést, furcsa egy látvány kerekednék ki belőle. Akkor aztán lenne: *kijé*, *kijabál*, *jíju*, *lejemelni*, *lejállott*, *lejiszsza* magát, *Lejó* pápa. Miért részesedjenek csak *kijebb* és *lejebb* ebben a dicsőségben? Quod uni justum, alteri aequum. — A *vajon* is ingyen van megajándékozva a második *j*-vel. Ez a szó olyas megtoldása, a vaj(ó)nak, mint *majdan*, *mostan*, *majd-*, *most*-nak. Értelme a kételkedés és csodálkozás közt: mint ennek: ó óang: I wonder. *Vajmi sáppadt* = *ó be sáppadt.*

Az *ily*, *oly* történelmileg vannak tárgyalva, mint kell vala az egészet. — Csakhogy a vége nem a történelem, hanem a tekintély szava. Más kifogásom nincs.

„6. §. A *h* mint véghang“ igazában nem egyéb, hanem a nevező mellett ügyetlenűl ott hagyott középhang. Ügyetlenűl és jogtalanúl; mert ezekben: *juhot*, *méhet*, *mohos*, a *h* nem szervies betű. Nem is tartozik a törzsökhöz, hanem csak a *hiatus* kitöltésére szolgál, mint másutt a *j*. Mikor már a törzsökből nevezőt csinálunk, a rag s vele a hiatus is elesik s a közbejáró *h*-nak nem lévén létjoga, elenyészik. Az igazi nevezők tehát *jú*, *mé*, *mó*. A szokott *h* tehát legfölebb csak azt teheti, hogy az előtte való hangzót hosszan ejtsük, mint a német *geh*, *geht*, *steh*, *steht*, *mäh*, *mäht*, *ruh*, *ruht* szavakban.

„Talán csak nem akarja germanizáló törekvéssel gyanúsítni bizottságunkat?“

Nem én, b. t. úr! Hanem a hasonlóság tagadhatatlan. Nincs ellenben párja előttem ismeretes nyelvben annak a merényletnek, melyet a mi nyelvészeink követtek el, szófejtés ürügye alatt a *v* betűvel. Ezt mint végbetűt a legbarbárusabb nyelv sem ismeri.

„Meglehet, de igen ám a legmüveltebbek egyike, a franczia!“ gúnyolódik a b. t.

Nem bíz az, az sem. Hogy írva vagy nyomtatva *v* végű szó a francziában nincs tudni való. De kiejtve sincs; mert erősen korlátolt ismeretű gyermekded ember hiheti vagy épen állíthatja, hogy a francziában, úgynevezett „néma *e*“ valóban néma. Jelesen a *ve* nem a *v* hang (tessék a „Lautirmethode“ szerint mondani ki) etymologicum symboluma, hanem valódi szótag: *vö*, melyeket az előszóban, hallhatólag kiejtenek, a rhythmusban számítnak és a dalban kiénekelnek: *cave* (kávö), *juive* (zsuivö), *mauve* (móvö), *rave* (rávö), *vive* (vívö), stb. Természetesen, mert a franczia nyelv anyjában, a latinban a *v*, úgy a hogy mi olvassuk, soha sem eredeti betű, hanem az „*u*“-t teszi azzá a kiejtésben a reákövetkező hangzó s a költő nem egyszer ignorálja az átalakulást: *siluae* rendesen silve, de olykor, silue. De bizony nálunk sem természetes alakok

a *lév*, *név*, *nedv*, *nyelv*, *örv*, s több ily kietlenségek, hanem mesterséges kontár csinálmányok, melyek ügyetlen etymologia műhelyéből kerültek ki. Mert csakugyan járatlannak s éretlennek kell lenni annak a szófejtőnek, a ki nem látja, hogy a *v* a *leves*-ben és *nevesben* más szerepet visel, mint a *nedves*-ben és *nyelves*-ben és nem érti, hogy amazokban csak hiatust tölt ki, mint az ilyekben *füves*, *lovas*; holott a két utóbbiban szervies elem a *v* és a törzsökök *nedv* és *nyelv* lennének, ha lehetnének a vég *v* miatt, szintúgy mint ebben: *falva*, *falv* nem lehet, s mint *füv* és *lov* nem lehetnek. Az utóbbiakon úgy segítünk, hogy a szükségtelenné vált kapcsot a *v*-t eldobjuk, s *fű* és *ló* törzsökökből alkotjuk a *fű* és *ló* nevezőket. *Falv*-ból ellenben a szervies *v*-t nem dobhatni el, hanem hangzó szülőjét kell keresnünk s megis leljük az *u*-ban, mivel csak ezt változtatta *v*-vé az alhangú *a*. Nevezője tehát: *falu*. Visszatérve már kutatásunk tulajdonképi tárgyaira, felhozott analogiáink megtanítanak, hogy levesnek és nevesnek a törzsökei *le* és *ne*, nevezői *lé* és *né*. A mi....

„Megálljon csak egy kissé. A *lé*-re nézve megadom magam, mert azt, az igaz, országszerte úgy mondják. „Káposztalé", „hosszú lére készíti", „kotty belé, szilvalé" stb. széltében hallani. De senki sem mondja ám azt, hogy *né*, *név* helyett".

Sőt minden ember, elkezdve a biz. tag uran.

„Rajtam ?"

No hát legyen figyelmes és vegye eszébe, hogy elhal a kiejtésben a *v* hang! Idegen ember, a ki leírva nem látta s többi alakjaiban nem hallotta volna, meg sem hallaná. De többet mondok történelmi okmányom is van reá az ilyekben: *Szarvadyné*, *Telekyné*, *Jánosné*, *Mihályné*. — Lám, lehetett oly idő, mikor a magyaroknál a leányoknak nem adtak nevet, a minthogy most is van oly nép, melynél hasonló szokás uralkodik, s tudjuk, hogy Rómában 1000 éves fennállása után sem volt neve a leányoknak. Hanem őseink máskép fogták fel a dolgot, mint a leányokat a család nevével jelölő latinok; náluk csak férjhez menetekor kapott nevet a leány, és természetesen a férjét: *János-név* = Jánosról, *Teleky-név* = Telekyről nevezett asszonyszemély vagy fejérnép. Ebből láthatni, hogy a ki abból a *né*-ből „nőt" s általában genus foeminimot akart kihalászni, vagy üres hálót, vagy benne haszontalan tőkét húzott ki a vízből. Az én nézetem ellenben kimagyarázza a „némbert" (névembert) is, mint olyat, a kit a *né* (*név*) tett emberré.

(A biz. tag vakarja a fejét, de fél szólani, ne hogy még több bolondot halljon.)

No ha semmit sem mond reá, igazitsunk a többivel röviden.

*) Nem ismételhetem eleget (nem „eléggé"), hogy magyar embernek csak *szeme*, *füle*, *keze*, *lába*, *csípője*, *sarka*, *csizmája*, *czipője*, *kesztyűje* stb. van. *Szemeim* stb. a legkirívóbb barbarismusok. De az is igaz, hogy több embernek lehet a „szemei"-ről beszélni a maga helyén és módjával. A szövegben „szemeink" a „látjuk"-ra vonatkozik.

Midőn látjuk testi szemeinkkel*), hogy *falv*ának *falu*, *szarvas*nak *szarv*, *odvas*nak *odu*, *tetves*nek *tetű*, *keserves*nek *keserű*, *fenyves*nek *fenyű* (nem *fenyő*), *ölyves*nek *ölyü* felelnek meg mint nevezők, lelki vaksággal lennénk megverve, ha nem látnók át, hogy „*nedü*“, „*nyelvü*“ és „*örü*“ az igazi, helyes nevezők. A további alkalmazást a gondolkodni tudókra bízom. Denique *v* finale delendum esse censeo.

A mint a 7. §-hoz érkezve a felírást: „*Jó hangzás*“ olvasom, bánni kezdem, hogy fölebb az elvek tárgyalásakor az „aesthetikai elv“ kihagyásával vádolám a helyesen irató bizottságot. Épen igazságtalan nem volt a vád, mert a „jó“ (helyesebben „*szép*“) *hangzás* elve mint elv az egész dolgozatban nem hogy tárgyalva volna, de csak értelmezve sincs. Elolvasva azonban a szóba vett §-t egészen megkönnyebbülve érzem magam, s látom, hogy az aestheticai elv sürgetése bizony nem vala felesleges. Némi darabkája a következő bevezetéssel: „Némely magánhangzónak változó, de egyaránt jogosult kiejtését, és ennek kapcsában a jóhangzást illetőleg, a következőkre figyeljünk“ — be van ugyan csúsztatva; de bíz ez a borzasztó rossz styllel írt kikezdés az illető elvnek sem tárgyalását, sem értelmezését nem pótolja. Annál inkább nem, mivel az egész §-ban a *jó* vagy *szép* hangzás elvére csak egyetlenegy kis vonatkozás van, t. i. ebben: „Írják nem csak ezeket: *boruk*, *eszközük*, *örömük*, *ostoruk* vagy *ostorjuk* — a melyek jóhangzásuak is, szabatosak is;..... — hanem írják ezeket is: *házuk*, *uruk*, *hatalmuk*, *kalapjuk*; holott *házok*, *urok*, *hatalmok*, *kalapjok*, jobban hangzanak.“ — Miért jobban? — Azt nem mondják, mert ezen innen és túl, az egész szakasznak csupán az *ó*-s, *ú*-s és *ő*-s, *ű*-s ragok megkülönböztetésével van teli a keze.

De ha aesthetica nem sok, van ám közvetlenség és ellenmondás elég a 7. §-ban. *Boruk* szép, azt mondja, mert *borok* homonym (*vina* és *vina sua*); de hát *boruk* (*vina sua* és *caliginеs*) nem homonym? — *Ostorjuk* szép, *kalapjuk* rút: miért? hisz' egyik is, másik is homonym; (*ostor-lyuk* és kalap-lyuk)!

Aztán a bevezetésben az áll, hogy az *o* és *u* egyiránt jogosult kiejtésűek. E már magában nem igaz, mert pl. *ról* és *rúl* közzül valamelyiknek az „általános kiejtés“, a másiknak a tájszólás rovatába kell esni, ezek pedig nem egyenjoguak, legalább a dolgozat saját szavai („az elütő tájejtések számba nem vehetők“) szerint, nem. De ezen kivül is ellentmond maga magának a szakasz, mikor a *fiastúl*-t helyesnek, a *fiastól*-t nem helyesnek nyilvánítja, és mikor az *alól*-t az *alúl*-tól, az *elűl*-t az *elől*-tól megkülömbözteti.

Egy írnoknak, kinek nyelvészeti s irodalmi ismeretei nem terjedtek messzire, könyvgyűjteményt kellett lajstromozni. Egy zsidó biblia akadván a kezébe, sok forgatás, nézegetés után így írta le: „Nro XX. Egy hátúl kezdődő könyv“. — A „M. H. Elvei és Szabályai“ című dolgozatot is lehetne oly formán jellemezni, t. i. „Egy középen kezdődő könyv“. Mert, né a 8-dik §-ig kellett haladnunk, hogy elérkezzünk a „*Magyar betűk*“-hez.

Hanem ha szabad volt a bizottságnak középen kezdeni, szabadjon a szemlésznek is középen — nem megszűnni, hanem — megpihenni s a k. olvasót is pihenni hagyni.

III.

SWINBURNE ALGERNON KÁROLY.

ANGOLBÓL SCOSSA DEZSŐ.

I.

A jelenkori, többé-kevésbbé elismerést követelő angol költők közűl fényre és hírnévre különösen három válik ki: Tennyson Alfréd, Browning Róbert és Swinburne Algernon. — Tennysonban a „respectable“ társaság legjelesebb költőjére talált, kinek alaktisztasága és finomsága mögött némi jámbor és mindennapi életnézet rejlik, s ép azért határtalan dicsőséget aratott, milyet költő alig ért meg életében. Browning eclecticus ízlést szellemi izomerővel párosit, melyet az angol költői irodalomban Shakespeare óta alig múltak felül; azonban a világos kifejezés és a vers zenei alakításának hiánya alkotásainak hatását részben elrontotta. E két nagy költő egy ideig uralkodott és a természetes vég felé közeledik; mind a ketten életök hetedik évtizedében vannak. A harmadik az angol irodalom egén feltűnő csillag, reszkető fényű, izzó bolygó, mely vihart és változó időt jelent és elődeihez keveset hasonlít. Swinburne Algernon kevés kedvet mutatott arra, hogy a „respectable“ társaság koszorúzott költőjének tekintsék, és alig többet távoleső bölcseleti elméletek dallamtalan tolmácsolására, vagy emberi kedélyállapotok aprólékos boncolására. A világ egyensúlyát emelkedő és sülyedő mozgással állítja helyre. Azért rendén van, hogy Tennyson házias múzsája és Browning mesterkélt rejtélyei mellett, Swinburne önkényét és viharos dallamait is eltűrjük.

Swinburne 1837. aprilis 5-én született Henley on Thamesben. Byron óta az egyetlen aristocraticus származású kiváló angol költő. A Swinburne-nemzetség régi, dán eredetű család, mely III. Edvárd uralkodása alatt az angol és skót viszályokban nagy szerepet játszott. A család jelenlegi feje, sir John Swinburne bírja Capheatont, Northumberland legvadabb és legfestőibb vidékén, a Cheviot Hill oldalán fekvő ősi birtokot, mely félig vad, kevés lakosságú és óriási erdőkkel borított föld. A költő gyermekévei e vidéken és Northumberland sziklás tengerpartján töltek el. Számos testvére közűl a legidősebb, legerősebb lévén, játékaikban és mulatságaikban nem igen szeretett résztvenni. Úgy látszik valóságos enfant terrible volt: heves, önfejű és nyugtalan. Swinburne külső megjelenése igen érdekes. Vastag és erős nyakán nyugvó nagy fejét dús, aranyszőke

fürtök ékítik, melyek az arczát különben elcsufító magas homlokra hullván, így félig elfödik. És ez az óriás fej és nyak, a gondolható legtörékenyebb, kicsiny madártesten űl, melynek finom keze, nőies karja, keskeny válla, széles csípeje és gyönge, apró lába van. — Swinburne mindig egyenesen jár, mintha nem merne meghajolni, hogy nagy feje az egyensúlyt meg ne zavarja. Magassága öt lábnyi és teste oly könnyű, hogy bárki erőltetés nélkül karjára veheti. Capheatonban eltöltött gyermekkori napjaiban különösen a testgyakorlatot kedvelte. Vagy egész nap egy hozzá illő hosszú szőrű ponyn vadúl száguldozott, vagy a folyóba vetette magát, vagy a tengerben úszott. Körülbelül 1853-ban vették először észre, hogy a kis vöröshajú Algernon rendkivüli gyermek. Scott B. Vilmos, a költő és festő, ekkor ép sir Trevelyan Valternek, sir Swinburne John tőszomszédjának, kastélyát látta el frescókkal. Egyik pihenő órában látta a rendkivül szép gyermeket esetlen ponyján lovagolni. Ő Swinburne Algernon fejénél kitünőbb mintát keresve sem talált volna. A gyermeket könnyű szerrel becsalta, ki nemsokára mindennapos vendég lett Trevelyan házában. Mialatt Scott festett, a nyugodtan maradni nem tudó gyermek ismeretlen verstöredékeket szavalgatott és ha megkérdezték, ki írta a verseket, elhallgatott és nevetett. Nemsokára leszokott félénkségéről és napról napra szavalta költői kisérleteit. Midőn elérte tizenhatodik évét az etoni iskolába került. Scott ezalatt folytatta frescóit, melyek még ma is legfényesebb emlékei lángelméjének. Az iskolai szünetek alatt megint beállított hozzá Swinburne Algernon, lyricusabban, sziporkázóbban, nyugtalanabbúl mint valaha. Már köztársasági eszmékért lelkesült; a capheatoni aristocraticus család e nézeteket retteneteseknek és halálra érdemeseknek találta; a féktelen fiatal költő tehát inkább vonzódott a felvilágosúltabb és értelmesebb Trevelyan családhoz. Lady Trevelyanban, egy vakító és szeretetreméltó nőben, ki fájdalom korán elhunyt, Swinburne rendkivül hasznos és rokonszenves barátnőre talált és neki olvasta fel legtöbb versét.

Ez időben minden önzetlen és nemes ember nagy és komoly aggodalommal követte az olasz szabadságharczot. A nap felkelte előtt csillagok ragyogtak, melyek vérbe fulva, letűntek. Northumberland vad erdői közé elhatott Mazzini sikertelen felkelési kisérleteinek, Barbes, Agesilao és Orsini tervezett, de meghiúsult zsarnokgyilkolásának híre, és a gyermekszive égett a vágytól meghalni a szabadságért, miként ők. A vértanúság vágya mindig nagyon ki volt fejlődve Swinburneban; a mennyire érzékeny a fájdalom iránt; annyira nem érez semmit, ha eszméért szenved. Jelentéktelen testében fékezhetlen bátorság honol és soha sincs igazán megelégedve, ha nem talál ellentállásra. Pályafutásában kihívólag viselte magát a világgal szemben: mint született aristocrata a köztársaságot és istentagadást hírdette: a „respectable“ és képmutató nemzedéknek, csupa ellentmondási viszketegből, Anaktoriáról és Phaedráról énekelt. — Gyermekéveiben, mikor Olaszország szolgaságának gondolata szen-

vedélyes szerelmi kínnal remegtette meg a fürdő hideg hullámaiból felszökelt és még a víz szőke hajáról szép tagjaira csorgott, égre emelte karját azzal a lelkesült vágygyal, hogy mint Orsini Felice ő is az olasz szabadság vértanújaként halhasson meg és meztelen keblét és nyilt arczát az osztrák golyókkal állítsa szembe s meg ne futamodjék. E rendkivüli lelkesültséggel mindenféle testgyakorlat kedvelése párosult. Soha sem volt nagyon erős ízmú, birkózni és kezét sikerrel használni nem igen tudta: de két dologban minden ismerős gyermeken túltett, az úszásban és lovaglásban. Scott körülbelül 1856-ban Newcastleba vonúlt és gyakran hetekig tartózkodott a tengerpart egy puszta részén a város közelében; Algernon szivesen megjelent, ha a tenger háborgott. Olyankor szikláról sziklára ugrott, félig megfojtva a dörgő haboktól, vagy könnyű testét a hömpölygő hullámra bízta, a hideg zöld víz mélyébe ugrott és ha megint a felszínre jött, őrültként ujjongott a habok és a zúgó tenger zavargása között. Egy angol költő sem ismerte, sem szerette annyira a tenger külömböző hangulatát mint Swinburne és ez ismeret nem csupán elméleti: ő bátor és gyors úszó, kinek csak szélesebb mellkasra volna szüksége, hogy a legügyesebb versenyúszókat legyőzze. Lovagló- és úszó-tehetségéhez még egy rokonnemű járúl: a gyors futásban ritkítja párját. Legjobb arczképét Scott B. V. festette 1860-ban. Akkor szépségének tetőpontján állott; arcza hasonlít a toscanai iskola angyalaihoz, az ember önkénytelenül azoknak a kedves és légi lényeknek arczára gondol, melyeket Botticelli vagy Filippino oly szivesen festettek az igéret liliomával vagy a vértanúság pálmájával. Arczának legkevésbbé tetsző része kicsiny telt ajka: felső része kicsit hosszú és mozgékony, milyennek még ma is látszik. Szeme világos zöldeskék színű, arczbőre fehér és színtelen; fényes aranyvörös haja homlokán összegöndörül és sűrű fürtökben borítja fejét. Swinburne 1860-ban ily csodaszép volt; most fájdalom betegség, gond és kemény élet elrabolta az arcz minden báját és frisseségét, melyre a kor olyan hamar rá nyomta bélyegét. De kedélye változatlan maradt; lelkesültsége még mindig ugyan oly hő és nemes.

1857-ben az oxfordi egyetemre ment. Itt találkozott Jowettel, Plátó fordítójával, kinek fenkölt becsületessége és melegszívű hűsége mindannyiszor közbelépett, ha Swinburne esztelenséget akart elkövetni Itt ismerkedett meg azon fiatal emberekkel, kik az angol müvészetet újjáalakítani készültek még, u. n. „praerafaelikus szövetség"-ökbe is felvétette magát. Morris Vilmoshoz vonzódott legelőbb. Morris akkor még nem lépett fel olyasmivel, miből költői tehetségét lehetett volna sejteni; ámbár öregebb volt Swinburnenél, még csak egy kis müvet adott ki 1858 ban „The Defence of Guenevere" czímen, mely azonban nem keltett feltűnést. E költeménynek némi eredetisége és szépsége, melyek középkori érzelmeket tükröztek vissza, nagy benyomással voltak a fiatal Swinburnere, hogy utánozni kezdte őket. Kevéssel ezután Rosetti Dante Gábor jött Londonból

Oxfordba. — E férfiú nagy befolyást gyarolt számos fiatal angolra, Swinburne Algernont is magához vonzotta, mint a gyertya a legyet. Rosetti a megelőző nemzedékhez tartozott, és mint tapapasztalt világfi erős akaratával uralkodott másokon. Swinburne hozzáfűződött, mint a hogy a saját finomságától lesújtott tüzes és gyöngéd természet az erőteljes természethez simúl. Swinburne oxfordi tanulmányainak csekély eredménye volt; a classicai tanulmányokban kitűnt, de a mennyiségtanból sohasem tudott annyit elsajátítani, hogy az elővizsgálatot megállja. Még tanszaka közben elkisérte anyját 1862-ben Svajczba és Olaszországba. Az első kevés hatással volt reá, a másik elvakította. Florenczben meglátogatta az önkénytes száműzetésben élő öreg költőt, Landor Savage Valtert, Angolország egyik nagy szellemét, kit azonban az angolok sohasem szerettek. Az öreg embert félvakon, zúgolódva és sorsát megátkozva találta. Az ifjú költő az agg lábához borúlt, megcsókolta kezét és költői áldását kérte. Landor régi nagy lelke felébredt; ez a látogatás napfény gyanánt érte; újból fiatalnak érezte magát, tompa gyengeségéből felocsudott és Swinburnere támaszkodva járt végig szobáin. A fiatal költő Landorról két év mulva írt elegiájában azt mondja:

„Az ifjú angol költő
Meglátni mesterit
Nagy buzgalommal jött ő,
Bár félt bizony kicsit,"

melylyel öreg és gyönge személyek iránti gyöngédségét mutatja ki.

Midőn Olaszországból hazatért, nagy szomorúság érte, mely esemény legfenségesebb költeményeinek írására serkentette. Hosszú keserű hallgatás után kinzott szivét rövid költeményeinek legkiválóbbikában az „*Idő győzelmé*"-ben öntötte ki. Ezt követték „*Les Noyades*", „*Dolores*" és nemsokára az „*Atalanta Kalydonban*" dráma. 1862—1864-ig a költő eddigi életének legtermékenyebb időszaka folyt le. Már egyetemi hallgató korában írt és adott ki két drámát „*The Queen Mother*" és „*Rosamunda*" czímmel és bele kezdett „*Chastelard*"-ba. A költő életének ez időszakában semmi nevezetes esemény sem történt: részint Londonban, részint Henleyben, részint Franczíaországban tartózkodott. Az 1864-ben kiadott „Atalanta Kalydonban" a jobb költők közé emelte, mire kiadta „Chastelard"-ját és csak nevelte hírét. De az 1866-ban megjelent „*Poems and Ballads*" czímű gyűjteményét a korlátolt „respectable" társaság oly jajveszékléssel fogadta, milyent Byron „Don Juan"-jának megjelenése óta nem lehetett hallani. Swinburne 1867-ben Blind Károly házában megismerkedett Mazzinival. Egész este együtt voltak és midőn elváltak, Mazzini azt mondá neki: „Önnek nem szabad többé szerelmi költeményeket írnia, erejét a szabadság ügyének kell feláldoznia". — Swinburne erre hazament és megírta „*A song of Italy*" czímű költeményét, mely még ez évben jelent meg és Mazzininak volt ajánlva. Azután elkezdte „*Songs before sunrise*"-eit írni. 1869-ben a Bretagneban tartózkodott. Midőn egyszer Sz. Malónál fürdött

az áramlat a tengerbe ragadta. Majd egy óráig úszott. Ép midőn lélekzete elmaradozni és ereje hanyatlani kezdett, a bizonyos halál küszöbéről franczia halászok ragadták vissza. A halászok vitorlába burkolták, ez öltözetben űlt a csolnak orrára és mialatt a napfény haját elárasztá, életmentőinek Hugó Viktor verseit szavalta. A hajósok megszerették és magukkal vitték távol eső falújokba. A költő ez új élet fölötti elragadtatásában elfeledte Sz. Malóban hagyott barátait és midőn néhány nap mulva visszatért közéjök, a legnagyobb nyugtalanságban találta őket. Az 1870-iki nagy háború közepett jelentek meg „Songs before sunrise"-i. Amaz év menydörgése közben alig hallatszott zenéjök és a tervezett franczia fordítás elmaradt Párizs ostroma folytán. Azóta „*Bothwell*" című szomorújátékát adta ki, mely 1874 nyarán jelent meg és kitüntette, hogy Swinburne az 1820 után született költők legnagyobbika. 1875-ben egy kötet politikai költeménye jelent meg „*Songs of two nations*", továbbá prózai dolgozatai „*Essays and Studies*" czímen. 1876. januárjában kiadta „*Erechtheus*"-t Aeschylos modorában írt görög tragédiáját és egy politikai röpiratot, 1878. nyarán pedig „*Poems and Ballads. Second series*" című ujabb költeményfüzért.

II.

1861-ben a fiatal költő, mint említettük, két verses drámát adott ki; de nem keltettek feltűnést, még barátai körében sem, és így csak némi idő multán lépett ismét a nyilvánosság elé. Pedig már 1857 óta nagy könnyűséggel írt lyrai költeményeket, úgy hogy 1864-ben válogatott versei vastag kötetre szaporodtak fel. De hiába keresett kiadót; senki sem akarta az ismeretlen szerző költeményeit kinyomatni és Swinburnenek nem volt annyi pénze, hogy maga tehette volna. A kéziratok felszaporodtak. A lyrai költeményeken kivűl 1860-ban készen volt már drámája „Chastelard" és egyéb munkák. Huszonhét éves vala és még ismeretlen. Történnie kellett valaminek. Ennélfogva 1864 első felében megírta görög drámáját „Atalanta Kalydonban", mely Moxon és fia kiadásában még ez évben megjelent, az összes angol és amerikai sajtó pedig majdnem egyhangú lelkesedéssel üdvözölte. Most már nem kellett kiadót keresnie és a következő évben megjelent régibb keletű drámája„ Chastelard", és 1866-ban egy kötet lyrai költemény, melyeket szintén majdnem mind „Atalanta" előtt írt. Swinburne „Poems and Ballads"-jainak sok darabja kora ifjúságából való, mit némely kritikusa nem akar elhinni, kik ma „Atalanta" tisztaságára és teljére mutatnak, hogy abból bebizonyítsák, hogy Swinburne irálya eredetileg tökéletesebb volt mint most. Ők a korábbi keletű, de később kiadott müvek látszólagos éretlensége szerint ítélnek.

A „Költemények és balladák" megjelenése eseményt képez Angolország költői irodalmában. Ritkán fogadott a sajtó egy könyvet oly egyhangú korholással. Daczosan, különczül és gőgösen a

költői írásmód és gondolat majdnem minden szokásos szabályát megmerte sérteni a költő e könyvében. Alig volt valaha kedvezőbb idő az élet kényelmes felfogására mint az elmult korszakban; soha sem vala gyermekesen félénkebb, czifrán szépen szólóbb, finomúltabb nemzedék annál, mely elbűvölt hódolattal nézte legelőkelőbb barátjának III. Napoleonnak nagy tetteit. Ily erkölcsös külszínű, de valójában nagyon erkölcstelen légkörben a költészet, üvegházi növény gyanánt, beteges, gyenge és halvány volt. E kornak csak Tennyson Alfréd vala költője, kinek a falusi káplánok és fiatal hölgyek közti szerelmi viszonyok idylli rajzain kivül, az angol nemzet erősebb szellemi táplálékot alig emészthetett meg. Browning Róbert kevés figyelmet ébresztve írta meg erőteljes, a be nem avatottak szemében homályos kitöréseit; Browning Erzsébet 1861-ben halt meg, ép midőn „Caza Guidi“-jával és még inkább „Leigh Aurora“ czímű epicus satyrájával azt a meggyőződést kezdte nemzetében ébreszteni, hogy a költészetben terjedelmesebb és erőteljesebb szellem is lehetséges. Minden a legunalmasabb álmosságba kezdett elmerülni; a sajtó már csak azokat a költőket ismerte el, kiknek munkáit akármelyik gyermek is kezébe vehette. Ekkor jelentek meg egyszerre Swinburnetől a „Költemények és balladák“, melyek a britt filiszterek előítéletét daczosan kihívták az idyll költők gyengéd hangját az érzékiség, kegyetlenség és istenkáromlás dörgő dalába fojtották. Az ellentét mértéktelen volt, az új költő a meglevő viszonyok ostromában túllőtt a czélon; de különösen a rútság hibáját rótták fel neki és veszett ebként igyekeztek leverni.

De csakhamar észrevették, hogy ez új költőt nem lehet leverni és megsemmisiteni, hogy a lapok daczára, melyek egyűgyűnek és gonosznak nevezték, kötetét mindenki olvasta. Idővel egyes hangok szólaltak fel, hogy a könyv jobb hírénél, és meggondolatlan, rút, sőt természetellenes költemények mellett annyi tiszta és tökéletes műdarabot tartalmaz, hogy a szerzőt joggal halhatatlanná teheti. Tizenhárom év múlt el a „Költemények és balladák“ fölött kitört lármás vita óta és a kritika megváltoztatta mostoha ítéletét. A költő azóta más, józanabb munkákat írt; nem nyilatkozott többé oly izgatottan és tisztátalanul a lelki vagy észbeli betegség physiologiai jelenségeiről, és a társaság enfant terrible-jének ifjúkori bűneit már kész megbocsátani. A költő egyszersmind próféta is és kiméletlen merészségének nem kis része volt nemzetének az álszenteskedés és finnyáskodás nyomasztó járma alól való felszabadításában. Ha a jelenkori angol irodalom az ötvenes évekhez mérve erősnek, férfiasnak és őszintének látszik, az jó részben Swinburne merész, habár félreértett erőszakosságának érdeme.

Vegyük kézbe a 344 lapra terjedő veszedelmes könyvet! Első megtekintésre észreveszszük, hogy nem keresztény érzület terméke. Pogány szellem lengi át és leplezetlen ömlengésekben szenvedélyesen kikel a kereszténység hagyományai és bitorlásai ellen. Nincs benne a hitelvek kigúnyolása mint Shelleynél; nincs benne az an-

tik bölcselet és kereszténység kiegyenlítésére való törekvés, mint Tennyson és másoknál. E költő, ki egyedűl áll az új korban, a régi arany idő után kesereg és vakon dühöng bilincsei ellen. A világ ölében mint szabad ember századok előtt álomba merűlt; most felébred, hogy a filiszterek hálójában lássa magát, mert maga a világ árulta el őt.

Versei nincsenek természetes rend szerint összeállítva. Némi czélzatos makacssággal hányta őket össze, hogy csak nagy nehezen lehet bizonyos összefüggésbe hozni. Még ha ki is tudnók mutatni keletkezésök idejét, nem mennénk sokra. Mind ifjúkori munkák, annyi áll:

„Mert e legujabbakat gyermekkorában írta
A legrégibbek pedig mind újak."

Mind e hévnek és pompának egy híja van, érett itélet. A lyrai költemények nagyobbára drámai természetüek és tárgyuk szerint két nagy osztályba oszthatók: olyanokra, melyek a kereszténység előtti és olyanokra, melyek keresztény korszakba tartoznak. Hangjok igen különböző. E szempontból a csodás „*Itylus*"-sal kezdjük meg a sort. A sötét és történelem előtti Görögországból hat el hozzánk az a bús, szenvedélyes dal, az a szemrehányás, melylyel a fülemile könnyelmű és feledékeny nővérét a fecskét illeti, mely már nem gondol többé a kegyetlen hajókra, idegen arczokra, Itylus fölötti őrködésére, fájdalmára és gyalázatára. Ez a költemény, mely Fiesoleban 1862. nyarában kelt, a modern angol irodalom egyik legdallamosabb verse és Swinburne lyrai költeményeinek egyikében sincs oly tökéletes antik hang, „*Anaktoria*" és „*Phaedra*" közelebb áll a történelmi korhoz; itt erővel találkozunk, de gyöngédség és báj nélkül. E vad, őrült kéj monodrámái jellegöket nagyobbára Baudelaire és beteges költészete olvasmányának köszönik. „Anaktoriá"-ban kevés nyoma van az igazi Sapphonak; de a „*Sapphies*" cziműben oly tűz és szenvedély ég és reszket, mely Görögország legnagyobb lyrai költőjének sem válnék szégyenére. E gyönyörű költemény leírja, mint látják az istenek iszonnyal és szánalommal a tizedik muzsát, Sapphót, fenséges dalának magaslatára felemelkedni és aztán terméketlen vágytól emésztve és megtörve lesülyedni. Alig lehet belőle valamit idézni; verszakról verszakra fejlődik ki a nagy lyrai tragédia, nyelve pedig felülmulhatatlan fenségű, összhangú és szenvedélyű, de egyszersmind oly szilárd, hogy a gondolatok közvetlen megmegszakítása nélkül semmit sem lehet belőle kiszakítani. Swinburne irályának legszebb szónoki ereje nyilatkozik e költeményében, melynek oly szerény a czíme, s kiki tudja mily nehéz ez antik versalakokat a zord angol nyelvhez illeszteni. Egészen más szelleműek a „*Hendekasyllabák*", itt a szép gyors eltűnése fölötti szelíd panaszos hangulattal találkozunk, előadása inkább középkori, mint classicus, nyelve pedig kecses és hideg, mint . . . mint a harmatos virágkehely. „*Erotion*" fejezi be a kereszténység előtti classicus költeményeket és a szomorúság meg vágy titkos kitörése Kal-

limachos vagy Meleager szerelmi panaszainak modorában, milyenekkel telve a görög anthologia. A kedves új hódításokra és új izgalmakra elsietett és a szerető csak azt sóhajtja a távozó léptek után:

„Ne hagyj el! de ha akarod légy szabad!
Ne szeress, de szívem hozzád hű marad!
Szeress, s keresd szerencsédet, hol találni véled;
Én megteszem, mit a szerelem nem tud s meghalok érted!"

Bizonyos fokig rokonok e görög költeményekkel azok, melyek héber tárgyakat dolgoznak fel. „*Létánia*" szigorú fenyegető dal Jesaias vagy Hosea szellemében: A „*Panasz*" egy nép szomorúságát és kétségbeesését festi, mely istenét elhagyta és melyet istene elhagyott; „*Malibah*" az isten arája és szolgálója, kik a falra festett babyloni herczegek bűnre csábitanak, amiért őt az isten átka és büntetése éri.

A „Költemények és balladák" más csoportját a római császárság késő korából származott monodrámáknak nevezhetni. „*Hermaphroditos*" négy keresett finomságú és bájú szonett, azzal az ábrándos kérdéssel foglalkozik, melyik isten alkotta e mocsoktalan korcsokat. A kérdésre nem nyerünk feleletet a vak szerelem, melynek diadaljele volna, nem is tud róluk. „*Fragoletta*" ugyane titokzatos kérdéssel foglalkozik, bár kevesebb tartózkodással; mert az elmélkedés a szenvedélynek ad helyet és a beszélő örömét fejezi ki a fölött, hogy belefáradva a futó szerelem üldözésébe, kipihenheti magát a síma keblen és gömbölyű nyakon. „*Faustiná*"-ban a viador, kinek karjában a császárné nyugodott az éjjel, a színkörben áll, hogy majd a halál szemébe nézzen és ezért szidalmazza úrnője kegyetlen, és vérengző kéjét. „*Hesperiá*"-ban egy férfi, ki túlságosan szeretett és Róma élveiben sokat szenvedett, sápadtan és kimerülten vitorláz a tengeren, hogy ha lehet, elérje a boldogság szigetét és nyugalmat találjon a halál előtt. De különösen három költemény válik ki. A „*Hymnus Proserpinához*", egy pogánynak kétségbeesett kiáltása a kereszténység Rómába behozatalánál. A galileai járnának viselése ellen beszél, nem akar tudni sem az új szűz istennőről — az új Kybeleről, ki nehézkesen, hidegen és örömtelenül jő le Dindymos hegyéről. Az ő élete elvesztette napfényét, szerelme szenvedélyét, világba vetett reményét és egyetlen vigasza az, hogy a galileai sem halhatatlan és hogy idővel majd bukni fog, erősebb isteneknek adván helyet. Míg e költeményben férfias és hős pogány szól, addig „*Dolores*"-ben kiélt ember nyilatkozik, ki még a fájdalmat sem veti meg izgató szerűl. Swinburne talán soha sem írt eredetibbet, erőteljesebbet és eltaszítóbbat hirhedt „Dolores"-énél. A beszélő kedves zenéjű versekben ima, szemrehányás és könyörgés által jellemzi a különös istennőt, Kotytto és Priapus leányát, kit imádása tárgyául alkotott. E harapós és őrjöngő istenség előtt önti ki mind azt az imát és szenvedélyt, melyet a buzgó hív és szerelmes istenéhez küld. Hiába! Az emberek nem azok, mik voltak;

a vér kihűlt, a tűz gyengén pislog, a szerelem és ének pompás antik ereje oda:

„Magasan függnek a régiek babéri,
Daluk túlharsogja énekünket,
Szerelmünk a szerelmüket fel nem éri
S Catull legyőz versével bennünket.
Ki csókol még forró ajkkal, melegen?
Mint arról ő oly sokszor dalola;
Imádkozz érettünk könyörületesen,
S könyörögj érettünk Dea dolorosa!“

E költeményben, e Quartillához méltó vad dalban előforduló szakok ijesztették meg különösen az angol bírálókat. Oly emberek, kik Martiált, Apulejust vagy Petroniust nem ismerték, fel nem foghatták, hogy írhat a költő „harapós ajakról, melyből véres nyálka folyik,“ vagy „nehéz fehér tagokról és „mérges virához hasonló piros szájról,“ meg a kéjes öröm és fájdalom borzasztó vegyüléről. Még azok is, akik ismerték az antik világ homályos szenvedélyeit, szivesebben fogadták volna a mysteriumok kevésbbé tüzes és lelkesült rajzát. Mindamellett „Dolores“ Swinburne múzsájának nehány csodálatos erőmutatványával ékeskedik. A következő versszak, mely Nero dalát jellemzi Róma égésénél:

„Midőn a tűztenger közepett
A szép s deli csarnok állt,
Egyfelől kobza zeng éneket,
Míg keze osztj' a halált;
S messziről a lángok közbe
Szélviharzás hangja kel,
Es a csillogó vértengerbe
Hárfasírás hangzik el.“

Benvenuto Cellini drága kövekkel ékített serlegének finomságát, keménységét és érczét bírja, szilárdan mint a vas, könnyen mint a virág. Természetesen ily tökélyes formájú versek átültetésénél nehéz rólok megközelítő fogalmat nyújtani. E római költemények utósója „*Proserpina kertje.*“ Fáradtan a kéjtől és nevetéstől, ráúnva az emberi és isteni dolgokra, csak az a vígasztalása:

„Nincs reményünk, életkedvünk
S a félelem nem kenyerünk,
Azért ajkunk hálát rebeg
Megköszönve az istennek:
Hogy nem örök ez az élet,
Hogy a halott fel nem ébred,
Es hogy a tengerbe szakad,
Ha úgy veszszük, minden patak.“

És így Aphrodite rózsáitól fáradtan inogó léptekkel közeledik a trónhoz, melyen a csendes Persephone űl, hideg, fehér virágokkal megkoszorúzva. Így az érzéki szenvedélyű költemények csoportja álommal és halállal végződik.

Jó lett volna, ha Swinburne eddig említett költeményeit adta volna ki csupán. Többi lyrai költeményei ujabb kötetet tölthettek volna meg; az antik világból való hangok mellett nincsenek nagyon helyökön. Ugyane joggal lehetne Leconte de Lisle „Poémes Barbares"-jait, Gautier „Emaux et Camées"-jeit, Hugo Victor „Odes et Ballades"-jai némelyikével egy kötetté egyesíteni. Mert Swinburne kötetében szintén van középkori csoport. Ezek nagyon ügyes darabok, de inkább utánzatok, mint eredetiek. Így „*Az élet balladája*"-ban és a „*Refrain balladá*"-ban gondosan utánozza a Dantera következő canzonetta dalnokokokat. A „*Laus Veneris*"-ben Tannhäuser és Venus történetét beszéli el a XVI. század franczia romantikusainak modorában; „*Sz. Dorottya*" Chaucer különös elbeszélő irályának hű alkalmazása. „*A gyümölcsös kertben*" szorosan simul a régi provençal refrain-balladákhoz, míg „*A karácsonyi dal*" és „*Bersabe királynő álarczos mulatsága*" még régibb minták szerint készült; sőt akadunk költeményekre, melyek oly tökéletesen utánozzák az angol lyra zsengéit, hogy majdnem igazaknak nézzük. Legkevésbé sikerültek ez utánzatok között a XV. század balladái modorában, az úgynevezett „Border Ballads" mintájára irottak.

Vegyük most szemügyre e kötet modern szerelmi dalait. Legjelentékenyebb „*Az idő győzelme*" czimű. A beszélő, kit szeretője gazdagabb imádóért elhagyott, fájdalommal, de harag és elkeseredés nélkül szól arról, hogy a leány hűtlensége két életet rontott meg. Azt a lehetőséget, hogy a két lélek boldogan egyesüljön, hűtlenségével megsemmisitette. Az életnek nem örül többé, és vígasztalásul a tengerhez fordul. Csak a tenger, a hű, mély, szűz és az emberek anyja adhat neki nyugalmat, és mi a bús, zöld hullámok hűvös fénye és egyhangú zenéje mellett hagyjuk el őt. A mi ezt a fenséges, gondolatgazdag költeményt nagyon megrontja, csak túlságos hosszúsága és a központosítás hiánya, mely két hiba Swinburne legtöbb költeményében megvan. Többi modern szerelmi dala nem látszik oly igaznak, mint ez. Gyakran ismétlik azokat a vad kifejezéseket, melyek Faustinával vagy Dolorossel szemben helyökön lehetnek, de egy mai hölgyhöz nem intézhetők. A „*Búcsú*" némileg ismétli „Az idő győzelmét", de gyengébb. „*Rococo*" meg „*Felise*" a szerelmesek viszonyának ingadozását rajzolja, mert ha az egyik szenvedélyessé lesz, a másik meghidegűl és így az egyik szeret, míg a másik beleún. „*Satia te sanguine*" egy érzéki római kéjvágyát a modern életre alkalmazza és az ember elborzad, ha a jelenben történőnek olvassa azt, ami 17 század előtt megütközést nem keltett volna. Több helyről azt hozták fel Swinburne e könyve ellen, hogy benne nincs helye a szerelemnek, és habár ez az állítás nem egészen igaz, mert oly költemények, mint „Az idő győzelme" telvék tiszta és gyöngéd odaadással, még sem lehet tagadni, hogy a kéj tagolása főtárgya. Megjegyzendő azonban, hogy a sértő tárgygyal komolyan és finoman bánik el. Nem igen használ sikamlós kifejezést és csak nagyon kevés ad boszúságra okot. Ez a hírhedt

könyv, egyszersmind oly hévteli és eredeti, hogy nem lehet hallgatással mellőzni. Helyét kivívta az irodalomban. A szerző sohasem ismételte többé merész kísérletét és maga is kijelentette, hogy olyasmi nincs eszében.

E könyv némely költeményéről még nem emlékeztünk meg; mindenekelőtt felemlítjük a gyönyörű elegiát Landor Savage Walter halálára. Swinburne e nemű költeményekben igen szerencsés. Midőn Baudelaire és Gautier meghaltak, emlékökre elegiákat írt, de a „Fortnighthy Review"-ból, hol megjelentek, még nem vette fel gyűjteményébe, bár a maguk nemében ép oly kitűnőek, mint a jelenkori angol költők nestorának Bryan Valter Proctornak (Barry Cornwall) emlékére írottak. E kötet politikai költeményeit majd a „Songs before sunrise" méltatásánál fogjuk elemezni. Csak a szép „*Ajánlás*"-ról kell még megemlékeznünk, melylyel a könyvet „Dolores" versformájában Jones Burne Eduard nagy festőnek ajánlá, kinek szelleme az övével sok tekintetben rokon. Találó képpel mondja itt költeményeiről, hogy ezek:

„Halvány sötét és vörös lapok,
Bolygó lángtól elperzselve,
Betűi mintegy boros mocsok,
Melyen érzik vér s köny nedve."

III.

Az a munka, melylyel Swinburne először vált az irodalomban ismeretessé, egy Sophocles modorában írt ó-görög tárgyú dráma volt. Már említettük, hogy ez „*Atalanta Kalydonban*" vala, mely 1864-ben jelent meg.

Némi tekintetben legtökéletesebb müve; a szigorú hellén minta nem engedett nagy tért a költő főhibájának: a képek túlságos alkalmazásának és a csupán széphangzású szók pazar bőségének. Az angol irodalom nem tudott eddig oly drámát felmutatni, mely Sophockles tragédiáit ennyire követte volna. Igaz ugyan, hogy Milton „Samson Agonistes"-ében rímetlen ötös jambusokban írt lyrai drámát adott, beleszőtt karversekkel: de e kicsit durva költeménynek szelleme és tárgya héber vala, míg irálya görög. Shelley „Megszabadított Prometheus"-ában a görög tragédia alakját alkalmazta, de Aeschylus modorában eszményi és természetfölötti cselekvényt nyújtva. Sophoclesnél és Swinburnenél emberi lények között mozgunk, kik láthatatlan, de hatalmas istenségeknek vannak alávetve. A modern költő munkájában nem kísérelte meg a legendát mythosnak magyarázni, a történet régi kemény magvában nem fedezett fel modern szenvedélyt, miként Morris Vilmos tevé: a cselekvény a legképzelhetőbb realismussal fejlődik és a modern feldolgozás csak az istenek és emberek közti viszonyban nyilvánúl.

Tárgya a következő ismeretes mythos: Oeneus, Kalydon ki-

rálya, mikor az isteneknek áldozott, egyszer Artemisről megfeledkezett s ez vadkant küldött az országra, mely mindent elpusztított és melyet senki sem tudott megölni. Midőn egész Görögország legtekintélyesebb férfiai összegyűltek, nem férfi, hanem Atalanta, arkadiai hajadon ölte meg a fenevadat, és mentette meg az országot, mert őt Artemis szerette hajadon szűzességéért. Oeneus feleségének Athleának fivérei irigykedtek Atalantára s el akarták tőle vitatni a zsákmányt, de Meleager, Althea fia, őket megölte. Althea most bánatából őrűlten megragadta a hasábfát, melynek el nem égéséhez a párkák Meleager életét kötötték és tűzbe dobta, hogy fiának meg kellett volna halnia.

A dráma monologgal kezdődik, melyben a legöregebb vadász Artemishez könyörög, hogy a dárdáknak élességet, a kutyáknak gyorsaságot és a vadászoknak szerencsét nyújtson; azután a kar szólal meg és dallamos hymnust zeng a szűz istennőre. E hasonlíthatatlan rész anapaestusokban írva, szenvedélyes, rugalmas és zengzetes, rögtön leköti a figyelmet és áhítatos. Azután belép Althea, az istenekre panaszkodik, fél és kétkedik. Kikel Artemis szörnyű akarata ellen, bár a kar arra inti, hogy azok az emberek, a kik az isteneket szidalmazzák, nem sok becsülésben részesűlnek. Elmondja a régi történetet, hogy a három sorsistennő Meleager születése után hálószobájába lépett, három dolgot hirdetvén: hogy nagy ereje, sok szerencséje lesz és addig fog élni, míg a tűzhelyen égő hasábfa fel nem emésztődik; aminek hallatára felkapva ruháit, a tűzhelyhez rohant és eloltotta a tüzet. Erre eltávozik, hogy fiát a vadászatra felövezze. A kar, mely magára marad és elvesztette jó kedvét, az emberek teremtéséről és az istenek által ajándékozott szomorúságról, könnyekről, bús napokról énekel. Daluk nem haragos, hanem a reménytelenség éles hangján szól, melyből kiveszett az Artemishez intézett első hymnus örömrivalgása. Althea visszatér Maleagerrel, ki pajkos és reményteli és rövidlátó anyjának megmutatja az egyenkint megjelenő görög fejedelmeket. Azután az eltűnt hősi napokról beszélnek együtt, Althea búsan és daczczal, Meleager vígan és tisztelettel. Venus belép, hírűl adja Atalanta megérkeztét és Meleagert inti, hogy ne nézzen a hajadonra szerelemsovár pillantással. Midőn Althea a leányról hall beszélni, az istenek iránti keserűséggel kiáltja:

„Bölcs vagy király, de béna a bölcseség;
Igazságos is vagy, de az istenek
Jobban szeretik ennél a végzetet,
Sújtják a jámbort s a gonoszt egyaránt,
Jámbor vérét gonoszéval vegyítik,
A szent és a hazug ajkát megverik.“

Mialatt Althea fiához fordúl, anyai szenvedélylyel teli beszédben régi emlékeket és gyöngéd imákat elevenít fel; mert a közelgő vész árnya reá nehezűl; és meg lévén győződve, hogy ez idegen arkadiai hajadon vészt hoz magával, fiúi kötelességére és hűségére kéri, hogy ne űldözze szerelmi vallomásokkal. E beszéd Klytaem-

nestra szavaira emlékeztet, a mikor keblét Orestes előtt kitárja. Meleager bíztosítja gyermeki engedelmességéről és megnyugodva hagyják el együtt a színt. A kar Aphrodite születéséről énekel: vészes virágnak nevezi, mely tengerhabból és vérből keletkezett; húsos virágnak, mely szép; veszedelmes és halált hozó virágnak, mely átok az emberekre. Erre megjelenik Atalanta maga. Friss és gyönyörű rímetlen jambusokban beszél, melyek éles ellentétet képeznek a haragos kar rövid, szabálytalan rhythmusaival. Atalanta tisztaságában és a hőn szeretett Artemis segítségében bízik. Ezalatt összegyűltek a vadászatra és Meleager dicséri Atalanta szűzies szépségét; de Althea fivérei, kik irígykednek a leányra, szídalmazzák. Atalanta hallván a czivódást, szándékának tisztaságát védelmezi és elcsitítja a pörpatvart, mire mindnyájan elmennek a vadászatra. A kar, mely mindig búsabb, mennél bizonyosabb a vész, szemrehányásokat tesz az isteneknek, hogy szándékosan tették az emberi életet gond és fáradság terhévé:

„A gyümölcs kevés ideig miénk,
Mert nemsokára a féreg éri —“

de az istenek az égben eltaszítják ajkuktól a halandó élet italát, melyet velünk megitatnak és az emberi baj nekik mulatságúl szolgál. A kar e lázadó szavakkal végzi panaszát:

„Mert te kegyetlen vagy, s az ember irgalmas,
És mert mi fáradunk, lehed pedig hervaszt,
Nézd vérző szívvel és elfonnyadt karokkal
Kiaszott ajakkal, fogyó lehelettel
Legalább a halál előtt bizonyítjuk:
Az a dolgok rendje és más nem is lehet,
Hogy mindnyájan sírva és fellázadt szívvel
Végkínunkban magunk ellenidnek mondjuk:
Mert ellenid vagyunk te fenséges isten!“

Ez antitheisticus hevességgel telt kifakadásnál az antik gondolkodásmód minden érzete kivész belőlünk. A fenséges istenek iránti ily büszke gőggel nem találkozunk a régi drámai müvekben. A kar legföljebb, mint az Oresteiaban, keserű kétségbeeséssel panaszkodik az istenek kikerűlhetlen végzésére; vagy ha, mint „Ajax“-ban, találkozik oly fenhéjázó ember, ki azt istenek ellen merészelne cselekedni, hirtelen és teljes megsemmisülés zárja le istentelen ajkát. Érdekes megfigyelni, hogy mint fennebb említettük, Swinburnenek ritkán sikerűl a korai müveltség hangulatát jellemezni; saját érzete sokkal modernebb, forradalmibb és kétkedőbb. Úgy viszonylik hozzá mint Lucretius és a római hanyatlás korának költői. A fentebb idézett kar olvasásánál nem Sophoclesre, hanem Statius és Senecára emlékeztetünk. A „Thebais“ híres sorát: primus in orbe deos fecit timor“ jegyzet vagy értelmezés gyanánt lehetne itt idézni.

E kardal az „Atalanta Kalydonban“ központja. Befejezése után megjelenik a hírnök és erőteljes, festői kifejezésekben a vadkan elejtését beszéli: Atalanta találta előbb, de Meleager mérte rá

a végcsapást. Elmondja, hogy a küzdelem után lombos völgyben patak mellé űltek üdűlésre. A kar dalra kezd és zöld mezőkről meg Artemis szűzies gyönyörűségéről zeng. Vidám énekök alatt más hírnök lép föl, rongyos ruhában és hamvas fővel. Szomorú hírt hoz, Althea fivéreinek holttestére mutat, melyeket gallyakon hoznak. Midőn Meleager Atalantát a babérkoszorúval feldiszítette, a két esetlen testvér megrohanta és letépte fejéről a koszorút, mire Melrager haragjában agyonütötte őket. Althea mérgében és szégyenében elhatározza, hogy fiát feláldozza fivérei árnyának. Felbomlott hajjal járkel és haragjának, szeretetének, kétségbeesésének, hasonlíthatatlan tűzű és szépségű beszédben ad kifejezést, e beszéd verse rezeg és zeng mint a kifeszített húr; míg az ajtónál a véres öltönyű, három sorsistennőt megpillantja, mire a házba rohan. A kar a sors tűzeredetéről panaszkodik, mely megelőzte az isteneket és embereket, s az emberek szépségét és erejét siratja, mely csak pillanatig tart. Dalát Althea visszatérése szakítja meg, ki az ajtót nyítva hagyja és lenn a csarnokban látható a tűzön hamvadó hasábfa. Althea lelke mélyéből síratja és kesergi fiát, kit megölt és azt mondja, hogy a lobogó lángok őt magát égetik el. Azzal a fogadással távozik, hogy többé soha sem szól. Új hírnök lép föl, ki a titokszerű betegséget jelenti, mely Meleagert érte, kinek életereje hírtelen elemésztődik, úgy hogy közel a halála. Mind visszatérnek és rítka szépségű karversekben beszélnek. Atalanta sajnálja, hogy vészt hozott magával; Meleager gyászos halálán kesereg; Oeneus Altheának szemére hányja gonoszságát és a kar dicséneket zeng a haldoklóra. Meleager azonban megfordúl és Atalantát megáldja:

„Bár olyan vagy mint a tűz,
Mely ott a földön ég,
Vágyam engem messze űz,
De tiszta mint a lég
Szűziebb az esőnél, tisztább mint a csillagos ég!“

Oeneus kérdezi, hogy nem akarja-e hallgatni a dalokat, melyeket dicséretére zengenek; de Meleager azt feleli:

„Halál az álom vége:
Mint irígylem sorsát
A virágnak; s a mélybe
Merűlő hab fodrát,
Oh bár felvehetném a hullámot s felölthetném azt az árt!“

és ismétli, hogy az istenek csak azt az egy jót tehetik még vele, hogy fűvé és kalászokká változtatják. Azután rímetlen jambusokban bucsúzik atyjától, majd anyjától, kinek harag nélkűl veti szemére tettét és emlékezetébe ajánlja magát, végűl benső és viharos szerelemmel bucsúzik el Atalantától, mire meghal. Ezzel vége a drámának.

Nehéz az ily puszta kivonatban azokat a rítka tulajdonokat érzékelhetővé tenni, melyeknél fogva ezt a drámát első megjelenése alkalmával oly melegen fogadták, és melyek neki állandó helyet

biztosítottak az angol irodalomban. Nyelvi és gondolati fensége, versei csodás váltakozása és hangzatossága meg eleven színezése mellett különösen a tárgyalás eredetisége vonzó és lebilincselő. Fiatal olvasókat, kiket új és forradalmi eszmék foglalkoztattak, ép a hibák, t. i. az istenek szidalmazásának drámaiatlansága — vonzottak. Mások már észrevették benne ama romboló elem csíráját, mely Swinburne későbbi müveiben oly szembeszökőleg mutatkozott és gyümölcsözött, és az istenek szidalmazásában rejtett és veszélyes atheismust fedeztek föl. A modern írók közül Shelley befolyása vehető leginkább észre; a rímetlen versekben Tennyson hatása látható és egyikmásik lyrai hely Rosetti akkor még ki nem adott költeményeinek visszhangja. Azonban főleg új költői életerő egyénisége nyilvánult benne és tizenöt év után is Swinburnenek ez az első tetszéssel fogadott müve még mindig az, mely a legkedvezőbb fogadtatásban részesült.

(Vége következik.)

IV.

A KÖZVÉLEMÉNYRŐL.*)

I.

A népek lélektanának nem kevéssé fontos kérdése, hogy mi a közvélemény. Annyiszor emlegetjük, oly sokszor szerepeltetjük politikai és társadalmi életünkben, hogy méltán fölvethetjük a kérdést: mi tehát a közvélemény és minő befolyása van közéletünkre? Ez ok indította a derék német jogtudóst, hogy bővebben foglalkozzék a közvélemény fogalmával és szerepével. Nem ő az első, a ki ezt teszi. Pár század óta több írót idézhetni, a kik, bár röviden, nyilatkoztak felőle. Sőt Aristoteles már a régi görög világban kedvezőleg nyilatkozik róla; noha maga nem igen rokonszenvezett a democratiával, elismeri a közvélemény jogosultságát a hivatalnokok ellenőrzésére. Különösen a tyrannokkal és oligarchákkal szemben volt kívánatos a tömeg véleményének jogosúltságát hangoztatni. Valóban a classicus ó-korban legerősebben nyilatkozék a közvélemény a tyrannok általános elítélésében és a zsarnokgyílkolás igazolásában a bölcsészek és jogtudósok részéről. A római államéletben szintén szerepelt a közvélemény úgy mint a görögökében, bár tényleg és jogilag nagyobb volt a vezérlő államférfiak tekintélye, az intézmé-

*) Wesen und Werth der öffentlichen Meinung, von Franz v. Holtzendorff. München, 1879.

nyek szilárdsága tartósabb, és a zajgó tömeg ritkábban aratott sikert a tanács vagy a vezérek kelletlen rendszabályai ellenében. Befolyásos irodalom és a drámai költészet szövetsége nélkül meg volt fosztva a római nép az önálló kezdeményezés jogától; más részről negativ ereje a tribuni *veto* által jelentkezék, positive pedig a *censura morum*-ban. A censurát Holtzendorff a politikai és polgári morálra irányzott közvélemény egy szervének tekinti, mely még oly téren is megóvta az erkölcsöket, mely a jog szigorának nem igen volt alávetve, különösen a családi élet, a házi fegyelem, melyeknek politikai fontosságát a rómaiak sokkal jobban belátták a görögöknél. S a közvélemény az által, hogy a forumon, a censuriákban, a tribusban és a honvédelemben, szóval mindenütt nyilatkozhaték az egyes polgár felett, nem alapúlt az emberi cselekvés erkölcsi minőségének elvont reflexióján, mint a mi büntetőtörvényeink, hanem a valóban megismert személyek teljes méltatásán. Azonkivűl a köztársaság későbbi századaiban, mint Cicero beszédei mutatják, erős befolyást gyakorolt a közvélemény az állandó bírói bizottságokra, melyeknek bűnvádi eljárása iránt élénk érdeklődést mutatott a tömeg. A köztársaság elenyésztével természetesen más alakot öltött a közvélemény. Teljesen vissza kelle vonulnia és a sötétben rejtőznie; hisz valamely önálló politikai véleménynek nyilvánítása közhelyen, már bűnnek tekintetett; hogy azonban a rossz caesarok mindig féltek tőle, mutatja a senatus független tagjai iránti magatartásuk, a felségsértésre vonatkozó törvényeik, a *libellus famosus* elleni fenyegetéseik.

A középkorban más viszonyok támadtak, mások lettek a szellemi közlekedés eszközei, más az államhatalom territoriális tagozata, más a társadalomnak rendekre bomlása, a világi elemnek az egyháztól való elválása, az egyháznak és államnak összeköttetése. — Sokáig kizárólag az egyház uralkodott a tömeg véleményén és pedig nem csupán a vallásos téren. A dogma természetesen ki volt véve az alanyi vélemény jogosúltsága alól. A világi ügyekre vagy egyesekre nézve collectiv vélemény csak egyes rendek és czéhek körében támadhatott. Az egyes rendek véleménye kűzd egymás ellen karddal vagy satyrával. Csak kivételesen mutatkozék általánosabb közvélemény, így a keresztes háborúk alkalmával s később a középkor vége felé az egyházi élet, fegyelem bomlásakor.

Az új korban harom jelentékeny esemény folyt be a közvélemény átalakulására. Az első volt a renaissance idején a humanismus

megjelenése, mely az ó-kori remekírók tanulmányozásából merítette eszméit, a scholasticus és zárdai felfogástól szabadabb nézetekre törekedett és az egyházi hatalom bilincseiből ki akarta szabadítani a lelkiismeretet. A humanismus lőn ama szellemi kötelék, mely összekapcsolá a modern világ müvelt köreit. Ehhez a sajtó feltalálása járult, mely eleinte csak a tudós világnak szolgált javára, a reformatió idején azonban a politikai és vallási népmozgalomnak támaszaa lőn. Végre harmadszor terjedelmes államok képződése absolut hatalom alatt. Ezek folytán lényegesen különbözik az új-kori közvélemény az antik democratia gondolkodásmódjától és a középkori testületek szellemi közéletétől. A régi világban a közvetlen, személyes eszmecsere csakhamar általános véleményt hozhatott létre. Az újkor nagy államaiban ez nem történheték. Az egyház közvetítése nélkül a keresztény népek közélete sem lett volna oly szoros s nem támadhatott volna közvélemény a nagy területeken. Később pedig a sajtó közvetítése volt hozzá okvetlenül szükséges. Ezzel azonban nem ellenkezik az a jelenség, hogy a humanismus daczára, kivált a XVI. század második felében és a XVII. században, még a protestans országokban is merev theologiai államtan jutott uralomra. Mert habár a sajtó igen fonotos tényező vala a közvélemény alakulására, az igazságszolgáltatás, a közigazgatás fejlődése, a római jog győzelme megbéníták a közérzület nyilatkozását, sőt odáig jutottak, hogy valamely önálló véleménynek hangoztatása az állam ügyeire nézve, kihágásnak, bűnténynek tekintetett. Behozatott a censura, mely vagy magasztalást, vagy hallgatást követelt. Ezóta a közvélemény megengedhetésének kérdése államjogi kérdés lőn. És mégis saját akarata ellenére minden másnál nagyobb befolyása volt a censurának a közvélemény alakulására, mely a második angol forradalom után mind erősebb lett. A XVIII. század vége felé ugyanis a szárazföld müvelt államaiban megfoghatlan erőre tőn szert a közvélemény. — Ellentéte nem annyira a korlátlan fejedelmi hatalom volt, mint inkább a hivatalvilág lelketlen routineje és pedans formalismusa, mely homályba szeretett burkolódzni, azután a megkövesedett törvényhozás és elfajult igazságszolgáltatás. A censura és az állami élet titkolódzása a közvélemény korszakává tették a XVIII. századot. Az egyház és állam közös akarattal üldözték a szabadszellemű írókat, és Német-Alföldet a szabad szó asylumává tevék, honnét szenvedélyes támadások intéztettek az egyház dogmái és a nemesség kiváltságai ellen. A közvélemény a szabad szellemű írókat követve a

humanitás, a felvilágosodás és a közjó nevében nyilatkozott. Sok helyen pedig a szabadkőmüvesség titkos formái alá rejtőzött és cosmopoliticus iránya daczára mégis némi aristocrata előkelőséget őrzött meg, a mennyiben a nagy tömeg gyors meghódítására nem törekedett. Hatásköre az alsóbb nemességre, a tudósvilágra, a kereskedőkre, hivatalnokokra és számos egyházira szorítkozott. A hangot főleg a franczia irodalom adta. Alkotói és hírdetői valának az angol deisták, Montesquieu, Diderot, az encyclopaedisták, Rousseau, Mirabeau, s mindnyájok felett Voltaire. E közvélemény befolyása alatt állottak a század legjelesebb uralkodói, mint II. Frigyes, Katalin czárnő, II. József, Lipót, toscanai fejedelem. Nyomása folytán elhagyogatták a bírák a régi büntető törvények kegyetlenségeit. A testcsonkító büntetések lassankint elenyésztek, a kínpad háttérbe szorúlt. Midőn Voltaire Jean Calas ügyében tiltakozott a justitia gyilkossága ellen, oly roppant tetszésre talált, minő ma egy embernek talán soha sem jutna osztályrészül. Némely iratok hallatlan mennyiségben terjedtek el. Beccaria, Howard az egész világon olvastattak. A legkitünőbb tudósok a közjó kérdéseivel foglalkoztak. Hasonlítsuk össze az akkori academiák értekezéseit és látni fogjuk, hogy a munkafelosztás által mélyebb és terjedtebb lőn ugyan a tudomány, szigorúbb a módszere, de sokat veszíte a közvéleményre való befolyásából. Nevezetes még az is, hogy nem a napisajtó gyakorolt befolyást a közvéleményre, hanem inkább a nagy nevek.

A revolutió győzelme után más alakban mutatkozék a közvélemény fejlődése. Az állam megszünt annyira titkolódzni, elismertetett a szabad szó joga s így a közvélemény veszített intensitásban. A sajtó, kivált újabb időben, hallatlan terjedelemre tőn szert. Még a mulattató olvasmányok is mint a közvélemény eszközei, tolmácsai szerepelnek. Ennek folytán a közfigyelmet napról napra a legkülönfélébb és összefüggés nélküli tárgyak foglalkoztatják. Az egyes napok benyomásai folyton változnak. Száz év előtt egy fontosabb eseményen hónapokig elélősködött a közvélemény, ma néhány nap mulva leszorúl a közfigyelem teréről. Úgy látszik, hogy érzésünk finomsága és élénksége, megfigyelésünk élessége, ítéletünk önállósága gyöngűlt a roppant sok esemény, szerencsétlenség és gonoszság gyors közlése által, hogy az emberi részvét fogyatkozott és a közjó iránti egykedvűség növekepett. Ha ma közvéleményről beszélünk, száz év előtt közérzésről szólhattak. S a mai közvélemény nem csupán tár-

gyilag különbözik a XVIII. századétól, hanem eredetére, növekvése föltételeire, hatásának erejére s szereplése formájára is.

Ha az államok politikai szervezetét tekintjük, úgy találjuk, hogy a közvéleménynek legkisebb befolyása van a tiszta democratiában és a fejedelmi despotiában. Az előbbiben ugyan megvolna a joga, de minden pillanatban teljesűlhetnek követelései, mert az ő szavazatával döntheti el a függő kérdéseket, megbuktathatja a csak egy időre választott tisztviselőket. Az absolut monarchiában nem levén szabad nyilatkoznia, egyenesen nem is szerepelhet, habár még Orosz- és Törökország sincsenek egészen elzárva befolyása alól. Az absolut államok kormányai azonban azzal iparkodnak magukon segíteni, hogy másfelé torelik a közvélemény figyelmét. Oroszország például a panszláv törekvéseket pártolja s ezzel köti le az általános érdeklődést. Egyébiránt erős és makacs államférfiak szembe is szállanak a közvéleménynyel. Poroszország a közvélemény ellenére kezdte a 66-iki háborút, de sikereivel azután megnyerte magának.

A politikai közvélemény szerepének igazi tere alkotmányos államokban a képviselőház volna. Ez a közvetítő a szilárd monarchiai hatalom és az ingatag közvélemény között. Ennek többsége fejezi ki vagy legalább kellene kifejeznie a közvéleményt.

II.

Hogy megértsük a közvélemény fogalmát, lássuk ellentétes vonatkozásait. Először is a közvélemény különbözik egyeseknek nyilvánosságra jutott véleményétől. E vélemények összege még nem közvélemény. Sőt a közvéleménynek nem is kell mindig nyilatkoznia. Hallgathat. Még az sem szükséges, hogy ellenmondás nélkűl álljon. Másodszor, igaz ugyan, hogy az államnak a közvélemény segélyével kellene kormányoztatnia, nem volna szabad sértenie a nép véleményét, lehetnek azonban esetek, mikor az államférfi szembeszáll a közvéleménynyel, s ilyenkor a közvélemény nem az államkormány véleménye. Harmadszor a közvélemény a parlamenti többség véleményétől is különbözhetik. A többség ugyanis a kormány nyomása alatt választathatik. Az egyes választó magán érdekeitől indíttatva olyanra adhatja szavazatát, a ki ellentétben áll a közvéleménynyel s corruptió esetében a többség jó része megvásárolt, lekötelezett emberekből állhat. Az az eset is fordúlhat elő, hogy a közvélemény megúnja a pártok harczát s mint Franczia országban többször láttuk,

forradalomban tör ki. Angliában pedig a parlamenti kormány lényege abban áll, hogy minden párt hallgatag elismeri a közvélemény támogatásának elveszthetését és kötelezettnek érzi magát ez esetben engedni a közvéleménynek. Az országban uralkodó két párt csak addig tartja meg uralmát, a meddig a közvélemény támogatja, mihelyt ez ellene nyilatkozik, lemond. A szárazföldön azonban minden párt azt hiszi magáról, hogy a legigazabb elvek mellett tör lándzsát, s követeli, hogy a közvélemény adja meg magát neki. Negyedszer a közvélemény különbözik a szakértők véleményétől is. A communis opinio doctorum nem mindig egyezik a közvéleménynyel. Aristoteles ugyan még a zenében is sokat ad a tömeg ítéletére, de ez inkább csak oly helyen igaz, a hol nagyobb műérzék fejlődött ki, mint Athenben vagy Florenczben. A politikai téren minél nagyobb a résztvevők, a jogosúltak száma, annál többször fordúlhat elő, hogy a szakértők véleménye ellentétbe jön a nagy közönségével. Ötödször a közvélemény nem azonos az egyes társadalmi osztályokéval sem. Például a mult században a közvélemény megtámadta és eltörölte a papi és nemesi osztályok kiváltságait. Fordúltak azonban elő oly esetek is, mikor valamely országban egyes osztályok képviselték a közvéleményt. Máskor az adta magát elő, hogy egyes osztályok véleménye erősebb a közvéleménynél. Ilyen napjainkban is a párbaj kérdése. Ezt elveti a közvélemény épen úgy mint az egyesek lelkiismerete, és mégis a nemesi osztály felfogása győz az egyes fenforgó esetekben. Ugyanez áll némely helyi és vidéki szokásokról, melyek eltérnek a közvéleménytől; ide tartozik azon tény is, hogy a közvéleménynyel helytelenítjük a luxust, és még sem követjük az ellenkezőt, hanem magunk is uszályhordozóivá leszünk.

III.

Valjon használ-e a közvélemény az állam czéljának elérésére, feladatának megoldására? Általában el lehet mondani, hogy a közvélemény tévedései daczára mindaddig a nép lelki erejének, erkölcsi életrevalóságának jele, míg az ellenvéleményt is megtűri. Csak akkor lehet veszélyes, ha az egyes vélemények nyilvántását elnyomja. A közvélemény ellentéte: az állampolgári érzék hiánya, a magánérdek túlsúlya a közérdek fölött, a társadalmi anarchia, zsarnoki terrorismus.

A zsarnokok szemében és a tisztviselők régi uralkodó véleménye szerint mindazok gyanúsak voltak, a kik közügyekkel foglalkoztak. Azokat, a kik szép csendesen otthon űlnek és zavartalan engedik működni a patriarchiai kormányt, ma is jó érzelmű polgároknak híják az aggályos államférfiak. Francziaországban a forradalom előtt *les honnêts gens*-nak nevezték a politikai vélemény nélkűli polgárokat. De már Mirabeau az állam legveszélyesebb elemének tartja őket s azt mondja rólok, hogy az emberi dolgok javításának talán leggyászosabb ellenségei.

Más részről tagadhatlan, hogy a közvélemény korlátlan beavatkozásában némi veszély rejlik, ha az induvidualis élet jogos önállóságát támadja meg. Habár a közvélemény mint a népellenes kasztszellem gátja, mint a túlhatalmas hivatalnoksereg önzésének ellensúlyozója, mint a zsarnoki szeszély akadálya nagyon jó szolgálatot tesz, még sem szabad absolut tekintélylyel bírnia. — El kell ismernie, hogy az emberi társadalomban senkinek sincs feltétlen tekintélye és csak annál nagyobb a csalódás veszélye, minél többen hiszik az ellenkezőt róla. Neki soha sem szabad az ellenvéleményt elhallgattatnia. Azért a hol a közvélemény terrorismusa oly fokra hág, hogy kitünő tehetségű egyének meghallgatást nem remélvén lelépnek a nyilvánosság teréről, ott a nép müveltsége oly nagy veszélynek van kitéve, minőt a közszellem teljes hiánya jelez. S tény, hogy a mai democratiában mutatkozik is e jelenség.

Szabályúl azt állítja fel Holtzendorff, hogy a közvéleményt épen oly kevéssé szabad elnyomni, mint ennek az egyesek véleményét. Minden véleménynek, bárkitől eredjen, joga van arra, hogy igazsága megvitattassék. A nép is hibázhat, az egyesek is tévedhetnek. Csak a tekintély súlyában, fokában külömbözhetik a kétféle vélemény.

A mi a közvélemény tárgyát illeti, vannak tárgyak, melyek különös készültséget igényelnek, ezekben a közvélemény keveset nyom, épen úgy mint egy sereg kuruzsló szer ellenében sokkal jogosúltabb egy tanúlt orvos gyógyszere. Mind a mellett a szakértő munkája is ki van téve a közvélemény ítéletének, épen úgy, mint a legkitünőbb épitész alkotásában jogos bírák lesznek a ház lakói, ha arról van szó, hogy az megfelel-e az ő szükségleteiknek, igényeiknek?

Alkotmányos államokban az az elv uralkodik, hogy a közélet főkérdéseiben ítéletképes a nép. Ez azután sokszor oly téren is gyakorolja jogát, és hatalmas tényező lesz, hol igazán nem tud ítélni.

Példáúl 1813-ban Blücher épen népszerűségénél, a közvélemény támogatásánál fogva lett Napoleon legveszélyesebb ellensége, habár a többi tábornokok tanúltabbak és fiatalabbak valának. Vannak ismét oly ágai az államügyeknek, melyekben a közvélemény súlya nem sokat nyom. Bonyolult közigazgatási és pénzügyi kérdésekben, financiális müveletekben annál kevésbbé fontos a közvélemény, minél kevésbbé képzelhető egy tartósan népszerű pénzügyminister.

Érdekes a rendőrség viszonya a közvéleményhez. A szárazföldön általában ellenséges. Ez még a régi időkből maradt fenn, mikor a rendőrség az állam zsarnoki eljárásának eszköze volt. Nem csak saját baromi eljárásának köszönheti ezt az ellenszenvet, hanem a hagyománynak is. Ha az egyes polgár támogatja a rendőrséget, mindjárt a denuncians, a spiczli hírébe jön. Olaszországban, hazánkban a nép csak nagy ritkán árúl el egy betyárt a rendőrségnek. Ez nem annyira félelemből származik, mint inkább onnét, hogy ártatlannak, a szegények barátjának véli. Angliában egészen másképen áll a dolog. Ott az egyes ember állampolgári kötelességének tartja följelenteni a rosszat. A franczia jog államaiban még az államügyészek sem rokonszenves alakok.

Különös tárgya a közvéleménynek az erkölcsiség, a közbecsületesség fentartása, mert a büntető törvények csak szűk korlátok között őrizhetik meg a közmorál érdekeit. A középkorban az egyház és a czéhrendszer fegyelme óvta meg a moralt, de e fegyelem eltűntével, az ipar, a kereskedés, a bank-szabadság létrejöttével csupán a közvélemény szállhat szembe a jelentkező corruptióval. Az uzsora-törvények eltörlése után a legnyiltabb uzsoráskodás is jogosúlt lett a törvény előtt, mint ezt nálunk is tapasztalhattuk, az osztrák, a galicziai és hazai zsidóság egy része borzasztó mértékben űzte, sokan közűlök igazi pióczái lettek a társadalomnak, pénzintézeteket alapítottak, élökre erkölcsileg és vagyonilag tönkre jutott mágnásokat, becstelen országgyűlési képviselőket űltettek; míg végre a közvélemény felzúdúlt a gründerek e fajtája ellen s ma épen hazánkban véres zendűlésben nyilatkozik.

Hazánkban a corruptió majdnem általános lőn. A legmagasabb államhivatalnokok között is sokan részesei. A vármegyéken a katonaállításnál és más ügyekben hallatlan megvesztegetés dívott és talán most is dívik, itt csak a közvélemény és egyik eszköze a sajtó léphet föl egész erélylyel. Fájdalom azonban, a sajtó egy része szinte compromittálva van, úgy hogy oly férfiaknak mint Asbóth, Kaas

Ivor, Verhovay, Hermann Ottó stb. föllépte, a bátorság és vakmerőség jele.

Igaz ugyan, hogy a közvélemény ezen erkölcsbírói szerepe túlságba és puritán ridegségbe csaphat át. Kétségbe lehet vonni a közvélemény szigorának jogosúltságát, mikor Angliában vasárnapokon bezárja a szellemi művelődés és testi üdülés helyiségeit; mikor az állatok iránti részvétből betiltatni kivánja a vivisectiót, az éjszakamerikai államokban feltétlenül el akarja tiltani a szeszes italok élvezetét. De annyi áll, hogy hibái és visszaélései daczára szüksége van rá az emberiségnek, hogy a nemzeti élet legfőbb és ideális czéljainak elérése végett a közmorált és jó erkölcsöket nem szabad csupán az egyháziakra, az államügyészségre és a rendőrségre bízni. Kétségbevonhatlan, hogy a közvélemény nyomására jött létre Angliában a zsidók és katholikusok emancipatiója, a kegyetlen büntető törvények eltörlése, a fegyházak javítása, az állatkínzás megakadályozása, a parlamenti választásoknál uralkodó vesztegetés eltiltása, a munkások súlyos helyzetének némi enyhítése s mindenek előtt a rabszolgaság eltörlése, a rabszolgakereskedők üldözése, újabban a prostitutió korlátolása stb.

(Vége következik.)

V.

TÍZ ÉVI GAZDÁLKODÁS.

(1868—1877)

ÍRTA LUKÁCS BÉLA.

I.

Mindazok, kik pénzügyi és közgazdasági tanulmányokkal foglalkoztak, érezték hiányát egy oly összeállításnak, mely a magyar önálló államháztartás első tíz évének hű s a valóságnak megfelelő képét nyújtsa. Az alkotmányos kormány az állami háztartás terén is, a kezdet nehézségeivel volt kénytelen küzdeni. A budget-jog, annak formálitásai és consequentiái csak lassan fejlődtek ki az alkotmányos élet gyakorlatában. Az állami számvitel berendezésében is a kezdet nehézségeivel kellett küzdenünk s az absolut kormány régi kamarai számvitele csak lassan volt beleilleszthető az alkotmányos és felelős kormány keretébe. A kellő tapasztalat hiánya meg-

látszik az első tíz év költségvetésein. Természetes, hogy az évenként foganatosított változások az állami organismusban, az administratió egyes ágaiban, a költségvetés berendezésében és a számviteli rendszerben: megnehezítették az összehasonlítást.

Pedig csak az egyenlő alapokon való összehasonlítás bír értékkel, — csak egyenlő alapokra fektetett eredményekből lehet helyes következtetéseket kivonni. S hogy a magyar alkotmányos kormányzatnak első tíz évi eredményei fontossággal bírnak: az kétséget nem szenved. Megláthatjuk azokból a multak tévedéseit, az eltévesztett irányt, a táplált illusiókat, a megtört reményeket, a vallott kudarczokat s — a permanenssé vált adófölemelésekben — az elkövetett hibák következményeit.

Az országgyűlés megbízása folytán az *állami számvevőszék* egybeállítá egyenlő alapokon a tíz év államháztartási eredményeit. Ez által nem csak meg van könnyítve mindenkire nézve a tájékozódás, de a különféle tanulmányoknak és vizsgálódásoknak egyszersmind oly adatok szolgálnak alapúl, melyek hitelességök és megbízhatóságuk tekintetében minden kétséget kizárnak.

Ezen hiteles, a ministerium és a képviselőház zárszámadási bizottságának revisióján is átment adatok alapján kisértem meg, három — a lefolyt tíz évi időszak pénzügyi gazdálkodásának elbírálására nézve döntő — kérdésre, megadni a feleletet.

II.

Fölvetem első sorban azon kérdést, hogy *összes kiadásaink és összes állami bevételeink* (természetesen a kölcsönökből befolyt összegeket ide nem értve) *egymással szembeállítva, minő eredményeket tűntetnek föl?* Fedezték-e állami bevételeink összes kiadásainkat? s ha nem, mennyi volt azon összeg, mely Magyarországnak *saját bevételeiből* fedezhető nem volt s melyet *kölcsönvett pénz* útján kellett beszerezni? Vagyis, évenként *mennyivel költöttünk többet, mint a mennyi saját erőnktől kitelt?*

A feleletet ezen érdekes kérdésre megadják az állami számvevőszék által egybeállított I. és II. sz. kimutatások a brutto-bevételekről és kiadásokról. Ezen kimutatásokra, — azok tárgyalása alkalmával — nem volt észrevétele, vagy kifogása, sem a ministeriumnak, sem a zárszámadási bizottságnak. Azok tehát teljesen hiteleseknek és kétségbevonhatlanoknak veendők. A kiadásokba be-

foglalvák az állam által tíz éven át teljesített *összes kiadások* és pedig nem csak a szigorúbb értelemben vett állami költségek és kormányzati kiadások, hanem a kölcsönök felvételével járt kibocsátási költségek, az államadósságok törlesztésére, ingatlanok szerzésére, az állami értékek s készletek gyarapítására, vasúti kamatbíztosítási előlegekre, inségi és más kincstári kölcsönök adására fordított összegek. A bevételek közt pedig benfoglaltatnak nem csak a tényleg befolyt állami jövedelmek, hanem az ingatlanok s egyéb értékek, készletek és értékpapirok eladásából, vasúti kamatbíztosítási előlegek, inségi és más kincstári kölcsönök visszafizetéséből, a közös activák értékesítéséből és végűl a törvényes felhatalmazások alapján *fölvett kölcsönökből* befolyt összegek is. Hogy megtaláljuk a fentebb fölvetett kérdésre a feleletet: az *átfutó* kezelés kiszakítása mellett, egyszerűen ki kell hagynunk a bevételek közűl a *kölcsönök* utján beszerzett összegeket; ennek folytán az eredmények következők:

év	bevétel	kiadás	fölösleg **hiány**
1868-ban	154,067.743	147,536.150	6,531.593
1869-ben	152,517.789	165,584.587	**13,066.798**
1870-ben	171,224.038	199,973.383	**28,749.345**
1871-ben	179,577.338	215,132.191	**35,554.853**
1872-ben	186,627.868	237,527.042	**50,899.174**
1873-ban	181,707.410	251,214.746	**69,507.336**
1874-ben	190,294.895	252,112.118	**61,817.223**
1875-ben	192,727.056	235,995.018	**43,267.962**
1876-ban	211,516.208	246,506.361	**34,990.153**
1877-ben	218,628.966	252,252.819	**33,623.853**

Ime azon hiány, melyet évenként kölcsönök útján kellett beszerezni. Látjuk azt, hogy összes állami — rendes és rendkivűli — *bevételeink* a magyar önálló háztartásnak csak első évében fedezték az *összes állami kiadásokat*, *investitiókat*, *rendkivűli kiadásokat*. 1869-től azonban már folytonosan többet költöttünk, mint a menynyit bevettünk. A deficitek okairól alantabb fogok szólani, itt csak constatálom az évi deficiteket, azaz azon összegeket, melyek évenként állami bevételeinkből fedezhetők nem voltak, s melyeknek fedezésére *a lefolyt tíz évi időszak alatt összesen 386,747.521 frt (bankérték) kölcsönpénzt vettünk föl*; és pedig *1868-ban* 34,998.763 frtot, *1869-ben* 12,993.183 frtot, *1870-ben* 15,347.430 frtot, *1871-ben*

33,001.879 frtot, *1872-ben* 31,289.434 frtot, *1873-ban* 42,813.528 frtot, *1874-ben* 74,089.499 frtot, *1875-ben* 72,712.256 frtot, *1876-ban* 37,840.885 frtot, *1877-ben* 31,660.664 frtot. — Évenként tehát átlag $38^1/_2$ millió forint kölcsönpénzt vettünk föl. *E szerint államháztartásunk az alkotmányos kormányzat első 10 évében $38^1/_2$ millió frt deficitet tüntet föl évenként; ennyivel költöttünk többet, ennyivel terjeszkedtünk túl saját erőnkön.*

Pedig jelentékeny *rendkivüli bevételeink* is voltak ezen időszak alatt. Így: ingatlanok értékesítéséből bevettünk 5,301.788 frtot; az állam készleteinek, értékeinek s értékpapirjainak eladásából 34,820.632 frtot; kamatbiztosítási előlegek visszafizetéséből 1,695.077 frtot, inségi s más kincstári kölcsönök visszafizetéséből 15,078.776 frtot, a közös activák értékesítéséből 10,386.039 frtot, — *összesen 67,282.312* frtot. Ezt is elköltöttük. Az összes adóbevételeket is. És még kerekszámban 380 millió frt kölcsönvett pénzt.

III.

Mi okozta az évenként ismétlődő nagy deficiteket?
A kölcsönzött összegek hova fordíttattak?

Valjon e nagy deficit oka oly tényezőkben rejlik, melyek orvosolhatók, megszűntethetők, — vagy pedig a baj állandó, az okok el nem enyésztethetők?

Ez a második kérdés, melyre felelnünk kell, tíz évi államháztartásunk eredményeinek részletesebb ismertetése által.

S midőn ezen részletekben böngészünk, azon eredményre jutunk, hogy *a bár nagy deficitek nem bizonyitják még az önálló magyar államháztartás életképtelenségét.*

A deficitek legnagyobb részben *a nagymérvű beruházásokra, épitkezésekre és rendkivüli kiadásokra vezethetők vissza.* Ha ezekhez nem fogunk oly mohón: nem kellett volna annyi kölcsönt felvennünk.

Ha az ország kormányzatának átvétele után, a felelős ministerium és a törvényhozás nem akarta volna rövid néhány év alatt helyrepótolni sok század mulasztásait: a magyar államháztartás egyensúlya meg nem zavartatott volna. Szerényen megvonulva, a haladás tán lassúbb lett volna; de másrészt a terhek sem fokoztattak volna annyira, mint a mennyire azokat aztán a feltornyosuló államháztartási bajok súlya alatt fokozni kellett.

Kimutathatjuk, hogy a kölcsönvett 386 milliót hová költöttük.

Ingatlanok vételére és beruházásokra, Gödöllő és Diósgyőr megvételére, a vajduhunyadi várra, a zsilyvölgyi kőszénbányákra, a vámpalotára, posta- és távirdaházra, Kisbérre, a budai országházra, bányavasutakra, állami vasutakra, lánczhídra, Margithídra, építkezésekre (iskolák, fegyintézetek, törvényszéki s más középületekre), szóval az ingatlan vagyon gyarapítására fordítottunk 141,188,077 frt készpénzt.

Vasuti kamatbiztosítási előlegekre kiadtunk 76,917,528 frtot.

A budapesti Dunarész szabályozására, a fiumei kikötő építésére, a súgárútra, egyéb közutak építésére, víziutakra 31.473,811 forintot.

A közügyi költségekből rendkivüli kiadásokra, építkezésekre, felszerelésekre, hátultöltőkre, uchatiusokra stb. fordíttatott Magyarország quotájából 32.130,760 frt.

Termesztmények, anyagok és szerek gyarapítására a jövedékeknél, lótenyészintézeteknél, posta- és távirdánál, a honvédség felszerelésénél, bányászatnál stb. az értékek csökkenésének leütése után kiadtunk 43.489,694 frtot.

Adósságtörlesztésre fordítottunk az utóbbi tíz év alatt (a 153 milliós kölcsön törlesztésének megkezdését figyelmen kivül hagyva) 50.964,818 frtot.

Az eddig felsorolt összegek kerekszámban 386 milió forintot tesznek; épen annyit, a mennyi kölcsönpénzt fölvettünk.

Ezzel korántsem akarom azt mondani, hogy *helyes politika volt az*, mely az elősorolt kiadásokban nyilvánúl; vagy, hogy egy helyes pénzügyi politika elveivel összeegyeztethető *valamennyi* itt elősorolt kiadásoknak kölcsön utjáni fedezése. Mindez csak illustrálja, de nem menti, nem teszi helyessé azon pénzügyi politikát, mely a lefolyt tíz év alatt követtetett.

Csak constatálni kivántam a deficitek tényezőit, okait: a nagymérvű vasúti építkezéseket és másnemű beruházásokat, az állam ingatlan vagyonának gyarapítását, a vasuti subventiókat, a jelentékeny beruházásokat az egyes jövedékeknél (erdők, bányászat, dohány, só, posta, távirda), melyek azoknak nagyobb kiterjesztését s részben nagyobb jövedelmezőségét eredményezték; az institutiók fejlesztését és kiterjesztését minden téren; a monarchia biztonságának hozott jelentékeny rendkivüli áldozatokat; a honvédség felszerelését s az akkori idők némely más kedvencz eszméinek szerencsétlen ex-

perimentumait; mint a főváros és a Fiume érdekében végrehajtott építkezéseket. — Természetes, hogy mindezen kiadásokat csakis állami bevételeinkből nem fedezhettük; azok csak kölcsönpénz utján voltak fedezhetők.

Ha mindezekben megtartottuk volna a helyes egymásutánt, ha némely kiadást figyelmesebben megfontoltunk volna, — a felvett kölcsönök terhe kevésbbé volna érezhető s a gyakorlati eredmény, a haszon nagyobb lenne. Áll az, hogy tettünk oly kiadásokat, melyekbe a reáfordított pénz úgyszólva beleveszett, mint Diósgyőrbe, a Zsilybe, Vajda-Hunyadba, a fővárosi Dunaszabályozásba. A legtöbbnek eredménye nem felel meg a reáfordított költségnek s az ez által elvállalt terheknek. De hát nem mi vagyunk az elsők, kik a kellő tapasztalat és megfontolás hiányát megfizetik. *Vajha azon tanpénzt, melyet az alkotmányos kormányzat első tíz évében tapasztalatlanság, vérmes remények és kedélyes jóhiszeműség reánk rótt, — legalább a jövőre nézve ne fizettük legyen hiába!*

IV.

A harmadik nem kevésbbé fontos, nem kevésbbé érdekes kérdés: valjon *a rendes állami bevételek, azok, melyekre az állam rendes jövedelmi forrásaiból évenkint minden valószínűség szerint számítani lehet: fedezik-e a rendes állami kiadásokat, azon kormányzati költségeket, melyek nélkül az államgépezet rendes menete megakadna?*

E kérdésnek értelmezése s az arra adandó felelet tág tért nyit a combinatiókra s elismerem, hogy leginkább az egyéni felfogástól függ. Szembe állíthatjuk egymással a rendes, évenként ismétlődő bevételeket és kiadásokat; — s a szerint, a mint némely bevételt *rendes állami forrásnak* vagy *rendkivüli bevételnek* tekintünk; vagy oly *állami költségnek*, mely az állam bevételeiből fedezendő: — az eredmény mindig változni fog. E kérdésben lényeges eltérés van egyrészről az állami számvevőszék, másrészről a kormány és a zárszámadási bizottság között; különféle szempontból bírálják meg a bevételek és kiadások számos tételeit s természetesen a részletekre nézve egymástól eltérő, de *a lényegben* teljesen megegyező eredményre jutnak.

Mindhárom, mind a számvevőszék, mind a kormány, mind a zárszámadási bizottság azon eredményre jut, hogy az állami netto

jövedelmek a szorosabb értelemben vett netto állami költségeket a tíz évi időszaknak *csak első felében* fedezték, de második felében már tetemes kormányzati deficit mutatkozik. Azaz rendes állami bevételeink, most már a kormányzat feladataiból folyó, rendes állami költségeket sem fedezik. *Ha nem építünk, nem ruházunk be semmit, ha institutióinkat épen nem fejlesztjük, hanem csak tisztán az államgépezet legprimitivebb functióira szorítkozunk: még akkor is deficitünk van.*

Az állami számvevőszék kimutatásai szerint az állami költségek fedezése után még fenmaradt *1868-ban* 9.989,905 frt, *1869-ben* 3.645,846 frt, *1870-ben* 2.787,545 frt; de azután már a rendes kormányzati kiadások és terhek oly mérvben növekedtek, hogy a bevételekben fedezetöket nem találták; *1871-ben* csak 1.224,127 frt, *1872-ben* 8.624,757 frt, *1873-ban* már 18,307,653 frt, *1874-ben* 19.678,867 frt *1875-ben* 12.439,444 frt, *1876-ban* 14.054,455 frt, *1877-ben* 13.079,572 frt volt *a hiány.*

A zárszámadási bizottság által — a kormány intentiói szerint — rectificált kimutatások alapján: *1868-ban* 12.138,028 frt; *1869-ben* 15.418,201 frt; *1870-ben* 9.595,841 frt; *1871-ben* 12.036,525 frt; *1872-ben* 5.429,717 frt *fölöslegünk* volt; *1873-ban* már 8.615,699 frt; *1874-ben* 12.001,896 frt; *1875-ben* 7.034,102 frt; *1876-ban* 4.829,316 frt; *1877-ben* 5.643,045 frt *hiányunk.*

Nem akarom részletesen bírálni az állami számvevőszék és a zárszámadási bizottság eltérő számításait; a csoportosításban, a részletekben, az évenkénti eredményekben eltérők ezen kimutatások, *de lényegökben constatálnak egy fájdalmas igazságot:* azt hogy *az alkotmányos korszak első tíz évének második felében már odáig jutottunk, hogy rendes kormányzati budgetunkben is — eltekintve a rendkívüli kiadásoktól és beruházásoktól — állandóvá vált a deficit.*

Csak a dolog tisztázása végett akarok egyetmást elmondani. Az állami számvevőszék az eddigi elszámolási rendszerhez s a képviselőháztól nyert utasításokhoz ragaszkodva: állami költségnek vette mindazon kiadásokat, melyek az államvagyonban megfelelő értékeket nem teremtenek, — s így rendes állami költségeknek vett oly kiadásokat is (mint. p. a fiumei kikötő, Dunaszabályozás stb.), melyek tulajdonkép *rendes* állami bevételeink terhére nem eshetnek. Másrészről a zárszámadási bizottság is, azon intentió által vezérelve hogy a mérleget minél kedvezőbb színben tüntesse föl — túlment az igazolható határokon. Lássuk egyenként a tett rectificatiókat.

Helyesnek tartom a zárszámadási bizottságnak azon felfogását, hogy a közös hadsereg elhelyezése és felszerelése érdekében hozott nagyobb, rendkivüli kiadásokat, kiszakította az állami költségek sorából. Ezek rendkivüli ideiglenes kiadások, melyek a rendes bevételek terhére nem eshetnek. Hogy azonban ezen kiadások 1868-tól 1877-ig csakugyan 32.138,760 frtot tettek-e? azért a felelősséget a zárszámadási bizottság viseli.

Helyeslem azt is, hogy némely nagyobb épitkezések, mint a sugárútra költött 2.892,982 frt, a Dunaszabályozásra kiadott 7 millió 882,600 frt, a fiumei kikötő épitésére fordított 3.897,508 frt szintén kiszakíttatott a zárszámadási bizottság által az állami költségek sorából. Kevésbé tartom azonban igazolhatónak a kőutak épitésére fordított 7.436,756 frtnak, és a vízi utakra költött 8.490,417 frtnak kiszakítását. Az új kőutak épitésére s a víziutak fentartására és szabályozására szükséges összegek rendszerint az állam rendes jövedelmeinek terhére kell hogy essenek s csak *kivételkép* igazolható rendkivüli esetekben az eltérés; azon rendszer, mely *minden* útépitést a rendkivüli forrásokra akarna utalni: *túlzásokhoz* vezetne.

De másrészről nem tartom helyesnek, hogy a zárszámadási bizottság az állami vasutakat terhelő $7^1/_2$ %-os intercalaris kamatokat, kiszakította az állami költségek közül. Ezen kiadások 1868—1872-ig 6.956,046 frtot tesznek *s a vasuti kölcsönnek kamatait* képviselik, melyet azon körülmény, hogy a vasuti kölcsön még teljesen befektetve nem volt, nem foszt meg a rendes kiadás, az államköltség jellegétől.

Az sem helyes, hogy azon többletet, melyet a szőlőváltsági adósságnál ráfizettünk, a zárszámadási bizottság szintén kiszakítja a államköltségek közül s mint előleget számolja el. A szőlőváltsági adósságért az állam jótállást vállalt; ha az állam közvetitésének eredménye az, hogy az államnak évenként tetemesen többet kell kiadnia ezen adósság czimén, mint a mennyit a váltságkötelezettektől bevesz: ez az állam terhe. Igaz, hogy az államnak megmarad a maga követelése a váltságkötelezettekkel szemben s ha ezeket behajtja, azok az állam bevételei közt mindenesetre szerepelvén, a mérlegre befolyással lesznek. De a szőlőváltsági adósság mai állapotában, hacsak magunkat ámítani nem akarjuk, a teljesített ráfizetést, — mely 1877 végéig 2.181,428 frtot tett ki — ignorálni, az állami kiadások közül kihagyni nem lehet.

Hogy a zárszámadási bizottság mily elfogúltsággal járt el,

mennyire igyekezett a pénzügyi helyzetet, s a tiz évi mérleget a valónál kedvezőbbnek tüntetni föl: mutatja különösen az is, hogy míg a vasúti kölcsönnek 1872-ig fizetett kamatait, a szőlőváltsági adósságra teljesített ráfizetést, kihagyta az állami kiadások közül; másfelől a régibb állami előlegek s inségi kölcsönök törlesztéséből befolyt összegeket — melyeket az állami számvevőszék nem vett számításba a rendes bevételek közt — az állam rendes jövedelmi forrásai közé igtatta be. Ilyen inségi kölcsönökből befolyt 1868—1877-ig 14.130,147 frt. Ezeket a rendes bevételek közé sorozta a zárszámadási bizottság. De ugyanezen a czímen kiadásaink is voltak; ugyanezen időszak alatt inségi kölcsönökre 1.477,300 frtot adtunk ki. Ezekre azonban a zárszámadási bizottság nem volt figyelemmel; ezeket nem helyezte vissza a rendes állami kiadások közé. Egyoldalú s helytelen eljárás, mely mutatja, hogy a zárszámadási bizottság túlságos buzgósággal igyekezett a valónál kedvezőbbnek tüntetni föl a lefolyt tíz évi gazdálkodásnak mérlegét.

Végül nem tartom helyesnek, hogy a rendes állami költségek közt számoltassék el azon 3.265,576 frt, melylyel *a 153 milliós kölcsön* egy részének visszafizetése 1877-ben többe került s melyet mind az állami számvevőszék, mind a zárszámadási bizottság, mint rendes állami kiadást vett föl. Igaz, hogy ezen kiadást is teljesíteni kellett; és 1878- és 1879-ben az e czélra kiadott összeg még nagyobb volt; de az nem rendes kiadás, a 153 milliós kölcsön visszafizetésének befejeztével megszűnik s így azon kérdés megítélésénél, mikép viszonylanak rendes állami bevételeink, — rendes, az állami czélok megvalósításából folyó kiadásainkhoz? csakis egy év terhét nem képezheti.

Megtéve mind a zárszámadási bizottság, mind az állami számvevőszék kimutatásain az itt főbb vonásaiban jelzett változásokat, t. i. kiszakítva a közösügyi beruházásokra fordított összegeket, a jelzett nagymérvű vízi és egyéb építkezéseknek összesen 31 millió frtot meghaladó kiadásait, s kihagyva az 1877-iki államadóssági kiadásokból 3.265,576 frtot, mint a 150 milliós kölcsön törlesztésére fordított felpénzt, — ellenben visszaállítva a vasuti kölcsön kamatait, s a szőlőváltsági adósságra teljesített ráfizetést, az inségi kölcsönökből befolyt összegeket pedig — mint a rendes budget keretén kívül eső kezelést — figyelmen kivül hagyva — az eredmények következők :

1868-ban	8.116,917	frt *fölösleg*	1873-ban	9.179,531	frt *hiány*
1869-ben	12.041,779	„ „	1874-ben	12.371,153	„ „
1870-ben	5.127,434	„ „	1875-ben	7.382,062	„ „
1871-ben	7.096,115	„ „	1876-ban	6.608,143	„ „
1872-ben	2.296,073	„ „	1877-ben	3.763,375	„ „
összesen	34.678,318	frt *fölösleg*	összesen	39.404,264	frt *hiány*.

Látjuk tehát azt, hogy míg az évtized első felében rendes kormányzati kiadásaink fedezése után összesen 34 millió frtot meghaladó fölöslegünk maradt, 1873-tól kezdve már rendes bevételeink az állami élet alapjait képező kiadásokat nem fedezték, s hogy 39 millió frtot rendkivüli forrásokból, részben kölcsön útján valánk kénytelenek pótolni.

Hogy az itt elősorolt kiszámítások közül, melyik a leghelyesebb? Valjon a számvevőszéké, a zárszámadási bizottságé, vagy az enyém? a fölött tovább nem vitatkozom. Tisztáztam a lehetőségig a kérdést és előadtam az indokokat, melyek engem a jelzett rectificatiókra vezettek. Nem levén megállapítva az elvek, más valaki, ki ezen kimutatásokat szintén tanulmányozza, ismét más eredményekre juthat. — De hát, hogy az egyes években több vagy kevesebb millió volt-e a fölösleg, vagy a deficit: az alárendelt kérdés. A fő, az el nem tagadható tény az, hogy *az utóbbi években rendes bevételeink kormányzati kiadásainkat nem fedezik. Ezt semmiféle számcsoportosítás el nem escamotirozza.* Ebben egyetért a számvevőszék, a kormány, a zárszámadási bizottság kimutatása. Ezt constatálnom kell az általam elfogadott rectificatiók után is. És ez *a legszomorúbb, de egyszersmind a legfontosabb tanulság, melyet tiz évi gazdálkodásunk eredménye gyanánt le kell vonnunk.* A tény az, hogy rendes kormányzati kiadásaink, adóforrásaink által nincsenek fedezve, — hogy, ha a közös *hadsereg* és a *honvédség* elhelyezésére és felszerelésére nem költünk egy krajczárt sem, ha a *vasutaknak* nem adunk semmi subventiót, semmi *adósságot* nem törlesztünk, *nem építünk* semmit, de semmit; nem állítunk fel egyetlen *távirdaoszlopot*; nem szerelünk fel egyetlen *postát*; nem fektetünk be semmit egyetlen állami *gyárba* sem; nem építünk több *kőutat;* nem szabályozunk semminemű *vizeket;* nem *erődítünk* semmi partot, szóval, ha csak tengünk-lengünk szerényen és fizetjük *a katonaságot, az államadósság kamatjait* és *tisztviselőinket*, Isten gondjára bízván a többit: hát rendes bevételi forrásaink akkor sem futják ki!

Ez azon tény, melylyel pénzügyi politikánknak a jelenben s a legközelebbi években le kell számolni. Ebben fekszik államháztartásunk betegsége. Mert, hogy nagyobb investitiók, véletlen rendkivüli kiadások javára igénybe veszszük az állam hitelét: abban még nincsen semmi baj, föltéve hogy a kellő óvatossággal s a kellő mértékkel járunk el; de a baj ott van, ha nemcsak ezen rendkívüli kiadásokat, hanem a kormányzat feladataihoz tartozó rendes állandó kiadásokat sem tudjuk többé rendes állami bevételeinkből fedezni. Az ilyen államháztartás már nem egészséges; az ilyen államháztartásban a bajok már komolyak. Ezeken a bajokon már segíteni kell, különben mindinkább feltornyosúlnak s következményeik veszélyesek.

V.

Állítsuk szembe egymással a lefolyt tíz évi időszaknak azon két évét, melynek eredményei a legfeltűnőbbek. *Az 1873-iki évet,* melynek költségvetése a hetvenes évek elején tapasztalt rohamos haladásnak milliókkal telt légkörében készült, — az *1877-iki évvel,* midőn a kiábrándulás nemcsak bekövetkezett, hanem az annak pressiója alatt foganatosított nagymérvű adótölemelések és reductiók már teljes mértékükben érvényesültek.

Tehát 1873-ban volt a hiány, melyet kölcsön útján kellett fedezni 69 millió frt, — 1877-ben csak 33 millió frt; 36 millió frttal kevesebb.

Igaz; de 1873-ban (kölcsönök nélkül) csak 181 millió frt bevételünk volt, 1877-ben ellenben már 218 millió frt, tehát 37 millió frttal több. Ezen bevételi többletnek legnagyobb része az 1873 óta foganatosított *adóemelések* eredménye.

Másfelől ingatlanok szerzésére, vasutak épitésére 1873-ban 24 millió frtot fordítottunk, 1877-ben csak 3·8 millió frtot, tehát 21 millió frttal kevesebbet; a termesztmények, anyagok és szerek gyarapítására pedig 6 millió frttal adtunk ki többet 1873-ban, mint 1877-ben.

Ellenben emelkedtek 1877-ben 1873-hoz képest a rendes kiadások, leginkább azon államadósságok kamatai folytán, melyeket a hetvenes évek nagy deficitjeinek fedezése végett kellett fölvennünk.

* * *

S ezzel befejezem a lefolyt tíz évi időszak államháztartási eredményei fölötti szemlémet. Igyekeztem a lehető tárgyilagossággal, tisztán a számszerinti eredményekből merített legjobb meggyőződé-

sem szerint, megfelelni az általam fölvetett s a lefolyt tíz évi gazdálkodás elbírálására nézve döntő kérdésekre. S a számok tömkelegéből merített tanulságot abban foglalhatom össze, hogy *az önsorsának visszaadott Magyarország bírt az önálló állami életnek pénzügyi erejével s hogy államháztartásunk bajai csakis a rohamos haladási vágy és országunk határain kívül is kiterjeszkedő válságok és rendkivüli körülmények miatt következtek be.*

A pénzügyi helyzet, melyet a tíz évi időszak utolsó éveiben constatáltunk, s mely az előbbeni évekhez képest pénzügyi szempontból javulást tüntet föl: 1877 után nem javult. A gazdasági calamitásokon kivül 1878 és 1879 folyamában két rendkívüli körülmény nehezedett reánk, melyek államháztartásunk rendezését elodázták: *a boszniai foglalás és a 153 milliós kölcsön visszafizetése.* Ezek folytán az 1878-iki és 1879-iki deficitek ismét felemelkedtek az 1873- és 1874-iki deficitek magasságára. Az occupatió költségei már eddig 3 millió frtnál nagyobb kamatterhet, a 153 milliós kölcsön convertálása szintén 3 millió kamattöbbletet okozott, mely államháztartásunk terhére esik és rendes állami jövedelmeinkből fedezendő. A rendes bevételeink és kormányzati kiadásaink közt mutatkozó hiány tehát, mely 1877-ben leszoríttatott 4 millió frtra, 1880-ra körülbelül 10 millió frtra emelkedett (A kormány által javaslatba hozott s részben már el is fogadott új adójavaslatok valószínű eredményeit tekintetbe nem véve).

VI.

REFORM-POLITIKÁNK.

IRTA JUSTUS.

Difficile est satiram non scribere.

III.

Ki nem érezte a gyönyört, melyet nyári melegben, fárasztó menet után, egy árnyas fa, vagy hűvös csermely nyújt? Avagy, hogy a kép találóbb legyen, ki nem élvezte ama gyönyört, mit közhasznú eszmecsere, vagy elkoptatott phrasisok hallása után, a lángelme fényét és a költői kedély melegét visszasúgárzó nyilatkozat szokott adni.

A ki ezt a gyönyört nem élvezte, olvassa el a nemzetiségi törvényjavaslat felett 1868. novemberében folyt parlamenti vitát. Nagy

részt unalmas, helyenként boszúságot keltő munkája lesz; mert lehetetlen annál sivárabb ügyvédi rabulisticát, szűkebb látkört, eszme- és szófacsarást képzelni, mint az úgynevezett nemzetiségi képviselők beszédei. De fáradsága mégis meg lesz jutalmazva. Ebben a vitában felszólalt *Eötvös* József is. A ki megírta a *Gondolatok*-at, s a *XIX. század eszméit*, annak a véleményét oly kérdésben, mely századunkban a népek alakulásainak, harczainak, törekvéseinek, annyi áldásnak és átoknak volt és lesz indító oka, szükségkép meghallgatta a magyar parlament, az ország, sőt egész világrészünk.

Ki tagadhatja, hogy a mi parlamenti vitáink ritkán szoktak tanulságost és meglepőt nyújtani. Hírlapjaink égig szoktak ugyan magasztalni egy-egy parlamenti szónokot, állítva, hogy beszéde az oratori képesség utólérhetlen alkotását képezi. De természetesen csak a párttagok nyilatkoznak így. Az ellenpárt közlönyei ugyanazon beszédet szétszedik, a szónoktól megtagadnak minden képességet, vagy ha ezt nem tehetik, az őszinteséget. A közszellem ellenőrködő szerepe nálunk egyátalán elfajúlt. Ép oly kevéssé van irodalmi, mint politikai kritikánk. Az utóbbit a legnagyobb mérvben túltengődő pártszellem, az előbbit a pajtáskodás, a clique-szellem vezeti, vagy egészen közönyös a jó, úgy mint a rossz iránt. A ki némely ellenzéki lapot olvas, azt kell hinnie, hogy minden jó és nagy, mit az ország termelő képessége létrehozott, az ellenzék táborában van, csupa Cicerók, Catók, Peelek, Pittek stb. űlnek az oppositió padjain. Kisebb-nagyobb mérvben a kormánypárti sajtó is így bánik a maga embereivel. Mit sem óhajtanék inkább, mint azt, hogy mind a két félnek igaza volna, hogy t. i. mind a kormánypárt, mind az ellenzék nagy capacitásokat, európai hírű tudósokat, a politikai gyakorlat legkiválóbb férfiait valamennyi szaknak néhány valóban jelesét számítaná soraiba.

Ha így volna, közállapotaink bizonyára jobbak, reform-politikánk bizonyára helyesebb irányt váltott, s nagyobb sikereket mutatott volna fel. De nálunk mindenekelőtt hiányzik a kellő mérték, melyet közéletünk nagyságaira alkalmazhatnánk. A kereskedelmi forgalomra nézve elfogadtuk a cosmopolita méter- és gramm-mértékeket, szellemi mozgalmainkra azonban még mindig az exclusiv hazai mértéket alkalmazzuk. Sehol sem lehet, a közpályán, oly gyorsan hírnévre szert tenni, mint Magyarországon. Elég egy sikerült speech, a kormány ellen irányúló merész fellépés. Szakképzettség, tudomány egyáltalán nem szükségesek; sőt néha hátrányosak. A szakszerűség ritkán vetheti le teljesen a pedanteriát, vagy ha levetheti is, a dilettantismus pedanteriát lát a részletek alapos ismeretében. A valódi tudomány utáni vágy, a komoly szakismeret iránt való tisztelet még csak keletkezőben van Magyarországon. A hol csak a képzelet hatalmára van szükség, ott a magyar faj nagy dolgokat producált. *Petőfink*, *Jókaink*, *Aranyunk*, de főleg a két első; egész világrészünk bámulatát vonták magukra. A komoly tudományok terén ellenben mind-

eddig csak sereghajtók voltunk. A magyar tudomány, majd minden téren, nem volt egyéb puszta receptiónál. Nincs egyetlen tudományos szak, melyben az ismeretek határát mi toltuk volna tovább. Legkitűnőbb férfiaink sem jutottak e határon túl. Celebritásaink nagy része pedig még járt utakon sem ért azon pontra, a hol a felfedések kezdődnek a tudomány végtelen, ismeretlen világában. — Egyetlen téren sem jutott nekünk a vezető szerep. Pedig képességünkben nincs hiány, ma már munkakedvünk is van, csak kitartásunk nem elég szívós. Idejárúl, hogy az ambitiónak nincs szüksége valóban nagy tettekre, hogy magára vonja a közfigyelmet. Hiszen tudjuk, hogy néhány tankönyv elsőrangú tudóssá, néhány elmondott szónoklat politikai kitűnőséggé tette a veterán nemzedék nem egy, most is élő tagját.

Jelenleg már minden tudományos téren komolyabb mozgalom észlelhető ugyan; az ifjú nemzedék nagyobb buzgalmat fejt ki, mert belátja, hogy maholnap kemény küzdelmet kell kiállni a siker pálmájáért; de ez idő szerint még nem múlt el az átmeneti korszak, s tán egy-két nemzedék felnövekvése szükséges ahhoz, hogy végleg elmúljék. Most még a dilettantismus szerepel; a valódi tudomány ritka, és ha van is, kevés elismerésben részesül. S a milyen az ország, olyan a parlamentje. Bizonyos, hogy más országok törvényhozása sem áll csupa jelesekből. A míg az emberiség gyökeresen meg nem változik, addig a középszerűség mindig többségben lesz, s tán káros is lenne, ha nem volna többségben.

De az előrehaladottabb népeknél a középszerűség nem követel vezérszerepet. Megelégszik szerényebb hivatáskör betöltésével is; feladatának teljesen megfelel, ha az eszmék nagy harczában közkatonáskodik, s az igaz ügyet diadalra segíti.

Mi sem tanulságosabb, mint a belga, vagy az angol, legkivált pedig a franczia parlament tárgyalása valamely szakkérdésben, vágjon az bár a jogtudomány, a közigazgatás, a közoktatás, vagy épen a hadászat körébe. Minden szakmában van néhány kitűnőségök a pártoknak. Nincs a tudománynak vivmánya, mely e szónokok előtt ismeretlen volna, nincs részlet, bármily kicsiny, mely e férfiak figyelmét kikerűlné. Az igaz, hogy a sajtó, a szakirodalom minden kérdést előre megvitat, s az anyag egészen feldolgozva kerül a parlament elé.

A mi képviselőházunk vitái ellenben, majd kivétel nélkül, dilettantismusra vallanak. Mindenki ért mindenhez, alaposan és szakszerűen ellenben csak igen kevesen értenek valamihez. A ki végig hallgat parlamentünkben egy szakvitát, elbámúl azon, mily kevés készültség és szakértelem jogosít fel nálunk a nyilvános felszólalásokra. De persze az egész vita néhány ártatlan elv fejtegetésére, vagy arra szorítkozik, hogy a szónokok: *Gneist*, *Fischel*, *Mittelmayer*, *Glaser* stb. után elmondják mily szervezete van ennek vagy amannak az intézménynek Angliában. Az általános vitával azután véget ér maga a vita. Sehol a világon nem esnek túl oly könnyen,

hogy ne mondjam, oly könnyelműen a részleten, mint nálunk, a mire példa gyanánt idézhetném valamennyi reform- és codificationalis vitáinkat. Ép ez mutatja, hogy parlamentünk, igen csekély kivétellel, dilettansokból áll.

A ki végig tekint parlamentünk celebritásain, erről teljesen meggyőződhetik, ha itélete tán ingadoznék. Ott van a közgazdasági szak. Az elméleti tudománynak nincs képviselője, a ki az elsőrangú mértéket megütné. A gyakorlati fináncztudománynak bizonyára jeles képviselői vannak parlamentünkben; ők azonban inkább nagy practicusok, mint nagy tudósok. A fiatalabb nemzedékben kezd néhány tehetség érni. S a mikor a közgazdasági tudományról van szó, akkor még aránylag kevés panaszra van okunk. A természettani tudományok után tán a közgazdasági ismeretekben vittük legtöbbre, s mi az e szakkal foglalkozók számát illeti, ezt szinte túlságosnak mondhatnám az intelligentiához képest. Attól mindenesetre tartok, hogy e téren való haladásunk inkább *külterjes,* mint intensiv, s a dilettantismus újabban e térre vetette magát.

Ott van a jogi szak. Magyarország per excellentiam a jogászok hazája. Van az országban hétezer ügyvéd, több mint másfélezer bíró és királyi ügyész. Az ország értelmiségének jelentékeny hányada jogvégzett. És még sincs nyugaton ország, a hol a jogtudomány annyira hátramaradt volna, mint Magyarországon. Messze elmaradt az minden korban az európai jogtudománytól. A Beccariák, a Filangierik, a Savigny-k, a Carmignani-k, a Baco-k, a Backstone-ok, a Montesquieu-k, a franczia forradalom nagy jogtudósainak szelleme, a franczia, a német, az olasz tudomány és törvényhozás nem volt rendszeres contactusban a magyar jogtudománynyal. Nagy politikusaink, nagy szónokaink, lángelméink bőven voltak, különösen a harminczas évek óta; de a nagy jogászoknak mindig híjával voltunk. Mi sem jellemzőbb, mint hogy az 1843-iki büntető-törvényjavaslat szerkesztésénél a vezérszerepet egy jeles történész (Szalay), egy nagy politicus (Deák Ferencz), s egy universalis tudós (Pulszky F.) vitték. Mindhárom nagy ember, de egyik sem volt nemcsak nagy jogász, hanem egyáltalán valódi jogász sem, legalább nem bűntető jogász. Persze válogatás nem volt. Európai jogászok ismeretlen és nem igen keresett lények voltak a Corpus Juris országában. Igy történt aztán, hogy az említett javaslat nem sokkal lett egyéb fordításnál.

Legnagyobb szegénységi bizonyítványunkat az képezi, hogy tizenhárom évi törvénygyártásunk után az ország egy harmadrészében nyíltan érvényben hagytuk a tudomány által már rég meghaladott osztrák törvényeket; a többiben, a szoros értelemben vett Magyarországon pedig (ha szabad e kifejezést használnom) hallgatag recipiáltuk ugyanazon osztrák törvényeket. Valóban jeles, s Európa figyelmét felköltő munkát az egy bűntetőtörvénykönyvön kívül nem végeztünk, s ennek életbeléptetését is halogatjuk; mert a kulisszák mögött makacs harczot folytat ellene, még most is, az újítástól való

félelem, az obscurantismus, s a mindinkább haldokló, de még ki nem halt tudomány-iszony.

Igy vagyunk minden más téren; így a közigazgatás, a közoktatás s a katonai dolgok terén.

Nem csoda tehát, ha parlamentünk szóvitái alatta maradnak a tudományos, az *európai* színvonalnak. Ezért vannak nálunk csak általános viták, melyekhez a hozzáértő könnyen megszerzi az ismeretet néhány kézikönyvből. A részleteknél tűnik ki a szaktudomány. A részletektől azonban visszariada dilettantismus. Komoly irányt váltott; de még mindig dilettans nép vagyunk. Azért nélkülözzük a mi parlamenti vitáinkból azt a nagyszabású, tudományos szellemet, mely meglep bennünket az angol, belga és franczia parlament tárgyalásainak olvasásánál; a nélkül, hogy e tárgyalások a pedans szakszerűség unalmával ölnének, mint a német parlament vitái.

A hosszú kitérést szükségesnek tartottam; mert azt hiszem, elérkezett ideje, hogy európai mértéket alkalmazzunk tudósainkra és szakembereinkre. A nemzeti exclusivitás túlbecsüli a hazait, s mint a megfordított látcső kicsinek mutatja be a külföldit. A nemzeti kizárólagosság, bizonyos primitivebb korban, hasznos, sőt szükséges lehet; mikor azonban már izmosnak érezzük képességeinket, a szellemi védvámsorompót felvonhatjuk, s öntudatosan erőnkre támaszkodva jelenhetünk meg a versenytéren.

Br. *Eötvös* József beszéde késztetett e kitérésre, melyhez a futólagos szemle után, ezennel visszatérek. Nem lehet nemesebb, magasztosabb szempontból tárgyalni a nemzetiségi kérdést, mint tárgyalta az akkori közoktatásügyiminister.

Eötvös felállította a tételt, hogy a nemzetiségi eszme a jelen század egyik uralkodó eszméje; de valamint a szabadságban gyökerezik, a *szabadság képezi korlátját is.*

„Az én meggyőződésem szerint — szólt a nagy gondolkodó — a nemzetiségi eszme csak azon nagy szabadsági mozgalom egyik ágát képezi, mely korunkban oly nagy eredményekre vezetett. Azon kor, mely a polgári jogok teljes egyenlőségét mondotta ki, mely minden vallásfelekezeti különbség nélkül a vallásoknak egyenlő szabadságát állapította meg, az a polgároknak nyelvök használatára nézve is hasonló szabadságát követeli. De valjon gondolják-e, hogy oly mozgalmat, melynek hatalmát a szabadság eszméje képezi, melynek alapja csak azon összeköttetésben van, melyben a szabadság eszméjével áll, melynek jogosúltsága a szabadság követelésének jogszerűségéből származtatható: hogy ily mozgalmat az által nyugtathatnak meg, vagy háríthatnak el, ha mindenütt *kiváltságokat* állítunk fel, kiváltságokat, melyek mindenütt azoknak, kik a kiváltságot nem élvezik, szabadsága árán vásároltatik meg? (Élénk helyeslés.) Valjon hiszszük-e, hogy ily mozgalmat, melynek fontossága és jövője épen abban rejlik, hogy a szabadságra támaszkodik, hiszszük-e, hogy azt az által fogjuk megszüntetni, ha a hazának ügyeit úgy rendezzük, hogy a hazában egyetlen ember se legyen, ki magát e haza

minden megyéjében egyenlően szabadnak érezhetne? (Élénk helyeslés.) Egyetlen egy se, ki e hazát egyik határától a másikig saját hazájának mondhassa? (Hosszan tartó élénk helyeslés.) (Országgyűlési napló 11. köt. 32. l.)

Valóban méltók voltak e szavak azon élénk helyeslésre, melylyel a ház azokat kisérte.

Lehetetlen valódibb alapját megjelölni a nemzetiségi eszmének a szabadságnál. Mivel a szabadságból származik, képtelenség, hogy megsemmisítse a szabadságot. Pedig ez a képtelenség bekövetkezik, ha a Mocsonyi-Miletics et consortes-féle, nyelvregiók szerint való területi felosztás megvalósúl. Eötvös József érvelése, bár az általános eszmei magaslaton állt, a mi nemzetiségi rajongóinknak szólt. Megtörték volna ezek szent István koronájának épségét, darabokra szaggatták volna Magyarország térképét, megsemmisitették volna a szabadságot, az apró nyelvcsaládak ellenséges raját bocsátották volna a magyar nyelvre — grammaticai külömbségek miatt.

Nehéz visszatartania a jogos harag fellobbanását annak, a ki hallotta, vagy utólagosan olvasta azon képviselők felszólalásait (összesen 24-en voltak!), kik, miután az állameszme ellen elkövetett vakmerő kisérletök nem sikerűlt, tüntetőleg elhagyták a tanácskozási termet. Ezen a hangon soha sem beszélt egy törpe minoritás a parlament óriási többségével. A grammatica még soha sem szolgáltatott alkalmat — a tudósok testületein kivűl — ily heves szóváltásra.

Honnét vették ezek az emberek ezt a bátorságot?

Hiszen, ha végig tekintettek volna a nemzetiségi államokon, elment volna kedvök a roppant kisebbséget képező nyelvek jogainak nevében oly követelésekkel lépni fel a magyar nyelv, az államot alkotó magyar faj nyelvének rovására. Ott van Poroszország. Vannak neki lengyelei nagyobb számban, mint nekünk szerbjeink. S e lengyelek mögött nem oly kis nép áll, mint a szerbországi szerbek, hanem a bár feldarabolt, de 20 millió lengyel nép, s mikor a poseni lengyel képviselők egyszer a lengyelek nevében próbáltak szólni, Bismarck azt válaszolta nekik, hogy nem ismer lengyeleket, hanem csak németeket. Bizonyára túlzás, de Bismarck nyilatkozata tény, mely eltagadhatlan. Ott van Éjszak-Amerika. Magyarország sok nemzetiségből áll, de még sem annyiból, mint az Egyesült-Államok. Körülbelűl 7 millióra megy csak a németek száma. S mégis az angol nyelv uralkodik ott oly korlátlanúl, hogy p. o. a newyorki németek csak nem rég jártak pórul, mikor a német tannyelvet akarták behozni az iskolába. Az irek közel öt milliót számlálnak s Anglia, a szabadság országa, oly keveset törődik a nyelvek egyenjogúságának eszméjével, hogy egész Irországot anglizálta; a lakosságnak alig egy tized része használja ma már az ir nyelvet.

Svájcz példájára helytelenűl hivatkoztak a nemzetiségi vitában. Először is Svajcz a cantonok szövetségéből áll, mely cantonok csaknem teljesen függetlenek. Állami nyelvről tehát ott nem lehet szó;

de nincs is szükség egységes állami nyelvre. Svájczban van három nyelv, de nincs három nemzet. A svajczi német, franczia, olasz kevesebbé érzi rokonfajához való tartozását, mint ha az ocean választaná el Német-, Franczia- és Olaszországtól. A svájcziak nem képeznek sem egy, sem több nemzetiséget, hanem a svajczi *népet*. — Mind a három törzs svajczi, habár németül, francziául és olaszúl beszél.

Ellenben van ecclatansabb és közelebbi példa. Ott van Csehország. A csehek többségben vannak a német elem fölött, s mindez ideig az állam, sőt a felsőbb oktatás nyelve német. A csehek bizonyára sokkal tekintélyesebb számú nemzetet képeznek, mint bármelyik magyarországi nemzetiség; culturájok minden szláv néptörzsénél aránytalanúl fejlettebb cultura; a vagyon és intelligentia egyenlően van megosztva a két országi nemzetiség, a német és cseh nép közt. S az uralkodó nyelv mégis a német. Csak hosszú küzdelem, s a lajtántúli politikai viszonyokban történt változás után nyeri meg a legközelebbi jövőben a cseh nyelv elismertetését a felsőbb oktatásban, s a közigazgatásban. S az országos nyelvek egyenjogusága Csehországban gyakorlatilag kivihető. Csak a nyelvek dualismusáról van szó. Az lehetséges, hogy egy országban, a hol csak két nyelv létezik, mely nyelveket majdnem az összes lakosság ért és beszél, e két nyelv egyenjogú legyen; jól lehet nem hiszem, hogy a csehek a jelenleg kedvező viszonyok mellett is képesek legyenek a teljes egyenjogúság kivivására. A hivatalnoki kartól meg lehet követelni a két nyelv ismeretét, s e nyelvek vegyes használata nem idézheti fel, sem a belkormányzás megakadását, sem a bábeli zűrzavart, mely lehetetlenné tenné az állami organismus minden működését. Ugyan ezt mondhatnám Belgiumra is, hol szintén csak két nyelv létezik: a franczia és a flamand. A franczia a kisebbség nyelve. És mégis a franczia az uralkodó nyelv.

Egész a legújabb időkig a franczia volt az állam hivatalos nyelve. Ma már azonban a flamand nyelv jogai annyi elismerésben részesűlnek, hogy a törvényeket egyidejűleg franczia és flamand nyelven teszik közzé. A nyelvdualismus érvényesűlni kezd.

De kibeszélhet a nyelvek egyenjogúságáról Magyarországon, hol egy tuczat nyelv van használatban? Ki lehetne azon őrűlt, a ki hinné, hogy a *magyar*, *német*, *román*, *szerb*, *tót*, *rusznyák*, *horvát*, *szlovén*, *vend* stb. nyelven akár igazságot szolgáltatni, akár administrálni lehetséges? S itt csak is a lehetőségről, s nem az állameszméről és követelményeiről szólok.

Midőn tehát a nemzetiségi követelések mind az állameszmébe, mind a physicai lehetetlenségbe ütköztek, az úgynevezett nemzetiségi képviselők föllépte valóban a legmerészebb kihivás gyanánt volt tekinthető. Tudták ők, hogy követelésök teljesíthetlen; hogy az általuk felállított programmot meg nem valósíthatnák, habár többségre s így kormányra kerűlnének; mert a kisebbségben levő apró nyelvek közt abban a pillanatban kitörne a harcz, mihelyt a minden egyes

nemzetiségi nyelv fölött óriási többségben levő magyar nyelv uralma leromboltatnék. De hát ők tüntetni akartak a magyar állameszme ellen s e czélra a grammaticát használták fel, mintha a grammatica nevében nem lehetne tüntetni csaknem minden ország állameszméje ellen. Agent provocateurök voltak ők, hogy a magyar faj uralmát, a grammatica terén megtámadva, ugyanezt a fajt meggondolatlanságokra ragadják, s így a nemzetiségi izgatások számára előkészítsék a tért. Nem képviselték ők a nyelvrokon lakosság érzelmeit, mandatumot követelésökre soha sem kaptak. A valamennyi közt legtörpébb minoritást képező szerbek kivételével minden népfaj ösztönszerűleg meghajolt a magyar faj és nyelv hasonlíthatlan fölénye előtt. A nemzetiségi mozgalom egyik népfajnál sem hatott a felszínnél mélyebbre, a mit a következmények bebizonyítottak. A nemzetiségi vita alkalmával 24 intransigens űlt a képviselőházban. E merész csoportnak ma már romjai sincsenek. A magyar parlament teljesen megóvta magyar jellegét, s nem csak jelei nem mutatkoznak annak, hogy e parlament valaha nemzetiségi assemblée lesz, hanem a kezdetben mutatkozó jelek is végleg eltűntek. Pedig hát Magyarországon legalább 6 millióra megy a különböző nemzetiségek száma, s e nemzetiségek állítólagos különérdekeinek nincsenek a parlamentben képviselői. Miért? Mert a nemzetiségek nem bírnak e külön érdekek tudatával; nincsenek külön érdekeik, bármint akarták is rájok felkényszeríteni ez érdekeket a fővezetők. Ha volnának ily érdekeik, ha éreznék azokat, éreznék különösen azt, hogy a magyar faj megsemmisítésökre tör, a parlament hemzsegne a nemzetiségi képviselőktől, s mindig élesebb conflictusokat támasztanának a nemzetiségi mozgalmak a helyett, hogy mindinkább szűnnek azok.

De tévedne, aki a nemzetiségi mozgalmak ez elsímulását a nemzetiségi törvénynek, s azon úgynevezett „nagylelkű politikának“ tulajdonítaná, mely a nemzetiségi törvényt létrehozta. Ez a törvény, ez a politika egyenesen felidézi vala a nemzetiségi viszályokat, ha a külön érdekek mélyen gyökereztek volna az illető népfajokban. A nemzetiségi törvény feladta az állameszmét, anélkűl, hogy azon követeléseket kielégítette volna, melyekkel a túlzók felléptek. Az a politika, mely a nemzetiségi törvényt létrehozta, nem pusztán nagylelkű, hanem gyenge politika volt. A megmutatott gyengeség pedig rendesen túlkövetéseket von maga után az ellenfél részéről. Az állameszme csorbítása pedig gyengeség, s hogy az állameszme a nemzetiségi törvényben megcsorbíttatott, az bizonyos. Hasztalan akarta e csorbát eltakarni *Deák* Ferencz javaslatának az *egységes politikai nemzetről* szóló phrasisa. A csorba ott volt az igazságszolgáltatásnak és adminisztratiónak többnyelvűségében, az első fokon. Mikor a nemzetiségi törvény kimondta, hogy a jegyzőkönyvi nyelvek mindegyike használható az első fokon az igazságszolgáltatásban vagy fentartotta az „eddigi gyakorlatot“, akkor megvetette alapját a nemzetiségi törvényszékeknek, melyek hogy létre nem jöttek, nem a törvényhozásnak köszönhető. Ha a nemzetiségi törvény végrehaj-

tatott volna, ma oly törvényszékeink volnának, melyeknél a perlekedés két-három nyelven történnék. Naivság volt azt képzelni, hogy e nyelvzavar érintetlenül hagyja a felsőbb forumokat. Ha létrejönnek vala a nemzetiségi törvényszékek, létre kellett volna jönniök a felső bíróságoknál a nemzetiségi tanácsoknak. Oly bábeli zűrzavar támad vala, hogy az igazság istenasszonya meg nem értette volna az igazság szavát.

Szerencsére azonban a bíróságok megvédték az állameszmét a gyakorlatban, melyet a törvényhozás feladott elvben. Megvédték az állam nyelvének jogait. A bíróságok csináltak a kormány és törvényhozás számára nemzetiségi politikát. S hogy e politika jó volt, hogy megfelelt a gyakorlati élet követelményeinek, mutatja az, hogy a nemzetiségi törvény *daczára* is érvényesült. Elfogadta ezt a politikát a kormány, el a törvényhozás. Szebenben történt, hogy e szász fészekben a törvényszék visszautasította a német nyelvű beadványokat. Bizonyára a nemzetiségi törvény *ellenére* utasította vissza. — *Trauschenfels* interpellált, az igazságügyminiszter helyeselte a törvényszék eljárását, s a ház helyeselte a miniszter válaszát. Ezzel törvényhozási actus mondta ki, hogy a nemzetiségi törvény nem létezik.

Azt mondják, hogy a törvényhozás kényszerhelyzetben volt, mikor a nemzetiségi törvényt meghozta. Elhiszem, de arra nem látok okot, miért hozott oly nemzetiségi törvényt, melynek végrehajtásától utóbb maga megtagadta a sanctiót. Nem leendett-e jobb az állameszmének megfelelő nemzetiségi törvényt hozni, s azt végre is hajtani? Nem lett volna-e kisebb az odium, mint a hozott törvény végrehajtását megtagadni? Semmi sem bizonyítja annyira nemzetiségi mozgalmaink túlbecsülését és a nemzetiségi törvény elhibázott voltát, mint azon körülmény, hogy még a hitelesített törvény végrehajtásának megtagadása sem idézett fel nemzetiségi reactiót.

És az 1868-diki politikusok mégis transigálnak az állameszme rovására. Kikkel? Tán a nemzetiségekkel? Nem; ezek nem követelték a transactiót. Transigáltak a túlzókkal, a kolomposokkal. S már a parlamenti tárgyalások megmutatták, hogy ezekkel az urakkal nem lehet megalkudni. Ha ma egy rést törünk kedvökért az állameszmén, holnap követelnek kettőt. Ha ma kimondjuk, hogy e minden nyelv az első kormányzási fokon, egyenjogú a magyar nyelvvel, holnap követelni fogják az egyenjogúság kiterjesztését minden fokra; holnapután pedig arról beszélnek, hogy az állam nyelve oláh, szerb, tót igen, de a *magyar* nem lehet; az egyenjogúságból tehát a magyar nyelv zárassék ki.

En is azt mondom, hogy a nemzetiségi viszonyokat törvény által kellett szabályozni. De nem akként, mint a szabályozás történt. Bizonyos, hegy a szabályozás alapjává, mint Eötvös József mondta, a *szabadságot* kellett tenni. Csakhogy e szabadság korlátja nem a szabadság, hanem az állameszme.

Magyarország nem a nagy gondolkodók hazája. Voltak nagy

államférfiaink, nagy tudósaink, nagy költőink, nagy szónokaink. De a világot a bölcsészet magaslatairól, mintegy madártávlatból tekintő gondolkodóink nem voltak. Ennek okát első sorban bölcsészeti műveltségünk hátramaradása, másrészt pedig az exclusiv hazai szempont képezi, mely — s ez politikailag több tekintetben hasznos volt — a legkiválóbb magyar elméket is lelkesítette. *Eötvös* József báró kivételt képezett. Nagy gondolkodó volt európai és bölcselmi értelemben. Hogy több eszméje tán utópiának, s felállított tétele tévesnek bizonyúlt, hogy gondolatai közűl nem egy, alig egyetlen évtized alatt meg lett haladva, e tekintetben csak az európai nagy gondolkodók sorsát osztotta. Az említett beszédben kifejtett nemzetiségi politikája is a nagy igazságok és a nagy tévedések vegyűléke. Felismerte a nemzetiségi mozgalom lényegét, midőn a XIX. század nagy szabadsági mozgalmai egyik ágának tartotta; de — úgy látszik — nem ismerte fel ugyancsak a XIX. század politikai mozgalmainak másik irányát, az állameszme fejlődését. — A míg a kasztrendszer meg nem dőlt, a míg az államban privilegiumokkal bíró osztályok léteztek, addig a szabadság terjeszkedése a kiváltságok váraiba ütközött. A szabadság korlátját a privilegiumok képezték. A rendi alkotmányok megdőlte után, melyek mindenütt bilincsekbe verték úgy az állameszmét, mint a szabadságot, mind az állameszme, mind a szabadság felszabadúlt. Nem egymás ellensége, hanem egymás korlátja gyanánt jelentek meg az új korban. Az állameszme korlátozta a szabadság, a szabadság az állameszme túlkapásait. A két egymásnak coordinált tényezőnek azonban, melyek mindegyike hatalom, a hatalom terjeszkedési irányánál fogva, előbb-utóbb, de szükségkép egymásba kell ütköznie. Ki nem látja világrészünkben az állameszme és szabadság harczát, habár ez a harcz nincs is minden államban nyíltan proclamálva? Ki tagadhatja, hogy az első a modern államban csaknem mindenütt hódít? Ami pedig a jövőt illeti, ki tagadhatja, hogy az állam mindinkább socialisticus jelleget fog ölteni? A közlekedési eszközöket, vasutakat, csatornákat már is az állam ragadja magához; tehát úgy jelenik meg, mint nagy, sőt kizárólagos vállalkozó. Nem lesz-e ez irányának további fejlődése? Nem mutat-e sok jel arra, hogy a hatalmas modern állam, az összesség elnyeli a részeket, az egyéneket? Hiszen ama parlamenti elv, hogy a többség uralkodik, míg a kisebbség, bár meggyőződése ellenére, tartozik meghajolni a többség előtt, az állameszme uralmának egy nyilvánúlása. Legmélyebbre sülyedt ez állameszme Lengyelországban, hol egyetlen veto elég volt az összesség akaratának megbénítása. Az állameszménck ily korlátozását ma már senki sem tartaná lehetőnek.

Eötvös József tehát tévedett, mikor a nemzetiségi eszme korlátjává a szabadságot és nem az állameszmét tette. Azért foglalkozom az ő beszédeivel; mert egyedűl csak ő emelkedett a vitában elvi magaslatra, egyedűl ő generalisálta a nálunk mutatkozó concrét jelenségeket. *Deák* Ferencz itt is, mint rendesen mindenütt, nem fog-

lalkozott általános elvekkel. Ő gyakorlati politikus, a transactiók embere volt. Aki pedig elveket állít fel, annak nehéz transigálni. A nemzetiségi kérdés megoldásánál azonban szükségkép elvet kellett volna felállítani, mert csak egy ily elv vezérfonala ment vala meg a tévedésektől.

Ez elvvé az állameszmét kellett volna tenni.

Ahol az állami functiók kezdődnek, ott végződik a nemzetiségi nyelvek érvényesítésének határa. A többi terület szabad. A nemzetiségi nyelvek, az állami functiók területén kivül, szabadon fejlődhetnek. A sajtó, az irodalom, az egyesülés szabad. Szabad maga a *helyi önkormányzat is.* A nemzetiségek kifejthetik irodalmukat, alapíthatnak intézeteket. A magán oktatás egészen szabad. Az elemi oktatás szintén, csakhogy az állam nyelve köteles tantárgy.

Ime, ezen az alapon kellett volna megoldani a nemzetiségi kérdést oly polyglott országban, mint Magyarország. A nemzetiségek nem panaszkodhattak volna elnyomásról, míg a magyar állameszme nem szenved vala csorbát. A kolomposok lármáztak volna, de nem jobban, mint rajongtak a tényleg létrejött nemzetiségi törvény miatt; s utóbb elcsendesültek volna, mint elcsendesültek, habár a törvény csak papíron maradt.

Csakhogy e politikához bátor elhatározás kellett volna. Nem a nemzetiségekkel, hanem a *megyékkel* szemben. Ki kellett volna mondani, az igazságszolgáltatás és az administratió *államivá* tétetik. Ez állami functiók területén tehát a nemzetiségi nyelvek nem érvényesülhetnek.

Ha semmi egyéb nem, maga a nemzetiségi kérdés szükségessé tette volna ez államivá tételt. Ha a justitia, ha az administratió a helyi önkormányzat körébe tartozott, a nemzetiségek joggal követelhették nyelvök jogainak e térre való kiterjesztését is. Ellenkező esetben nem. S ezt az ellenkező esetet kellett volna mindjárt kezdetben fait accomplivá tenni. De perszc a megyéktől inkább féltek, mint a nemzetiségektől. A „nagylelkű politika“ a megye szempontjára volt reducálható. A nemzetiségi kérdésben is a megye ütötte a tátongó rést az államon.

Hála a békés fejlődésnek, a magyar faj erélyének, a nemzetiségek felett való nagy fölényének, a törvényszékek hazafiságának, s a nemzetiségek józan belátásának. Mindez megmentett bennünket a nemzetiségi viszályok elmérgesedésétől. A grammatica ma már nem fenyegeti a magyar állameszmét. A nemzetiségi törvény tényleg megszűnt, sőt sohasem lépett hatályba. Az állam nyelve végre-valahára kötelező tantárgy az elemi iskolákban.

Bármily véleménye legyen valakinek azon kormányról, mely az állameszmének e természetes követelményét megvalósította, nem tagadhatja meg tőle az elismerést e tényért. A magyar nyelv kötelező tanítása az állameszme diadala a közoktatás terén.

IV.

A mely állam törvényhozása oly következetesen visszariadt a centralisatiótól s az állameszme érvényre emelésétől, mint a magyar törvényhozás, mely még a nemzetiségi törvényt is megalkotta, ennek az államnak a törvényhozásától senki sem várhatta azt a vitát, mely a kir. tábla decentralisatiójának kérdésében folyt 1869. októberében.

Horváth Boldizsár igazságügyminister a budapesti kir. ítélőtábla nyolcz felé való szétoszlatását javalta. Az igazságügyi bizottság a felosztás ellen nyilatkozott. A pártszempontok e kérdésnél megszüntek. Úgy tűnt fel, mintha jobb szellem szállta volna meg parlamentünket, mintha az igazságszolgáltatás érdekeit a pártszempontok fölé helyeznék a törvényhozók. A kormánypárt és az ellenzék összevegyült. Az igazságügyi bizottság javaslata, a másodbíróság concentratiója az ellenzék segítségével győzött. Horváth Boldizsár kisebbségben maradt úgy a bizottságban, mint a parlamentben. — Tisza Kálmán, a minisztereket cserben hagyó kormánypártiak élén kűzdött a tábla decentralisatiója ellen.

Ennek a tünetnek egyszerű magyarázata van.

A tábla centralisatiójának kérdése nem érintette a megyét; az ellenzék ezért nem támadta meg azt. Mit törődött a többivel. Mit törődött az igazságszolgáltatás érdekeivel. És mivel a centralisatió szükségessegének érzete elutasíthatlanúl jelentkezett, a kinálkozó alkalmat felhasználta ez érzet kielégítésére, midőn ez nem a megye rovására történt. Elfogadta a szükségtelen, sőt káros centralisatiót, hogy ellenszegűlhessen a szükséges és hasznos centralisatiónak.

A kormány pártját pedig más gondolat vezette. A vita megkezdése előtt már megcsinálták a nemzetiségi törvényt. Belátta a kormánypártja az e törvény által létrehozott megoldás veszélyeit; a nemzetiségi aspiratiók túlzásai ellen tehát *gátról* kellett gondolkodni. Ez a gát akart lenni a concentrált tábla. Féltek a nemzetiségi törvény következményeitől. Attól tartottak, hogy ha tábla is decentralisáltatik, tartományi igazságszolgáltatás jő létre, az illető vidékek nyelve vergődik uralomra. A bábel tornya már épűlt, a concentrált kir. táblának kellett villámhárítóvá lennie. Volt ez aggodalomnak alapja? Kétség kivűl. A lehetetlenségek közé tartozott a nemzetiségi törvény hatásának kiszámítása. A mint a következmények megmutatták, nem következett be a miből tartottak, mert a nemzetiségi törvény papiron maradt; még nemzetiségi törvényszékek sem támadtak, annál kevésbbé támadhattak volna tehát nemzetiségi kir. táblák. De hát ezt azon időben, mikor a tábla kérdését tárgyalták, nem lehetett sejteni. A törvényhozók nem tudták, mily erélyesen lép fel a nemzetben az állameszme, s hogy a törvényszékek okosabbak lesznek a törvényhozóknál és megakadályozzák a nemzetiségi törvény hatályba lépését.

Az aggodalom tehát, mely a tábla decentralisatiója kérdésének tárgyalása alkalmával a kedélyeken űlt, alapos és jogosúlt volt. De a decentralisatió ellenzői persze elmulasztották kifejezést adni ez aggodalomnak, sőt konokul eltitkolták azt.

A nemzetiségek érdekei mellett felszólaló képviselők azonban feltárták a dolog lényegét.

„Igen, t. ház! — szólt *Dobránszky* Adolf — a bizottság maga nem egy másodbíróságot ajánl, hanem kettőt, és feltünő, hogy ezektől nem félti a jogszolgáltatás egységét, ha egyike Pesten, másika a Székelyföldön állíttatik fel! de félti igenis az igazságügyminister által teremtett 8 másodbíróságtól; mert úgymond, ezen bíróságok oly vágyaknak is szolgálhatnának gyúanyagúl, melyek az igazságszolgáltatás veszélyeztetése nélkűl kielégíthetők nem lennének; s itt fekszik a dolog bibéje; e kitétel szerintem jellemzi a bizottság egész jelentését, mely korántsem oda irányúl, hogy jó és gyors igazságszolgáltatásunk legyen mielőbb, hanem oda, hogy a gyors és jó igazságszolgáltatás által valamiképp a nem magyar vidékek anyagi és szellemi fejlődése ne nyerjen".

Ebben a merev modorban Dobránszkynak persze nem volt igaza. Nem volt itt szó sem az igazságszolgáltatás előnyeiről, sem az anyagi és szellemi érdekek elnyomásáról, hanem a magyar nyelv, az állam nyelvének érdekeiről. A bizottság jelentése az igazságszolgáltatás veszélyeit hozta fel, e veszély alatt azonban a magyar nyelv veszélye értendő. Nem szándékoltatott támadás a nemzetiségek ellen, hanem puszta védelem a magyar nyelv javára. De persze a védelem gyenge volt, s bizonyára eredménytelennek bizonyúl, ha a bíróságok meg nem mentik vala azon ügyet, mely a törvényhozásban elveszett. Mit használt volna a concentrált királyi tábla, ha e vidéken nemzetiségi törvényszékek támadnak? Mit használt volna az igazságszolgáltatás jogegysége, — melyet különben a decentralisatió javasolt mérve legkevésbbé sem fenyegetett — ha ugyanazon igazságszolgáltatás megfosztatik a nyelvegységtől?

De hát a decentralisatió ellenzői nem erről, hanem az igazságszolgáltatás érdekeiről beszéltek. S a decentralisatió hivei elég jámborok voltak e téren fogadni el a csatát, a helyett, hogy így szóltak volna: „Nem a jogegységet féltitek ti, hanem a nyelvegységet. Ezt pedig rossz helyen véditek. Az állam nyelvének uralmát mi is biztosítani akarjuk; de nem mint ti teszitek, az igazságszolgáltatás rovására. Ha a magyar nyelvet féltitek, szüntessétek meg a nemzetiségi törvényt; ellenben szavazzátok meg a tábla decentralisatióját."

De nem így szóltak. Nem is szólhattak; mert hát ők is megszavazták a nemzetiségi törvényt. Szinte mosolyt gerjeszt, mint igyekeztek az igazságszolgáltatás érdekei iránt fogékonynyá tenni ellenfeleiket. Ezek pedig váltig bizonyították, hogy a kir. tábla decentralisatiója koczkára fogja tenni a jogegységet. Mintha valaha a másodfokú bíróság feladata leendett a jogegység fentartása; mintha a legcentralisáltabb államban is valaha összpontosítva lett volna a

másodfokú bíróság. Az írásbeliség mellett fentartja a jogegységet a legfőbb törvényszék, a szóbeliség mellett a semmitőszék. Magyarországon mind a két óvó forumot megteremtették, s mégis azt merték állítani, hogy egy concentrált legfőbb ítélőszék, concentrált semmitőszék mellett, még egy concentrált királyi táblára is szükség lesz. Ezt merték állítani azon férfiak is, a kik a centralisatiónak még nevétől is irtóztak, a kik a megyeház ablakából tekintve a világot, ellenségei voltak az állami hatalom növekvésének. Ugyanezen férfiak, a centralisatió-iszony e betegei, a másodfokú bíróság szervezésének kérdésénél kéjelegtek az összpontosítási rendszerrel, elmentek e kéjelgésben egész addig, hova a legmerészebb franczia központosítók még álmukban sem jutottak. Miért? Fentebb válaszoltunk már e kérdésre.

E felett az egész vita felett már átsuhanhatnánk, ha nem marasztalna még bennünket a decentralisatió ellenesei által felhozott néhány érv, mely megvilágítja, mily csekély adománynyal bírt törvényhozásunk a teremtett intézmények gyakorlati hatásának felismerése tekintetében.

Az igazságügyminister s utána a decentralisatió hivei utaltak azon tényre, hogy a kir. tábla előtt már is 4000 felebbezés fekszik; ha a felebbezések szaporodnának, nem birkózhatna meg azokkal egy concentrált tábla; vagy ha e tábla bírói karát, a felebbezésekhez képest, meg kellene szaporítani, bajosan lehetne kormányozni egy ily bírói testületet. Mit feleltek erre az ultra-centralisták?

Ime *Horváth* Lajos előadó válasza: „Midőn ellenfeleim ez érvet emlegetik, a mostani kir. táblát tartották szem előtt, nem pedig azt, melyet az igazságügyminister úr a behozandó perrendtartás folytán jövőre szervezni fog. Ha méltóztatik figyelembe venni, hogy a királyi tábla megszünik első és harmadfolyamodású bíróság lenni; hogy a felfolyamodás esetei tetemesen korlátoztatnak; hogy meggondolatlan, vagy épen komoly perlekedésnek és folytatásnak útját zárja az alkalmazható büntetés; hogy a semmiségi panaszok a királyi tábla mellőzésével közvetlen a semmitőszékhez vitetnek fel: mi által a kir. tábla összes ügyszámának egy ötöde elesik.... ha mindezt méltóztatnak figyelembe venni: lehetetlen, hogy ne tartsák jogosultnak a reményt, hogy *a perek száma nevezetesen apadni fog, s 40—50 szakképzett s munkabiró tag igen könnyen megfelelhet feladatának.*“

Risum teneatis! Az új tábla megalakult. Az új perrendtartás életbe lépett. S leapadt az ügyforgalom 4000 beadványról? *Felemelkedett 120 ezerre.* Nem 40—50 bíró, de 130 sem képes megbirkózni a perek árjával. Ily fogalommal bírtak az új perrendtartásról, mely „a felfolyamodás eseteit tetemesen korlátozta, a meggondolatlan vagy épen komoly perlekedésnek utját zárta, büntetéseket szabott ki, a semmiségi panaszokat egyenesen a semmitőszék elé utalta, stb.“ — arról a perrendtartásról, melyet a ház kényszerített fel az igazságügyi kormányra; mely ellen hasztalan küzdöttek oly férfiak, mint

Horváth Boldizsár és *Szabó* Miklós, az akkori államtitkár. Azon perrendtartásról, mely igazságszolgáltatásunkat tönkre tette, mely az irásbeliségnek minden hátrányát, s minél kevesebb előnyét ismertette meg velünk, mely ideiglenes jelleggel felruházva megöröködött, mint a cronicus betegség, a szóbeliségnek minden traditióját lerombolta, minden reményét megtörte, s mely egy évtized óta űl, s ki tudja még hány évtizeden át fog űlni, lidércznyomásként justitiánk mellén. De hát ezek a jogászcapacitások sejtelmével sem bírtak annak, mily hatása lesz a gyakorlatban egy nagyobb reformnak. Azt hitték a tábla nevetségesen csekély ügy forgalma le fog apadni s megnövekedett húszszorosan. Nem értették ők meg, hogy azon elvnek, miszerint a jó és gyors igazságszolgáltatás apasztja a perek számát, van egy ép oly beigazolt pendentja, s ez az, hogy a rossz igazságszolgáltatásból a jó igazságszolgáltatás felé való közeledés, ez az átmeneti időszak, okvetlenül felfogja idézni a perek nagy számát. Nem értették meg, hogy az emelkedő forgalom, ipar és kereskedés, a gazdasági élet lüktetése szaporítani fogja a pereket.

A rossz igazságszolgáltatás elfojtja a perlekedési kedvet. Még az igazságos pert sem viszik a bíró elé. A hitelező kárba engedi veszni pénzét, vagy hátrányos egyezséget köt. Perét csak évek mulva nyerné meg, ha ugyan megnyerné. Szerencse, ha rá nem fizet.

Igazságszolgáltatásunk az utolsó évtizedben kétségkivűl javult. Nem a perrendtartás miatt, hanem *annak daczára*. Javult a bíróságok reformja következtében. Nem kell nagyon megerőltetnünk emlékezetünket, hogy eszünkbe jusson, milyen volt a megyei igazságszolgáltatás, értem úgy a polgári, mint a büntető igazságszolgáltatást. *Verulami Baco* óta nem volt ennél corrumpáltabb igazságszolgáltatás. A culturállamokban nem volt ehhez fogható. Nem beszélek azokról az esetekről, midőn egy közönséges bűnügyben a vizsgálat eltartott egy évtizedig, s a vádlott nem ritkán hosszú éveket töltöt keserves vizsgálati fogságban. Csak ennek az igazságszolgáltatásnak immoralitását említem fel. A *megvesztegetés* napirenden volt. A nép közérzülete előtt már nem is tűnt fel az megvesztegetésnek. A mindennapi gyakorlat szentesítette. A felperes ép úgy, mint az alperes természetes dolognak tartotta, hogy a szolgabirónak a föld terményeivel adózzon. Ki tartotta azt megvesztegetésnek, ha a szegény pór apró baromfit, malaczot, hizódisznót stb. állított be a szolgabíró konyhájára, vagy ha a szomszédos és helybeli urodalom földet, rétet ajánlott használatára nem a kadinak — hanem a járási bíróságnak; mert hisz nem Törökországról, hanem Magyarországról van szó. Ime a megvesztegetésnek rendes módja. Akkor persze nem tartották megvesztegetésnek. Nem szólok a pénzbeli megvesztegetésről. De hát a sógorsági, komasági, kortesi viszony? Elhiszem, hogy nagy számmal voltak a bírák közt jellemes és becsületes emberek; de még ezek közűl is csak kevesen menekűlhettek a restauratió rémképeinek befolyásától. Miként mert volna törvényt olvasni egy választás alá eső bíró a megyei főkortesek, vagy

megyei dynasták fejére, kiknek tetszésétől függött hivatalban maradása? Miként lehetett volna várni jó, kötelességének megfelelni tudó és szakképzett bírói kart a választásoktól, melyeknél nem volt tekintet a képességre, hanem csak a családi összeköttetésre? — De miként is vágyhatott volna a törekvő ifjú nemzedék a közigazgatással első fokban, összekötött bírói pályára, melyre, ha nem volt „nexusa", el sem juthatott, s ha eljutott is, nem tudhatta, meddig maradhat meg helyén.

Semmi sem sülyesztette úgy le Magyarország közszellemét, mint ez az igazságszolgáltatás, mi sem ártott Magyarország hitelének és jótlétének annyit, mint a választáson alapuló megyei törvénykezés.

És mégis! És mégis voltak e törvénykezésnek hivei, bámulói; sőt tán vannak ma is a parlamentben. Voltak nem csak szórványosan hivei, hanem mellette tört lándzsát majd az egész ellenzék, s két oly kiváló férfiú is, mint *Tisza* és *Ghyczy*.

Ettől az állapottól azonban szerencsére megmentette az ország közszellemét, hitelét és jóllétét a kinevezési rendszer. Bármily hiányos még ma is igazságszolgáltatásunk; de a kinevezési reform teremtői büszkén utalhatnak a gyökeres átalakulásra. A szigorú felelősségi törvények, a jobb díjazás, a bírák fel- és lefelé való függetlensége, a bírói karnak függetlenségében gyökerező emelkedett szelleme ketté vágták a mult és jelen közti kapcsot. Ma már van *becsületes* igazságszolgáltatásunk, mint bármely más culturnépnek. Ha még nem elég jó, nem elég gyors, inkább a törvények hiányossága s a bírói kar egy részének elégtelen szakképzettsége az oka, mint bíróságaink jó akarata és loyalitása.

Igen természetes tehát, hogy midőn független, önérzetes bírói kar támadt a választási rendszer minden hibájával megvert bírói kar helyén, a pereknek szaporodniok kellett. A rossz, az ügyvédi rabulisticának tért adó perrendtartás aztán a beteges állapotig túlhajtotta ezt a különben egészen természetes tünetet. Szükségkép az ellenkezőnek kellett bekövetkeznie, s nem annak a mit a tábla decentralisatiójának ellenzői jövendelgettek. A bírák számát szaporítani kellett, s még a jelenlegi létszám sem képes megfelelni az ügyforgalomnak. A királyi tábla lett a világ legnagyobb másodfokú bírósága.

Hogy ebben a nagy testületben fen lehet tartani a kellő fegyelmet, s a szabályos összműködést, ez bizonyára meglepné azokat, kik a vita alkalmával attól tartottak, hogy e működés még 50—60 főből álló bírói személyzet mellett sem biztosítható. Ez azonban nagy részt a tábla élén álló kitünő férfiak, s különösen *Szabó* Miklós elnök érdeme. A fegyelem tartásnak azonban egy ily nagy testületnél meg van azon hátránya, hogy bureaucraticus fegyelemmé fajúl, melynek minden jelensége már is kezd mutatkozni a királyi táblánál. Elhiszem, hogy ez nem lehet másként, mert egy ily nagy testület, mint a kir. tábla nem kormányozható a bírói függetlenség szellemében a nélkül, hogy szabályos működése meg ne zavartassék.

A tábla centralisatiójára vonatkozó észrevételeimet befejezhetném, ha nem kellene még pár megjegyzést tennem a nyilvánosság kérdésére vonatkozólag.

A decentralisatió hivei azt is felhozták, hogy a concentrált tábla lehetetlenné teszi a távol vidékeken lakó felekre nézve, hogy perök előadását ellenőrizzék. Nosza kaptak ezen a decentralisatió ellenzői. Büszkén hivatkoztak rá, hogy behozzák a felsőbíróságoknál a nyilvánosságot, a nyilvánosság pedig a legnagyobb ellenőr.

Ezzel a nyilvánossággal azonban ép oly kevéssé voltak tisztában, mint a többi kérdésekkel. A ki azt hinné, hogy a felsőbíróságoknál nyilvánosság van, az alaposan tévedne. Nincs nyilvánosság ott a gyakorlatban, hanem csak elvileg. A tárgyalási terem ajtai *nyitva vannak*. Ennyi az egész. De a termekbe hónapokon, gyakran éveken át nem lép be a nyilvánosság. Az elvi nyilvánosság pedig bizonyára nem képez ellenőrzést.

Mi oka e jelenségnek?

Bizonyára a közönség érdeklődésének hiánya az igazságszolgáltatás iránt. De ez nem kizárólagos ok. Ott vannak az esküdtszéki és némely bünügyi tárgyalások, melyekre özönlik a hallgatóság. A közönség érzi, hogy a felsőbíróságok tárgyalásainál ő felesleges és rossz szemmel nézett valami volna. Hiszen a felsőbíróságok szük szobácskákban tanácskoznak, melyekben tíz hallgató sem férne el. A tárgyalásoknál hiányzik minden ünnepélyesség és külső dísz. Igazságügyi kormányaink nagy bűnt követtek el a nyilvánosság, s maga az igazságszolgáltatás érdekei ellen, mikor a kellő építkezéseket elmulasztották. Ha volna igazságügyi palota, ha volnának tisztességes tárgyalási termek, ha a közönség nem érezne ellenszenvet azon sötét lyukak, roskadozó épületek iránt, melyekben az igazságot kiszolgáltatják, majd lenne nyilvánosság is. Így azonban a magyar igazságszolgáltatásból hiányzik a modern justitia éltető eleme, csalhatatlan ellenőre: a nyilvánosság. Azért nincs nálunk kapocs a bíró és a nép közt, azért nincs közvélemény, mely figyelemmel kisérné az igazságszolgáltatást, azért nincs ebben az országban erősen kifejlődött jogérzet. S ha életbe léptetjük a szóbeliséget, akkor sem lesz valódi nyilvánosság, míg tisztességes templomokat nem építünk az igazság istenasszonyának. A jelenlegi tárgyalási termek legfelebb csak a feleket fogadhatják be. Az pedig nem nyilvánosság, a hol csak felek jelennek meg.

Jelenlegi igazságügyi rendszerünk mellett egyébiránt *lehetetlen* is volna a nyilvánosság a felsőbíróságok előtt. A kir. tábla és Curia, a jelenlegi camara-justitia mellett sem képes megbirkózni a hallatlanúl nagy ügyforgalommal; pedig tudvalevő dolog: egy délelőtt alig 3—4 óra alatt a bírák előadnak 30—35 ötös, s 50—60 hármas ügyet; míg ha csak egy szál hallgatóság betéved a tárgyalási terembe, alig végez a tanács egy-két darabot. Ha a nyilvánosság követelné ellenőrző szerepét a felsőtörvényszékeknél, a bírák létszámának meg-

kétszerezése is elégtelennek bizonyulna, vagy az ügyforgalom fele feldolgozatlanúl maradna.

Szerencsére azonban (az ügyforgalomra értem a szerencsét) a nyilvánosság nem kopogtat a felsőbírói tárgyalási termek ajtaján. A nyilvánosság, mint említettem, abból áll, hogy ezek az ajtók nincsenek bezárva. S ezt a nyilvánosságot nevezte *Horváth* Lajos az előadások ellenőrzésének, mely feleslegessé teszi, hogy a felek utána járjanak ügyeiknek. Ez a nyilvánosság volt érv a tábla centralisatiója mellett.

S a tábla összpontosíttatott, mint mondták ideiglenesen. Több mint egy évtized mulva is concentrálva van s ki tudja meddig lesz még másodfokú bíróságunk jelen állapotában, mely anachronismus, képtelenség, s csakis nálunk jöhetett létre és maradhat fen évtizedeken át, hol sem elvi centralisták, sem öntudatos autonomisták nincsenek, s a tanúlt politikusok és tágabb látkörű szakképzett jogászok csak a ritka kivételek közé tartoznak, ellenben túlnyomó számmal vannak a dilettansok, s a félig tanúlt emberek, úgy a parlamentben, mint a parlamenten kivűl. Azért van nálunk annyi confusió, félrendszabály, vagy egészen tévesztett alkotás legislatiónkban.

V.

Semmi sem jellemzi inkább belügyi állapotainkat, mint az, hogy a ressortministeriumok élén ritkán álltak szakemberek. A szakértelem nálunk soha sem volt feltétlenűl megkivánt tulajdonsága a szakministernek. S a szakértelem alatt sem a tudomány bevégzettségét, sem azt nem értem, hogy az egyes ministeriumok élére oly férfiakat kellett volna állítani, a kik azon szakban az ország legelső tekintélyei. A politikai és pártszempontokat szükségkép nem mellőzheti a kormányelnök, midőn ministeriumát megalakítja. Nem mellőzi más államokban sem. — Minden cabinetalakítással megbízott ministerelnök iparkodik a parlamentből, s oly férfiakat nyerni meg ministeriuma számára, kiknek a párt előtt tekintélyök és befolyásuk van s kik minél kevésbbé céltáblái az ellenzék támadásainak.

Ezek a szempontok mindenesetre jogosultak; de nem egyedűl irányadók. A mi cabinetjeink történetében azonban egyedűl voltak irányadók. Tekintélyes pártférfiak, kik egyetlen szakban sem emelkedtek még a magasabb fokú dilettantismus színvonaláig sem, szakministerekké lettek, pusztán csak azért, mert politikai multjok és személyiségök tiszteletre méltó volt; mert szavukat a párttanácskozások alkalmával meghallgatták. Szakmájokhoz annyit sem értettek mint az utolsó ministeri titkár. Mit tesz ez? Értettek e helyett a párttacticához. A parlamenti tárgyalások alkalmával nem tudták méltóan képviselni ressortjukat. Mit tesz ez? Képviseltek a kormányban több-kevesebb népszerűséget. Reformeszméket nem producáltak, sőt a már létező és a közvélemény által felszivott eszméket sem volt

erejök megvalósítani. Mit tesz ez? Elég volt, ha valamely szarvashibával nem compromittálták a kormányt és pártját. S hogy ne compromittálják, tartózkodtak minden cselekvéstől. Hogy a parlamentben, a szaktárgyalások alkalmával ne legyenek kénytelenek elárúlni tudatlanságukat, nem terjesztettek reform-javaslatokat a parlament elé, vagy ha igen, akkor mindent elkövettek, hogy a parlamenti tárgyalást végtelenségig halaszszák. Vesződjék, compromittálja magát az utána következő minister. Jöjjön a vízözön, de addig ne, míg ő van a kormányon. Ez volt a pártszempontok miatt miniszteri tárczával megbízott miniszterek rendes tacticája. Ez a tactica magyarázza meg, hogy tizenhárom év alatt oly kevés nagyobbszerű alkotás jött létre. Ez magyarázza meg, hogy gyakran a legfontosabb és legszükségesebb javaslatok is éveken át elhevertek a ministeriumokban, vagy a bizottságok s a ház irodájában. Miként adhattak volna irányt ily miniszterek belügyi reorganisátiónknak? Miként emelkedhettek volna ezek a teremtő eszmék magaslatáig, mikor szakmájoknak még legprimitivebb eszméivel sem voltak tisztában?

És különösen az igazságügyi, belügyi, földmivelés, ipar és kereskedelmi miniszteri tárczák voltak azok, melyek vezetésére mindenki alkalmasnak tartatott, feltéve ha különben politikai celebritás, vagy legalább tiszteletben álló pártférfiú volt. Ki nem tartotta elhúnyt jelesünket *Wenckheim* bárót a legbevégzettebb gentlemannek, közéletünk egyik legtiszteletreméltóbb alakjának? Ha arról volt szó, hogy átmeneti ministerium alakíttassék, senki sem volt nála alkalmasabb a kormányelnökségre. Az ő szeretetreméltósága, ragyogóan tiszta jelleme leginkább képes volt a közvetítésre. Mint kormányelnök ismételten meg is alkotta nehéz feladatát. — Mint ő felsége személye körűli miniszter nem zajos, de feletteb hasznos szolgálatokat tett hazájának. Kibékítésre, közvetítésre kiválóan alkalmas tulajdonságai itt is érvényesűltek. Hány kormányválság simúlt el, hány pártbomlás akadályoztatott meg az ő működése következtében. A rendjelek adományozásánál pedig nem lehetett nagyobb tapintatot, szigorúbb erkölcsbiróságot kifejteni, mint kifejtett ő. Bevégzett gentleman létére sohasem egyezett volna bele, hogy bármily hatalmas befolyás méltatlan egyén számára eszközöljön ki fejedelmi kitüntetést. Az ő idejében tudtomra nem is követtetett el egyetlen hiba sem.

De habár kitűnő miniszterelnök és rendjel-miniszter volt, nem ismerem azon tulajdonságait, melyek a reformok korszakában belűgyminiszterségre képesitették. Ő a békítés és nem a harcz embere volt. A belügyi reformokat pedig csak nagy harczok által lehetett volna megvalósítani.

Ép oly kevéssé ismerem gróf *Szapáry* Gyula belügyi organisatori képességeit, s mégis belügyminiszer volt, pedig abban a korban, midőn a megyék gyökeresebb rendezése elől többé nem lehetett kitérni. Nála nem volt buzgóbb, lelkiismeretesebb — hivatalnok. Pontos volt hivatali teendőiben, s másoktól is pontosságot követelt.

Tanúlt ember, de tudománya inkább a pénzügyek, mint a belügyek terén van.

Nem szólok a többi ministeriumról. *Tisza* Kálmánról, mint belügyministerről, a következő fejezetben emlékezem meg behatóbban, mint kell azon szerep miatt, melyet belügyi organisatiónkban vitt.

Csak a tárgyamra legelső sorban tartozó szakról, az igazságügyministeriumról kell még egyetmást elmondanom.

Fentebbi állításom, hogy a szaktárczák vezetésére nálunk nem kívántak szakértelmet, leginkább az igazságügyi kormányra vonatkozik. Szinte mosolyt gerjesztett a könnyüvérűség, vagy inkább könynyelműség, melylyel teljesen képtelen férfiakat állitottak az igazságügyi kormányzat óriási feladataival szemben. Ki nem hajol meg *Bittó* István és *Perczel* Béla jellembeli tulajdonságai előtt? De hol mutatták meg, hogy képesek az igazságügyi szak vezetésére? Bittó István mint politikus első rangu. Azon kevesek közé tartozik, a kik nem járták le magukat, mikor a kormányról leléptek. Bittó nemcsak a múlt, hanem a jövő embere is. Magyarország sorsának intézése kezeibe kerülhet, s jó kezekben lesz. De mily jogczímen került kezébe Magyarország igazságügye sorsának intézése? Jogász volt? Nem. Voltak igazságügyi reform-eszméi? Nem voltak. De talán jól ismerte az igazságügyi administratió titkát? Éppen nem. Miért lett tehát igazságügyministerré? Mert kitűnő pártférfiú volt, a kit meg kellett nyerni a cabinet számára. Mit gondoltak azzal, hogy az igazságügyi szak ismeretlen regio rája nézve? Magyarországon abban ugyan senki sem ütközik meg, hogy valaki olyasmibe fog, a mihez nem ért. Legkevésbbé ütköznek pedig meg, ha ez a valaki miniszterré lesz. Bittó sokkal nagyobb jogczímen lehetett volna közoktatási, közmunka, közlekedési, kereskedelmi, vagy honvédelmi, mint igazságügyminister. És mégis igazságyminiszterré lett.

Abban az időben hallottam, hogy Bittónak azért kellett igazságügyministerré lennie; mert a tömeges bírói kinevezések miatt aczéljellemre volt szükség az igazságügyminiszteri széken. Elhiszem. A szilárd, becsületes jellem mindig nélkülözhetlen kellék egy kormányférfiúnál; legnélkülözhetlenebb pedig akkor, midőn a magán érdek, protectio, clientela mindent elkövet, hogy az állami rovásra érvényesüljön.

Volt még az erős szellem emlegetésének más indoka is. A bíróságok kinevezésének közeledtével kissé sokalni kezdték a törvényszékek számát, megijedtek kissé a bírák függetlenségétől, s elmozdíthatlanságától. S méltán ijedtek meg, ha megijedtek.

A teljes függés állapotából nálunk rohamosan, minden átmenet nélkül történt a teljes függetlenség állapotára való térés. Ily gyökeres reformtól mindenütt visszariadtak volna. Francziaország csak fokozatosan léptette életbe bírósági reformját. Olaszországban a bírónak próbaidőt kell kiállania, csak azután lesz függetlenné és elmozdíthatlanná. Pedig mindkét államnak a legképzettebb elemek

álltak és állnak rendelkezésére, hogy a legjobb bírói kart alakítsa meg. Nálunk ellenben épp akkor leghiányosabb állapotban volt jogászságunk. A régi nemzedék, a táblabíró gárda kivénült. Csak kevés tagja vált be az új időkben. Ifjú nemzedék pedig nem támadt. Hol támadt volna? Talán a megyékben, a szolgabírói és alispáni hivatalokban?

S a rendelkezésre álló ellemekből kellett nagy, európai szinvonalú bíróságot alakítani. Bíróságot, mely kinevezésének pillanatától fogva elmozdíthatlan. Oly feladat volt ez, mely a jellemen kívül egyebet is megkövetelt az igazságügyi minisztertől. Megkövetelt szakértelmet, s a magyar jogászság minél tágabb körű ismeretét. E két utóbbi azonban hiányzott Bittónál. Nem levén jogász, nem ismerte a magyar jogászokat. Ez magyarázza meg a kinevezéseknél elkövetett sok hibát. A hibák, oly tömeges kinevezéseknél, bizonyára elkerülhetetlenek voltak, különösen akkor, midőn az aspiránsok túlnyomó része képtelen vala a bírói tisztre. Jellemző, hogy a Corpus Juris hazájában nem lehetett kizárni a bírói tisztből a jog, sőt iskola végzetlen egyéneket, mit minden más müvelt országban nevetséges absurdumnak tartottak volna.

És mégis azt hiszem, hogy a kinevezéseknél több hiba követtetett el, mint mennyi a tömeges kinevezések szükséges velejárója volt. Ennek egyik oka magában a törvényekben gyökerezik, mely az igazságügyminisztert az illető vidékek egyéneinek tekintetbevételére kötelezte. Ha aztán az „utóbbi vidék" nem szült képes egyéneket, kinevezték a képteleneket is; mert különben lett volna nagy zajongás a helyi patriotismus Izraelében.

A másik ok azonban politikai, s részben pártpolitikai. Elhiszem, Bittó iparkodott elutasítani azon embereket, kiket a protectio, a hatalmas befolyások akartak nyakára kényszeríteni. De nem volt képes védekezni a politika szempontjai ellen. Ez a miniszter, az a befolyásos képviselő főkortesét bírói székkel akarta megjutalmazni. Itt volt egy vidéki pártcelebritás, ott egy zajongó ellenzéki. Mindkettőnek hivatalt kellett adni; mert különben a választókerület sorsa volt koczkán. Azt meg kellett jutalmazni, ennek be kellett száját tömni. Minderről az igazságügyminiszternek kellett gondoskodnia. Volt-e képessége az illetőnek, ezt nem kérdezték; elég az, hogy a politika követelte kineveztetését.

Hát az alispánok?

Ezekkel éppen meg volt akadva Bittó. A justitia elvonatott a megyétől, s így a hajdan hatalmas állás, az alispáni tiszt, összezsugorodott. S hozzá még az alispánság választás alatt maradt, míg a bírói tiszt állandó kenyeret biztosított. Az alispánok tehát tömegesen el akartak helyezkedni a minden választási hajótörés ellen biztosított bíróság bárkájában. De mit csináljanak velök? Törvényszéki elnökségnél alább egyik sem alázhatta meg magát. Az új törvényszékeknek pedig magasabb hivatást kellett betölteniök a sedriánál. A kinek képességében bíztak, mégis megtették törvényszéki elnök-

nek; a többit, ha még protectiója is volt, elhelyezték a felső bíróságoknál. Azért van annyi alispán a királyi táblánál; kik közül néhány bevált ugyan, de a nagyobb rész sehogy sem volt képes felemelkedni a medion jnstitia színvonaláig.

A kinevezéseknél tömegesen elkövetett hibákat helyrehozta utóbb azon kényszer állapot, hogy a törvényszékek feles számát reducálni kellvén, a bírák függetlenségéről és áthelyezhetlenségéről szóló törvényt, az alsó fokon, felfüggesztették, Ez a rendszabály pusztán pénzügyi szemponttal indokoltatott ugyan, de — bármennyire megrendítette a bírói intézmény alapját — igazságügyi szempontból is hasznosnak bizonyúlt. Visszaesés volt az igaz, de a hiba a függetlenségnek az első pillanattól való proclamálása és a kinevezések által követtetett el. A reductio purificatióvá lett, s mint ilyen, felettébb emelte első fokú bíróságaink színvonalát.

Magyarország igazságügye, hosszú időn át *Perczel* kezébe volt letéve. Bármily tisztelettel viseltetünk Perczel személye iránt, s bármily hasznos szolgálatot tett ép a purificatio alkalmával, még sem vagyunk képesek politikainál egyéb indokát adni annak, hogy a Tisza-cabinetben ő az igazságügyminiszteri széken foglalt helyet. Ép oly kevéssé volt jogász, mint Bittó; de Bittó legalább államférfiúi nymbussal bírt, míg Perczelnek ily nymbusa sem volt. A Tisza-kormány fusionalis kormány levén, az igazságügyminiszteri szék ismét oly hely volt, a hol a pártok megalkudtak. Perczel, s utóbb Pauler, a Deák-pártot képviselték a Tisza-kormányban.

Paulerről és kormányzatáról, mely még jelenleg is tart, s így közvetlen érdekű, kissé részletesebben kell szólnom.

(Folytatása következik.)

VII.

KÖLTEMÉNY.

TÉLI KÉP.

ÍRTA HEGEDŰS ISTVÁN.

Megeste, megeste a hó a vidéket,
Télnek puha leple
Szövődik, hogy a mit vihara megtépett,
Lágyan azt befedje,
Hogy a mi fáj, mi sebzik, legyen az takarva;
Föld megrablott bája,
Kert letarlott éke, erdő aszott gallya,
Mező pusztasága.

Szállong fehér felhő, hullong sürű pelyhe
Mint lebbenő fátyol,
A szem elől elvész, ködlőn olvad egybe
A közel, a távol.
Mint a fáradt szellem elaléló röpte
Sivar, bús napokban,
Oly kihalt a környék, mintha mállnék ködbe
Sáppadtan aszottan.

Fölkeresi lelkem távol messziségben
Azt a kedves tájat,
Melyet verőfényben, tarka hímes ékben
Gyönyörködve látott.
Tél zord keze szőtt már szakadozó leplen
S felölték a bérczek;
Erdő, mező olyan a fehér hó-mezben,
Mint egy-egy kisértet.

Bent űl az öreg pár, kandalló világa
Enyeleg az árnynyal,
Mely arczukra téved, míg a multba szállva
Lelkük messze szárnyal.
Borongó emlékek raja körűl röpked,
Szivök fázik, dermed,
Valami elfogja úgy áthatja őket,
Mint fagyos lehellet.

Éltük dísze, éke tépve, letarolva,
Reményük szétmállva;
Mint sarjtalan két fa, görnyedten, hajolva
Fogódzik egymásba:
Úgy állnak ők ketten; mintha elsuhanna
Az a drága árnyék,
Ki volt szerelmüknek édes, igaz sarja,
S jaj a sírba szállt rég!

Télnek pusztasága, tarlott szív képmása,
Mi zord, mi kietlen!
Kik magukra hagyva térnek síri ágyba
Érezik ők, ketten.
De ím nyil az ajtó, nevető ajakkal
Fut be a szép gyermek,
Szeretetre vágyva, rokon indulattal
Kit magokhoz vettek.

Bánat árnya széled a szem könybe lábbad,
Szivük is feldobban,
Hogy újuló vágyuk, szép reményük támad,
Érezik ifjodtan.
Mintha már a tájt is régi dísze, lombja
Ékítené újra,
Kikelet varázsa, édesen zsibongva
Szivöket bezúgja.

Szélroham megindúl, megcsörren az ablak,
Lelkem elszáll innét,
El a hó-felhőkkel, melyek úgy rohannak,
Mintha szárnyak vinnék.

Szomszéd falú szélén fényes úri lakba'
Szomorú magány van:
Gyászban űl egy özvegy búsan, elhagyatva
Űl csak egymagában.

Körűl veszi pompa: minő édes hitben
Épűlt fel az új lak!...
Gyermekek, unokák, hejh! nem zajgnak itten,
Hiszen síri árnyak!
Kint a zúzmarától meglepett sudar fák
Sírok felett zúgnak...
Szegény özvegy lelkét bongva körűl raj'zzák
Emléki a multnak.

Gyermek szoba zajlik, szekrény zára pattan,
Elé a sok játék;
Csengés-bongás hallszik egyre hangosabban,
Mint nem hallszott már rég...
Édes kaczaj csattan, síp, trombita harsan.
Zeng a láng beszéde,
Mintha a kalász közt suhogó morajban
Pitypalaty beszélne.

Tavasz sugár-árja omlik a szobába,
Illata szétárad...
...Rezzen ajtó szárnya, rebben a nő álma,
S látja csak az árnyat,
Melyre az alvó tűz világa se vet fényt,
A kastély még pusztább...
Enyészet fuvalma úgy átjárja lelkét,
E nagy téli pusztát.

A *csüggedő* aggkor *újuló* reménye
S *minden* reményt vesztett
Elhagyottság fájó dermedt *csüggedése*
Szivemen átreszket.
Érezem mindkettőt: gyermekim sírhantja
Megrablá reményem,
De mosolygó lánykám megcsendülő hangja
Visszalopja részben.

VIII.

NEOLOGIA ÉS ORTHOLOGIA.

ÍRTA DUKAY VILMOS.

III.

Habár mit sem tudnak felelni azon ellenvetésünkre, hogy a népek csak úgy elcserélik nyelvöket, mint az egyesek, mégis sokan szeretik tagadni azon állításunkat, hogy a nyelv nem a törzsjellem kifejezése, mert különben egyik nép nem tehetné magáévá a másik nyelvét a nélkül, hogy jelleme is meg nem változnék. Pedig csak hazánkban kellene széttekinteniök, ha a magyar jellemtől nem találják elég elütőnek a szlávot, a románt, vegyük szemügyre a zsidókat. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy e fajnak tetemesen eltérő jelleme van a magyarétól. Nem lehet czélunk a két faj jellemvonásait ideigtatni, mert mindnyájan ismerjük a roppant különbséget, annál inkább, minél jobban ki van zárva a zsidó a társadalom- és családéletből, s mégis mily jól el tudja sajátítani a magyar nyelvet, úgy hogy a magyar alföldről Pestre került zsidó fiúk németül sem tudnak.

Ezzel azonban eszünk ágában sincs tagadni, hogy a fajok némi befolyása létezik a nyelvre, kivált a hangzásra és a képes kifejezésekre épen úgy, mint szokásainkra, erkölcseinkre. Sőt többet mondunk: nem csupán a fajok, hanem még a felekezetek is lehetnek ily befolyással a nyelvre, különösen a szók hangoztatására; a katholikus máskép ejt ki bizonyos szókat mint a calvinista, és sokan csupa különböztetési viszketegből a *keresztény* és *keresztyén* szó között is különbséget tesznek, az előbbit a katholikusok, az utóbbit a protestansok szeretvén használni. A katholikusok a maguk szavának nyelvészeti helyessége mellett egy sereg czikket írtak, a protestansok szintén s hiába avatkoznak bele a nyelvészek, hiába mondják, hogy még 150—200 év előtt minden kath. író, Pázmány, Zrínyi stb. *keresztyént* írt, nem akarják hallani.

A nyelv változására tehát befolyást gyakorolhat a fajkülömbség, a felekezeti szellem, és leginkább a geographiai távolság, a ritkább érintkezés. A különlakó törzs oly divatot kaphat fel, mely nála uralkodóvá lesz s csak azon esetben hagyhatná el, ha folytonos érintkezésben állana a többiekkel, ez azonban a geographiai távolság miatt nem történhetik s így megerősödik a különszokás, az eltérő kiejtés.

Még ennél is tovább mehetünk és azt mondjuk, hogy nem csak a törzs, hanem a család, sőt az egyéni jellem nyoma is meglátszik a nyelven. Az egyén kezdi változtatni nyelvét, az egyén sajátsága, szeszélye, különczsége avatkozik a nyelv sérthetetlen szentélyébe és vakmerő kézzel, helyesebben: szentségtörő ajakkal botránykoztatja meg az eddiginek, az öröklöttnek jámbor híveit. A kis gyermek alig hogy egy-két év óta napvilágot látott, s már a nyelvtan szabályainak rontásán, az orthologok boszantásán kezdi földi szereplését, egy kis nyelvet csinál magának; a müveletlen ember egy sereg hibát, pontatlanságot követ el; a különféle mesterségek együtt dolgozó legényei, ma segédei, rontanak bizonyos kifejezéseken, maguk között divatba hozzák; a kártyázó és mulató asztaloknál és másutt nem egyszer történik ily szóficzamítás, minden egyes társadalmi osztályban, körben, testületben támad ily helyi kifejezés, mely tovább terjed s vagy néha magában a testületben hal el. Különösen a sokat henyélő, beszélgető, általában sok idővel rendelkező egyének szeretnek így némely kifejezéseket csonkítani, pl. egymásnak gúnynévül adni. A mint ők tesznek, a mint ők változtatnak egyes kifejezéseiken, úgy tesz minden egyes ember, ő is saját nyelvét beszéli. Igaz, hogy alig észrevehető árnyalattal, de mégis van külömbség az ő és az összesség nyelve között. Nincs magyar ember, a ki uralkodnék nyelvünk összes anyagán, ez anyagnak tömérdek árnyalatán, melyek mind az egyes befolyása, önkénye, szeszélye s kényelem szeretetéből születnek. Így támadnak a tájszólások, melyek előbb egy emberéi, azután egyes család, társaság, község tulajdonává lettek.

Mily keveset gondolkoznak nálunk a nyelv eredetéről és mivoltáról, nagyon világos példa a „Budapesti Szemle“ multévi május—junius havi füzete, mely azon szerencsétlen nézetet vallja, hogy a tömérdek ősnyelvből lesz egy-egy közös nyelv. Ezt hallva, bámulat fog el bennünket s rögtön a bábeli nyelvzavar jut eszünkbe. Ekkor keletkezhetett a sok ezer nyelv, melyek száma néhány ezer év alatt a mostanira apadt le. De halljuk az ő okoskodását. Történeti érvek-

kel iparkodik bizonyítgatni állítását. Felhozza Itáliát, majd Galliát. Itáliában a rómaiak előtt három különböző törzs volt s később lett egy nyelv, t. i. a római. Nagyjából igaz, a mennyiben a rómaiak saját nyelvöket kényszerítek e népecskékre. A városok lakossága századok alatt római lett, a kereskedés, az állam a római nyelvet használta s lőn némi egység. De most következett a bomlás. A nép nyelve a középkorban mindinkább változott s egy ezer év alatt a változás annyira haladt, hogy a megkötött irodalmi, azaz a latin nyelvtől tetemesen eltért. Individualis, helyi és történeti okok folytán egy sereg szójárás támadt, melyekből azután egy-pár, különösen a toscanai, irodalmi nyelvvé lőn. Ez azonban annyira nem volt képes megállítani a nép-nyelv lassú változását, hogy egyes távoleső vidékek meg sem értik egymást. Az irodalmi nyelv természetesen eleinte büszkén lenézi a helyi sajátságokat, míg nem akad egy író, a ki némely kifejezéseiket sajátjává teszi és ízléssel használja. Ha tetszik, a többi írók is kezdik alkalmazni s mivel szeretjük az újat, felkaroljuk, mert nem akarunk a szélesebb divat mögött maradni. Itt is áll egyébiránt a szabály, melyet a ruhadivatra alkalmaznak, hogy nem jó elől menni, de hátúl menni sem. A kolompos és a sereghajtó egyenlően hibáznak. Amaz oly szókat karol fel, melyek még nem általánosak, emez pedig csak a réginél marad s megvetésben részesül.

De ha áll az, hogy a mint nincs két egyenlő ember, úgy nincs két egészen egyenlően beszélő sem, mi következik ebből? Az hogy a legzsarnokibb ortholog is nyelvrontó, hogy önkénytelenül ugyan, de ő is közreműködik a jelen magyar nyelv folytonos rontásán, csonkításán, koptatásán s így mindnyájan, többé-kevésbbé neologok vagyunk. Bár mennyire írtózzunk e névtől, bár mennyire bélyegzett legyen előttünk a viselője, nem kerülhetjük ki.

És mégis hogyan történhetik az, hogy e sok millió neolog daczára megértjük egymást, tudunk beszélni, értekezni egymással? Ha minden egyes ember a nyelvben a centrifugalis erőt képviseli, hol rejlik a centripetalis erő, mely a nyelv egységét úgy a hogy megőrzi? Egyszerűen a közlés, az érintkezés kényszerítő szükségében. Egyéni szabadságunkat, önkényünket a nyelvben, hatalmas erő korlátozza: a megértetés szüksége. A ki arra szorúlt, hogy gondolatait közölje, már pedig mindnyájan rászorúlunk, az alkalmazkodni fog a tömeghez s korlátozza szeszélyeit, hacsak ki nem akar nevettetni, bolondnak nem tartatni. A müvelt világban persze más tényezők is

megállítják vagy legalább lassítják a nyelv örökös változását, ilyen az irodalom, kivált a jeles költők, az iskola, a kereskedés stb. Sőt sokan hiszik, hogy évtizedek vagy századok múlva annyira emelkedik a közmüveltség, hogy a nógrádi palócz, az erdélyi székely és az örmányságí paraszt egyenlő könnyűséggel fogják olvasni a szépirodalmat, ismerni és beszélni fogják az irodalmi nyelv grammaticáját s így oly egyöntetűséget hoznak létre a nyelvben, a minőről álmodni sem mernénk.

IV.

Az előadott felfogás az egyedül igaz, s csak vele fejthető meg minden ellenvetés; míg ha a magyar *Nyelvőr* híveinek tanát követnők, a legbohóbb, hogy ne mondjuk a legdőrébb, ellenmondásokba keveredénk. Például idézhetnők a *Nyelvőr* minden számát nyolcz éves megjelenése óta, melyekből egy kis okoskodással a legfurább consequentiákat vonhatnók a nyelvet illetőleg. Szerencsétlenségünkre e folyóirat munkásai, mint Szarvas, Simonyi, Volf, Bánóczy, Alexander, Halász, Fialovszki stb. némi elizmerést érdemlő dolgozataik daczára — bocsánat erős szavaimért — elég korlátoltak arra, hogy be ne lássák tanaik félszegségeit, s az akadémiában, az egyetemen és az irodalomban compromittálják az igaz nyelvtudományt.*) Csupán egy számát veszszük elő e folyóiratnak, az 1878-iki május havi füzetet, ebben egy fogas kérdést intéznek Debreczenből a szerkesztőséghez, melyre azután rögtön megkapják a választ.

A kérdés ez: Debreczenben a közelítő-*hoz* rag egy bizonyos esetben elmarad a főnévtől, pl. „Csákiék, Futóék megyek", e helyett Csákiékhoz, Futóékhoz. Erre tehát azt kérdezik a szerkesztőségtől, hogy melyik „a helyesebb használat?" A szerkesztőség meghökken, zavarba jön és alig tud felelni. De lássuk válaszát: „A kettő közül irodalmi szempontból itélve ‚a Csákiékhoz megyek' a helyesebb használat. Az irodalmi nyelv ugyanis közmegegyezés, közmegállapodás

*) Sőt nemcsak compromissióról van itt szó, hanem más káros hatásról is. Budenz az egyetemen tanárvizsgáló, Szarvas pedig a közoktatási tanácsban egyedül képviseli a magyar nyelvet, hacsak Kármán Mór hozzá nem számitjuk, a ki szintén ortholog; ennek folytán a középiskolák magyar nyelv tanárainak legalább fele nagyrészt a hibás szók keresésével töltik el idejöket, megbélyegzik a roszszúl képzett szókat, tanítják a holt és élő képzőket s más ortholog hóbortot űznek. Egyes főigazgatók erős ajánlással kisérik Simonyi elhibázott nyelvtanát, szóval minden befolyásukkal támogatják e szerencsétlen orthologiát.

eredménye (tehát mégis); e szerint az a főkelléke, hogy lehetőleg egységes legyen (a nép tehát nem akar egységet, azaz érthetőséget nyelvében, csak az urak, vagy legalábbb a könyv olvasók?) s azért mindazt, a mi az egységesség elérését akadályozza, elhárítani törekszik. — *Igy* tekintve a dolgot, a ‚Csákiék megyek' használatra az irodalmi nyelv *nem adhatja rá szentesítését.* De ebből korántsem következik, hogy *joga van kárhosztatni,* s mint helytelent, rosszat elitélni. Minden nyelvbeli használat, a melyre rá nem bizonyítható, hogy kűlső, *ellenséges hatás nyomása alatt* keletkezett, *jogos és törvényes,* ha mindjárt csekély vidékre terjed is ki. A tájnyelvek egymással szemben teljesen egyenlő rangú felek; s a hol különbségek mutatkoznak köztük, egyiknek sincs joga a helyességet a többiek kizárásával egyedűl a maga számára követelni meg, még akkor sem, ha netán e használatok egyik-másikának elfogadásában az irodalmi nyelv már megállapodott volna. A mely vidéken tehát valamely használat járatos, egy más vidék sem vitathatja el tőle a jogot, hogy ne éljen vele, de viszont ő sem követelheti magának, hogy a többiek a magukéról mint hibásról lemondva, az övét fogadják el. A Debreczen környékbeliek tehát csak a maguk jogával élnek, s nem vétenek senki ellen, ha ‚Csákiékhoz' helyett *egymás közt* úgy mondják, hogy ‚Csákiék megyek'; hasonlókép a székelyek és moldvai csángók sem hibáztathatók, ha ‚hozzánk' helyett azt mondják: ‚jöjjenek nálunk — menek fel nénémnél'; sem a hétfalusi csángók s a Bars, Nógrád, stb. megyeiek, mikor így szólnak: ‚Andrásni (Andráshoz), mesternyi megyek'.

Ime, itt a válasz! Mennyi bohóság egy fél lapon! Mindezen pár sorral át lehetett volna esni, ha a szerkesztőség egyszerűen kijelenti, hogy jeles íróink a ‚Csákiékhoz' alakot használják, s ha az illetők művelt embereknek akarnak tartatni, Debreczenben is így illik használniok; ez az egyedűl helyes, nem pedig helyesebb, használat mindaddig, míg a szokás a debreczeni alakot nem kapja fel az irodalmi nyelvben. De mivel a szerkesztőség nem így felelt, tömérdek együgyűséget kelle összehalmoznia; szólania kelle az irodalmi nyelv egységességéről, mintha nem minden nyelvben követelnék a egységet a kölcsönös érintkezés végett; beszélnie kelle az irodalmz nyelv jogáról, mely nem adhatja szentesítését, mintha e személytelen hangcsoportnak királyi sanctionálási joga volna; melynek csupán egy esetben mégis oda itéli e felséges jogot, ha a kérdéses kifejezésre rábizonyítható, hogy kűlső, ellenséges hatás nyomása alatt keletkezett.

Hol van az a külső, ellenséges hatás, melyről a *Nyelvőr* beszél? Ki látta, ki ismeri ezt az ellenséget? Talán a tótok, a kiktől annyi szót fogadtunk el, vagy találóbban mondva, a kiknek nagyobb müveltsége nomád apáinkra annyi szót erőtetett? Vagy tán a kereszténység, mely szintén sok új szóval rontott ránk? Vagy a két százados török világ? Úgy hiszszük, a XIX. század neologjai, Kazinczy, Bugát és mások lesznek ezek az ellenségek. De van-e oly minőségi különbség ezek erőszakoskodása és a tótoké között, mely az egyiket jogossá, törvényessé, a másikat jogtalanná, törvénytelenné tenné? Nincs. Egyik oly jogosult mint a másik, ha magunkévá teszszük. Igy folytathatnók e szerencsétlen választ pontról pontra. De nekünk nem szabad oly sokáig időznünk ily együgyűségeknél, mert számos kérdésre s képzelhető ellenvetésre kell válaszolnunk.

V.

Az élénk, az erős képzelődés, sokszor annyira izgattathatik, hogy kísérteteket lát; ily kísértet a nyelv terén az úgynevezett *nyelvszellem* és a *nyelvérzék*. Évek óta folyton szerepel mint az asztalmozgatás, de hiába kérdezzük, hogy micsoda teremtése az Istennek, senki sem tud reá megfelelni. Tehát próbálkozzunk meg mi a fölkeresésével. Ha van, talán csak megtaláljuk valahol. De előbb tekintsünk szét, nézzük meg mások véleményét is.

Toldy Ferencz megkülömbözteti a nyelvszellemet és nyelvérzéket. Ő sem tudja ugyan meghatározni a nyelvszellem mivoltát; de egyet tud, hogy *ez csinálta a nyelvet*. A nyelvszellem a teremtő erő, a nyelvérzék a fentartó tehetség, mely nem teremt, hanem a teremtett nyelvanyagból idomít, öntudatlan, ösztönszerű törvényességgel rendszerint, néha — szükségből — tágítva is a törvényen; s történik, hogy a szigorún törvényes elejtetik ismét, a féligaz pedig fennmarad, épen mert előhozójok csakis a nyelvérzék. S ez a dolog titka, melyet a grammaticusok nem akarnak érteni; a miért is nem a grammaticusok, hanem a költők és írók folytatják a nyelvérzék tehetségével azt, mit egykor a nyelvszellem indított meg és tett, míg teremteni meg nem szűnt: ő a semmiből, a nyelvérzék a meglevőből, s a meglevő szerint. Igy Toldy. Nézete nem jár messze Steinthal, Heyse s mások felfogásától, kik eltérve Schleicher physicai magyarázatától, psychologiai eredetét vitatták a nyelvnek. Toldy fentebb idézett szavaiban oly homályos és érthetetlen, mint épen

Steinthal, kinek idevágó terjedelmes fejtegetései a legerősebb gondolkozó főt is kifárasztják.

Imre Sándor terjedelmesen és hévvel szól a nyelvérzékről, fölemlíti Hunfalvy nézetét, mely szerint a nyelvszokás tárgyilagossá lett nyelvérzék, Brassaiét, mely szerint az még ma is, de csak a mondatalkotás kezdése óta, s csak a mondatalkotás vezérlésében, mérséklésében működő érzék; azután maga iparkodik megtalálni ezt a hatodik érzéket. Szerinte az nem valamely logicai szabatossággal meghatározható, az észből lehozott törvények által szabályozható tehetség. Alapjában az állatfajok ősi és természetes ösztöneihez, sajátságaihoz hasonlítanók, melyek nemzedékről nemzedékre s bármely égalj alatt átszállanak a változás alig látható nyomai nélkül. Csak hogy ezeknél sokkal változhatóbb. Mert az ember öntudatos szellemi életéhez képest szabadabban rendelkezik a saját bensőjét kifejező hangzatokkal. E miatt a nyelvérzék változhatóbb. Úgy tűnik fel nekünk mint családiasságon, megszokáson épülő, alapjában homályos, nyilatkozásaiban mégis igen biztos ösztön. — — — — — E nyelvérzék természetes összeköttetést teszen fel az anyai nyelv hangjaival, alapjaival. Így kétfélekép mutatkozik, mint fentartó és mint tényesztő erő. Egy részről a nyelv alakjaihoz való ragaszkodás, azok megtartása iránti ösztönszerű vonzódás, — más felől a nyelvkincsnek önmagától fejlesztése, bővítése, — az idegen hangzatnak, alaknak elvetése vagy csak saját szellemében átidomítva elfogadása. Imre hiszi, hogy a nyelvérzék nem tévedhetetlen, nem mindenre nézve eligazító, nem mindenben biztos és azonos, — mint akármely más „érzék“ sem. Ebből azonban nem következik, hogy nem léteznék, nem kellene rá eszmélni, sőt a nyelv nemzeties szellemének fentartása végett ápolni és folyvást képezni. Mert valóban a nemzeties nyelvérzék mondja meg, vagy inkább sejteti és érezteti: mi jó, mi rossz a nyelv természetéhez képest.

Talán meg is elégedhetnénk e kivonatokkal. Idézhetnők még a Nyelvőrt, melynek annyi dolga van a nyelvérzékkel, hogy minden füzetében találkozunk vele s természetesen is, mert ha a nyelv természeti productum, illő, hogy ahhoz legyen egy külön érzékünk, mely közvetítse az érintkezést szellemünk és a nyelv között.

Az olvasó észrevette, hogy mi nem ismerjük sem a nyelvszellemet, sem a nyelvérzéket. Igaz ugyan, hogy azok sem ismerik, a kik beszélnek róla, de legalább sejtik, hogy létezik. Mi még ennél is tovább megyünk s azt hirdetjük, hogy a nyelvszellem és nyelv-

érzék nem csak ismeretlen valami, hanem nem is létezik. Igazán nincs rá szükségünk, hogy a nyelvtüneményeit kimagyarázzuk vele. Annyira ismerjük már az embert, hogy egy új érzéket, még ezután megtalálandó tehetséget, nem kell keresnünk benne.

Az a titkos nyelvszellem és közege a nyelvérzék nem egyéb mint a megszokás; gyermekkorunktól fogva így vagy úgy szoktuk, s nem tetszik, ha e szokástól nagyon eltér valaki. Nagyon jól mondja Whitney: „Das sind Ausdrücke mythischen Gepräges, Worte von bequemer Unbestimmtheit, unter denen oberflächliche Denker oft eine Fülle unklarer und irrthümlicher Vorstellungen verstecken; in der That wird nichts anderes darunter verstanden, als die Summe oder Gesammtrichtung der Neigungen und Abneigungen der Sprechenden, wie sie bestimmt ist durch den bereits vorhandenen Sprachstoff und die bestehenden Sprachgewohnheiten". A ki változtat vagy újít a nyelven, akár szavain, akár szólásmódjain, ezt csak szűk mérvben teheti, mert különben régi megszokásunk lázad fel ellene. A szokás pedig csak lassan alakúl át. Ez a vis inertiae a nyelvben épen úgy mint az életben. Ez a legnagyobb ellensége minden reformatiónak s ekként nem engedi, hogy örökké változtassunk, kivéve ha az úgynevezett „helyesen beszélők", magukévá nem teszik.

(Folyt. következik.)

IX.

ÉSZREVÉTELEK A HEINRICH MAGYARÁZTA CID-HEZ.*)

ÍRTA TIBER ÁGOSTON.

„Homine imperito nunquam quicquam iniustius,
Qui nisi quod ipse fecit, nihil rectum putat.“

Terentius.

A reáliskolai valamint az új gymnasiumi tanterv is felvette az önálló olvasmányok közé Herder „Cid“-jének vagy teljes, vagy részben való olvastatását; így igen természetesnek tartom, hogy a „Jeles irók iskolai tárának“ szerkesztője gondoskodott Cid magyarázatáról; a tanáregyleti közlöny ez évi folyamának 3. száma tesz is e Cid magyarázatról némi említést, de bírálatába nem bocsátkozik; pedig oly műnél, melyet a szerző eredetinek kajdász, a tüzetes bírálat nem mellőzhető. A szóban levő mű Heinrich Gusztávnak Cid magyarázata, melyhez az Egyetemes philologiai közlönyben kiegészitő ismertetés jelent meg. Ez ismertetés általános megbotránkozást szült még a leghidegebb vérüeknél is, és egyenesen kihívja az embert, hogy párhúzamot vonjon az elítélt, holtak közé dobott müvek és az újszülött között.

Egyidejüleg olvasva Heinrich Cid magyarázatát és kiegészitő ismertetését, feltünt a szerzőnek kirivó következetlensége, a menynyiben a „Cid“-hez irt előszóban az idevágó irodalmat *nagy*nak és

*) T. munkatársunk egy jóval nagyobb dolgozattal lepett meg bennünket; de kértük, hogy tetemesen rövidítse, mert folyó iratunk nem foglalkozhatik ily terjedelmesen, sem Heinrich úr személyével, sem könyvével. De a mit mi nem tehetünk, megteszik mások; a nálunk uralkodó clique-szellem minden áron emeli e második Zerffyt, ki vakmerőségével és rövidlátásával lépten-nyomon compromittálja leghőbb pártfogóit. És ez a derék férfiú ott űl az egyetemi cathedrán, a közoktatási tanácsban, a tanár-képzés ügyében összehivott enquête-ben s a magyar tudós Akadémia előszobájában. Talán utólag mégis csak kiérdemli e pártolást? A szerkesztő.

*gazdag*nak mondja, holott ugyanazt az irodalmat a Phil. közlöny III. évfolyamának VII. és VIII. füzetében *igen szegény*nek, *silány*nak és *szerény értékű*nek nevezi. Minő könnyedséggel és könnyelműséggel ítéli el H. úr a lelkiismeretes szorgalommal és szakértelemmel készült német commentárokat, melyek nélkül az ő compilatiója meg sem születhetett volna! Midőn H. úr ily szembeszökő következetlenséggel ítél, valjon az olvasónak tájékozatlanságára akar e önhíttségben építeni? Vagy talán vakitás akar lenni és az olvasónak félrevezetésére czélzó manőver, hogy az olvasó azt higyje: a többi dolgozatok mind silányak és értéktelenek, míg az övé egészen új valami, önálló, egyedül megbízható és a többit feleslegessé tevő korszakot alkotó mű. Ha valahol, itt alkalmazható a „dum decipere vult, indoctos fallit", mert oly aparatussal mutatja be magát az olvasónak és oly kicsinylőleg beszél a német commentátorokról, hogy ámulatában ilyen alapos és terjedelmes tudományossággal szemben és ily önérzetes az előbbiből resultaló csalhatlan itélettel szemben még csak most érzi az olvasó tájékozatlanságát és kicsinységét a szellemi óriás mellett. Lássuk közelebbről.

A kiadás előszavában azt mondja: „Forrásaimat és segédeszközeimet a „*Bevezetés*"-ben pontosan felsoroltam." A „*Bevezetés*"-ben nem kevesebb mint húsz spanyol, franczia és német forrást említ, mintha csak azt akarná velünk elhitetni, hogy mind a 20 előtte fekűdt és végig olvasta! Az ismertetést pedig ezen szavakkal zárja be: „Saját kiadásom kidolgozásánál kitűnő hasznát vettem az eredeti szövegnek, Niemeyer és Michaelis (csak e kettő?) magyarázatainak, Vőgelin és Eitner fordításainak, — de leginkább *önálló* szorgalmamnak és gondolkodásomnak, mert a legnehezebb helyeknél e hasznos segédeszközeim sem sokat segitettek." Minő naiv! A kiadás előszavában azt mondja, hogy *meg lesz elégedve* avval, ha elismerik, hogy a gazdag Cid-irodalmat lelkiismeretesen felhasználta; ezen idézetből pedig kiderül, hogy csak *kettőt* használhatott — minthogy a fordítások csak segédeszközöknek tekinthetők — a többi elvetni való, mert ugyancsak rongyokra szedi munkáikat.

H. úr Lübenről a Cid-commentárra vonatkozólag így ír: „A könyv igen jó, hol a szerző jó forrást ír ki, és nem ér semmit, a hol rossz segédeszközökön alapszik, mert a szerző voltaképen nem író, hanem *ollozó* (sic!), ki munkáját bámulatos naivsággal és kényelmetességgel tákolja össze. Használatra, első pillanatra roppant (!) alkalmas, mert mindenről szól, ami valamely munkánál szóba

jöhet (tartalmáról, alakjáról, eszméjéről, szereplőiről, létrejöttéről, értékéről stb.). úgy hogy az olvasót vagy a tanítót látszólag teljesen felmenti a gondolkodás vagy kutatás munkájától stb.“ Így nyilatkozik egy műről, melynek hasznavehetősége és jelessége mellett tanuskodik nagy terjedelme és drágasága daczára is immár nyolczadik kiadása, és azon körülmény, hogy ballada magyarázatainál H. úr maga is felhasználta forrását. Sajátságos, hogy ezen idézetnek minden szava H. úr Cid kiadására szóról szóra úgy reáillik, mintha csak arra készült volna. Hogy a Cid-kiadás „ilyen kiollózott bámulatos naivsággal és kényelmetességgel összetákolt“ látszólag nagyra felfujt, de laposra verhető munka, azt sorról sorra ki lehet mutatni.

Ezek után hasonlítsuk össze H. úr Cid-magyarázatát és forrásait, hogy lássuk, mi H. úr „szorgalmának és önálló gondolkozásának“ gyümölcse és mi van bámulatos ügyességgel ugyan, de egyszersmind ép oly bámulatos naivsággal a német magyarázatokból kivéve és rosszúl, sok helyen értelem nélkül lefordítva.

Itt csak is arra szoritkozom, a mi szorosan a Cid-re vonatkozik, azért mindjárt a bevezetés 4. fejezetével: „A Cid életé“-vel kezdem. Ezen egész fejezet Michaelisből van véve (l. M. 131. lap. 3. b.) közbe-közbe Düntzerből kiegészítve az ott hiányzó adatokat így: „Bivár várának elfoglalása (Düntzer p. 8.), Rodrigo neve hol fordúl először elő (D. p. 8), a házassági levél mikor kelt (D. p. 11), Valencia megadása (Düntzer p. 31), az özvegynek Valenciából való távozása (D. p. 37.), Cid halála (D. p. 36 és 51). Némi helytelenséggel is találkozunk. Layn Calvo-t nem bírónak, hanem *béke*-bírónak (Schiedsrichter, arbiter) választották meg. A következő szavak értelme pedig a kihagyás miatt nem teljes:

(H. 4. fej. 15. l.) „Rodrigo visszatér a királyhoz, de — ismeretlen okokból — ismét elhagyja, és újra Zaragoza fejedelméhez áll, hogy újra Alfonsóhoz visszapártoljon“ talán helyesebben pártoljon át).

(Mich. 132. l.) „Doch nicht lange traut er der wankelmüthigen Freudschaft des Königs; er begibt sich wieder nach Saragossa, um bald darauf von neuem, aber wiederum nur auf kurze Zeit, bei Alfonso zu bleiben.“

Tehát ismeretlen ok a királynak állhatatlan barátsága, és ez az oka, hogy majd a móroknál, majd ismét Alfonsónál — de mindig csak rövid ideig — tartózkodik.

Az 5. fej. „A Cid mondában“ szintén Michaelisből (l. M. 133. és 133. l.) van csekély változtatással, (megtartván még a gondolat menetét is), kiírva és minő magyarsággal? pl.

„E férfiú, korának ez ostora, dicsőségvágya, jellemének okos erélye és hősi bátorsága által az Úrnak egy csodájává lett: zászlaját a győzelem mindig követte (Isten átkozza meg őt!).“

„Dennoch ward dieser Mann, die Geisel seiner Zeit, durch seine Ruhmsucht durch die kluge Festigkeit seines Characters und durch seinen Heldenmuth eines der Wunder des Herrn. Der Sieg folgte immer dem Banner Rodrigo's (möge Gott ihn verfluchen).“

Vagy a következő bekezdés:

„Keveset ártott neki kora tiszteletében, hogy muhamedánok szolgálatában hazája és királya ellen harczolt, mert a hazaszeretet fogalma nem létezett még a XI. és XII. században mai magasztos nemességében, a királyságot pedig gyűlölték a spanyolok. Sőt a nép épen azt bámúlta Rodrigóban, hogy ő teljesen a saját erejéből, a királyság nélkül, sőt ennek ellenére, képes volt magának dicsőséget, becsületet és hatalmat szerezni, hogy erélyével a legnagyobbszerű győzelmeket vivta ki, s barátnál meg ellennél egyaránt ragyogó s egyszermind félelmetes nevet szerzett.“ stb.

„Dass er im Dienste eines Muselmans gegen sein Vaterland und seinen Glauben gefochten, das schadete ihm bei seinen Zeitgenossen wenig, denen der Begriff Vaterlandsliebe unbekannt war. Man sah in ihm den tüchtigen spanischen Häuptling, der sich durch eigene Kraft Ruhm, Ehre und Macht erworben, der durch seine Beharrlichkeit und seine eiserne Willenskraft die herrlichsten Siege errungen und sich bei Freund und Feind einen Namen gemacht“ etc.

Ezt csak mutatóúl hozom fel; ily szolgailag ragaszkodik mindenütt a német szöveghez és mégis eredetinek és önálló szorgalom gyümölcsének akarja feltűnteni; pedig sorról sorra így lehetne egymás mellé helyezni a magyar szöveg mellé a németet.

A 6. fej. „A Cid-dal“ (Poema del Cid) Michaelisnél az előbbi fejezet folytatása és a 6 első sort onnan is veszi (l. M. 134. és 135. l.), azután pedig Düntzerhez fordul, midőn így folytatja:

„E költemény főczélja, Rodrigót a keresztény lovagiság utól nem ért mintaképének tüntetni fel. A Cid főjellemvonásai itt: férfias bátorság, legyőzhetetlen vitézség, lovagi becsületesség, tántoríthatatlan vazallusi hűség, vallásos istenfélelem és benső családi

(D. 40—41. l.) „Will es uns im Cid das Muster eines vollkommenen Ritters darstellen. Männlicher Muth, unüberwindliche Ritterstärke, Ehrenhaftigkeit, anhänglichste Lehnstreue, frommes Gottvertrauen und innigste Familienliebe bilden die Haupt-

szeretet, — és e jeles erényeket a Cid a legkedvezőtlenebb viszonyok közt is, szenvedélyeinek férfias és elszánt legyőzésével, érvényesíti. Akkor is igen hű vazallusa marad királyának, midőn ez igazságtalan és hálátlan a hős iránt és számkivetésbe küldi öt."

züge dieses ächtspanischen Ritters, der gerade dadurch so gross erscheint, dass er trotz der allerbedrängtesten Verhältnisse, wo so leicht die Leidenschaft auf Irrwege führt, unerschütterlich in allen diesen vielgeprüften Tugenden fest steht. Er ist der wahre Lehnsmann, der auch einem schlechten, ihn ins Elend treibenden König die Treue wahrt."

Ismét a szószerinti kiírást látjuk a forrás megnevezése nélkül és gyakran ép a legpraegnansabb helyek kihagyásával. Ezután ismét Michaelisből (l. 136. l.) folytatja, közbe Düntzerből böngészve és pedig a 43. lapról a 47. 48. és 51. lapra ugorva, hol Düntzer szavai ily magyarsággal adatnak vissza:

„Az első esküvők — ezek a Cid-dal zárszavai — nagyszerűek voltak, de ezek jobbak; nagyobb tisztelet*tel* házasitotta őket *el* mostanában mint első alkalommal. Nézzétek, hogy gyarapodik, a ki szerencsés órában született, midőn leányai Navarra és Aragon urnőivé lesznek. Ma Spanyolország királyai mind az ő rokonai. Mindenkit tisztelet és becsület ér ő általa, ki szerencsés órában született. Pünkösd napján[7]) hagyta el ezen életet. Krisztus által legyen meg neki bűneinek bocsánata; így történjék velünk is igazakkal és bűnösökkel. Ez az én Cid-em története."

„Die ersten Hochzeiten waren grossartig, aber diese sind besser," heisst es zum Schlusse; „*zu* grösserer Ehre vermählt er sie, als das erstemal. Sehet, wie er zunimmt, der zu guter Stunde geboren ward, da seine Töchter von Navarra und Aragon Gebieterinnen sind. Heute sind die Könige von Spanien seine Verwandten. Allen wird Ehre zu Theil durch den, der zu guter Stunde geboren ward. Am Pfingst. tag[7]) ist er aus diesem Leben geschieden. Durch Christus werde ihm Vergebung zu Theil; also geschehe auch uns, Gerechten wie Sündern. Das ist die Meldung von meinem Cid Campeador."

[7]) Ez 1099-ben május 29-én volt.

[7]) Im Jahre 1099 fiel Pfingsten auf den 29. Mai.

A 7. fej. „A rimes krónika" (Cronica rimada) első bekezdése szintén Düntzerből van véve keltének meghatátozásával együtt, lásd Düntzer 8. lapját, azután Michaelisből (l. 137. lapon) így folytatja.

„A rimes krónika a hősnek csak fiatalkori, illetőleg első tetteit meséli el. Don Gormaz nagy károkat okoz Diego Laineznek, elpusztitja birtokait és elrabolja nyájait. Ezt megboszúlandó Diego összes (pedig csak 100) embereivel Gormaz ellen indúl, kit Diego tizenkét éves fia Rodrigo megöl. Ximena (ki már nem a király rokona, mint valósággal volt, hanem)* Gormaz legifjabb leánya Zamorába siet, igazságot kér a királytól. Ez nem akarja Rodrigót megbüntetni. Akkor Ximena, a viszály megszüntetése czéljából így szól a királyhoz: „„Add nekem Rodrigót, őt, ki atyámat megölte, férjül.““ E terv tetszik a királynak Rodrigót azonban roppant haragra gyujtja. De azért mégis nőül veszi Ximenát, hogy a béke helyre álljon. — Ezután elbeszéli a krónika a Cidnek harczait a mórok ellen; befejezését egy mesés háború képezi, melyet Rodrigo a franczia király és a német császár ellen visel.“

„Die Cronica rimada“ enthält die ersten Thaten des Cid. [Die Scene, die Corneille's herrliches Drama hervorgerufen, wird hier ziemlich ausführlich erzählt.] Don Gormaz fügt dem Diego Lainez grossen Schaden zu, verwüstet ihm seine Felder und raubt ihm seine Heerden; dies zu rächen zieht Diego mit *hundert* Mannen, unter denen sich sein Sohn, der zwölfjährige Rodrigo befindet, seinem Feinde entgegen. Rodrigo tödtet denselben mit eigener Hand und nimmt seine drei Söhne gefangen. Ximena Gomez, die jüngste unter den Töchtern des Grafen, geht nach Zamora und fleht den König um Gerechtigkeit an. Dieser kann ihre Bitte nicht gewähren, denn er muss Castiliens Ruhe erhalten. Da zeigt Ximene ihm selbst den Weg, seines Reiches Frieden zu wahren und sie dennoch zufrieden zu stellen, indem sie sagt: „„Gebt mir Rodrigo, den, welcher meinen Vater tödtete, zum Gemahl:““ ein Anerbieten, das dem König gefällt, Rodrigo aber in den grössten Zorn versetzt. Das Gedicht erzählt nun Rodrigo's Kämpfe mit den Mauren. Mit einem fabelhaftem Zuge gegen den König von Frankreich und den Kaiser von Deutschland, wobei der Cid bis nach Paris vorrückt, endigt die Cronica rimada.“

*) Düntzerből kivéve l. 53. lapon.

Ezután ismét Düntzerhez tér vissza (l. D. az 53. lapon), de folytatása és befejezése ismét Michaelisnél található fel (l. a 138. lapot). Még mindeddig az eredetiségnek nyomára sem akadtam.

A 8. fej. „A Cid-románczok“ combinálja Michaelist, Düntzert és az előbbi fejezetekben mondottakat és felsorolja a legrégibb Cid-románczok gyűjteményeit és fordításait.

A 9. fej. „A Cid története a színpadon“ egészen Düntzerből van kiírva (l. D. 55—60. l.), habár a jegyzetben Kleinnek: Geschichte des Dramas c. müve van idézve. Bemutatásúl azon helyeket hozom fel, melyeknél a kihagyás az értelem teljességének rovására történt: *) De Castro színmüvének II. felvonásában:

Düntzernél az 56. és 57. lapon.

„Ximena mint vádló és Diegó mint védő jelennek meg a király előtt. Fernando elégtételt igér a leánynak, Sancho, a trónörökös pedig Diegónak pártját fogja. Ximena folyton szenvedélyesen szereti Rodrigót, de midőn ez most lábaihoz borúl s kéri, hogy boszulja meg atyját (kiét?) rajta (kín?), mint ő megboszúlta saját apját az ő atyján (ez oly zavartan adatik elő, hogy az egész atyafiságon csak nagyon bajosan lehet eligazodni), Ximena nem tagadja, hogy szereti, de kijelenti, hogy a becsület parancsolata szerint nem lesz nyugta, míg apja gyilkosa a megérdemlett büntetésben nem részesül.“ stb.

„Ximena und Diego erscheinen im II. Acte vor dem König, die eine als Anklägerin [mit einem blutigen Taschentuche], der andere zur Vertheidigung, [die Wange mit Rodrigo's Blut gefärbt], König Fernando sagt Ximena seinen Schutz zu, der Prinz aber verwendet sich für Diego. [Es folgt dann das ergreifende Wiedersehen der Geliebten. Rodrigo hat eben im Verborgenen gehört, wie Ximena ihrer Vertrauten ihre glühende Liebe zu ihm enthüllt, welche auch die Ermordung ihres Vaters nicht auszulöschen vermocht habe]. Als er sich ihr darauf zu Füssen wirft mit der Bitte, ihren Vater an ihm zu rächen, wie er den Grafen Lozano gerochen, erklärt sie, trotz der Zuneigung ihres Herzens dem Gebote der Ehre folgen und alles thun zu wollen, den Mörder ihres Vaters der Gerechtigkeit zu überliefern.“

A III. felvonásban:

„Fernando megtudja, hogy Ximena szereti atyja gyilkosát. A király próbára akarja tenni Ximenát. Midőn tehát ez újra megjelen előtte és igazságot követel, jelentik, hogy Rodrigo a párbajban elesett. E hírre Ximena magán kívül összerogy. — Mi-

(D. 58. l.) „Man kommt überein Ximena zu prüfen. Während diese den König der Lässigkeit zeiht und dringend Recht fordert, meldet ein Diener, Rodrigo sie getödtet, worauf sie ohnmächtig zu Boden fällt. Als der König die List gesteht [und

*) A mit H. úr kihagyott, azt a német szövegben mindenütt zárjel közé ettük.

dőn azonban megtudja, hogy ez csak csel volt, kijelenti, hogy kész a lovagnak, ki neki Rodrigo fejét hozza, kezét és összes birtokát adni (birtoka felét pedig az alább valónak, ez kimaradt). Most következik (egy kis ugrással) Don Martin óriásnak párbaja a Cid-del, mely Ximenát a legnagyobb aggodalommal tölti el, úgy hogy forrón imádkozik atyja gyilkosáért. Az utolsó jelenetben menyasszonynak öltöztetve (!) látszólag örömmel várja a Cid halálának hírét. De midőn ezt tényleg (!) (e helyett: csakugyan bekövetkezett tényként) jelentik, iszonyú fájdalemtól lesújtva bevallja, hogy Rodrigót mindig szerette és most is szereti. Ekkor előlép Cid, és Ximena végre nejévé lesz.“

ihre Liebe zu Rodrigo für erwiesen erklärt, will sie diesen Beweis durch ihr Anerbieten zu nichte machen], ihre Hand und ihre Besitzungen dem Edelmanne, [dagegen ihr halbes Vermögen dem geringeren Manne] zu schenken, der Rodrigo's Haupt ihr bringe. Don Martin ruft jedem castilianischen Ritter heraus; der Cid nimmt dem Kampf an. [Castro führt uns zu X. zurück], welche der beschlossene Zweikampf in höchste Besorgniss versetzt hat. [Als sie einen Brief von Don Martin erhält, der ihre Hand und ihr Eigenthum für sich fordert, da er bald mit dem Haupte des Mörders ihres Vaters vor ihr erscheinen werde,] bricht sie vom schneidendstem Schmerz erfüllt [in den Ruf aus, sie bete den Schatten ihres Feindes an, beweine den Mann, den sie getödtet]. Die letzte Scene spielt am Hofe, wo X. bräutlich geschmückt erscheint und sich den Anschein hoher Freude über den vermeintlichen Tod des Cid gibt. Als sie *diesen als wirklich erfolgt* berichten hört, erfasst sie der erschütterndste Schmerz, der sie ihre innige Liebe zum Mörder ihres Vaters gestehen lässt.“ etc.

Tehát itt sincs egy szó eredeti sem, hacsak abban nincs eredetiség, hogy ép a legszebb és leghatásosabb helyek csonkíttatnak meg.

Tér szűke miatt a következőkben meg kell elégednünk azzal, hogy fejezetről fejezetre és lehetőleg pontról pontra megjelöljem a forrást, a honnan ki van ollózva. Eddig Michaelis és Düntzer szolgáltatták az anyagot, ezentúl is még egy ideig használatban maradnak, csakhogy Kőhler és Niemeyer lépnek előtérbe. Hasonló módon vannak a jegyzetek is kiírva azzal a változtatással, hogy a mi másutt jegyzet, azt ő a szövegbe veszi fel, vagy a mi a szö-

vegben van, abból jegyzetet készít. És most lássuk tovább a 10. fejezetet: „Herder Cid románczainak keletkezése.“ A 4 első bekezdést, mely részint Herder rövid életét, részint működését tünteti fel, mint a tárgyhoz szorosan nem tartozót, mellőzöm és az 5. bekezdésnél folytatom, mely ismét a Cid-ről szól; ezen bekezdés is Michaelisből van véve (l. 128. l.) kiegészítve Düntzerből (l. 68. l.) tovább folytatva Düntzerből (l. p. 68. 70. és 71.) és Niemeyerből (l. Niemeyer p. 1. 2 és 4).

A 11. fej. „Herder Cid-je és forrásai“ pontról pontra megtalálható a következő rendben a következő müvekben: Kőhler p. 3 és p. 6 (a jegyzetek is p. 3, 6 és 7) 16, 49, 42, 16 (minő ugrások?) Düntzer pag. 73, Michaelis 139 és Düntzer p. 73. Lássunk egy kis mutatót.

Kőhlernél p. 16 a jegyzetben.

„A 34. 35. és 49. 50. számú románczok az eredetiben csak egy-egy költeményt *alkotnak*.“

„Die Romanzen XXXIV. und XXXV. bilden im französischen Text nur eine, ebenso XLIX. und L.“

„A 14. románczot egészen átalakította. Ez teljesen Herder müvének tekintendő.“

„K. p. 49. XIV. Herder hat den Dialog ganz umgedichtet. Dieses Zwiegespräch ist das einzige Stück vom ganzen Cid, welches als wirkliches Eigenthum Herders gelten kann.“

„A 3. románczot (szerelmi dalt, négy hatszoros rimes versszakban) helyesen egészen elhagyta.“

„K. II. p. 42. An die zweite Romanze ist im französischen ein Liebesgedicht an Ximenen, in 4 sechszeiligen gereimten Strophen angeschlossen. Herder hat dies Gedicht mit Recht ausgelassen.“

Az 54—61, 64—66, 68—70. számú darabokat a spanyol eredeti alapján irta, mert a franczia iró elhagyta (mint Herder hitte: véglegesen) a Carrion grófok történetét.[30])

Köhler p. 16. Herder hat jene schon mehr erwähnten 14 Romanzen LIV—LXI, LXIV—LXVI, LXVIII—LXX. eingeschoben, bezüglich hinzugefügt.

A 12. fejezetben: „A Cid-románczok alakja“, a bevezető sorok általában a német verstannak ide vonatkozó főszabályait foglalják magukban; azután felsoroltatnak a költeményben található eltérések és egyéb sajátosságok, a mint azokat Niemeyer monographiájának 53., 54., 55. és 56. lapján nagy gonddal össszegyűjtötte.

30) Jegyzet.

L. a 18. jegyzetet. „A czikk végén a (névtelen) franczia átdolgozó azt írja, hogy a Cid leányainak és a Carrion herczegnek történetét, melynek roppant (!) csekély a valószinűsége és igen nagy az unalmassága, elhagyja.“ stb.

**)

„Von diesen beziehen sich LVI—LXI auf die Geschichte der Töchter des Cid und der Grafen Carrion. Der Franzose erwähnt am Schlusse seiner Bearbeitung diese Geschichte, die er ‚*ihrer geringen Wahrscheinlichkeit und tödtliche Länge*‘ wegen weggelassen habe.“ etc.

A 13. fej.: „A románczok (epicus) stilusa“ és 14. fej. „A románczok nyelvezetének jellemzéséhez“ nem egyéb, mint Niemeyer fennemlített fejezetének kiírása; lásd N. az 52. laptól a 68-ig; néhutt a rend van felcserélve, másutt kevesebb példa van felhozva.

A következő 15. fej.: „A Herder-féle Cid-románczok cselekvénye“ rövid tartalmát adja az egész költeménynek és Lübenre emlékeztet, ki az egésznek tartalmát románczokként adja.

Az utolsó fejezet: „A Cid-románczok szereplői“ ismét Niemeyerből van véve a *sorrend felcserélésével*, lásd Niemeyernek „Characterbilder“ c. fejezetét a 43., 44., 38, 41., 22., 24, 23., 26., 28., 32—37., 47. és 49. lapon.

Ezek után következnek az egyes románczok magyarázó jegyzetekkel ellátva. Minden románcznál annak rövid tartalmát adja előbb magyar nyelven. Összehasonlítottam e rövid kivonatokat a Lüben-félékkel és igen sok hasonlóságot találtam. A magyarázatok is Düntzer, Michaelis, Niemeyer és Schäfernél is nagyrészt megtalálhatók, vagy olyasmit magyaráz, a mi magyarázatra nem szorúl, míg ismét azt, mit magyarázni kellene, mellőzi. Különben az egész művet elhibázottnak tartom. Az első rész, melyet a tanárnak szán, compilált természeténél fogva eo ipso nem tanárnak való, mert ép oly könnyen megszerezheti a forrásokat is. A második rész, mely a tanulónak van szánva, szintén nem felel meg paedagogiai oknál fogva. A tanulónak magának kell a költemény tartalmát összeállítania, mert különben minek olvastatunk vele? A helyes magyarazátot is neki kell kitalálni a tanár vezetése mellett, mert különben soha sem tanúl meg önállóan gondolkozni és combinálni; csakis tárgy-magyarázatok vannak helyén és olyanok, melyek a történeti és irodalomtörténeti nehézségeken segítik keresztűl a tanulót, a mint ezt a német commentárok teszik, miért is ezen művek — bármeny-

nyire is ócsárolja őket H. úr — az iskolai czéloknak mégis sokkal jobban megfelelnek, mint H. úrnak szóban levő müve.

Végre szó nélkül nem hagyható, a mit H. úr müvének 8. lapján a „Megjegyzések"-ben és a „Phil. Közl." 470. lapján mond: „Herder Cid-románczainak szövege, melyet Herder maga már át nem nézhetett, sok helyütt hibás, javításra szorúló. A jelen kiadásban a pontozást és helyesírást teljesen *modernizáltam*, az eredeti (1805-ki első) kiadás szövegét pedig a következő helyeken *változtattam*. Felsorol állítólag 8 (pedig csak 7 van) helyet, melyeken ő tett változtatást. Ez humbug! Lássuk a 8 (r. 7) helyet. 1. XXXI. 39. Rückkehr helyett tett *Zurückkehr*-t. Ezen változtatást előtte már mások is megtették. Michaelist kivéve így találjuk a Cotta-féle 61-ki kiadásban, Schäfernél és Köhlernél jelezve az 57. lapon 2. XLVII. 12. Wisset helyett *wünschet*. Ezt Köhler utasítása szerint tette, hol a 64. lapon az egész ide vonatkozó hely megtalálható az érveléssel együtt; a német kiadások mindamellett sem merték az eredeti szöveget megmásítani. 3. XLVIII. 104. keinen helyett *tausend* áll. Erre is Köhler utal a 37. lapon, hol e passus a franczia szöveggel együtt fel van hozva; itt Köhlernek megjegyzését felhasználva, megváltoztatta az eredeti szöveget, mit a többi kiadás nem mert. Ugyancsak Köhlernél ugyanazon fejezet végén is találhatott volna egy-egy megmásítható helyet t. i. az eredetiben ez áll: „Gegen *Freunde* seid bescheiden" e helyett „gegen *Fremde*", de ezt elnézte, pedig ő is az utóbbit használta és ez még sincs felvéve a megmásított helyek közé, pedig hogy ez nyilvánvaló sajtóhiba, arról négy sorral alább meggyőződhetett volna. A többi négy hely sajtóhiba, ezeket minden újabb kiadás minden hírdetés nélkül kijavította, de megjelölve találjuk részint Köhlernél, részint Düntzernél, s így ez sem az ő bölcseségének kifolyása.

Befejezésül foglaljuk össze az egészet és alkossunk magunknak a szóban levő műről tiszta ítéletet. A mint annak idejében (l. az orsz. középt. tanáregylet közlönyének 1871. évi május 1-jén megjelent füzetében) egy tanférfiú kijelentette, hogy Heinrich „*Cato*"-jában és „*Laelius*"-ában önálló tanulmánynak legkisebb jelét sem találta sehol, hanem szomorú kárpótlásúl annál rosszabb magyarságot, úgy hogy a magyar nyelv szempontjából óvást tesz nyelvrontó használatuk ellen; a mint ugyancsak a „*Közlöny*" 1871. május 1. megjelent füzetében egy másik tanférfiú kimutatja, hogy Heinrich úrnak „*Cato*"-ja és „*Laelius*"-a minden szabódása mellett is fordít-

mány vagy ha az nem, tehát *orozmány* (compilatio), melynek szövetét *Lahmeyer*-ből, *Billerbeck*-től, *Nauck*-tól, vagy ha tetszik *Halm*-tól kölcsönözte, úgy hogy nagy bátorság kivántatott ahhoz Heinrich úr részéről, hogy egy könyvet, melynek minden lapján idegen toll szüleményével találkozhatik az olvasó, egyszerűen magáénak nyilvánítsa: épen úgy én is őszintén kénytelen vagyok kijelenteni, hogy *Heinrich* „*Cid*"-jében önálló tanulmánynak legkisebb jelét sem találtam sehol; hogy szomorú kárpótlásként én is annál rosszabb magyarságra bukkantam, úgy hogy már a magyar nyelv szempontjából is óvást kell tennem használata ellen, nehogy a tanuló egészséges nyelve megrontassék; — hogy Heinrich úrnak „Cid"-je minden szabódás mellett is fordítmány, jobban mondva compilatio, melynek szövetét *Michaelis*- és *Düntzer*-től, zsinórzatát pedig *Köhler*- és *Niemeyer*-től kölcsönözte, úgy hogy nagy bátorság kivántatott ahhoz Heinrich úr részéről, hogy egy könyvet, melynek minden lapján idegen toll szüleményével találkozhatik az olvasó, egyszerűen magáénak nyilvánít s eredeti tanulmányként nyomat ki azon praetensióval, hogy a „Cid" románczokra nézve e tákozata legyen ^zentúl forrás, honnan a magyar ifjúság tudományát meríthesse.

X.

KÖNYVSZEMLE.

— *Figyelő*, irodalomtörténeti közlöny, szerkeszti *Abafi Lajos*. Ara egész évre 8 frt. — Január havi füzetében végződik Jakab Elek nagyérdekű czikksorozata: *Toldy Ferencz és Kazinczy Gábor*. Nagyon érdekes, mert feltárja e két jelesünk gondolkozásmódját az akkori új nemzedékről. A két férfiú elkeseredése sokszor igen erős kifejezésekben nyilatkozik s a szédelgés, a tolakodás, az önistenítés egy nemével vádolja azon szépíróinkat, a kik ma már nem épen fiatalok. Azzal kell kimagyaráznunk a dolgot, hogy rendesen ez a sorsa az irodalom lovagjainak. Az eszmék tovább haladnak; más idők más meggyőződést szülnek, s a kit ma csodálunk, mert a kor érzését tolmácsolja, az holnap idegenül érzi magát; még a legnagyobb szellemek is megérzik ezt a változást, habár müveik többé-kevésbbé örök időknek szólnak. Az új nemzedék rendesen más eszközökkel is él, melyek a kor erkölcsi állapotával vannak összefüggésben, de a melyek sokban elütnek az előbbi nemzedékétől s könnyen gyülöletét vonják magukra. *Dr. Jancsó Benedek* a XVII. század nyelvmüveléséről értekezik azzal az alapossággal és komoly hévvel, melyet e fiatal tudós folyóiratunkban közlött értekezése is láttatott. *Csaplár Benedek* folytatja közleményeit Révairól, melyeket roppant szorgalommal és lelkesedéssel tudott összegyűjteni. *Dr. Ferenczi Zoltán* a kuruczvilág

énekeiről ír; idősb *Szinnyey József* irodalmi repertoriumot állít össze az utóbbi hónapokról; végre a mit legelőbb kellett volna említenünk *Endrődi Sándor* Dugonics Andrásról szól. Endrődi czikke e folyóirat szerkesztőjének egy régi dolgozata ellen irányúl, melyet annak idején a Pesti Napló szerkesztőjének adott át, kinek tetszett azt a szegedi Dugonics-ünnepély alkalmából kiadni. Endrődi már készített egy költői nyelven írt dolgozatot Dugonicsról, mely talán a szép előadásért megérdemelné a közzétételt, habár mind aestheticai fölfogása, mind a költő megítélése sokban hibás. Most is Dugonicsot rántja elő s egy felszínes czikkben támadja meg rövid értekezésünket, idéz vagy húsz sort s azt mondja, hogy csak ennyit írunk Dugonics regényeiről, pedig azon kívül legalább egy hasábot írhatott volna ki. Azután elésorol három közkézen forgó munkát s mellette Dugonics naplóját s ezen források alapján írja értekezését. Majd meg a kegyelet hiányát veti szemünkre. Ismerjük már ezt az érvet. Ezer meg ezer változatban használták azok ellen, a kik a régi vaskalapnak átalakításán fáradoztak. Minden reformator megkapta ezt a szemrehányást és sokszor nem siker nélkül. Egyébiránt igen hibás Endrődi felfogása. A művészet történelme megemlékszik ugyan a kezdőkről, a mázolókról, de a legjobb akarat mellett sem dicsérhet mást bennök mint a jóakaratot, a buzgóságot. Az igazság rovására történnék, ha másképp járnánk el. Művészi tekintetből Dugonicsról kevés jót mondhatni. Lássuk eszmei, culturalis szempontból. Endrődi például azt mondja: Bodnár azért is elítéli Dugonicsot, mert *nagyon magyar*. Mi ugyan ezt nehezen mondtuk így, de tegyük utólag magunkévá. Mi a haladás, a civilisatió hivei vagyunk. Így fogjuk fel a történetet s az irodalom történetét is. A civilisatió új, fensőbb nézetek, szokások és erkölcsök elsajátítása. Vannak ugyan phrasiscsinálók, a kik azt mondják, hogy e művelődésnek belülről, a nemzet belső életéből kell kiindulnia; ez azonban képtelenség, paradoxon, melyet azok sem érthetnek, a kik kürtölik. A civilisatió története meggyőzhet mindenkit arról, hogy az nem egyéb mint a fensőbbnek vagy nálunk az idegennek magunkévá tétele. Elmaradt nemzeteknél a haladás apostolai rendesen idegen példányokat állítanak fel, a franczia iskola a franczia irodalmat, a classicisták a római remekírókat; mindketten a haladást tűzték zászlajokra, kivált az elsők. Bessenyeinél oly eszméket talál az olvasó, hogy méltán meglepik, ezért neveztem őt az *első gondolkozónak* a mult században; de, fájdalom, nemzetünk annyira elmaradt a műveltségtől, hogy meg sem értette őtet és társait. Általában a rohamos művelődés erős reactiót szokott kelteni a fejletlen nemzeteknél, mint azt Török- és Oroszországban, sőt Japánban is látni. Az emberiség csak lassú lépésben mehet előre. E reactió, még pedig természetes reactió, apostola volt Dugonics. Ő sem szerette jobban hazáját mint Bessenyei, Virág, Révai, Rajnis, Baróti vagy Kazinczy, a kikről tudjuk, hogy kisebb-nagyobb mértékben fanaticus magyarok voltak, s hozzá hasonló lelkesedéssel szerették a magyar nyelvet és nemzetet; de korlátolt szelleme nem értette meg a haladást, és a réginek lőn apostola, a magyarnak, nem az újnak, hanem a régi magyarnak; s mivel ezt az ő szegedi gányóiban látta megtestesülve, ezek parasztos izetlenségeit, köznapiságát, komisz beszédét használta és dicsőítette. Féltette nemzetét s azt hitte, hogy elveszti egyediségét, ha az újabb eszmék és szokások világába emelkedik. Pedig minden műveltség ezen alapszik; Sz. István volt e tekintetben a legnagyobb civilisator, ő nem csak politikai, társadalmi, hanem még vallási életét is átalakította nemzetének, jóformán csak nyelvét tar-

totta meg. A mint akkor sz. István reformja Kupa, később Vatha reactióját idézte elő, úgy József rendszabályai, a franczia és classicus iskola civilisatiója szülték Dugonicsnak és társainak reactióját. Így fogtam én fel ezt a népies iskolát s azon hitben élek, hogy nem is lehet másképen megítélni. Itt természetesen nem fejthetem ki e nézetet egész terjedelmében; nem mutathatom ki, hogy ezen az alapon minden képzelhető ellenvetést meg lehet oldani; csupán jelezem, hogy így fogom fel politikai, társadalmi életünk és nyelvünk reformját. Ez a perfectibilitas tana, mind arra alkalmazva, a mit a civilisatió felölel. Végül csak annyit jegyzek meg, hogy Endrődi tehetséges költő, jeles lyricus, de hiányzik belőle azon philosophiai és müveltségtörténeti alap, melyen ily czikkeket lehet írni. Ő ugyan lelkes szólamokba, szép szavakba akarja fulasztani a szigorú igazságot; de ezek üres szépségek lesznek, melyek még jobban bántják a gondolkodva olvasót.

— *Krimi sonettek Miczkiewiczstől.* Lengyel eredetiből fordította *Gáspár Imre.* Budapest, Tettey Nándor 1880. A híres lengyel költő szép sonettjeit Gáspár gonddal és költői nyelven fordította. A csinos kis füzet ára 24 kr.

— *Athletikai gyakorlatok* a szövegbe nyomott 143 ábrával; gr. Eszterházy Miksa (Viator) czikkeivel bővítve összeállította *Molnár Lajos.* A szerző e könyv jövedelmét a székelyegylet alaptőkéje javára ajánlotta fel. — Budapest, 1879. Tettey Nándor. Ára kötve 2 frt 80 kr.; fűzve 2 frt 50 kr. Molnár Lajos bő utasítást ad az ökölvívás, birkózás, gyalogolás, az athletica, gymnastica, vívás, úszás, korcsolyázás, csónakászat, labdázás minden fajáról. Napjainkban nem ajánlhatni eléggé e különféle mulatságokat, mert az ifjúság idejének nagy részét rendesen négy fal között az iskolában és otthon tölti el, úgy hogy testileg mindjobban elsatnyúl.

— *Sophocles tragediái.* Fordítta *Csiky Gergely.* Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Tettey Nándor és társa, 1880. A nagy görög tragicusnak ránk maradt hét művét adta Csiky Cergely, az újabb idők tehetséges drámairója. Sophocles dictiójának bizonyos nemes mérséklet, józan költőiség, tisztaság a jelleme, ezért első pillanatra úgy látszik, hogy nem épen nehéz fordítani, de e sajátságában ismét annyi báj rejlik, a mennyit igen nehéz más nyelven visszaadni. Plutarch tanusítja, hogy *logiotes*-nek, jólbeszélőnek nevezték. Csiky megállott helyén s az eredetinek szépségét sokszor át tudta ültetni nyelvünkre; a hangja és színe majd nem ugyanaz; a fordulatok legtöbbször sikerültek, még a mondatalkotás és szórend sem kerülte el figyelmét, úgy hogy sok helyen majd nem az eredetinek benyomását érzi az olvasó. Csiky e hűség daczára mégis költői, versei kedvesen folynak. Bár anapaestusai ellen több kifogást tehetünk, bátran elmondhatjuk, hogy újabb költőink között ő egyik kitünő fordító; Sophocles-fordítása pl. sok tekintetben jobb mint Szász Károly Romeo és Juliája, közönséges fordítóinkat pedig legalább egy fejjel mulja felül. A szép kiállítású kötet ára 4 frt.

— *Urania, Kármán és Pajor.* Irodalomtörténeti értekezés, írta *Bodnár Zsigmond.* Ára 50 kr. Budapest, Aigner Lajos. E füzetről így nyilatkozik a *Vasárnapi Újság*: „A szerző a 86 lapra terjedő értekezésben a Kármán és Fanni kérdést igyekszik tisztába hozni, nem több eredménynyel mint előzői: Toldy, Gyulai, Halász Ignácz, mely utóbbinak Kármán czimű tanulmánya ellen polemizál főleg. Úgy hiszszük, egyiköknek sem hibája, ha nem sikerül olyas vajami, a mi — adatok fogyatékossága miatt nem is sikerülhet teljesen. A hiba csak azé, a ki

azt hiszi, hogy tisztába hozott oly valamit, a mi — ennyi anyaggal és eszközzel — nem hozható tisztába". Eddig az említett újság. Legyen szabad megjegyezni, hogy itt minden mondat a tudatlanság és ferdítés kiáltó jele. Eddig bizonyos müvek úgy szerepeltek mint Kármánéi, holott az Uraniában Kármán jegye nélkül jelentek meg; mások pedig, melyeket jegyével látott el, nincsenek fölvéve. Az értekezés azt taglalja: valjon elég joggal vannak-e az illető müvek Kármánéi között, s azon eredményre jut, hogy az illető kiadók kényök szerint jártak el, midőn némely müveket Kármánnak tulajdonitottak, melyekről senki sem tudja, valjon az övéi-e. Ez tehát eredmény, noha csak negativ. 2-szor Toldy, utána Zilahy, Gyulai, Beöthy, Halász és mások csodálatos munkának tekintik a „Fanni hagyományai"-t. Gyulai müvészi egyszerűséggel és mély kedélylyel irottnak tartja. Akadt olyan is, a ki Gőthe „Wertherjénél" többre becsülte egyik-másik tekintetben. Az értekezés kimutatja, hogy igen középszerű munkával van dolgunk. 3-or Az értekező megtalálta Kovachich elveszettnek tartott müvét Markovich grófról; nagyon sok ismeretlen levelet talált a grófnétől s ez által új világot vetett a grófné alakjára. 4-szer. A különféle levéltárakból több adatot szerzett Kármán és Pajor életéhez. 5-ször. Józan kritikával kellő mértékre szállította le azon együgyű magasztalásokat, melyeket a föntebb nevezett íróknál bármikor elolvashat a Vasárnapi Újság. Mi soha sem adtunk sokat a sajtó moráljára, tudjuk, hogy az igazság átlagos vonalán rendesen túllépnek s egyik előkelő doctrinájok mint Holtzendorff mondja: „lehető elhallgatása vagy leplezése a rájok nézve kellemetlen igazságoknak", de talán lehetne valahára ezen az alapelven legalább a tudományos kérdésekben tágítani. Igaz, hogy más irodalmakban is szerepelnek a czéhek; de oly vakon és elfogúltan mint nálunk, sehol.

— *Az irói és müvészi tulajdonjog*, irta dr. *Kováts Gyu'a* stb. Budapest 1879, ára 1 frt. E kitünő jogi tanulmány folyóiratunkban jelent meg s az illető körökben annál nagyobb figyelmet keltett, minél finomabb elmeéllel tárta fel a tudós académia törvényjavaslatának töméntelen hibáját. Dolgozatát a legkitünőbb német, franczia, belga, olasz jogtudósok összevetésével készítette; s a ki e tárgyban a legkülömbözőbb szakférfiak nézeteit éles észszel bírálva akarja olvasni, Kováts Gyula röpiratához utasítjuk. Nagy hibája a szerzőnek, hogy formaérzéke gyönge s irálya ügyvédi. Mosolyognunk kellett azonban a Pester Lloyd kritikusának jámborságán, melylyel a szerzőnek ily képes kifejezését gáncsolja: „A franciát, melynek emlőin nem csak tengődött, hanem tengődik ma is a még azelőtt csecsemő szerzői-jog, nem lehet ignorálni". Das Privatrecht hat Euter (emlő?)! kiált fel erre az illető kritikus; pedig nincs igaza, mert ha így elemeznők a költői képeket, a legbohóbb dolgokat vonhatnók ki belőlök. Általában a Lloyd kritikusának gáncsai ügyetlenek, egy kis kíméletlenséggel ráfoghatnók, hogy rossz akarattal ferdít; annyit mindenesetre elmondhatunk, hogy legtöbb kifogásában nem értette meg a dolgozatot; bár végül kényszerül beismerni, hogy a szerző nézetei legnagyobbrészt alaposak.

— *Az egyéni szabadság* Európában és Magyarországon, irta *Beksics Gusztáv*. Budapest, 1879. A legfontosabb jogi kérdések egyikét öleli fel Beksics Gusztáv dolgozata, az egyéni szabadságét. Kimutatja, mennyire hátravagyunk e pontban Magyarországon s ha mégis nem merül fel sok panasz a sajtó terén a tömérdek igazságtalanság ellen, mi annak is tulajdonítjuk, hogy az alsóbb osztályúak, ki ket leginkább sújt a baj, bizonyos fatumszerű megnyugvással fogadják a dolgot

s örűlnek, ha ártatlanságuk kiderűlvén, egyszerűen hazabocsáttatnak. Beksics felháborodik e barbár viszonyokon s szigorú törvényeket kiván az eddigi önkény helyébe. Ő a legliberálisabb felfogás híve, s lehetetlen, hogy dolgozatának hatása ne legyen most, mikor erős törekvés mutatkozik a szakférfiak részéről, hogy viszonyainkat a jogállamok mintájára módosítjuk.

— *Kisfaludy Atala összes költeményei.* Atala is azon mély kedélyű költői tehetségek közé tartozik, a kik a természet fönségét csodálva, a csöndes házias boldogság, az édes szerelem örömeit élvezve s a mélabú, az esti andalgás hullámain ringatózva egy-egy hangulatteljes dalra képesek; de a szellem halhatatlan forrásait nem ismerik. A kötet első részét az „első kisérletek" képezik, melyek valóban nem is egyebek kisérleteknél. Az ítélet hiányára vall az a lelkesedés, melylyel Lisznyairól ír, hogy „oly szép dalt nem zengett senki mint ő". Az újabb költemények egészen más világba ragadnak. Új hang, tisztább forma, több zeneiség, költőibb nyelv s gyöngédebb hangulatok egyesűlnek, hogy Atalát kedves költönővé avassák. Legszebb költeményei: „Névtelen búbánat", „Halottak estéjén", „Majd holnap", Elenyészni" és még néhány ezekhez hasonló. —o.

— *Költemények. Írta Jakab Ödön.* Fiatal költő, a kitől pár év alatt 15—20 vers jelent meg szépirodalmi lapokban, s most egész kötettel lépett föl. Az a mesterkéletlen, egyszerű hang, mely legelső verseiben rokonszenvessé tette Jakab Ödön egyéniségét, e könyvön is átvonúl; de nem képes és nem is akar megragadni, mert dalaiban több a hangulat mint a szenvedély költészete. Sok érzés, kevés eszme. Körülbelűl ezzel lehet jellemezni minden költeményét. Dalol Rózsájáról, a kit híven szeret; eped utána, míg eléri s boldog lesz. Dalol a természetről, patakról, erdők homályáról, völgyek csendes magányáról, édes szunnyadásról, bűbájos álmakról. Tűz és erő, gondolatmélység nem fér össze az ő igénytelen alakjával. Jakab Ödön azon költők közé tartozik, a kik nem ontják a verset zsákszámra; csak akkor dalol, midőn érzi, hogy dalolnia kell. Azért kedves tehetség ő; a kinek, ha elolvassuk költeményeit, kellemes órát szereztünk vele magunknak. Külömben a jövő füzetben egy munkatársunk részletesebben mutatja be őt. —o.

— *Szántay Aladár* váczi járásbíró *költeményeket* adott ki. Nagy hang, csekély költői becs. Eredetieskedés, eredetiség nélkül. Néhány csinosan írt dal is van a kötetben; de az elenyészik, mint egy darab ízletes gyümölcs egy zsák vadalma közt. —o.

— *Ipolyvölgyi Béla verseit* közrebocsátotta a Madách-szobor javára. Minden tehetség nélkűl, csupán a jótékony czélra számítva, jóformán említést is alig érdemel. —o.

— *Dalok a tengerről.* Írta *Kompolthy Tivadar.* Nem a tenger mélységeiről, hanem csak fölszínéről dalol. Itt-ott megcsillan egy-egy tisztább gondolat, világosabb kép; az igaz érzés szelid ringásával többször találkozunk, de a szenvedély hullámverését talán sohasem látni. A versekben élénk rhythmus lüktet s a kötet legfőbb értékét a tárgy és a hang újsága képezi; erősebb színezéssel, életteljes vonásokkal, különösen a genrekben, melyekből mutatványúl közöljük a következőket;

Éj van; a hab bömböl,
Csillag sem ragyog!
Kis hajószobámban
Egyedűl vagyok.

A matrózkajüttben
Zúg vad orgia!
Foly a rum erősen,
Szól szilaj dana!

A hajó fenékben
Nyög szelid panasz . . .
Haldoklik a szegény
Kis hajóinas! o.

— *Magyar Lexikon* szerkeszti *Somogyi Ede*, kiadja Rautmann Frigyes. A 44. és 45. füzet *Cent—Ciotat* czikkek. Mellékletül gazdasági gépek és Ázsia térképe. Egy füzet ára: 30 kr.

— *Petrarca és Kisfaludy Sándor.* Irodalom-történeti tanúlmány, irta *Rényi Rezső.* Budapest, Aigner Lajos. Rényi a legapróbb részletekbe menő pontossággal hasonlítja össze a két költőt, kikutatja azon sorokat, helyeket az avignoni költőből, melyekhez párhuzamot talál a Himfy szerzőjében; ő azonban tovább is megy, kerek képet szeretne adni mindkét költőről s ez művészi tekintetben nem igen sikerült. Formaérzéke kevés, eszmékben sem dúskodik. Érdekesek Kisfaludy Sándor szerelmére vonatkozó vizsgálódásai, s itt Toldy és mások ellenében fentartja a régi nézetet a költő és Szegedy Róza szerelme felől. Irodalomtörténetünk barátjai mindenesetre szivesen veszik a szerző munkáját.

— *A palóczokról.* Népismertető tanúlmány. Irta *Pintér Sándor.* Budapest, Aigner Lajos, 1880. Ára 80 kr. A szerző homályosan tárgyalja a kérdést. Sok oda nem valót vegyít bele. Legtöbb hibát pedig ott követ el, a hol okoskodik; czikkei élén rendesen philosophál, de úgy, hogy az olvasó nem szavaz neki köszönetet. A füzetnek csak ott van becse, a hol a palócznépet ismerteti, s e lapoknak méltán hasznát vehetné egy komoly tudós.

— *A római királyság* eltörlése és a köztársaság megalapítása. Irta dr. *Schilling Lajos* egyetemi m. tanár. Kolozsvár, Stein, 1879. Ára 40 kr. Kritikával fejtegeti Róma történetének e mesés szakát, s a római és görög történetirók meg az ujabb kutatások alapján jól beszéli el e homályos idők történetét.

— *Aigner Lajos Nemzeti könyvtár* czimű vállalata, melyet *Abafi Lajos* név alatt maga szerkeszt és becses jegyzetekkel lát el, most *Katona József* müveinek kiadásához fog. A Bánkban tragédiából már megjelent az első füzet. Aigner Katonának eddig ismeretlen drámai müveit is kifogja adni s ezzel az irodalom bajainak örömet szerezni. A Nemzeti könyvtár egy füzetének ára 30 kr.

— *Csevegő habok.* Locsogása egy bús kedélynek vidám modern furcsaságok fölött. Irásba foglalta *Ribizke* (Répássy János). Budapest, Aigner Lajos. Ára 2 frt. A szerző egyházi férfiú, a ki rendkivül pazaron bánik a szó és hangjátékokkal, calembourok, s az éiczek különféle nemeivel. De épen ez az örökös élczelés, viczhajhászat antatja az olvasót és érezteti vele, hogy a szerzőben hiányzik azon mély erkölcsi alap, mely az ily dolgozatoknak jelentőséget kölcsönöz. A szerző messze elmaradt a franczia ultramontan Veuillot hatalmas szellemétől, talán inkább a német Stolcz Albánt közelíti meg.

— *Az életerő és az orvostan mai iránya.* Irta dr. *Török Aurél* stb. Kolozsvár 1880. A szerző nagy gonddal állította össze az életerő különféle meghatározását, részletes vizsgálat alá vetette az élet jelenségeit s azon eredményre jut, hogy az

életiség földünkön óriási anyagcserén alapúl, a melyet a nap erélye tart fen s az anyagi részek váltakozva egyszer a *tehetős* erélylyel bíró vegyületekké, máskor pedig a *tevékeny* erélylyel bíró vegyületekké csoportosíttatnak s hogy az életműködésben mindenütt szigorú törvényszerűséggel találkozunk, s hogy az életerő oly értelemben, mintha vele ki lehetne magyarázni valamit, igazán agyrém, a lélek pedig az agy működése. Török nagy olvasottsággal tárgyalja kérdését, bár néhol nem látszik elég logicai szigorral eltekezni.

— *A Föld és Népei.* Hellwald Frigyes és más szerzők nyomán kidolgozta dr. *Toldy László.* Budapest, Méhner kiadása. Megjelent a 15—17 füzet képekkel diszítve. A magyar átdolgozó felhasználja a magyar irodalomban talált és hitelre méltó geographiai és utazási munkákat is. Egy füzet ára 30 kr.

— *A katholikus hitszónok.* Egyházszónoklati folyóirat. II. évfolyam, szerkeszti dr. Toldy László, megjelenik minden hó 15-én, ára egész évre 5 frt. E folyóirat nemcsak egyházi beszédeket közöl, hanem minden füzet végén elméleti és gyakorlati kérdéseket vitat meg.

HIRDETÉSEK.

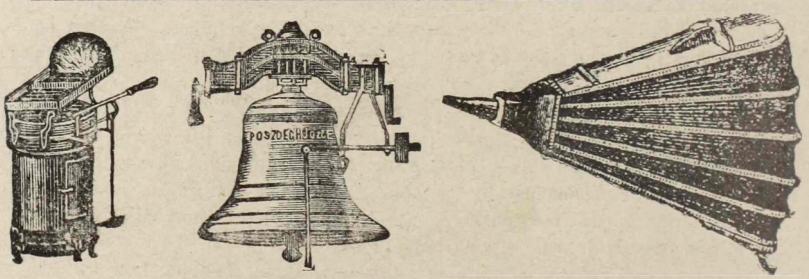

POZDECH J. utódai

THÚRY JÁNOS és KOSTS IMRE

első magyar Pozdech-féle uj modorú szabadalmazott harangfelszerelése és fuvógyárában

Budapesten, VI. kerület gyár-utcza 20. sz., a sugár-ut mellett,

minden **nagyságu harangok öntése** és oly **ujmodoru felszerelése** vállaltatik el, hogy a harangok használata a koronában **tizenkétszer** eszközölhető helyforditás által, az idővel bekövetkezendő kikopás s ennek kifolyásából eredhető megrepedéstől egészen megmenthető — hogy az előbbi régi rendszernél a harangozáshoz szükséges **kézi erő** az uj rendszernél annyira alább száll, miként azon harang huzásához, melyhez a régi modor szerint **négy ember kellett**, a mostani szerint ahhoz csak **egy ember szükséges**, s igy egy ember maga egyszerre több harangot is huzhat. E gyárban készittetnek továbbá **vertvas harangállványok** is, melyek rendeltetése a torony rázkodtatását elháritani s a harangokat tüzesetében megvédeni; — ugyanitt felszereltetnek még **régi harangok** is. Ajánltatnak továbbá a gyár részéről mindennemü **fuvók**, minden alak és nagyságban, különböző **tábori tüzhelyek, üllök, satuk**, s minden néven nevezendő **kovács- és lakatosszerszámok; aczéloztatnak üllök, satuk**; és minden a nagyszer-kovácsmunkába vágó tárgyak **gyorsan** elkészittetnek s **kedvező feltételek** alatt megrendelhetők. — **Régi harangok és üllök illendő értékben becseréltetnek.**

Irodalmi ujdonságok.

Kaphatók Kilián Frigyes m. k. egyet. könyvárusnál Budapesten, váczi-utcza Drasche-féle házban.

Sophocles tragoediái. Ford. Csiky G. . . . . 4.—

Nordau M.: vom Kreml zur Alhambra. Kulturstudien . 7.20

Némenyi A.: Kortörténelmi rajzok. 2 kötet 1.60

Albertus J.: Oesterreichs innere Politik. Eine Studie über die social-polit. und wirthschaftl. Frage der Gesammt-Monarchie . . . . 1.—

Greguss A.: Shakspere pályája. A m. t. akadémia által Karacsonyi-dijjal jutalmazott mű. . . . . 3.—

Faulmann K.: illustirte Geschichte der Schrift. Mit 14 Tafeln und vielen Schriftzeichen. etc. 2 Bde . 6.—

Pintér S.: a palócokról. Népismertető tanulmány . . . —.80

Huth H.: Life and writings of Henry Thomas Buckle. 2 ols 22.80

Düntzer, Göthe's Leben mit zahlreichen Illustrationen . . 4.80

Asboth J.: Uj Magyarország. Magyar jelenről, magyar jövőről 1.50

Hanslick Ed. Musikalische Stationen. Kötve . . . 3.60

1879-ik évi Törvényczikkek. Kötve 3.40

Neumann S.: Sorsjegyek és értékpapirok elárusitása részlet fizetésre. Jogi tanulmány . . . . . —.80

Wollmann A.: Geschichte der Malerei. Erster Band. Die Malerei des Alterthums und Mittelalters . . . . . 8.—

Russland vor und nach dem Kriege 4.50

Magyar vasuti évkönyv 1879. II-ik évfolyam Szerkeszti Vörös L. 2.50

Rosshoff G.: das Religionswesen der rohesten Naturvölker 2.40

Balázs S.: tarka képek. Beszély- és rajzgyüjtemény. Kiadta a Petőfi-társaság. I. köt. 1.60

Lienbacher G.: das österreich-Polizei-Strafrecht . 3.—

Pulszky F.: életem és korom 2.50

Schlagintweit S. H. Reisen in Indien und Hochasien. IV. Bd. Hochasien: Ost-Turkistan und Umgebungen. Mit 5 landschaftl. Ansichten 3 Tafeln topogr. Gebirgsprofile etc. . 10.20

Dr. **Rózsay J.**: Budapest főváros jótékonysági intézetei és egyletei . . . . . 1.—

Meltzer O.: Geschichte der Karthager. I. Bd. . . . . 6.—

Salamon F.: Budapest története. I. rész. Budapest az ó-korban . . . . . 4.—

Partig Dr. **G.**: Religion und Kunst in ihrem gegenseitigen Verhältniss. II Bd. geb. . . . 6.—

Metternich, Prince de: Mémoires documents et écrits divers I/II. 10.80

Baer W.: der vorgeschichtliche Mensch. Ursprung und Entwickelung des Menschengeschlechts. Umgearb. von F. von Hellwald. Mit 50 Illustrationen 4.50

Lauckmann J. B.: les tarifs internationaux des chemins de fer 10.80

Büdinger M.: Vorlesungen über englische Verfassungsgeschichte 4.50

Stein O.: Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft der nationalen Wirthschaftspolitik. I. Halbband 1.80

Martens F.: Russland und England in Central-Asien . . —.90

Lecky W. E. H.: Geschichte Englands im 18-ten Jahrhundert. I. Bd. 4.80

Semler H.: Geschichte des Socialismus und Communismus in Nord-Amerika 4.20

Nemzeti könyvtár.

Magyar remekirók népszerü kiadása.

Eddigelé teljes kötetekben megjelent:

I. **Kazinczy Ferenc** összes költeményei. Kiadja Abafi Lajos. I. kötet. Ára füzve 1 frt 20 kr., kötve . . 1 frt 80 kr.

II. **Mikes Kelemen**: Mulatságos napok. Kiadja Abafi Lajos. Beszély-cyclus. Ára füzve 1 frt 20 kr., kötve 1 „ 80 „

III. **Kazinczy Ferenc**, Pályám emlékezete, Kiadja Abafi Lajos. Ára füzve 1 frt 50 kr., kötve . . . . . 2 „ 10 „

IV. **Kármán József** müvei, I. kötet (Fanni, kisebb irások) kiadja Abafi Lajos. Ára füzve 1 frt., kötve . . . . 1 „ 60 „

V. **Vitkovics Mihály** költeményei. Kiadja Szvorényi J. Ára füzve 80 kr., kötve . . . . . 1 „ 40 „

VI. **Vitkovics Mihály** prózai müvei. Kiadja Szvorényi J. Ára füzve 1 frt., kötve . . . . . 1 „ 60 „

VII. **Kazinczy Ferenc** összes költeményei. Kiadja Abafi Lajos. II. (befejező) kötet. Ára füzve 1 frt 20 kr., kötve . . . . . 1 „ 80 „

VIII. **Vitkovics Mihály** levelei. Kiadja Szvorényi J. Ára füzve 1 frt., kötve . . . . . 1 „ 60 „

IX. Gróf **Zrinyi Miklós** Szigeti veszedelme és kisebb költeményei. Magyarázó jegyzetekkel kiadja Abafi Lajos. Ára füzve 1 frt 20 kr., kötve . . . . . 1 „ 80 „

Megjegyzendő, hogy minden kötet **külön** is kapható, és hogy az egész **30 krajcáros** füzetekben is megrendelhető.

A Petőfi-társaság kiadványai.

Abonyi Lajos. Itt a szép alföldön. Népies-elbeszélések. 1 frt 60 kr., vászonkötésben . . . . . 2 frt 60 kr.

Balázs Sándor. Vig elbeszélések 1 frt 50 kr., vászonkötésben . . 2 „ 50 „

— Tarka képek. Beszély- és rajzgyüjtemény. Kötet 1 frt 60 kr., vászonkötésben . . . . . 2 „ 40 „

Endrödi Sándor költeményei 2 frt., vászonkötésben . . . . . 3 „ — „

— Ujabb költemények 2 frt., vászonkötésben . . . . . 3 „ — „

— A két kötet egy diszkötésben, aranymetszéssel . . . . 4 „ 50 „

Jókai M. Észak honából. Muszka rajzok 1 frt 20 kr., vászonkötésben . . . . . 2 „ 20 „

Lauka Gusztáv. A multról a jelennek. Emlékjegyzetek. 1 frt 60 kr., vászonkötésben . . . . . 2 „ 60 „

Szana Tamás. Molière élete és müvei 1 frt 50 kr., vászonkötésben 2 „ 50 „

Gr. Teleki Sándor. Emlékeim 2 kötet. 3 frt 80 kr., vászonkötésben . . . . . 5 „ 30 „

Váradi Antal. Az én világom. Költemények 1 frt., vászonkötésben 2 „ — „

Vértesi Arnold. A nyomoruság iskolája. Reg. 1 frt 50 kr., vászonkötésben . . . . . 2 „ 50 „

Gr. Zichy Géza költeményei 1 frt., vászonkötésben . . . . . 2 „ — „

Petőfi-évkönyv 1 frt 40 kr., vászonkötésben . . . . . 5 „ 40 „

I.

SZERBIA ÉS TÖRÖKORSZÁG A XIX. SZÁZADBAN.

ÍRTA K. KIRÁLY PÁL.

A szlávok beléletében legnevezetesebb időszak a IX-ik század második fele. A vándorlások korszaka véget ért, az idegen hatalmak, a hunok s avarok megtörettek; eljött az idő, melyben kisérletet tehettek politikai létök megalapítására.

A IX-ik század második felében alakúl meg a nagy morva-birodalom: óriás területet foglal el, élénk reminiscentiákat hagy hátra, Morvában Szvatoplug emléke még most is él. Gnesen és Posen körűl tűnnek föl az első, a régi törzsszerkezetből kivált fejedelmek — a Piastok. Majd — normann befolyás alatt megalakúl az orosz birodalom nyiltan vallott terjeszkedési vágygyal az Al-Duna és Konstantinápoly felé. Ugyanekkor tűnnek föl a Szerbek államalapitási törekvéseikkel.

Európát szláv birodalmak tömörűlése fenyegette, s valóban ha kedvezőbb politikai viszonyok nem állanak be a nyugoti államokban, később óriás erőfeszítésekbe került volna e félbarbár népek hatalmának megtörése. Azóta egy évezred telt el, de a szlávok nem hagytak föl uralomra való törekvéseikkel. Európa keleti részének, a Balkán félszigetnek, újból egyesítése a jelszó — a keleti kérdés.

A XIX-dik század keleti kérdése azonban sokkal acutabb jellegű mint az egy évezred előtti. Eredete a XV-dik századba vihető vissza.

A kelet-római birodalom bukásával ozmanok foglalják el Konstantin örökét. A félhold birodalma hódításon alapúlt, életszükséglete volt a hadiszervezet, mely folytonos mozgást igényelt, s mihelyt azzal föl kellett hagynia, a tábort rendes állammá változtatnia, hanyatlásnak indúlt: meglazultak a különféle, sokszor ellentétes elemeket összetartó kötelékek, s a népek, melyek örök szolgaságra kárhozottaknak látszottak, új életre ébredvén, egymás után szakadtak el a hóditótól.

A folytonos hanyatlás kínos processusának számos történetírója akadt. A legkiválóbb Ranke... élénk finom színekkel ecseteli a vég kezdetét[1]): a XVI. és XVII. században Ázsiának nem volt népe,

[1]) Die Osmanen und die spanische Monarchie im XVI. und XVII. Jahrhundert. Vierte Auflage des Werkes „Fürsten und Völker von Süd-Europa“ Duncker és Humblot. 1879. Lipcse.

mely a támadásokat folytatva harczra keljen ozman hitalmas birodalmáért mint egykor a tatárok, hogy folytonos mozgásban tartsa ezt a szervezetet, mely megsemmisül, ha megnyugszik. A sokat szenvedett Magyarországnak kellett a Habsburgokkal kezet fogva a törököt természetes határai közé szorítani. Ekkor lép előtérbe az ujabb európai politika, mely az egyensúly fenntartására szükségesnek tartja a félholdat, nem tudván ki legyen utódja.

Ranke, mintha különös kedvvel foglalkoznék a keleti kérdéssel, agg korában (1795. decz. 15-én szül.) bocsátá közre nagyterjedelmű munkáját. Annak egy nagy jelentőségű — bennünket közvetlenül érdeklő momentuma: A szerbek és törökök egymáshoz való viszonya a XIX-ik században.[2])

A legutóbb lefolyt szerb-török, majd orosz-török háború s a berlini congressus végtelen sorozatát hozta létre a hason- vagy rokontárgyú müveknek; de ha e müvek legnagyobb részének bármelyikét olvassuk is, elégedetlenül teszszük le, mert szerzőjök iróasztalánál, könyvekből s elsárgult actákból tanulmányozta a politikát.. Ranke azonban Németország legkiválóbb, bár nem activ politikusai közé tartozik. Nem szenved azon hibában, melyet Tacitus „inscitia reipublicae"-nek nevez. Még a legtávolabb álló, s legidegenszerűbb eseményekben is otthonos, s akár ecsetel, akár csak vázol, mindig alapos és müvészi, ő a csoportositás, előadás és pragmaticai kifejtés müvészetét eddig ismeretlen fokra vitte Németországban. „Egy német iró sem tudta ő előtte a cabinetek húzásait s ellenhúzásait, — mondja róla Schmidt Julián — egy sakkozó számító bölcseségével bonczolni, s a diplomatia szökelléseit ekkép követni minden téren. Ritka ügyességgel érti az érdekek és személyek gruppirozását, helyes világitásba helyezését. A genrekép is világtörténeti fényben tűnik fel müveiben. Soha nem említ olyast mi nem lényeges; sohasem érint semmi közönbös dolgot, de minden közönbösen".[3])

E közönbösség lep meg bennünket leginkább: mi hozzá szoktunk politikai életünkben és ítélet-mondásainkban a kiméletlenséghez. Elismeréssel tartozunk tehát irányában, hogy hidegen, ellen és rokonszenv nélkül tárja föl a tényeket, mondja ki ítéletét, hogy a kérdésnek annyira szükséges tisztázásához hozzájárult. S talán épen ez a közönbösség, melyet sokan az alanyiság, a szilárd meggyőződés és erkölcsi érzet hiányának fognak mondani, — holott az a biztos kéznek szenvedélytelen, s mégis életteljes, a valóságnak megfelelő munkája — szolgáland akadályúl az irányadó helyeken való elterjedésben.

I.

A szerbek régi hazája magában foglalta a mai Boszniát, azon éjszak-nyugati csúcs kivételével, mely jelenleg is Török-Horvátor-

[2]) Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert. — Duncker és Humblot, 1879, Lipcse.

[3]) Csengery A. fordítása: Történetirók és történetirás. 42 l.

ságnak neveztetik, s mely akkor a horvát törzseké volt; továbbá Herczegovinának legnagyobb részét; majd déli Dalmáciát; egész Montenegrót, éjszaki Albániát. Ó-Szerbiát, vagyis a novi-bazári pasalikot egészen, s a prizrendinek éjszaki kerületeit, végre a jelenlegi Szerbiát a Moraván túl eső kerületek híján.[1])

E terület hajdan a római birodalomhoz tartozott. Csak 1043-ban sikerűlt lakóinak kivivniok függetlenségöket. Hosszas belviszályok után szilárdúlt meg az egyedurodalom, s Szerbia Dúsan (makedoniai császár-czár) uralkodása alatt hatalmának, dicsőségének tetőpontjára jutott. Dúsan halála után az ország gyorsan hanyatlott, s nem tudván ellenállani az ozmanok gyors terjeszkedésének — meghódolt.

A magyar-török háborúk alatt Szerbia fontos szerepet játszott mint egyik vagy másik fél vazallja. A szerencse nem kedvezett annyira, hogy e szép tartomány meghódításával fejezhettük volna be keleti háborúinkat.

II.

Az 1729. október 2-án Belgrádban kötött békében III. Károly a viszonyok által kényszerítve lemondott Szerbiáról. Az osztrák-magyar csapatok kivonulása után a török közigazgatás azonnal visszaállíttatott. A három lófarkú pasa még október folyamában elfoglalta állását, hogy hozzálásson a tartomány ujjászervezéséhez.

A pasalik régebben 12 kerületre (nahia) oszlott s minden kerület élén mint legfőbb tisztviselő a Konstantinápolyból küldött „kadi“ állott, s ezek fölött a Belgrádban székelő „mollah“.

Törökországban minden állás adás-vevés tárgya volt, néha még a nagyvezérség is. A kormányzóknak roppant pénzt kellett fizetniök, hogy provinciát nyerhettek, s állásuk mégis a nagyúr szeszélyétől függött. Az alsóbb állások betöltésére vonatkozó okmányokat gazdag görög bankárok tömegesen vásárolták a portától, s ezekhez fordúltak a pályázók üresedések alkalmával.

A kerületek élén álló kadi szolgáltatta az igazságot; ítéleteit a pasa által kinevezett „muszelim“ hajtá végre. A kadinak nem volt fizetése: jövedelmét a pervesztes félre rótt bírságok képezték, s a török bíráskodás régebben alig ismert egyéb büntetést, mint a bírságot, mely a kadi zsebébe folyt. Természetes, hogy ezáltal nagy tere nyilt a vesztegetésnek, ki többet fizetett, nyert, s nem volt föllebezés. Az igazságszolgáltatás tehát igen kétes értékű volt, különösen akkor, ha keresztény állott szemben mohammedánnal. A kadi hatáskörén kivűl találunk még szerb közigazgatást is: utolsó maradványát a régi önállóságnak. A falvak maguk választák előljáróikat, bíráikat. Utóbbiak bíráskodása azonban csak úgy volt érvényes, ha abba mindkét fél belenyugodott, ellenkező esetben a kadi elé

[1]) Kállay Béni: A szerbek története, I. kötet, 32. lap.

került az ügy. A falvak járásokra osztattak. A járási elüljáró — obor-knéz a községek által választatott. Ő hajtá be az adót, tartá fen legényeivel a rendet, s képviselé népét a török hatóságokkal szemben.

Az állami adók jelentékeny összeget tettek. A befolyt közjövedelem egy része a tartomány szükségleteire fordíttatott, más részét pedig Konstantinápolyba küldé a pasa. Az egyenes adónemek a következők valának:

1) A „parács", minden férfi lakos fizette 7—60 éves koráig. Török tisztviselők szedték be évenként háromszor.

2) A „porez", csak nős férfiakra vettetett. Nem volt állandó összeg, mert ebből födöztettek a pasa udvartartása és a közigazgatás költségei. A knézek kezelték.

3) A „csibuk" a dohány termelők adója.

A szultán kincstárának fentartatott falvak egyenesen Konstantinápolyba küldék illetékeiket. Ugyanoda küldettek a halászat, rév, stb. bérletekből befolyt jövedelmek is.

A fönnebb említett adók s bérjövedelmek a pasa kezén mentek át, s ő mindig talált módot — hivatalnokaival együtt — hogy azoknak egy része erszényökbe jusson. S ezen nem ütközött meg senki. Ez a corruptió volt az oka, hogy a szegény rája adója évről-évre terhesebb lőn.

A keresztény alattvaló nem volt hadköteles, de élelmezni tartozott az átvonuló és bentartózkodó rendes és hűbéres katonaságot, s teljesíteni a gyakran nagymérvű közmunkákat.

A hűbéres katonaság — szpahik voltak a földesurak. Hűbéreiket a szultántól kapták élethossziglan való, gyakran családjokban megmaradó haszonélvezeti joggal. A szpahik városban laktak, falvaikban csak jövedelmeik beszedése végett jelentek meg. Jövedelmeik pénzben a rája következő szolgálmányai voltak: a fej, az esketési, legeltetési pénz, a malom s üstpénz. A szpahi természetes szövetségese volt a rájának: jóllététől függött az övé. A rája szpahi földesurával szemben nem volt jobbágy, hanem bérlő, ki bármely perczben elhagyhatá azt a nélkül, hogy földesura beleavatkozhatott volna. —

Nem ily szerencsések azok, kik janicsár földesúr alá kerültek. A janicsárok, mint állandó katonaság, nem telepíttettek le, hanem csapatokra osztva várőrségi teendőket teljesítettek. A vár kulcsa kezökben volt. A vezir-pasának alárendeltjei voltak ugyan mindenhol, de a birodalom határszélein nem lévén a nagyúr közvetlen hatalmi körében, lerázták magukról e nyügöt s agáik kormányoztak a pasa nevében. S a pasáknak tűrniök kellett rokonczátlankodásaikat tőlük függvén állásuk, életök. Beavatkoztak a szpahik birtokjogaiba is. — Magukhoz rántván — erőszakkal vagy szépszerével azok birtokait, önmagukat tolták fel földesurakúl. A janicsár letelepedett birtokán s a rájából jobbágy lett. Túlkapásaik gyűlöltté tették kasztjokat. Csak a legerőszakosabb rendszabályokkal tarthatván fen magukat,

megnyiták soraikat mindenféle csőcseléknek, s néha egy-egy főtisztjök (dahi) ezerekből álló, a rájáu élődő zsoldos csapattal rendelkezett. Ily erővel bátran szembe szállhattak a pasával, kinek támaszai a csekély számú szpahik s az elnyomott rája voltak.

A mohamedánok uralkodó osztálya s a nép között az idegen eredetű főpapságot találjuk. Régebben a főpapi méltóságokat, daczára a török uralomnak, a szerbek önmaguk tölték be, de a porta látván, hogy 1690. és 1738-ban mily kivándorlási mozgalmat idéztek elő III. és IV. Arzén patriarchák, a Konstantinápolyban székelő egyetemes patriarcha — Sámuel — ösztönzésére megszüntette a szerb egyház függetlenségét. Ez időtől fogva a kormány küldé a patriarchákat, a nemzet nyelvét, szokásait nem ismerő görögöket, kik simoniával szerezvén állásukat, pártfogók helyett elnyomói lettek a népnek. A nekik fizetendő illetékek majdnem egyenlők voltak az állami adóval s útközben mégis a föld népével tartatták magukat.

Az alsó papság mindig szerb volt, de szegény és müveletlen. Nem ismeret, pénz kellett ahhoz, hogy a püspök valakit pappá szenteljen. A plébániák szegények; a pap maga müvelé kis darab földjét, mely nem elég arra, hogy fentartsa nyomorúlt életét, még hivei jószivűségére is kelle hivatkoznia, hogy tengődhessék, hogy legyen mit megosztania a püspökkel. Templomok nem igen voltak, az egyházi szertartások végzése, tehát a pap főhivatása, nem teljesíthető. Innen csekély tekintélye. Több tekintélynek s nagyobb jóllétnek örvendenek a szerzetesek. Kolostoraik rendesen hegytetőkön, vagy rejtett völgyekben, hol nem vonják magukra a törökök figyelmét, helyezvék el. Ók a nép tanácsadói egyházi és világi ügyekben, a nemzeti hagyományok föntartói s a tudomány képviselői. Kolostoraikban évenként kétszer, háromszor bucsú van, s ekkor az egyházi szertartások bevégezte után a nép mulat, s néha az öregek félrevonúlnak, hogy megbeszéljék falvaik vagy épen az ország dolgait. Nem egyszer voltak e kolostorok a legmerészebb összeesküvések tűzhelyei, s lakóik a nép leglelkesebb vezérei. A kolostoroknak szintén adózott a nép, de ezért a knézek befolytak a zárdafőnök választására.

A rája kivűl állott a jogosúlt állampolgárok körén. Egyeduli rendeltetése volt az uralkodó osztályok lételemeinek előteremtése. A korán csak urat és szolgát ismer a hódított tartományban: természetes tehát, hogy a török mindig a legnagyobb mérvben iparkodott érvényesíteni a helyzet adta előnyöket még a külsőségekben is. A rájának egyszerűen kellett öltözködnie, háza nem lehetett olyan mint a mohamedáné, szép lovakat nem tarthatott, s csak apró védfegyvereket engedtetett meg viselnie stb. Ezen kivűl — mi a legmegalázóbb — a török egyszerű felszólítására még személyes szolgálatokat is kelle tennie, s vérig sértő volt az, hogy a szerb nő becsülete sohasem volt biztosságban. Ezért a rája kerűlte a várost, ott csak megaláztatások vártak reá, künn tartózkodott falujában, s gyakran megőszült a nélkül, hogy látta volna a mecset karcsú tornyait. —

Viszont a török is minél kevesebbet tartózkodott a bíztos falakon kivűl. A régi utazók sohasem mulasztják el megemlíteni a nagy ellentétet, mely a város és vidék, a török s a rája életmódja között volt. Csak így — az uralkodó osztálytól teljesen elkülönözve, menthette meg nemzetiségét.

A rája csak a közigazgatás tárgya, eszköz, melyet a hódító arra használ, hogy katonaságát, hivatalnok seregét eltartsa, s az udvart gazdagítsa. De a dolgok azon rendje nem tarthatott fenn mindig. Az uralkodó osztályok gyakran heves viszályokba merültek: a megtelepült szpahinak mások az érdekei mint a néhány évre küldött kormányzó pasának, mint a janicsároknak, kiknek szilárd szervezete kiterjeszkedik az egész birodalomra, kik folytonos ellentétben állanak a hűbéres katonasággal s a tartomány fejével. Még jó szerencse, ha féken tudják egymást tartani.

Ezen erőszakos uralom alól a mohamedanok úgy mint a ráják tömegesen menekültek a hegyek közé s hajdúk lőnek. A hajdúk a görög kleftekkel hasonlíthatók össze — rablót jelent mind a kettő.. s valóban azok is voltak, de nem közönséges gonosztevők, vagy üldözöttek, hanem a legtöbb esetben olyanok, kiket ellenállhatatlan szabadságvágy űzött a vadonba, hol megtalálták azt, mit honn nélkülözniök kellett. Nyáron raboltak, télen szétoszlottak a falvakba mint szolgák. A földmüves örömmel osztá meg velök házát, tanyáját: a szabadság harczosainak tartá őket.

III.

A XVIII-ik század szelleme áthatotta a török államférfiakat is. Szelim szultán — trónlépte után azonnal reformokhoz fogott, hogy a nyugati hatalmak ellen sikerrel védhesse házáját, hogy megbénítsa a janicsárokat, kik már a trón tekintélyét kezdék aláásni. A kezdet jó sikerrel bíztatott: míg a reformok nem érinték a koránt, nem keltének föltűnést. De Szelim nem akarván fél munkát végezni, lázas tevékenységgel indítá meg a janicsárokkal szoros összeköttetésben álló tüzérség újjá szervezését, s elég merész volt kijelenteni, hogy ezután reájok kerül a sor. Erre azonban a hatalmas főnökök egymásután megtagadták az engedelmességet,... de a szultánnak még volt elég ereje engedelmességre kényszeríteni a lázadókat.

Nagyobb jelentőségű volt Paszvan-Oglu fölkelése. — Paszvan 1788-ban tűnt fel legelőször, midőn egy szabad csapat élén erőszakkal foglalta vissza elkobzott családi javait. Azóta nem tevé le fegyvereit... Macedonia, Bulgaria rettegtek tőle. Készséggel fogadott csapatai közé minden kalandort, úgy hogy lassanként 10,000 emberrel rendelkezett, s a szultán reformjainak oly határozott ellensége volt, hogy a porta elhatározta megfenyítését. Azonban sikertelenül .... ő győzött. Erre a diván, hogy megengesztelje, megküldé neki

a három lófarkot. Paszvan e siker által fölbátorítva a Szerbiából kiűzött janicsárokkal szövetkezvén, új hadjáratra készült.

A mult század végén Ebu-Bekir és Hadsi Musztafa kormánya alatt jóllétnek örvendett a rája. A földmüvelés, kereskedelem virágzottak, a közbiztonság visszatért, s vele az oly régen hiányzó bizalom, annyira, hogy Musztafa aggodalom nélkül fegyverzé föl a szerbeket a pasalikba tört Paszvan ellen. Musztafa leverte a daczos, büszke pasát. Ez esemény általános örömet keltett Szerbiában s nagy fölindúlást az egész birodalomban... rája még nem küzdött igazhivő ellen! Rettegéssel töltött el a gondolat minden müzülmant, hogy a birodalom valamely részében urak legyenek a keresztények s a főmufti sietett kijelenteni, hogy a mohamedant nem lehet megfosztani birtokától a rája érdekében és Konstantinápolyban összeűlt a diván s a janicsárok visszatérése megengedtetett.

A kelletlen vendégek nem sokáig maradtak nyugodtan: elűzték a pasát, s magukhoz ragadván a kormányt, kierőszakolák a portától minden igényök teljesítését. Az új pasa csak árnyék volt. Rémuralom alatt nyögött az egész ország... végre Konstantinápolyban is megsokallták a dolgot, és a szultán kemény parancsot küldе reájok, fenyegetőzvén, hogy a rájákat indítja rájok, ha nem engedelmeskednek. A szultán e lealázó fenyegetésére az agák félretőnek minden kiméletet, s oly állati vadsággal kezdék űldözni, pusztítani a népet, hogy, a ki csak tehette, a hegyek közé menekűlt.

Ez a helyzet tarthatatlan volt; ellenforradalom tört ki Petrovics Gyorgye — kit a törökök fekete-barna arczáért Kara Gyorgyének neveztek — s társainak vezérlete alatt. A janicsárok réműlten futottak váraikba. Csak akkor vevék észre Konstantinápolyban a forradalom veszélyes jelentőségét.

A szerbek még ekkor nem akartak elszakadni a portától, bár a jármot sem tűrni tovább; de a porta hallani sem akart az általok kivánt engedményekről. Újra fegyvert fogtak tehát: 1805—1808-ig folyt a harcz mindkét részről a legnagyobb barbarismussal.[5]) Végre elesett Belgrád... Szerbia megszabadúlt.

VI.

A három évig tartott harczban a knézek békés kormánya teljesen fölbomlott. Helyöket egyes csapat parancsnokok foglalták el, kiket vagy Kara-Gyorgye bizott meg a kormány vezetésével, vagy pedig önmaguk vivták ki a hatalmat. A nyugalom rövid közeiben élénken érezte a nemzet, hogy ez a rendszer igen hasonlít a janicsár agák kormányához, hogy egységes, a nemzet összes érdekeinek megfelelő központi hatalomra van szükség. A csapat-parancsnokok, hogy némi egyöntetűség legyen kormányukban, gyakran tartának ugyan tanácsot, de a skuptsinákban a hatalmasok győztek, nem

[5]) A szerbek által rendezett belgrádi vérfürdő!

egyszer véres argumentumokkal. Végre elhatároztatott a központi kormány megalakítása. Bénitá azonban működését az, hogy elmulasztták szigorúan körvonalozni a vajdák s kormány hatáskörét. A területnek hármas, természet alkotta fölosztása szintén zavarólag hatott. Sumadia, a középső és legnagyobb terület vajdája Kara-Gyorgye rendelkezési jogot követelt a kormány és társai fölött, mit sikerült is kivivnia: talán előnyére a függetlenségét bár visszanyert, de még nem biztosított hazájának.

Nem lesz érdektelen egy pillanatig foglalkoznunk e feltünő alakkal.

Kara-Gyorgye 1760—1770 között született egyszerű paraszt szülőktől, s kora ifjúságát pásztorkodással tölté el a topolai hegyek között. 1787-ben az osztrák-magyar táborban szervezett szabad csapatba lépett.... Ekkor ébred föl benne a később soha meg nem nyugvó harczvágy. A háború szerencsétlen befejezése után magyar területre menekűlvén, mint erdőőr tengeté életét. Majd Musztafa békés kormánya alatt hazatérve sertéskereskedővé lett.

Roppant testalkatú, óriás erejű ember volt. Határozott nyugodt vonásaival élénk ellentétet képeztek villogó apró szemei, melyek, ha elmélázott, egészen elvonúltak bozontos szemöldjei alá; melyek barátai szerint — ha a ritkán élvezett bor fölvidítá őt, szelidek voltak mint a gyermekéi, megcsillanva pedig ragyogtak mint a gyémántok; de ha ingerült volt, mindenki rettegett tekintetétől. Ilyenkor még neje sem mert közelíteni hozzá. Fényre, pompára nem adott semmit, még akkor is megtartá egyszerű kopott öltözetét, mikor már fejedelmi hatalommal rendelkezék. Orosz rendjeleit hordó abroncsolás közben zúzta össze. Önmaga müvelte földjét, s végzé házi dolgait. Nem volt kapzsi — de azért mégis szerette az aranyat.

Ismervén könnyen hivő erőszakos természetét, nem szivesen avatkozott a közigazgatás, igazságszolgáltatás ezerféle ügyeibe, szabad folyást engedett azoknak, míg kellemetlenül nem érinték. Ilyenkor rettenetes volt; egyetlen testvérét önkezűleg lőtte le, mert oly bűnt követett el, miért a törököt leginkább gyűlölték... pedig szerette s megtiltá anyjának, hogy sirassa fiát.

S e barbárnak akkor nagy jelentősége volt: ő volt a török uralom alól való szabadulás eszméjének első képviselője. Ő reá tekintett mindenki. A megkezdett munkát ugyan nem fejezhette be, de a jövő reménynyel biztatá.

V.

Az óriás harcz, mely Európát a franczia királyság ukása óta dúlta, hatott az ozman birodalomra is, nem ugyan — constitutionalis rokon vagy ellenszenvek által, hanem a háború, a politika esélyei által. —

A Bourbonok trónvesztettnek nyilvánítását a porta örömmel fogadta: hivé, hogy az új kormány erélyesebben fog föllépni az

osztrák-magyar monarchia ellen, melyet még mindig ellenségének tekintett. Egyelőre csalódott: Napoleon keletfelé fordítá figyelmét; Egyptomba vezeté a köztársaság hadait, mire a szultán — bár vonakodva szintén belépett a nyugoti hatalmak coalitiójába. Török hatalom akarja védelmezni a pápát, s egyesült orosz-török hajóhadat látunk az olasz partokon!

Napoleon azonban nem soká cultiválta a török ellenes irányt: császárnak kiáltatván megváltoztatá politikáját és kezet nyújtott a portának. S ezzel megváltozott egyidőre a szoros összeköttetésben álló bécsi és pétervári cabinetek magatartása is. Támogatni kezdék a szerbek fölkelését és alkudozásait, mi azon tévhitre vezeté Kara-Gyorgyet, hogy I. Ferencz komolyan pártolja a szerbek elszakadási vágyait, s hódolatát ajánlá a királynak, de Ferencz nemcsak hogy visszautasítá e megfontolatlan lépést, hanem még a portát is figyelmezteté a ráják terveire. Majd megszakított Szerbiával minden összeköttetést, ne hogy továbbra is ápolja a magyarországi szerbek szándékait, kik már Dúsan birodalmának visszaállításáról ábrándoztak, ne hogy Törökország mint Napoleon szövetségese szintén síkra szálljon a monarchia ellen. Egyik czélját sem érte el. A szerbek Oroszország karjai közé veték magukat, a porta pedig oly bizalmas viszonyba lépett Francziaországgal, hogy Napoleon teljhatalmú nagykövetet — Sebastiani tábornokot — küldé Konstantinápolyba seregének legkiválóbb tisztjeivel. E követség nagy föltünést keltett: új bonyodalmak keletkezését jelzé az, melyek az 1806-iki orosz-török háborúban lelték véres megoldásukat. Monarchiánk e háború kitörésekor reservált állást foglalt el, melyből csak Napoleonnak adott elutasító válaszával lépett ki, midőn ez jenai győzelme után fölszólítá Ferenczet, hogy nyilatkozzék az orosz ellen. Angolország szintén törökellenes színt vallott ekkor, bár hajóhadának erejét megtörték a szultán fővárosát védelmező franczia tisztek. A porta győzelmesen harczolt, s Napoleon a nagyúr minden győzelmét a magáénak is tekinté. Válaszúl Oroszország telhetőleg segíté a szerbeket, sőt még Montenegrót és Görögországot is csatlakozásra bírta.

Ez alatt Szelim reformtörekvései Napoleon pártfogása mellett határozott alakot öltöttek annyira, hogy az ellenzék már a legroszszabbtól... a koránnak hatályon kivűl helyezésétől félt... s az ellenzék a birodalom két leghatalmasabb tényezőjére, a papság- és janicsárokra, támaszkodott. Utóbbiak kezdék meg a tiltakozások végtelen sorát, majd fölfordítván üstjeiket nyílt lázadásban törtek ki... mire áldozatúl esett a reformministerium, majd a mufti ítéletére a szultán is. Azon fejedelmek sorsára jutott, kik csekély erővel támadnak meg oly intézményeket, melyeket a nép hosszú századokon át megszokott existentiája talpkövének tekinteni. Utódja Mahmud lett. Az új kormány franczia ellenes volt.

Napoleon hatalmának tetőpontján mint dictator uralkodék egész Európa fölött. A jog elvei elveszték már előtte minden jelentőségöket; szövetségeseit, barátait akként változtatá mint a pillanat érdeke

hozta magával. Megunta a török szövetséget is, nem látván elég hasznot belőle és dicsőséget. Szelim erőszakos halála óta az ürügy is meg volt a szakításra, mi a tilsiti béke megkötése után be is következett. Ez némi érdekközösséget szült a császár és a czár között, mely barátsággá fejlődött, midőn Napoleon hajlandó lett a czárral szövetkezve Törökország fölosztására. Majd fölszólítá Ausztriát is, hogy csatlakozzék s késznek nyilatkozzék ez esetben lemondani a Balkánon hódítandó területekről, ha kárpótlásul megnyeri Sziléziát. De jobb zsákmány kínálkozék: Napoleon lemondván a keletre vonatkozó terveiről Spanyolország ellen fordúlt és szabad kezet hagyott Sándornak, kit erfurti merész nyilatkozatával teljesen megvédett az osztrák-magyar monarchia ellen, mely a viszonyok változtával ismét viszonyba lépett a törökkel. 1809-ben kitört a háború. Szerbia az oroszok mellett harczolt, s monarchiánk kénytelen volt eltűrni mint kerül az őt megillető keleti befolyás ellenséges kezekre, s mint halmozzák továbbra is szerbjeink között a gyúanyagot, kik már azon meggyőződésben éltek, hogy közel a percz, melyben egyesülhetnek fajrokonaikkal.

VI.

Véres, elkeseredett harcz után kivivták a győzelmet.

Csak még egy — de ennek elérése volt a legnehezebb, a nemzetközi elismerés hiányzott. A nagyúr egyszerű békeokmánya nem elégítheté ki, még a legszerényebb igényeket sem, mert a török birodalom tumultuaris viszonyai között az bármely pillanatban visszavétethetett. Szerbia fejedelme pedig alig számíthatott több méltányalra mint a szultán pasái. Sajnos jellemvonása volt már kezdet óta a török birodalomnak, hogy idegen garantia nélkül nem igen volt ura szavának. Ha elérhető lett volna, úgy Európa egyetemleges kezessége nyújtotta volna a legnagyobb biztositékot, de erről még szó sem lehetett azon mozgalmas időkben: egyes hatalomtól pedig keveset várhattak, s az osztrák-magyar monarchiától semmit, mert ez nem idegenítheté el egyetlen jó barátját. A nagyvezér is meglévén győződve a garantia szükségéről, Napoleont ajánlá; de őt a szerbek nem fogadhaták el, tudván, hogy Francziaországnak nagyon is érdekében áll, hogy Törökország hatalmas legyen. Még csak Oroszországról lehetett szó, de az most véres harczot vivott a nagyúrral. De Kursid nem hagyott föl a franczia garantia eszméjével; török csapatoknak akart ezzel szabad átvonulást szerezni, bár tudta, hogy fanaticus katonái és a fölszabadúlt rája között alig kerűlhetők el ez esetben a véres összeütközések. Kara-Gyorgye kényes helyzetében mégis csak az oroszokhoz fordúlt s főhadiszállásukról oly kedvező választ nyert, hogy elutasítván a nagyvezér ajánlatait, a harczoló felek között kötendő békére bízhatá sorsát. Ezzel Oroszországhoz köté jövőjét épen akkor, midőn az orosz-franczia háború előjelei mutatkoztak.

E két hatalomnak kicsiny volt Európa.

Napoleon kétségtelennek tartá, hogy Konstantinápolyban örömmel fognak kapni a franczia barátságon, bármikor ajánlja is azt föl, ...de a czár lemondván hódítmányairól megőzte őt, s Bukurestben békére lépett a szultánnal. Szerbiával a békeokmány VIII-ik pontja foglalkozik. E szerint a törököknek csak megszállási joguk lesz; a közigazgatás teljesen független; adót továbbra is fizet ugyan a tartomány, de ennek összege kölcsönös megállapodás tárgya leend. Egy más pont szerint pedig 20,000 orosz nyer szabad átvonulási jogot a Dalmatiában állomásozó francziák megtámadására. E pont, ha teljesül, teljes garantia leendett, de a czár lemondott róla s haza rendelé csapatait.

Az oroszokkal eltűntek Kara-Gyorgye reményei is. A törökök szabad kezet nyervén — tág tere nyilt a reactiónak, melyet a Konstantinápolyba fényes igéretekkel érkezett franczia nagykövet élénken táplált, s a török kormány elfeledé, hogy mit nyert; csak azt mérlegelé, hogy mit vesztett. A béke végrehajtása felől alkudozni — ugyanekkor érkezett szerb követek érezték legelőbb e fordulat súlyát. Ajánlataik válasz nélkül maradtak, s az 1818-ban Szerbiába küldött Eselebi effendi pedig az ancien regime-et visszaállítani szándékozó porta részéről a VIII-ik pontnak oly magyarázatát hozta, hogy azt Kara-Gyorgye nem fogadhatván el további alkudozások alapjául, megszakitott a török bíztossal minden összeköttetést. Májusban ugyan még egyszer együtt találjuk a meghatalmazottakat, de ismét siker nélkül.

A háború újra kitört!

VII.

Segélyre nem számíthattak: lángban állott egész Európa.

Kursid, a nagyvezér, személyesen indúlt jelentékeny hadsereg élén Szerbia ellen. Kara-Gyorgye bíztos értesülést vevén az ellenség közeledtéről, bátorságra inté népét: büszkén hivatkozék erős váraikra, földmüveikre, melyeken annyiszor tört meg a pogány ellenség fegyvere, ősi vitézségökre s zászló alá hivott mindenkit. Az ozman sereg a határ egész vonalán támadott. Kara-Gyorgye, hogy szét ne forgácsolja erejét Sumadia hegyei között, akarta bevárni Kursidot, de lebeszélték e tervről s kisebb tömegekben indúltak a határok védelmére. A törökök győzelemről győzelemre haladván, rövid idő alatt elfoglaltak mindent, csak Sumadia állott még, hol Kara-Gyorgye megvonta magát. Ez a tétlenség megsemmisíté lelki erejét. Ellenséget nem látott, csak menekvőket, kétségbeesetteket. A félelem elfogta őt is a mindig bátrat, vakmerőt. Szeptemberben a török elözönli Sumadia nagy részét. Októberben megfutott Kara-Gyorgye. Kincseit elásta, népét elhagyta bucsútlanúl a hódító kényére. Példáját nagyon sokan követték. A régi vezetők közül alig maradt honn valaki.

A győzők dühe nem ismert határt, s e rémnapokban csak Obrenovits Milos tudta megőrizni lelki erejét, bátorságát, bizalmát a jövőben. Érezte, hogy ily viszonyok közt nem szabad elhagynia nemzetét, s e lelki erő és a tekintély, melyet maradása által szerzett, még a hódítót is méltánylatra kényszeríté. Békén térhetett vissza tűzhelyéhez, mely most a honnmaradt főbbek gyűlhelye lőn.

Obrenovits a legelső fönökök közé tartozott. A hatalmat féltestvérével Milannal közösen bírta. 1780-ban született, anyjának dobrinjei Tesoval kötött második házasságából. Milán az elsőszülött. A két testvér annyira válhatatlan volt, hogy Milos fölvevé az Obrenovits nevet. Családjok nem bírván vagyonnal, szolgáltak, majd sertéskereskedést űztek. A dahi lázadásban annyira kitűntek, hogy Milánt Rudnik, Uzsicsa és Pozsega obor-knézzé választá. A békeszerető Milán helyett öcscse vezette az ügyeket, s lett utódja halála után. Kara-Gyorgye — nem lévén mindig föltétlen hive, nem kedvelte őt. Távozta után mindenki tőle várt segélyt. Milos nem soká maradt tétlen.

A török uralom egyre tűrhetetlenebbé vált. 1815-ben Milos elérkezettnek vélvén az időt, fegyverre szólítá hiveit. A harcz újra kitört, s folyt oly szerencsével, hogy a törökök kiszorúltak, vagy a várakban kerestek menedéket. E vereségek hírére a szultán két hadsereget indított Szerbia ellen, melyek ha egyszerre támadnak, úgy vége mindennek, de a portának most nagy okai voltak a kiméletre.

A szerb követek megjelentek a congressuson Bécsben. A hatalmak megbizottjai hidegen, néha gúnynyal fogadták őket, de annyit mégis elértek, hogy Oroszország diplomatiai actiót kezdett érdekökben, a szent szövetség híre pedig oly izgatottságot keltett a porta keresztény alattvalói között, hogy általános lázadástól tarthatott, ha erőszakot használ Szerbia ellen. Alkudozásokra utasítá pasáit, de határozott utasítások hiányában minden tapintat nélkül folytak azok. Majd a szerbek, majd a törökök lépték át a szükséges méltányosság határait, s néha oly durván, hogy a háború kitörésétől féltek. A hevesebbek nyiltan kivánták, hogy fegyverre bizassék hazájok sorsa. Sőt akadtak olyanok is, kik haza hívták Kara-Gyorgyét, de nem értek czélt, mert Milos kivégeztette a bukott nagyságot.

Milosnak most már nem volt számba vehető ellenfele..... 1817-ben elismerték őt Szerbia főknézének örökösödési joggal.

E közben Európában helyreállott a béke s a közfigyelem ismét kelet felé fordúlt. Az orosz cabinet foglalkozott legélénkebben Szerbia ügyevel, s annyiszor sürgeté a portát, hogy végre ez is halaszthatatlannak tartá a tartomány ügyeinek rendezését, s formájában megszabá a bukuresti béke alapján adandó engedményeinek maximumát. Milos azonban nem fogadá el a porta ajánlatait, s fényes követséget küldött igényeinek előadására, de a nagyúr válasza őrizet alá tételé azt. Ez nem okozott föltűnést Szerbiában, Milos visz-

szavonta a követeinek adott meghatalmazást s a portával nem törődve kormányozta fejedelemségét.

VIII.

Miklós czár trónralépte korszakot jelez Szerbia történetében: ő indítá meg a hatalmak ujabb keleti actióját azzal, hogy Szerbia érdekében egész a méltánytalansággal határos erélylyel lépett föl Konstantinápolyban, mi Anglia és Francziaországnak hasonló lépését vonta maga után a hellének ügyében, s végűl az akjermani conferentiára s megállapodásokra vezetett, melyben a porta igéri (1826), hogy a legnagyobb pontossággal fogja teljesíteni a bukuresti békének Szerbiára vonatkozó határozmányait s a követeléseket, melyeket Milos küldöttjei (1820) előadtak.

Ezzel megvolt a nemzetközi elismerés.

Milos nagy ünnepélyességgel hírdeté ki azt a kragujeváczi skuptsinán... de a kivitel még messze volt.

Ekkor dúlt legvéresebben a görög felkelés, mely a hatalmaknak elég okot, alkalmat szolgáltatott a beavatkozásra, s a conservativtermészetű nagyúrnak pedig arra, hogy megutálja s lelkéből gyűlölje az európai diplomatiát. Lázas sietséggel dolgozott tehát hadainak újjászervezésén és a nagy munka befejeztével — bízván müvében — visszautasított minden további beavatkozást, s 1827-ki manifestumában elveti az akjermani megállapodásokat, a szerbeknek adott engedményeket pedig kicsikartaknak mondván, lelkes szavakat intéz alattvalóihoz, hadaihoz s írtó háborúra hívja föl őket a hitetlenek ellen. Ez nyilt kihivás volt: válaszúl a francziák megszállották Moreát. Oroszország pedig a Dunánál támadott. Az új török hadak sokszor valóban bámulatos ellenállást fejtének ki... de Diebics seregének, részben vezéreik tehetetlensége miatt, engedniök kellett, s az oroszok Drinápolyig haladtak. — A megszorúlt porta kénytelen volt ismét megerősíteni az akjermani pontokat, s igéretét a bukuresti békére vonatkozólag ismételni. 1829. szeptemberében adatott ki az erre vonztkozó ferman, s a következő augusztusban a részletes határozmányokat tartalmazó hatti-sherif, melyek szerint a török várőrségek megmaradnak ugyan, de a közigazgatás teljesen független, mi a határoknak orosz-török bizottság által történt megállapítása után valósággá is lett. Ugyanezen oklevél erősíté meg Milost a hatalom birtokában s adja meg családjának az örökösödési jogot.

Milos korlátlanúl uralkodott. Uralmát rendezetlen viszonyok között, mint érdekeinek megfelelőt szivesen eltűrte a nemzet, de a függetlenségét visszanyert országnak nem conveniált többé a zord kényúr, nem, mert még a szultán is maghagyja hatti-sherifjében, hogy Milos az öregek tanácsával vezesse országa ügyeit, s az előbb oly csendes, engedelmes nép között, a fejedelem megbuktatását czélzó ellenzék támadt. Milos értesült ugyan a terjedő elégületlenségről, de

nem tartott tőle, vélvén, hogy ő a nagyúr hatalmának közvetlen örököse. Ezen elvből indúlt ki rendszere, s ennek megfelőleg kormányzott. Végre legbizalmasabb emberei is megsokallván a dolgot, tudomására hozák, hogy általános forradalom készül ellene. A kényúr e hírre elveszté minden bátorságát s menekűlni akart... csak hosszas rábeszélés után bírhatták őt maradásra.

E közben az elégületlenek Kragujeváczra gyűltek, s mindez oly rohamosan történt, hogy nem gondoskodhatott védelmi rendszabályokról. Nem lévén más menekvése, mint a kérelem, azon igérettel kérte föl az elégületleneket csapataik elbocsátására, hogy a legközelebb kihírdetendő skuptsinán orvosolni fog minden sérelmet. 1835-ben össze is gyűltek az előkelők s Szerbiát alkotmányos országgá alakíták át — papiron.

Az alkotmány tervezete azonban nem volt életre való: nem találván visszhangra sem Konstantinápolyban, sem Pétervárott. — Ellene volt maga Milos is, könnyen érthető okokból, s még ugyanazon év őszén közzé tétette, hogy Szerbiában a fejedelmen kivűl senki sem bír politikai jogokkal. A kragujeváczi alkotmányt inkább csak óhajnak, mint az ellenzék positiv vivmányának vélvén mindenki, a fejedelem nyilatkozata ellenmondás nélkűl hangzott el, de annál nagyobb sensatiót keltett az, hogy Milos ismét érvényre emelte a régi rendszert. E ballépésének következménye lőn, hogy eljátszván népszerűségének maradványát, a czár rokonszenvét, a porta a fejedelmi hatalmat rendkivűl megszorító hatti-sherifet adhatott ki, melynek híre oly ellenzéket támasztott néhány rövid hét alatt, hogy Milosnak a közzététkor már nem volt többé ereje megakadályozni, hogy leghatározottabb ellenfelei ne kerűljenek a senatusba s a rendszeresített főhivatalokba. Tömérdek sok panasz és vád emelkedék egyszerre a hajdan oly népszerű fejedelem ellen: még közpénzek sikkasztásával is vádolták őt. Mindenki elhagyta... csak a parasztok között voltak hivei... de hiába várt népfölkelésre; végre kierőszakolták lemondását fiai javára, s ő elhagyta hazáját.

A porta által megszabott örökösödési rend szerint, legidősebb fiára, a haldokló Milánra, majd halála után öcscsére, Mihályra szállott a trón, de — e változások alatt az ellenzék oly hatalmassá, követelőzővé lett, hogy az új fejedelem nem tartván lehetségesnek uralmának fönntartását — már 1842 augusztusában lemondott.

Az ellenzék 1842. szeptember 14-én Kara-Gyorgyénak 1806-ban született fiát: Kara-Gyorgyevits Sándort választá fejedelemmé.

IX.

Karagyorgyevits megválasztatásával az európai hatalmak befolyása jelentékenyen növekedett.

Mahmud csak a legnagyobb kényszernek engedett, midőn a drinápolyi békét megkötvén, a szerb fejedelemséget az önállóság nem

megvetendő fokára engedé emelkedni, Oroszországot pedig a fejedelemség protectorává lenni.

A viszonyok azonban nem sokára megváltoztak.

Az egyptomi alkirály lázadása gátlólag hatott Szerbia tovább fejlődésére, mert egyetértést hozván létre Török- s Oroszország között, a porta nem hajtá végre némely kötelezettségeit, s helyeslé Milos elűzetését. Majd — megmentetvén a szultán trónja, vissza akarta állítani régi fönségét, s megbuktatá Mihályt, hogy az ellenzékkel szövetkezve Karagyorgyevits Sándort tegye helyére.

Európa történetének e nevezetes momentumára vonatkozó diplomatiai okmányok nyilvánosságra jutván, hű képét adhatjuk az eseményeknek.

Legelőször a bécsi cabinet actiója lépett előtérbe Metternich herczeg jegyzékével, melyben határozott rosszalását fejezi ki a Belgrádban történtek s a porta eljárása fölött, hogy a czár meghallgatása nélkűl erősíté meg az új fejedelmet, fölszólítván ugyanekkor Miklós czárt is, hogy kiméletesen hozza nézeteit a szultán tudomására; s valóban a czár lehető udvariassággal, de mégis a legnagyobb határozottsággal tudatá a nagyúrral, hogy a Szerbiában történtek nem nyerték meg tetszését: bízott úgymond a porta bölcseségében s mégis a legnagyobb sajnálattal kell tapasztania, hogy a szultán nem vévén figyelembe Oroszország iránt való kötelezettségeit, szentesíté a lázadást, megerősítvén a fejedelmet, kit lázadók — fegyverrel kezökben emeltek trónjára. Majd külön követet — Lieven bárót — küldött Belgrádba, hogy megvizsgálván az okokat, melyek a trónváltozást elődézték, adjon jelentést, miként lehetne Mihályt visszahelyezni trónjára. A követ azonban ezt kivihetetlennek találta, s ha mégis kierőszakoltatnék — írja czárjának — a porta tekintélye teljesen elenyésznék. Metternich osztozik e véleményben: nem akarta a portát megszégyenítő engedményekre kényszeríteni. Lieven Belgrádból Konstantinápolyba ment s az orosz nagykövettel együttesen kezdett ez ügyben alkudozni a török külügyérrel, de eredménytelenül, mert Anglia és Francziaország ellenezték, hogy Oroszország nyerje meg a szerb védnökséget, s az angol nagykövet nyiltan kimondá, hogy Oroszországnak nincsen joga veto-ra a fejedelem személye ellen, s e két hatalom befolyásának tulajdoníták, hogy a porta csak 1843. márczius elején — általános föltünést keltőleg válaszolt a czárnak, határozott visszautasítással meghatalmazottjainak minden ajánlatára s oly modorban, hogy az orosz nagykövet nem akarta azt urának tudomására hozni.

Európa közvéleménye ekkor azt hivé, hogy a fényeskapú merev magatartása szakítást fog előidézni, s nem alaptalanúl, mert az orosz hivatalos és félhivatalos lapok már a háború chance-ait fejtegették... Nesselrode pedig — a helyettes cancellar — követjének visszahivásával fenyegetőzött, ha a török kormány továbbra is megmarad negativ álláspontján. De Nesselrode e hangot csak félemlítésre használta, meg lévén győződve Metternichchel együtt,

hogy ezen jegyzék vétele után békésebb áramlat fog túlsúlyra jutni a szultán fővárosában, s a herczeg e meggyőződésének kifejezést is adott különösen az angol s franczia kormányokhoz intézett jegyzékeiben — ugyanekkor hangsúlyozván, hogy őt csak Törökország — mely a bukás szélére jutna, ha még egy háborút kellene vivnia — jól felfogott érdeke vezérli tevékenységében. E nehéz pillanatban — Francziaország szorosan csatlakozván Angliához — Aberdeen lord magatartásától függött a kérdés sikeres megoldása... a nemes lordra pedig nagy hatást tett a londoni orosz követ azon előterjesztése, hogy a czár eltekintve a személytől, csak törvényes új választás elrendelését sürgeti, és csatlakozott általánosságban — különösen pedig Metternich nézeteihez, s ily szellemű utasítást küldött Konstantinápolyba Canningnek, bár ragaszkodék Karagyorgyevits személyéhez, s elkerűlendőnek vélt mindent, mi a porta tekintélyének ártana. Az osztrák-magyar külügyér kezdetben helyeslé ez utasítást, de később, midőn a nagyúr tekintélyére vonatkozó pontnak oly magyarázatot adtak, hogy az egyértelmű volt a szerb statusquo föntartásával, ellene volt; míg Francziaország nem csak hogy hozzájárúlt, hanem Guizot a szerb ügyet még oroszellenes coalitió alakítására is föl akarta használni.

Metternich e veszélyes fordúlatot Trautmansdorff-hoz intézett levelében a londoni orosz s osztrák diplomaták ügyetlenségének rója föl, kik nem fejték ki elég határozottsággal a bécsi s pétervári cabinetek nézeteit: hol keletkezett — írja — a Karagyorgyevits személyére vonatkozó kérdés... Oroszországban-e vagy Londonban? Eddig, úgy mond, csak törvényes új választásról beszéltek, a nélkűl, hogy szó lett volna a személyről, kire az eshetik, azzal sem törődvén, ha Karagyorgyevits lesz a választott! Az angolok s francziák — természetesen örömmel fogadják e diplomaták rövídlátását.... új bonyodalmakat idézhetvén elő. De valjon miként lenne elfogadható az új fejedelem — írja tovább — kit lázadók tettek azzá? ...s ez utolsó pont volt az, melyre az orosz cabinet nagykövete — Boutenieff — által átadott ultimatumában a legnagyobb súlyt fektetett, melynek a porta által való elfogadásától függött a béke további föntartása ...

A török külügyért — Sarim effendit — igen meglepték e követelések, mert hivé, hogy Anglia s Francziaország magatartása visszavonúlásra kényszerítik a czárt. Canning fölajánlá szolgálatait Boutenieffnek, de azzal utasíttatott vissza, hogy a fenforgó kérdés tisztán Orosz- s Törökország ügye, — de ez nem tartá őt vissza abban, hogy továbbra is ne éreztesse befolyását az oroszok hátrányára, sőt még azt is sejteté a portával a franczia nagykövettel együtt, hogy számíthat az általok képviselt hatalmak fegyveres segélyére is, ha az oroszok végletekig mennének. Remélték, hogy megnyerhetik — bár talán a legutolsó pillanatban, az osztrák-magyar monarchiát is, de a külügyérnek april 13-iki jegyzéke eloszlatott minden ilyféle hiedelmet.

Ugyan e napon fontos értekezletek tartattak a török főméltóságok s as orosz meghatalmazottak között: a lázadók megbüntetésébe könnyen beleegyeztek, de a fejedelmet semmi áron sem akarták elejteni, s végre a legrosszabbal fenyegető ellentétek fejlődvén ki, hogy kiegyenlítésök majdnem lehetetlen volt: az oroszok indítványára a szultánra bízák a kérdés megoldását. — Az ifjú, mély belátású nagyúr megdöbbenve hallá, hogy mennyire meglazultak a két állam egymáshoz való viszonyai, s minden habozás nélkül rendelé el az orosz követelések teljesítését, hogy jóvá tévén ministereinek tapintatlanságát megmentse országát egy írtó háború veszélyétől. Ezzel még nem fejeztetett be az ügy: valjon meg akarja-e vagy meg tudja-e tartani a török kormány urának szavát? A mohamedan főhivatalnokok eltávolítása Szerbiából nem járt ugyan semmi nehézséggel, de a fejedelem letételének híre annál nagyobb ellenmondásra talált. Csak hosszas alkudozások után — azon igérettel lehetett Karagyorgyevicsot lemondásra bírni, hogy megválasztatását ki fogja eszközölni a porta, ha szükséges, erőszakkal is. A szerb ellenzék fejeinek eltávolítása azonban lehetetlen volt: Lieven csak annyit érhetett el, hogy nem vettek részt a skuptsinán.

1843. junius 15-én újra megválasztatott Karagyorgyevics. Egy hang sem emelkedett ellene.

A választást többé nem kifogásolta a czár, de a pártfőnökök megbüntetéséről még mindig nem akart lemondani, bár tudta, hogy mily hatalom van kezökben. Az alkudozások nem vezethetvén sikerre, Lieven báró szárazon kinyilatkoztatá Konstantinápolyban, hogy 20,000 orosz indúl Szerbiába, ha a főnökök azonnal el nem távolíttatnak. Ez hatott... a skuptsina száműzte őket. A határozat végrehajtása után többé nem ellenezte az orosz követ, hogy a fejedelmet megerősítő herat kiadassék.

Sándor újra elfoglalta trónját.

X.

Az 1838-diki hatti-sherif némi állandóságot adván a viszonyoknak, a békés fejlődés biztosítottnak látszott. — A kormány maga pártolta a culturalis törekvéseket: lassan törvénykönyv jött létre; szervezni kezdék a hadügyet s az ifjúság Franczia- és Németországgal — szakiskoláik, egyetemeik látogatása által folytonos és élénk szellemi összeköttetésben levén, honn nem csekély befolyásra jutott magasabb müveltsége és reformtörekvései által. Reformpárt keletkezett Szerbiában is mint Törökországban, mely a keleti viszonyokat a nyugotiakkal megegyeztethetőnek vélte. E nyugoti fejlődést azonban megakadályozta egy időre az 1848—49-iki függetlenségi harcz s a krimi háború.

Az általános forradalmi szellem, mely világrészünket 1848 ban lángba borítá, keleten nem igen hatott: Törökország más elemekből alkottatott mint Európa többi országa. Szerbiában pedig, ha voltak

is némi democraticus mozgalmak, sokkal csekélyebb jelentőségűek azok, hogy sem említést érdemelnének. A szomszéd államokban azonban oly események fejlődtek ki, melyeknek Szerbiára való hatása igen is észrevehető volt, melyekre befolyt a fejedelemség is, ilyen volt szabadságharczunk.

A szerb nép sohasem szakította meg összeköttetéseit magyarországi fajrokonaival: viszont ezek is mindig élénk figyelemmel kisérték a fejedelemségben támadt mozgalmakat s a szerb szabadságharcz oly élénk hatást keltett Magyarországban, hogy a központi hatalomnak kellett azt beavatkozásával nem egyszer megtörnie. Nagy-Szerbiának ábrándja többször fölébredt, s az 1848-iki év különösen alkalmas volt az ily utópiák táplálására.

A karlóczai főodbor adott ez év szerb mozgalmainak nagyobb impulsust, s a magyarországi események hullámai csakhamar áthatottak a Száván, Dunán s a fejedelemségben nem volt gát, mely megtörte volna azokat. Csak ürügy kellett, hogy Szerbia fegyvert ragadjon. Akadt nem sokára: a magyar kormány nagy erélylyel nyomta el a szerbek függetlenségi törekvéseit. Ennek hírére tömegesen vándoroltak át a csapatok Szerbiából a lázadás támogatására ... mi annál élénkebb lett, minél inkább fejlődött a lázadás magyar-ellenes iránya. E vándorlás megakadályozására fölszólalt a magyar kormány Belgrádban s Konstantinápolyban is, de míg egyedül állott, nem vezetett sikerre a porta tehetlensége s a fejedelem tekintélytelensége miatt. Sándor örömmel látta az elégületlenek tömeges távozását, nem gondolván eleinte a veszélylyel, melyet az Obrenovitsok, s az idegen hatalmak belgrádi consulai okozhatnának. Az Obrenovitsok izgatásai a Magyarországba tódult szerbeknél sem találván viszhangra, — csakhamar elenyésztek, s velök a catastropha, mely Sándor trónját veszélyeztetheté.... de annál nagyobb erővel léptek föl a török, franczia s magyar kormányok, különösen a két előbbi annyira, hogy a fejedelem kénytelen volt Szerbia semlegességét proclamálni, melyet még akkor sem mert nyiltan megtörni, midőn a magyarországi szerbek szorosan csatlakozván a dynastiához loyalis színt adtak fölkelésöknek. E fordulat óta a magyarországi szerbek irányadó férfiai, a belgrádi consul és Sándor fejedelem között nagyjelentőségű összeköttetés keletkezett, mely annál mélyebb barátsággá fejlődött, minél szorosabban csatlakozott Sándor az összbirodalom eszméjéhez.

E viszony Szerbiának a nyugati civilisatióhoz csatlakozásával egyjelentőségű lévén.... az optimisták már azon fényes reményben ringatóztak, hogy a fejedelemség egy évtized alatt teljesen európai jelleget ölt.

Nagyon megcsalódtak!

Míg Szerbia kisérleteket tőn az európai viszonyokhoz alkalmazkodni, addig Török- s Oroszország között oly differentiák merültek föl, melyek orosz-ellenes coalitió létrejöttét idézték elő.... s rendkivül szorult helyzetbe hozták a fejedelemséget. Hozzájárult még

hogy a török kormány jelentékeny tömegeket pontosítván össze, a határon, categoricus nyilatkozatot követelt a jövőre nézve. Sándor fegyveres semlegességet igért, fenyegetve lévén — a szerb kormány védelmének ürügye alatt összpontosított osztrák-magyar hadak által is.

Oroszország s a monarchia nagyjában még egyetértettek ugyan ekkor, de az érdekek különfélesége már kezdett jelentkezni, mi a monarchia magatartását kétessé tevé s egyidőre elég okot adott Szerbiának a fegyverkezésre s a török kormánynak a hadikészületek támogatására.

Eközben kitört a krími háború.

Az oroszok folytonos előnyomulása végre a monarchiát kilépni kényszeríté tartózkodásából: a török mellett nyilatkozván, Szerbia védelmi rendszabályai fölöslegessé váltak; de az orosz rokonszenveket tápláló kormány mégis csak akkor hagyott föl azzal, midőn erre mind Konstantinápolyból, mind Bécsből határozott utasítást kapott. A monarchiának e szilárd magatartása, s Törökországhoz való barátsága oly befolyást szerzett a fejedelemségben, hogy Sándor semmire sem mert vállalkozni a bécsi kormány, vagy legalább a consul előleges megkérdezése nélkül. E befolyás azonban nem terjedt túl az udvar s kormány körein, a nép annyira orosz érzelmű maradt, hogy forradalomtól tarthattak minden perczben.

S mégis épen ekkor — midőn belviszályok s egy idegen hatalom iránt való szégyenítő lekötelezettség béníták erejét, tevé a fejedelemség függetlenségi törekvéseiben a legnagyobb haladást: a párizsi congressus az európai hatalmak garantiája alá helyezé Szerbia jogait, melyeket a porta a belügyekben való teljes szabadsággal növelt, csak a várak megszállási jogát tartván meg magának.

Sándor a párizsi congressus bevégezte s a fejedelemségnek adott újabb engedmények kihirdetése után proclamatiót bocsátott ki, melyben magának tulajdonítá a szerbek diadalát, engedelmességre hívta föl a népet... s hivé, hogy a békés viszonyok közt trónja megszilárdúl; ellenkezőleg: megdőlt.

A párizsi congressus szétoszlása után a nyugoti hatalmak a monarchia túlsúlyát nem tarták többé érdekeik s a fejedelemség existentiájának megfelelőnek... különösen Franczia- és Oroszország; s egyesült tevékenységöknek sikerült is azt kiszorítani és Sándort reákényszeríteni, hogy ezen áramlatnak megfelelő tendentiájú ministeriumot nevezzen ki. A fejedelem csak hosszas vonakodás után engedett, s ezalatt oly tüntetőleg nyilatkozott több ízben az osztrák-magyar monarchia mellett, hogy forradalmi kisérletekre adván alkalmat, teljesen elveszíté népszerűségét, majd önmaga lépett a forradalmi térre, az által, hogy néhány ellenzéki főembert, sőt az 1838-iki hatti-sherif ellenére még senatorokat is elfogatott... ezzel provocálta a portát is, mely nem akarván növelni a feszültséget, oly utasítással küldé Edhem pasát Belgrádba, hogy megvizsgálván a viszonyokat, ha szükséges, detronisálja Sándort. A megréműlt fejedelem teljes elégtételt igért a portának s az ellenzéknek, de a nép

előtt már oly ellenszenves volt, hogy még a hatalmak beavatkozása sem szilárdíthatá meg többé trónját.

1858. május 10-én kierőszakolta az ellenzék a skuptsina összehivatását. Az 1789-iki eseményeket látjuk ismétlődni. Franciaországban az aristocratia kényszeríté XVI-ik Lajost az ancien regime-et megsemmisítő nemzetgyűlés összehívására, itt az aristocrata ellenzéknek a senatusban ülő hatalmasai egyesültek a fejedelem ellen oly gyülekezet összehivásának kivitelére, mely őt minden jogától megfosztandó volt. S az elégedetlenség itt is nem csak a fejedelem, hanem a senatus ellen is irányúlt, mert ennek tulajdoníták, hogy a fejedelemség ismét szorosan csatlakozott a gyűlölt portához, s hogy a visszaélések, melyek annyi nyomort okoztak, ki nem irtattak.

A skuptsina nem soká titkolta radicalis irányát. Kezdetben a fejedelem hatalmát minimumra szorító törvényeket terjesztett szentesítésre, majd nyiltan kimondá detronisatióját. Sándor csak hosszas vonakodás után irta alá a lemondási okmányt, s ezzel elhagyta hazáját.

A gyülekezet Milost kiáltá ki fejedelemnek.

XI.

Milos Bukurestben értesült megválasztatásáról: nem örömest hagyá oda a nyugalmat, melyet öregsége megérdemelt, s gazdagsága megszerzett.

Megérkezvén hazájába, családjának örökösödése, nemzetének közjoga s a külügyek vevék igénybe egész tevékenységét.

Első föllépése igen alkalmas volt arra, hogy a már eddig is éles ellentéteket még jobban kitüntesse: a nagyúr megerősítő heratja 1859. február 9-én olvastatott föl: megerősíttetnek abban Szerbiának minden szabadalmai, az Obrenovitsok örökösödési jogának kivitelével, melyet hallgatással mellőz. A nagyúr kormánya a megerősítés gyors kiszolgáltatása által lekötelezhetni vélte a fejedelmet... Milos azonban nem osztozék a porta véleményében: trónfoglaló proclamatiójában az administrativ jogok megerősítését egyszerűen tudomásúl veszi, s megválasztatását — melyért köszönetet mond — családja örökösödési jogának — melyet a nemzet akarata szerint különböző hatti-sherifek már régebben biztosítottak — elismerésével egy jelentésűnek mondja, s ehhez képest – daczára a heratnak — I-ső Obrenovits Milosnak nevezi magát.

Majd a senatorok ügyében ellentétbe jött a skuptsinával is, de azt a gyűlés föloszlatásával csakhamar elsimítá.

Megszabadúlván e nyügtől, visszaállítá a kényuralmat. Azzal kezdé, hogy számos hivatalnokot bocsátott el minden ok nélkűl a hatti-sherifre. Ezen eljárás méltó aggodalmakat keltett mind a nemzetben, mind a porta biztosában, ki szükségesnek találta megkérdezni a fejedelmet, valjon jó viszonyban akar-e maradni a portával, s szándékában áll-e megtartani a hatti-sherifet. Milos azon válaszszal bocsátá el Kabuli effendit, hogy nem táplál semmiféle ellenséges szán-

dékot a porta ellen, de a hatti-sherifen[6]) — úgy mond — változtatni kell, különben Szerbiában lehetetlen kormányozni a senatus túlkapásai, s a folytonos külbefolyások alatt álló portának tehetetlensége miatt. —

De Konstantinápolyban komolyan vették a hatti-sherif megsértését, s Fuad pasa kijelenté, hogy interveniálni fog, ha a fejedelem által letett senatorok hozzá fordúlnak, s reményét fejezte ki, hogy actiójának támogatására megnyeri a párizsi szerződő hatalmakat is.

Milos erre előterjeszté a hatti-sherif módosítására vonatkozó követeléseit: kivánja, hogy a „17-ik pont", melynek értelmében a senatorok csak a porta beleegyezésével mozdíthatók el — megsemmisíttessék; s szükségesnek tartá a különös határozmányok azon pontjának megszüntetését is, mely a ministerek állását a porta beleegyezésétől teszi függővé, s kijelenté, hogy ő is a hatalmak közbenjárását fogja kikérni, ha a porta tagadólag válaszol, mert azoknak garantiája nem vonatkozhatik, csak az 1838-iki hatti-sherifre, hanem magában foglalja az a fényes kapúnak minden előbbi engedményét, s első helyen az Obrenovitsok örökösödési jogát.

Milos e követelései nem csak jogi, hanem történeti alapokon is nyugszanak: tekintélye hajdan a portának s a fölkelőknek személye iránt való kölcsönös bizalmából eredt, melyet mint három nahia főknéze, a legnehezebb időkben hiven szolgálván hazáját, szerzett meg. Közvetítő állást foglalt el akkor, s ezt most is igénylé. A porta akkor oly terjedelmű jogokat adott Szerbiának, hogy azok függetlenné tevék azt; Milosnak pedig, ki e függetlenséget képviselte, örökösödést. Időfolytával e tekintély s a hatalom, melyet nemzetének szerzett, kényelmetlenek lőnek a portának, s ez megbuktatá őt oly jogok visszavonásával, melyeket előbb megadott. A megalázott s a török gazdálkodást megunt nemzet visszahívta őt a viszonyok változtával; természetes, hogy ő visszatért a régi, a Konstantinápolyban kevés visszhangra talált álláspontra, s visszakövetelé azon jogokat, melyek hatalmának sarkkövét képezik, nemzetének pedig függetlenségét jelentik, — melyek megbuktaták őt s Mihályt.... míg a porta mereven ragaszkodott saját fölfogásához.

A Belgrádba visszatért Kabuli effendi a hatalmak conferentiájára akarta bízni a szerb ügy elintézését, de a török ministerium mint időszerűtlent visszautasítá e tervet. S valóban az akkori helyzet nem nyújtott kedvező chance-okat. Csak a bécsi külügyér sürgetett conferentiát, remélvén, hogy a kérdés így inkább a kül mint a belviszonyoknak megfelelő elintézést nyerend.... épen akkor, midőn az összbirodalmat veszély fenyegeti.

Napoleon háborúra készűlt a monarchia ellen, hogy megalázza a második nagyhatalmat, melynek oroszlán-része volt nagybátyja megbuktatásában. A császár e harczias politikájának nem volt ugyan közvetlen befolyása Szerbiára, de közvetve hatott az összes dunai

[6]) A szerbek „ustaw" nak nevezik.

tartományokra, megakadályozván, hogy a monarchia oly félelmes legyen ott mint eddig, s tág tért nyitott a szerbeknek a bécsi kormány befolyása alól való végleges szabadúlásra.

Ugyanekkor futott híre, hogy Törökország keresztény alattvalói Milos izgatásai folytán mozognak. E veszélyes tervnek azonban sok ellensége volt. Különösen Oroszország, mert a Konstantinápoly előtt megjelent flotta kétségtelenné tette Anglia magatartását. Ellene volt Napoleon is.

1859 tavaszán mégis nagy volt a harczi zaj keleten. Törökország 80,000 embert concentrált Szerbia határán, és sejteni engedé, hogy Szerbia megfélemlítése a czélja. Milos szintén fegyverkezett. Franczia- s Oroszország egyesült befolyásának sikerült ugyan elhárítani a vészt, de nem sikerült rábírniok Milost erőszakosságainak megszüntetésére, ellenkezőleg mintha olajat öntöttek volna a tűzre, még kiméletlenebb lett, s még Angliának igen komoly színezetű intelmeire sem hagyott föl azokkal, s a hattisherif folytonos sértegetésével.

S mégis bármily kelletlenűl teszszük is, helyeselnünk kell Milos barbarismusát, melylyel minden neki nem tetsző mozgalmat, vagy egyént elnyomott, mert ezzel megőrzé a Balkán s vele Európa békéjét.

A villa-francai békekötés után ismét előtérbe lépett a szerb örökösödési ügy. Legelőbb Gorcsakoff pendité meg a porosz követtel tartott beszélgetésében: ha Milos elhal mondá, lehet, hogy a szerbek elismerik Mihályt fejedelmöknek, de mit tesz akkor a porta? elismeri utólagosan, megtagadja a herat kiszolgáltatását? Az rontja tekintélyét, emez pedig megsemmisíti, ha nem tud szavának érvényt szerezni, s végtelen zavarokat idézhet elő. Hogy e bizonytalanságnak vége vettessék, ajánlja tehát a nagyhatalmaknak, hogy egyenként fordúljanak a portához, sürgetvén az ügy elintézését. A török kormány azonban határozottan ellene volt. E nehézséget élénken érezte minden cabinet, de részben mégis — hogy könnyebben tisztáztassák a helyzetet — inkább a porosz kormány által adott expedienshez járultak, s elejtvén az örökösödést, csak Mihálynak előleges elismerését sürgették. A londoni s bécsi kormányok a legnagyobb készséggel fogadák e tervet, s kivitelét az önkényt ajánlkozó porosz követre — Goltz grófra — bízták. A gróf sikerel járt el, bár Fuad pasa, midőn először említé előtte az ügyet, hidegen s kitérően válaszolt: sem Milos, sem Mihály nem tettek, úgy mond a portának oly szolgálatot, hogy megérdemlenék e kitüntetést... de végre a követ érvei, s a nagyhatalmak pressiója legyőzték a török kormány ellenállását és Ozman pasa 1860. márczius elején tudatá Mihálylyal, hogy a porta elfogadja őt Milos utódjául.

E nyilatkozatnak történeti jelentőségét nem kisebbíti azon körülmény, hogy azzal Mihály s nemzete nem voltak megelégedve: ők a dynastia örökösödési jogának elismerését követelték, a nagyhatalmak pedig a béke s a statusquo fentartását, és ez eléretett...

a porosz consul — Maroni — meg akarván erről győződni, kérdést intézett Mihály herczeghez — az egyetlen emberhez, ki Szerbiában igazat szokott beszélni, valjon a legközelebbi jövő ez engedmény által biztosíttatott-e? A herczeg tagadólag válaszolt: míg Törökország provinciáiban a pasa-uralom fentartatik — mondá — addig a béke nem lehet állandó, mert Bulgária s Bosznia űldözött keresztény lakói Szerbiában keresnek menedéket s tömegesen ostromolják mind őt, mind atyját segélyért — bár sikertelenül. Így könnyen támadhatott, úgy mond, a hiedelem, hogy ők támogatják a tartományi mozgalmakat. A herczeg szavait megerősíté a fejedelem is, de a consul mégis megengedhetőnek találta figyelmeztetni őt, hogy tartózkodjék minden kihívó lépéstől. Milos osztozni látszott a consul nézetében; mindent igért, de szavának megtartásáért nagy árt szabott: összes követelményeinek teljesítését.

E közben az európai nagyhatalmak konstantinápolyi követei conferentiát tartottak; de a vélemények különfélesége miatt igen kétes értékűt. A porta nem akart több concessiót adni, s a párizsi szerződésen alapulónak mondá eddigi eljárását, és véleményének támogatására 80,000 embert vont össze Szerbia határán. Milos erre fényes követséget küldött Konstantinápolyba: a béke fentartása most a kiegyezés lehetőségétől függött, ahhoz pedig kevés volt a remény, mert Fuad pasa az első kihallgatáskor mereven fentartá a porta eddigi álláspontját, bár elismeré, hogy a Szerbiában fenálló dualisticus administratión segíteni kell, s kijelenté, hogy nem ellenzi a hatti-sherif revisióját, mit egy Belgrádban űlésező nemzetközi bizottság vehetne foganatba. A pasa ezen válasza nagy izgatottságot keltett Szerbiában: Milos hazahívta követeit, hogy szabad kezet nyervén, alkalmilag jobban érvényesíthesse igényeit. Ezt azonban nem érte meg: 1860. szeptember 26-án befejezte mozgalmas életét.

Milos uralkodása nemzetének sorsára döntő befolyást gyakorolt, Kara-Gyorgye bukása után ő folytatta a függetlenségi harczot, majd a bukuresti békére támaszkodva megszerzé nemzetének az önállóságot. Akkor megbuktatták... a bekövetkezett szomorú időkben azonban feledék árnyoldalait, csak a hőst látta benne nemzete: de Milos nem változott meg, a régi zsarnok maradt; és a skuptsina, mely előbb szabadságot lihegett, mindenben alázatos szolgája volt. A szultán iránt tartozó hódolatról sohasem feledkezett meg. . ez vele született, mondá egy alkalommal. Szerette nemzetét s a szerzett függetlenséget, mert ennek elismerése, saját fejedelmi hatalmának elismerése is volt. Épen akkor halt el, midőn lelki erejére legnagyobb szüksége volt nemzetének.

XII.

Mihály a legsúlyosabb körülmények között lépett trónra: egyrészről a porta nehezíté helyzetét, a fejedelemség igényeinek ki nem elégítése által, más részről pedig a nemzetiségi tulzók nyilváníták

keserű csalódásukat oly élénken, hogy ártottak azzal a trón tekintélyének: ők Nagy-Szerbiáról ábrándoztak, Mihály pedig a lehetőség határain belül iparkodott létrehozni a jobb jövő föltételeit.

Bukás vagy dicsőség vártak reá.

Atyjának nyomdokain haladván a politikában, az örökösödési jogot érvényben állónak mondá proclamatiójában, s a herat átvétele után azon büszke nyilatkozattal biztosítá a portát loyalitásáról, hogy Szerbia féltékenyen fogja őrizni minden szabadalmát. Majd Garasanin által megújíttatá atyjának minden követelését, oly hozzáadással, hogy a törököknek kivonulása váraikból a béke érdekében mulhatatlanúl szükséges.

Mihály e föllépése oly izgatottságott keltett a portán, hogy a porosz követ már a hatalmak conferentiája elé akarta vinni az ügyet. —

1871. augusztusában hívta össze Mihály a proclamatiójában igért skuptsinát: szükséges volt, hogy ily nehéz körülmények között a fejedelem s nemzet egyetértsenek. A gyűlés hiven teljesíté a fejedelem minden kívánságát s kezdeményezésére a hatti-sheriffel homlokegyenest ellenkező térre lépett: reformálta önmagát; új szervezetet adott a folyton török befolyás alatt álló senatusnak; adótörvényeket hozott; a fejedelemség védelmére 50,000 embernől álló militiát alkotott; törvényerőre emelé az Obrenovitsok örökösödési jogát, sőt még azon rendkivüli hatalmat is megadá a fejedelemnek, hogy egyenes örökös hiányában önmaga választhatja utódját.

Garasanin követelései, s a skuptsina eme határozatai lázas izgatottságba hozták a portát, melyet még nevelt az, hogy a szerbeknek nagyzó terveiről, s azoknak a közel jövőben való kivihetőségéről — daczára a porta negativ álláspontjának mindenki nyiltan beszélt: még Garasanin sem tartá szükségesnek titkolni azokat. A fejedelem maga óvakodott ugyan olyan nyilatkozatokat tenni, melyek bizonyítani látszanának, hogy pártolja e tendentiákat, bár ez nem tartá őt vissza abban, hogy tovább is ne haladjon e czélok elérésére vezető reformjaiban.

1862. márcziusban újjászervezte a ministeriumot, s a porta által elfogadott három ressort helyett hetet, a senatustól függetlent alkotott. Nagy gondot fordított a militia emelése- és szaporítására, nem törődvén a portának Montenegro s a boszniai fölkelés által veszélyeztetett helyzetével és a határokon fenyegető állást foglalt mohamedan táborral.

Csak szikra kellett, hogy lángra gyúljanak a szenvedélyek.

1862. junius 15-én délután — a fejedelem távollétében — megtörtént Belgrádban az első összeütközés, mely estig valóságos utczai harczczá fejlődött. A törökök kiűzettek lakaikból, s valamennyit legyílkolják, ha a consulok közbe nem lépnek. A szerbek e sikere azonban csak pillanatnyi volt, mert a várba menekűlt mohamedanok reávették vagy reákényszeríték a pasát, hogy bombáztatván a várost, véres boszút vegyen a jogtalanságért. 17-én meg-

dördültek az ágyúk, s az előbb oly büszke lakosság réműlten menekült Zimonyba s a vidékre. — A város roppant izgatottság és félelemben volt, midőn éjszaka megérkezett Mihály. A consulok eléje siettek; a pasával való egyetértéssel vádlott osztrák-magyar ügyvivőt kivéve igen szivesen fogadá őket, s velök tanácskozva állapítá meg a védelmi rendszabályokat.

Ez események a konstantinápolyi követek általános rosszalásával találkoztak; maga a porta sem helyeslé azokat s Achmet Vefik effendit bízta meg a pasa elmozdítása- és a béke helyreállításával. A megbízott megérkezvén, a szerbek általános megelégedésére utasításának első részét azonnal végrehajtá, de a békét csak hosszas alkudozások után sikerült megkötnie.

E kiegyezés azonban csak a pillanat igényeit elégité ki, mert tárt kaput nyitott a hatalmak beavatkozására, s ezért a franczia nagykövet conferentiát ajánlott a kérdés megoldására. E tervet készséggel fogadták, s julius 8-án tudomására hozták a nagyvezirnek, ki azt — bár kelletlenül 20-án el is fogadta. Az első ülés 22-én igen rossz omenek között nyilt meg: a követek véleményei igen szétágazók, s a porta magatartása igen merev volt. — Csak a harmadik ülésben fogadták el tárgyalási alapúl az angol követ által benyújtott javaslatot. A végleges megegyezés csakhamar létrejött ezután, s a porta beleegyezett, hogy a törökök elhagyván belgrádi városrészöket, a vár külső védmüvei leromboltassanak. Lemondott még Szokol s Usitza erődökről is. Csak a jegyzőkönyv szerkesztésénél merültek föl némi differentiák, de nem oly jellegűek, hogy a létrejött megállapodásokat veszélyeztethették volna.

A porta ezen engedményei által végleg elismerte Szerbia autonomiáját. Belgrád ugyan a kezében maradt, de a birtoklás nem viselte magán többé az állandóság jellegét, mert a hatalmak közől csak London és Bécs voltak föltétlenül mellette, s Anglia is csak az osztrák-magyar monarchia és az európai egyensúly érdekében. De mi történjék akkor, ha ezen egyensúly megzavartatik? Mihály készült ezen eshetőségre.

A conferenczia határozatait nem fogadák Szerbiában oly örömmel mint vélték, sőt még kételyek merültek föl, valjon acceptálják-e azokat? de végül győzött a higgadtabb felfogás: megnyugodtak benne mint Európa határozatában, s az első lépésnek tekinték azt a teljes függetlenségre.

S nem ok nélkül. Napoleon Olaszország érdekében a nemzetiségi politikát proclamálván, fölidézte az 1866 iki szerencsétlen háborút, mely megsemmisité monarchiánk befolyását keleten, megváltoztatta helyzetét, s vele Anglia magatartását is. A körülmények tehát igen kedvezők voltak arra, hogy a Balkánon a porta hatalmát megsemmisítő zavarok üssenek ki. Mihály valóban nagy kisértésnek volt kitéve, de írtózott a vezéri szereptől, mely erőszakos rendszabályokat involválhat s daczára a kedvező körülményeknek mérhetetlen veszélyeket rejtett magában, jóllehet folytonos hadikészületei

az ellenkezőt látszottak bizonyítani. Megmaradt a békés uton, s ügynöke, a később oly hírnévre jutott Ristich János, által újabb alkudozásokba bocsátkozott a portával a várak átadása iránt, melyeknek megnyerése a fejedelem vágyainak s Szerbia függetlenségének betetőzése lesz. A nagyvezér most ellenmondás nélkül hallgatta meg a fejedelem igényeit; válasza azonban nem volt igenlő s tagadó is marad, ha az osztrák-magyar monarchia részéről támogatásban, Angliából pedig bíztatásban részesül. De Beust báró visszautasított minden olyneműactiót, mi új bonyodalmaknak oka lehetett volna; inkább odahatott, hogy a porta elégítse ki a fejedelemség igényeit. Anglia nyilatkozata rokon értelmű volt. Ez döntött, s a porta átengedte minden kárpótlás nélkül a várakat, ha Szerbia mindig hű vazallja marad a szultánnak. Átengedési okmányában azonban nem említ idegen befolyást, bizalmi ténynek tűnteti azt föl, de valójában mégis az egyensúly politika megzavarásának következménye volt az, mert ha az osztrák-magyar monarchia győzelmesen kel ki a két nagy hatalom ellen folytatott háborújából alig lehetett volna szó oly igények kielégítéséről, melyek azelőtt a leghatározottabb visszautasításban részesültek a porta s a rokonérdekű hatalmak részéről. Mihály gratulálhatott legőszintébben az agg porosz királynak königgrätzi győzelméhez.

A várak átadása azonban nemcsak Szerbia igényeinek kielégítését, hanem a keleti kereszténység nagyzó ábrándjainak jó időre való visszavetését is jelezte, mert Mihály most még kevésbbé akart oly vállalatokba bocsátkozni, melyek a szultánnak s az időközben újra megerősödött osztrák-magyar monarchiának érdekeibe ütköztek volna.

A fejedelemség helyzete ezzel bár javúlt, de teljesen nem szilárdúlt meg, mert két nagyhatalom közé ékelve egymással ellenséges befolyások gyúpontja lett... s változnia kellett. Úgy látszik, oly irányt választott, mely egyaránt kecsegtet nemzeti nagysággal, mint imminens veszélylyel, ha a Duna mellett szőnyegre hozzák a keleti kérdés megoldását. A fejedelem magatartása sohasem elégíté ki ezen irány pártolóit... összeesküvés — összeesküvésre keletkezett, melyeknek még azzal sem írthatá ki csíráit, hogy népének szabadelvű alkotmányt adott.

1868. junius 10-én áldozata lett ellenségeinek.

Szerbia legbecsületesebb s egyetlen nagy emberét veszíté el benne.

A fejedelem erőszakos halála után alakúlt kormányzóság megadá a nemzetnek mindazon jogokat, melyek a kormányformát alkotmányossá teszik. A statusquo fentartása nem lehetett senki előtt sem kivánatos, nem, mert a fejedelmi hatalomnak korlátlanná fejlődését tette lehetővé,... s e következményt maga Mihály is visszautasítá alkotmány tervezet készítése és végrehajtása által, mely

teljesen megfelelt volna a czélnak, ha a fejedelmi hatalom a porta fönségén s nem a nép akaratán nyugszik. De a porta fönsége — már teljesen megsemmisülvén, ki kellett azt szélesíteni annyira, hogy a nemzet akaratán alapuló végrehajtó hatalom fölülálljon a pártokon, hogy ezek helyet találván az alkotmány keretében, egymással megbékülve dolgozzanak hazájok sorsán. S a kormányzóság oly szerencsés volt, hogy e nagy munkát 1869-ben közmegelégedésre fejezheté be, és nyugodt lelkiismerettel adhatá át az ügyek vezetését az 1872. augusztus 22-én nagykorúsított fejedelemnek — IV-dik Obrenovits Milánnak.[7])

Milan regenerált tartományt vevén át... politikai tapintatától függött annak a béke útján való továbbvezetése. A török fönségnek elismerése sem megalázó, sem hátrányos nem volt többé, s a nagyhatalmak rokonszenvével dicsekedhetvén, meg volt minden tényező, melyek rendes körülmények között a nép békés existentiáját biztosítják. A fejedelem valóban nagy buzgalommal látott munkájához, midőn 1875 nyarán oly esemény zavará meg a csendet, mely a török uralma alatt lévő törzsrokonokra fordítá a nemzet figyelmét: értem a herczegovinai lázadást.

E lázadásnak okait a kitöréskor — a távolság miatt — nem látván tisztán, első pillanatban hajlandók valánk orosz és szerbizgatásoknak tulajdonítani az egészet, s csak később értesültünk a lázadók és a békésen maradt vidékek kérvényeiből, hogy a porta volt okozója, mit sem hajtván végre igéreteiből s annyiszor — ünnepélyesen ismételt engedményeiből. Az elnyomásnak is vannak határai: míg nem teszi tönkre az anyagi érdekeket, a civilisatió magas fokán álló népben sem gerjeszt ellenszenvet, de eljutván e kényes pontig, a mint materialis térre lép, lepattannak azonnal a népet fékező kötelékek, s annál vadabb, szenvedélyesebb lesz a visszahatás, minél müveletlenebb az iga alatt szenvedett nép. Könnyen elképzelhetjük, hogy minő nyomásnak, minő gazdálkodásnak kellett lennie annak, mely a világgal nem törődő havasi kecskepásztorokat, s gyáva, félénk, százados kényuralomhoz szokott, a jog fogalmával teljesen ismeretlen népet lázadásba tudott hajtani akkor, midőn nem számíthatott sem bel, sem kűl segélyre.... megengedvén még azt is, hogy csábító igéretekben bőkezű ügynökök járták be hegyeiket, falvaikat. A végső kétségbeesés adott fegyvert kezébe.

E fölkelés híre, s a török csapatok sikertelen hadmüveletei, az orosz izgatások lázba hozák Szerbiát. A nép, a skuptsina harczvágytól égve követelék a törzsrokonok támogatását, bíztosan hivén, hogy az egész félsziget lángba borúl, ha fegyvert ragadnának ők is, lerázhatván ugyanekkor a török fönség legutolsó maradványait is. Az osztrák-magyar monarchiának a dalmát érdekek által bőven indokolt, s talán idegen befolyások által is előmozdított kétes magatartása, mely később a lázadók felé látszott hajlani, még inkább

[7]) Milan — Obrenovits Jefremnek — az öreg Milos azon testvérének unokája, ki az 1839-iki ellenzéknek legfélelmesebb tagja — vezetője volt.

szitá a tüzet, melyet Milán alig néhány elvtársával nem tudott fékezni. A rendezett pénzügyek, szervezett hadsereg, a leglovagiasabb külügyérnek könyörületes politikája könnyű győzelmet, teljes sikert igértek, ha elvetik a koczkát... s valóban 1876. juliusában Montenegróval egyesülve megindíták az egyenetlen harczot, melynek esélyeit oly élénk figyelemmel kisértek mindenhol, mely nálunk tömérdek ferde nézetet támasztván egy csomó, néha elég gyermekes tűntetésre adott alkalmat. A szerbek nem gondoltak arra, hogy hadaik csak védelemre alkalmasak, hogy a porta még mindig oly sereggel rendelkezik, mely méltó lenne jobb ügy védelmére is, hogy intézményei nem vesztvén még el erejöket képes, meglehetősen idegen elemeket is: a cserkeszeket megtelepíteni, meghasonítani. Abdul-Kerim győzelemről győzelemre haladt, s csak a hatalmak, különösen az osztrák-magyar monarchia közbelépése mentheték meg Szerbiát a pusztulástól. Az oroszok erkölcsi s anyagi támogatása elégtelennek bizonyúlván a nemzet erejével együtt. Milan szerencsésnek mondhatá magát, hogy a statusquo ante bellum alapján békét köthetett.... meggyőződhetvén egyuttal arról is, hogy „Nagy-Szerbia“ csak ábrándkép, a balkáni népek ligája pedig utópia. A portának sikerülvén mégegyszer kivivni a félszigeten a túlsúlyt, jobban elzárkozott a nagyhatalmaknak, sokszor jóakaratú tanácsai elől mint valaha — bár Oroszország felől már sürű fellegek tornyosúltak.

A czár 1877-ben valósítani akarván népének ethno-sentimentalis és politikai vágyait aprilban megindítá Abdul-Hamid ellen a százezrek életébe kerűlt véres háborút Európában mint Ázsiában. Gorcsakoff herczeg kidiplomatizálta urának, hogy Miklós nagyherczeg félmillió hadának csak a szultán — a háromévi harczokban megtizedelt, elfáradt, kellőleg el nem látott, hadaival kelle szembe szállania. S mégis mily látvány tárúlt elénk: Plevna vérrel borított dombjain, halmain hány ezer orosz lelte halálát? Hány ezer igazhivő hullott el a titani harczban, melyet oly egyenetlen erőkkel vivtak?... Plevna elesett!... s ez bátorságot adott az ismét fenyegető állást foglalt Szerbiának. Belejátszott ő is a véres tragoediába ...győzelme könnyű volt: haldokló fölött aratta. A hírlapokból s a fejedelem proclamatiójából úgy értesűlénk, hogy e háborúnak indokai az orosz igéretek, izgatásokon kivűl a Karagyorgyevitseknek a portával egyetértésben már a hadsereget is megmételyezni készűlő űzelmei s a török uralom alól való megszabadulás voltak.

A török megalázása után bekövetkezett san-stephanói béke teljesen emancipálta Szerbiát, s jutalmúl vitézségéért (!) tekintélyes területgyarapodásban részesité.

A berlini congressus az utóbbit megnyirbálta, de függetlenségét érintetlenűl hagyá, befejezvén ezzel a fejedelemség történelmi pályafutásának első részét, hogy megnyissa előtte az új korszakot, a szabadság korszakát!

Valjon minő lesz az új aera?

Romania, Szerbia, Montenegro emancipatiója, Bulgária megala-

pítása, Herczegovina s Boszniának osztrák-magyar megszállás s közigazgatás alá való helyezésével a keleti kérdés új stadiumába lépett s közelebb jutott a megoldáshoz mint valaha. A berlini congressus más politikát inaugurált; világrészünk régebbi állapotjával, meggyőződéseivel teljesen ellenkezőt: elejté az ozman birodalom integritásának eszméjét, azt az eszmét, mely eddig a keleti kérdést dominálta, s fölszabadítá a Balkánon innen lakó kereszténveket.

Általános emberiségi szempontból helyeselnünk kell e világfontosságú eseményt, mert a népek millióinak adá vissza szabadságát, mely mindenkinek közös tulajdona, kell hogy legyen. Hiszen nincsen Európában egyetlen egy feudalis úr sem, ki ne tartaná szükségesnek, hogy a hatalma alatt álló nép ne bírjon legalább a legelső szellemi s anyagi szükségleteket kielégítő szabadsággal... miért tett volna tehát épen a nemzetek gyűlekezete retograd lépést? Ez ellenkeznék a természet törvényeivel, a tények logicájával. Helyes tehát, hogy megszabadítá a nemzetek millióit, oly hatalam befolyásától, mely folyton gátlólag hatott fejlődésökre.

De ezen roppant előnynek nagy hátrányai is vannak. A emancipált népek kiválasztatván az ozman birodalom keretéből, nem védi többé őket azon eszme, hogy csonkítatlan fenállásuk Európa s az egész világra szükséges... Ők bíznak erejökben, de egök könnyen beborúlhat: a szultán még Konstantinápolyban székel; bírja a Balkánnak legszebb, bár azon részét, mely Éris alma már századok óta az európai hatalmak között. A nagyúr még mindig rémként jelenhetik meg a fölszabadúltak államaiban, mert óriás véráldozatokba fog kerűlni, míg trónját megdöntik nyugot fegyverei.

Konstantinápoly helyzeténél fogva rendkivűl fontos bármely európai hatalomra, ha nem áll is I-ső Napoleonnak inkább nagyzó és szellemes, mint a valóságnak megfelelő mondása, hogy a kinek birtokában van Stambul, az a világ ura... hisz a kelet római birodalom nagyon is dicstelen szerepet játszott, Törökországot pedig nem az aranyszarv birtoka tevé egykor oly hatalmassá, hogy megrengeté continensünket; — de igenis óriási befolyást ad az Ázsia fölött, szerencsés birtokosának kezébe.

A mi érdekeink keretén kivűl esnék Konstantinápoly, de a hatalmának alapját képező óriási pénzerejének valódi forrását Ázsiában bíró Anglia, a vallási hagyományokkal bíró Oroszország, s velök minden más, a földközi tenger mellett fekvő országra nézve, igen is kényes dolog az, valjon ki trónol az aranyszarvnál. Reánk sem érdektelen. Monarchiánknak érvényesíteni kell akkor nagyhatalmi állását, ha be fognak következni a zord idők, midőn e problemát fölveti a tények logicája; akkor százados mulasztásokat kell helyrehozni, s ha mégegyszer elszalasztjuk a kedvező alkalmat, monarchiánkat megsemmisítő csapások érhetik.

A nemzetek élete nem tart örökké, szét porlanak azok is mint a gránit az évezredek sulyától. Az ozmanok Európában e szomorú sorsra jutának: helyöket új, életerős elemeknek kell elfoglalniok.

Megkezdődött a létért való harcz, sajnos, hogy ez más szavakkal a vér és vas politikáját jelenti. Félre kell tennünk minden rokonszenvet: előbb születénk magyaroknak mint cosmopolitáknak; speciális érdekeink vannak, melyek szorosan összefűződnek a Lajtántúli részekével. Monarchiánk nyugot felé nem lehet többé hatalmas, a geniális német cancellár egészen elvágta előttünk az utat arra, de ugyanakkor rámutatott az ösvényre is, melyen haladnunk kell, melyet már rég kijelöltek a századok, de nem láttak a kormányférfiak homályos szemei. A lajtántúliak által oly sokat, s gyakran méltán magasztalt Metternich herczeg vezeté monarchiánkat rossz talajra. Nagy életképességet tulajdonított a töröknek...valóban neki könynyű volt csalódnia: Szelim egész kormányzata, Mahmud uralkodása, a janicsárok megsemmisítése stb. mind azt bizonyíták, hogy a porta is kezet fog az európai civilisatióval, s ezért fönn akará tartani integritását, erejét, hogy határt vetve Oroszország terjeszkedésének, megmentse a monarchiát vészteljes bonyadalmaktól. De tévedett: a reformkísérletek csak experimentatiók voltak, nem alkalmasak arra, hogy a nép erkölcsi s anyagi erejét emelvén, szilárdságot adjanak a két világrészben elterülő államtestnek s a kormánynak: ellenkezőleg, romboló hatásuk volt: megingaták a régiben való hitet, a nélkül, hogy az új iránt bizalmat keltettek volna. Metternichnek föl kellett volna használnia minden eszközt — sajnos, hogy ezt kell mondanunk — a hanyatlás processusának siettetésére, mert ezzel nem csak érdekeinknek megfelelő, hanem még keresztényi munkát is végzett volna, megszabadítván Európát annyi véres háborútól, melyek a humanismus századában majdnem évről-évre megjelennek, s a fölszabadult népeket monarchiánk befolyása, hatalma alá helyezve, békére kényszeríthette volna a nemzetiségeket. Már Verancsics észrevette a jeleket, melyek a bukás felé vezető út kövei, pedig akkor még uralta a szultán hazánkat s Ázsiában végtelen területeket.

Török- és Magyarországnak, illetőleg az osztrák-magyar monarchiának közös érdekei nem voltak, s nem lesznek sohasem... igazolják a harczok, melyeket nagy Lajos király óta a mult század végéig vívtunk, melyek meggátolták haladásunkat a szellemi téren századokig, s megsemmisíték anyagi jóllétünket. A Balkántól éjszakra fekvő tartományok, s velök az aldunai síkság is természeti viszonyaiknál fogva kivül esnek Konstantinápoly természetes hatalmi körén, s azon peripheriába tartoznak, melynek középpontja Budapest. A természeti viszonyokon kivűl, mellettünk szól még a történelmi jog is. Már Árpád királyaink kiterjesztek hatalmukat e gazdag területekre, vegyes-házakbeli királyaink pedig, a nemzet jól fölfogott érdekeinél fogva mindent elkövettek, hogy e vidékeken tiszteletet szerezzenek a magyar népnek. Az utolsó magyar-török háború sebei ugyan már régen begyógyúltak, azóta már sokat elfeledtünk, sőt már hálára is valánk kötelezve Stambul iránt ...de a lételemeket megváltoztatni nem lehet, a külszin lehet bármily csil-

logó, az alapok különbözők, ellentétesek, a kettőt összegyeztetni nem lehet soha. Erőszakolni lehet ugyan sok mindent, megkisérlők mi is... de hiába, nincsen közöttünk semmi válrokonság.

A tömegek sohasem vizsgálják az okokat, mindig a látszat után indulnak, s a legutóbb lefolyt vészterhes események látszólag megsemmisítéssel fenyegetvén bennünket, természetes volt népünknek öröme, rokonszenve, melylyel a törökök minden győzelmét kisérte, és fájdalma a súlyos veszteségek fölött. Természetes még a sajtó magatartása is, mert a jelenben él, ritkán vizsgálja komoly szemekkel a jövőt, a multat pedig figyelmen kívül szokta hagyni. De a fellegek eloszlottak, nem áldoztunk semmit, nem viseltünk egy haldokló életének néhány évre, vagy akár évtizedre való meghosszabbitásáért véres háborút: nyugodtan vártuk be az események lefolyását, s a zöld asztalnál végeztük el azt, mit ha szenvedélyeinknek szabad folyást erőszakolunk, önérdekeink ellenére elodáztunk volna. Herczegovina s Bosznia megszállása részünkről az első lépés a keleti kérdés természetes megoldására. Igaz, hogy zilált pénzviszonyaink s kormányunk magatartása miatt ez idő szerint még igen kétes értékű szerzemény, de rajtunk áll, hogy megtérítse azt mit belefektetténk, vagy belefektetni kényszerültünk. E lépést már nem lehet meg nem történtté tennünk, de itt nem állhatunk meg, következni fog folytatása: merre? azt a viszonyok határozzák meg.

A fölszabadult államok közül kétségtelenül Szerbiának van legnehezebb állása, s reánk nézve legfontosabb helyzete. A Balkán népei között jelentékeny helyet foglal el a cultura terén, de majdnem a zerussal egyenlő ipara tág tért enged földolgozott áruink értékesítésére, míg bővében levő nyersterményei — ha egykor iparunk fölemelkedik azon szinvonalra, melyen helyzetünknél fogva emelkednie kell — nekünk fognak olcsó anyagot szolgáltatni. S a természeti viszonyok nem vetnek semmi akadályt monarchiánk ereje ellen akkor, ha a végzetes kérdés „természetszerű“ megoldása fog szőnyegre kerülni.

Szerbiának minden erejét meg kell feszítenie s hatalmas szövetségesre támaszkodnia, hogy önállóságát megvédelmezhesse. Most nem akarunk a jelen s jövőre vonatkozó fejtegetésekbe bocsátkozni...maga a múlt is világtörténeti fontossággal bír, s egyetemes érdekű eseményekkel állván összefüggésben, elfogulatlanúl itélhetjük azt meg, világtörténeti szempontból is.

A müvelt emberiség sorsa ez idő szerint a román és germán törzsek kezében van, s a hozzájok csatlakozott magyarok és szlávokéban, kiknek nagy része a század elején még hihetetlen fokára emelkedék a civilisatiónak, s bármily sokfélék is meghasonlásaink, különbözők és sokszor ellentétesek törekvéseink az emberiség többi részével szemben, mégis tömör megbonthatatlan egységet képezünk. Hajdan virágzottak más népek, a hatalomnak, müveltségnek néha utólérhetetlen fokára emelkedve, s ezek mind eltűntek, vagy késő maradványaik méltatlan utódok. Mily hatalmas, fenyegető állást foglalt

el egykor az ízlam a keresztény világgal szemben: nem volt oly nagyon régen, hogy a tatárok igájok alá hajták Oroszországot, elboríták, elpusztíták Lengyel- s Magyarországot; az ozmanok pedig meghódítván hazánkat s Bécset ostromolván, keztyűt dobának fél Európának. Mennyire túl vagyunk az ily veszélyeken most!

„Az ozman birodalom hanyatlásának, bukásának oka az, hogy egy nálánál végtelenül erősebb világhatalommal állott s áll szemben ellenségesen, ez összezúzhatná őt minden pillanatban, s míg önmagában rejlő titkos kényszerűségből élni hagyja mindent átható geniusával ellenállhatatlan befolyást gyakorol reá: ez a kereszténység szelleme. Nem értjük ez alatt tisztán a vallást; cultura, civilisatió, — ezzel sem lehet tisztán kifejezni. A nyugat geniusa az. Azon szellem, mely rendezett hadseregekké alakítja a népeket, utakat, csatornákat épít, flottákat népesít be s meghódítja az oceánokat, gyarmatokkal árasztja el a messze continenseket, kikutatja a természet titkait, s elfoglalván a tudomány minden terét azt folyton müveli, gazdagítja, a nélkül, hogy szem elől tévesztené azon örök igazságot, mely az emberek között a rendet s törvényt szenvedélyeik különféleségének daczára fönntartja. Nyugot szelleme óriás léptekkel halad előre: meghódítá Amerikát, behatolt Ázsiába, még China sem tud elzárkózni előle, behálózta Afrikát, fegyvere, tudománya ellenállhatatlan,... meghódítja a világot. Benyomúlt az ozman birodalomba is. Organumokat teremtett magának Görögországban, Szerbiában, Egyptomban s Konstantinápolyban.“

Az osztrák-magyar monarchia, Anglia, Oroszország lényegileg egy czélra törekszenek, jól lehet mint ellenségek állanak szemben. Oroszország folytatja háborúit a tatárok ellen s ő volt mindig a főszereplő Törökország ellen is. Az osztrák-magyar monarchia Magyarországnak ismét fontossá lett történelmi jogait igyekszik érvényesíteni; Angolországnak pedig világraszóló tengeri hatalma, kereskedelmi érdekei nagy befolyást szereztek, s még a keresztes hadak motivumait is fölhasználja annak növelésére. A németekben ébredezni kezdenek a nyugot római birodalom hagyományai. S az emancipált népek csatlakoztak a nyugothoz.

Az ozman birodalom szelleme meghasonlott önmagával, fénye elhalaványúlt, meggyőzi nyugot geniusa. Történjék bármi, historiai szempontból ítélve bátran mondhatjuk, hogy a nagy tragoediának folyását nem lehet megakadályozni, a függöny nemsokára legördűl... *vigyázzunk!**)

*) T. munkatársunk helyesen mondja, hogy politikánknak mindenekelőtt magyarnak kell lennie, de épen ez a politika követelte, hogy ne temessük be a pusztán a kutat, mely rossz vizet adott, míg jobbat nem ástunk. S fájdalom, a kút be van temetve, a nélkül, hogy jobbat ástunk volna. Megyünk, vitetünk, magunk sem tudjuk, hová. A szerk.

II.

NEOLOGIA ÉS ORTHOLOGIA.

ÍRTA DUKAY VILMOS.

VI.

Mi is megengedjük, hogy változik a nyelv, mondják az orthologok; e változás, ez az átalakulás azonban szigorú, természeti törvények szerint történik. E törvények bensők, a nyelv természetéből folynak, s emberi akarat nem változtathat rajtok. Megengedik, hogy csinálhatunk új szókat, „de ne kontárkodva, se ne tudatlan kézzel(?), hanem kellő előkészültséggel, lelkiismeretesen fogjunk a munkához, azon az ösvényen haladjunk, a melyet az *alkotó nyelvszellem* keze jelölt ki számunkra“ (Nyelvőr II. 339. l.). Szerintök a mult század végén és a jelen elején a neologok „sietsége, nyakra főre való buzgólkodása a mulasztás helyrehozásában, a nyelvtudomány fejletlen állapota s a belőle folyó tájékozatlanság..... nyelvünk ügyének többet ártott, mint sem használt; úgy hogy a *mai* nyelvtudománynak nemcsak hogy azon a ponton kell folytatnia tovább a munkát, a melyen félbeszakasztva találta, hanem még azon kivűl vissza kell mennie azon időszakig, a melyben a határozott elvek s bíztos kalauz nélkűl járó nyelvújítás kezdetét vette s a tudomány rostájába kell vetnie mindazt, a mi azóta *megszülemlett*, s a mi keresztűl hull rajta, elvetni, s csak azt tartani meg, a mi benne maradt (u. o.) E szerint a *nyelvtudománynak* feladata a törvény ellenére alkotott szókat, az úgynevezett korcsokat kiírtani. E hivatásra vállalkozott a Nyelvőr; persze nem a nyelvtudomány, hanem csak — Szarvas Gábor és társai. A nyelvújítók „erőszakot tettek“ nyelvünkön, „undok idegen szólásokat honosítottak meg“, „tagjait kificzamították“, „önkényesen ráerőszakolt tudom is én mivel mesterségesen hízlalták“, „sok szörnyűséget“ alkottak, „erőszakosan fakasztott hajtásokat“ hoztak napvilágra, ezek tehát nyelvrontók, a kiknek kóros szüleményeit űldözni kell (Nyelvőr III. kt. 59. s köv. l.). Sőt többel is

fenyegetnek, nagy veszélyt jósolnak nyelvünkre nézve. Érdemes esz Imre Sándor idevágó szavait meghallgatnunk:

„A nyelv sajátságai mind a nemzet millióinak benső élete mélyében gyökeredznek. E tulajdonok közül a legkisebbnek elenyésztét vagy elváltozását is megérzi minden nemzet, ha nemzeti öntudata s ép nyelvérzéke van. Ha már azon egyesek, kik a nyelvet más müveltebbek példájára újítni akarják, e sajátságokat szem elől tévesztik, a nyelv szellemét vagy mélyebben nem ismerik, vagy megkimélni nem akarják, ha a nyelvet nem saját módjai szerint tulajdon erőiből és eszközeivel fejlesztik: összeütközésbe jönnek a nemzeti nyelvérzékkel, a fejlődés helyes irányával, szándéktalanúl is rontanak s a nyelvnek nemcsak elfajúlását, de valóban bekövetkezhető *halálát is előkészítik*. És ez nem üres nagy szó. A nyelv ilyen elhanyatlása s utóbbi elenyészése természetes fejlési folyam müve, melyet a nyelvnek történelméből kimutathatni. A mely nyelv hangzatának, alakjainak, szófüzésének, szórendének eredeti sajátságait elvesztette, annak szelleme idegenné vált, elkorosúlt, elerőtlenült: *e miatt nem tenyészik, nem terem, nem él.* Vagy inkább az azt beszélő nép nem gondolkozik tulajdon nyelvének, beszédének ősi formái szerint, idegen módon érez, ön nyelvében nem lel kielégűlést, tulajdon kifejezési alakjait mellőzvén, zavarván, saját szellemiségét elhagyja, elcseréli, megvesztegeti és végül megveti. Ez uton csak ideje bizonytalan, nem bekövetkezése annak, hogy az általában nemzetietlenné vált szellemet, idegen nyelv meghonosodása kövesse előbb fent, utóbb alantabb, végre általában. E nagy változásnak elkövetkezni a mondott esetben egészen természetes. Mert ha már idegen beszéd módja szerint hangoztatunk, idegenek benső formái szerint alakítjuk szavainkat, idegen szófüzés szerkesztéseihez szabjuk mondatainkat, s ha már a nyelvújítóktól gyakorolt önkény hatására, de más okból is, ez a hajlam a nép müveltjeiben erőt vett, sőt uralkodóvá lett, a müvelt társalkodás közdivatává, a müveltség feltételévé vált: kénytelenséggé lesz az idegen müveltebb nyelvet átvenni, nemzeti nyelvünket eldobni, mint hogy ama közép és természetellenes helyzetben, korcs állapotban, mely az idő és természet idomítva fejlesztő erejénél fogva tartós vagy végleges nem lehet, nem maradhatunk. A test követi a szellemet; a teljesedés a vágyat; félszeg helyzetben nem lehetni a most oly gyorsan alakító s oly nagy erővel egyenlítő szellemi mozgások között".

Imre Sándor tagadhatlanúl ékesszólóan védi tanát. Megköszön-

hetik neki a Nyelvőr munkásai, mert közűlök alig tudta volna az egyik vagy másik ily lelkesen tolmácsolni nézetöket. De azért még sem lesz igazság. A szép szó tetszik, a hazafias érzés fölpezsdűlése talán meg is ragad; de nem győz meg bennünket.

Azt mondja, hogy a nyelv sajátságai a nemzet millióinak mélyében gyökeredznek, hogy a legkisebb ily tulajdonnak elenyésztét vagy elváltozását megsinyli a nemzet. Hogy a nyelv sajátságai nem gyökeredznek a nemzet mélyében, már eddig is láttuk. A legkülönfélébb jellemű népek eltanulják egymás nyelvét. Az afrikai néger elfelejti nemzeti nyelvét, eltanúlja az angolt, pedig az angol jellemhez képest még gyermeknek látszik. A zsidók eltanúlják a németet, s csak úgy használják mint az ős németek. A celták elsajátították a latin nyelvet, a nélkűl, hogy jellemök átalakult volna.

De talán az igaz, hogy egy ily sajátság eltűnését megérzi a nemzet? A nyelv története bizonyítja, hogy századok alatt nem egy sajátsága tűnt el a nyelvnek, s aligha tudnók bebizonyítani, hogy megérezte a nemzet. Vegyük elő bármelyik régi codexet, minden lapján találunk egy-egy sajátságos kifejezést, szóalakot, szófűzést, szórendet, melyek már kivesztek, s mai nyelvünk, nem csak a magyar, hanem a világ bármely nyelve, tele van olyan sajátságokkal, melyeket a régi nyelvben épen nem ismertünk. A nemzet megérezte történeti és physicai viszontagságait, de soha sem érezte egyik-másik grammaticai formájának eltűntét. A nyelv „halála" sem azért következik be, mert sajátságait elveszíti és bizonyos kénytelenség áll be az azt beszélő népre, hogy más nyelvet karoljon fel; hanem rendesen történeti okok folytán. Történeti ok folytán „halt el" az etrusk, a gall, a frank, a longobard, a góth, a vandal stb. nyelv, a menynyiben az azt beszélő népek valamely hatalmasabb nemzet igája alá jutottak, s ez rájok kényszerité saját nyelvét.

Semmiféle változtatás, melyet a nemzet maga tesz a nyelvén, nem idézi elő a nyelv halálát; tudjuk ugyan, hogy örökké rontbont rajta, de alapjában megmarad ugyanazon nyelvnek: mint a franczia, az olasz, a spanyol, csak a latin folytonos változtatása által lettek. A mai magyar, görög, german (német, hollandi, dán, svéd stb.) a réginek örökös átalakítása folytán jött létre.

Igen, felelik ortholog barátink, e változások „a nyelv természetével egyenlően támadtak, s azért a nyelv „tenyészett, termett és élt".

Mindig keresve kerestem a nyelv természetének e titkos,

mysticus törvényeit; de egyenes választ senki sem tudott adni. Senki sem tudta megmutatni azokat a kötelező törvényeket, a melyek a beszélőt erővel kényszerítették volna így vagy amúgy képezni a szót, használni ezt vagy azt a szóalakot, szórendet, szófűzést stb. Mert mint tudjuk itt nem jogszabályokról, positiv, országgyűlési vagy egyházi törvényekről, hanem természetiek, isteniekről van szó. „A nyelvek oly természeti szervek, melyek emberi akarat nélkül keletkezve, *bizonyos* törvények szerint növekedtek és fejlődtek s azután avulnak és elhalnak; nekik is sajátjuk ama jelenségek sorozata, melyet az *élet* szó alatt érteni szoktunk. A nyelvtudomány tehát természettudomány; módszere egészben és általában azonos a többi természettudományok módszerével", így szól Schleicher.*)

Semmi kétség tehát, hogy természeti törvényekkel lehet dolgunk, mert él a nyelv s a nyelvtudomány sem egyéb mint természettudomány. De újra kérdjük, hol vannak törvényeitek? Schleicher legalább nem áll elő velök, nem kísérti meg dogmájának bizonyítékait vagy azon alapot feltárni, melyre tanát építi, csupán annyit mond, hogy a nyelvek emberi akarat nélkül támadnak, s hogy növekedésök, változásuk bizonyos törvények szerint történik.

Lássuk először azt a kérdést, hogy a nyelv emberi akarat nélkül keletkezik és fejlődik. Itt természetesen megint nem szabad bámuló tekintettel megállani a nyelv roppant épülete előtt, hanem a legapróbb részleteket kell vizsgálni. Mert a nyelv igazán dicső

*) Lásd: Schleicher Ágost, Darwin és a nyelvtudomány, fordította Edelspacher Antal, Budapest, Pfeifer Ferd. 1878. A buzgó Edelspacher rövid előszóval kiséri könyvét: „Schleicher jelen müve az elméleti nyelvtudomány, illetve nyelvbölcselet egyik legértékesb gyöngyét képezi a german nyelvtudományi irodalomnak . . . ez által új korszakot alkotott a nyelvek genealogicus rendszerében, mely rövid idő alatt annyira elterjedt, hogy most egyedül uralja a nyelvtudományt". Nagy tudatlanság 1877-ben okt. 20-án így írni Lőkösházán, mert Schleicher e munkája a legkönnyelműbb állítások halmaza a bizonyítékok szikrája nélkül. Lásd továbbá ugyanazon fordító kezéből: *Schleicher Ágost, A nyelvészet és a természettudományok.* Schleicher mindenesetre kitünő linguista volt s a hol megmaradt tehetségének korlátjai között, több derék munkát alkotott; de a mint a nyelvbölcselet terére csapott át, a legchimericusabb föltevésektől sem riadt vissza. Körülbelül így kell megitélnünk Budenzet is. Míg ő a nyelvészet megállapított módszerével józanul vizsgálja az ugor nyelveket, hálára kötelezi a tudomány hiveit; de a mint körén átlépve orthologizál, mindjárt jelentkezik ügyetlensége. Ő derék specialista, a kinek érdemeit senki sem vonja kétségbe; de maradjon a linguisticánál.

dolog, elmondhatni róla, hogy isteni adomány, az ember csodálatra méltó tulajdona s az állatok fölé emelkedettségének jele és eszköze, mind ez igaz, de nem ide való.*) Épen így vagyunk egy Beethoven-symphoniával, az Acropolis épületeivel vagy valamely egyptomi pyramissal. Ha azt akarom tudni, hogy ez az egyptomi gúla az emberi müvészet munkája-e vagy inkább bámulatos természeti kristály, melyre nincs hatása az emberi akaratnak s a szabályos jegeczek örök törvényeinek befolyása alatt növekedett, részeit kell megvizsgálnom, valjon külön darabokból van-e összerakva, melyek az emberi munkásság, fürészelés, vésés nyomait viselik magukon és emberi kézzel illesztettek egymáshoz. Nem szabad megállanom bizonyos távolban, csodálnom szabályszerűségét s szembeállítanom az emberi hatalom gyöngeségével, mely már akkor is kimerül, ha a tetejéig mászik. Mert egy ember nem alkot nyelvet, épen úgy mint nem oly roppant gulát; de ha látom, hogy az egyes részek az emberi munkásság nyomait viselik magukon, akkor tudom, hogy emberi, nem pedig úgynevezett belső erő, valamely természeti törvény alkotta. Valóban e természeti törvényeknek legkisebb nyomát sem találni a nyelvekben. A nyelv változása vagy mint szokás mondani, növekedése teljesen külső. Schleicher és tanítványai kissé összezavarják a dolgot, s a látszat könnyen megcsalja őket. Whitney egy találó példával világítja fel az ő feltevését a természeti törvényekről. A gazdasszony előveszi a tojást, a tyúk alá teszi s nem sokára csirke lesz belőle. A kereskedő a gyárba viszi a gyapotot s rövid idő alatt mint gyolcs kerül ki a gyárból. Mindkét processus a természet törvényei szerint történt, de nagyon szerencsétlen logikával hirdethetnők, hogy a gyolcs physicai termék és organismus, mivel a csirke az. A legegyszerűbb józan ész is belátja, hogy azon törvények, melyek szerint a nyelvnek úgynevezett élete foly, lényegesen különböznek azon törvényektől, melyek valamely élő, állati vagy növényi organismus fejlődését meghatározzák, mert amazok egyszerűen az emberi cselekvés módjai. Az ember viszi a gyárba a gyapotot, dolgoztatja fel a géppel, beteszi a szálakat a szövőszékbe, fehéríti, keményíti s így tovább. Itt mindenütt az ember és szerszámai dolgoznak. A nyelv minden egyes törvényének létoka az emberben rejlik, az ember lelki működésében, tehetségében, szük-

*) Lásd: Oriental and linguistic Studies, by William Dwight Whitney, New-York, 1873. A 302—315. lapig.

ségletei- és vágyaiban, physicai szervezetében, szokásaiban. A nyelvek tehát nem természeti organismusok, hanem az emberi czélzatos működés eredményei s lényeges részét képezik az emberi müveltségnek. Emberi institutió a nyelv, mint például a jogi, az állami élet, az ipar, a müvészet, a religió stb., mint minden institutió, melynek az emberi müveltség adott létet.*)

VII.

De ha nem természeti törvények szerint fejlődik a nyelv, hát mi idézi elő a változásokat? Kérdezzük meg a Nyelvőrt, hisz lapjain teszik közzé munkásságuk gyümölcsének jó részét a hazai nyelvészek és a dilettans nyelvészkedők, meg a nyelvbölcselők. A t. olvasó azt hiszi, hogy gúnyolódunk. Azok után, a miket e folyóiratról és munkásairól mondottunk, nagyon könnyen juthat e gondolatra. Most az egyszer azonban kivételt teszünk és komolyan mondjuk, hogy kérdésünkre maga a Nyelvőr is megfelel. A sok nyelvbölcseleti tévedés között találni okos gondolatot is.

Ám lássuk.

Nyissuk fel a Nyelvőr V. kötetének 533. lapját, ott találjuk a következő sorokat: „Hol van hát a sok és sokféle hangváltozásnak a kútfeje? Nem másban, mint a beszéd kényelmességében, a lusta szájban. Ez a mily prózai, oly igaz. Az ember az ő beszélő organumait kimélni szereti; a mi megerőltető, a mi valamennyire is terhére esik, vagy elteszi száj alól (nem mondhatom: láb alól), vagy könnyebb kiejtetűvé görgeti. A hangváltozások eme szülő okában találkozik minden nyelv.“ Igaz ugyan, hogy e néhány sort igen sok téves előzi és követi. Ezek azonban megállanak a nyelvtudomány foruma előtt. A hangváltozások, szókoptatások főoka a kényelem, a sietség. „A mi a nyelvtani alakok változását illeti, az idevágó számos és látszólag sokféle jelenség okául azon hajlandóságot kell fölvennünk, mely az értelem kára nélkül mellőzhető részeit a szóknak elhagyja és a többit úgy alakítja át, hogy a kiejtésnek, a beszélők szokásának kényelmesebb legyen. *A nyelvtudomány nem tudott más, mélyebb törvényt fölfedezni, sőt még más hasonjelentőségű közreműködő okot sem;* e hajlandóság azon nagy áramlat, mely a nyelven végig vonul és a felkapott irányban tovább tolja — bár en-

*) Whitney: Oriental and linguistic studies, 316. l.

nek is, mint minden áramlatnak örvénye van, hol ellenkező mozgalom látszik uralkodni.“*) A Halotti Beszédben, e legrégibb magyar nyelvemlékben *isemucut* (isemököt) áll, ma már *ősünket; terumteve*, ma: *teremté; hadlava*, ma: *hallá*; *vilagbele*, ma *világba; vimaggomuc*, ma: *imádjunk; uruzagbele*, ma: *országba* stb. E hangkopások- és szórövidítéseknek nincs más oka, mint a kényelmesség, hanyagság vagy szeszély. Midőn a szó a nyelv szerveinek tevékenysége által kimondatik, e bonyolódott működésnél akárhányszor hiányosan ejtjük ki a végét; e takarékosság vagy hanyagság okozta változás szokásba jön s jó ideig állandó forma lesz.

A nyelvek évszázadok és ezredek folytán így vesztik el nagyszámú nyelvtani alakjokat. A magyarból el-eltűntek az ily alakok: *meghalvák, távozvánk, bemenvéjek*, stb., *városonki, hazánki, földemi* s más nagyon sok; a góthnak számos ragja a mai németben jó részt hiányzik pl. e szónak: *Erde* (föld) egyetlen ragja sincs, mert a beszélő úgy tudja a módozatot alkotni, hogy nincs rá szüksége.**) A régi latin nyelvben még sok a casus, melyeket legtöbbször más és más ragok alkottak, a mai francziában alig van valami rag. Az igeragozásban szintén számos nyelvtani alak veszett ki minden nyelvből, mert a nyelvek története mutatja, hogy ifjabb korukban nagyszámú alakkal bírtak. Így például az algonkin (amerikai) nyelv egyetlen igeragozási alakjával, nemcsak az alanyt tudja kifejezni, a ki cselekszik, mint az árja nyelvek, hanem a tárgyat is, mint a magyar nyelv, sőt e tárgynak, az időnek, helynek, módnak, a cselekvő és a megszólított egyén rangjának stb. viszonyait ki tudja fejezni; úgy hogy egyetlen algonkin gyökből Hurlbut számítása szerint 17,000,000 igealakot lehet képezni. Ha ez talán nagyon soknak látszik, jusson eszünkbe, hogy a magyar nyelv szintén tulsá-

*) Whitney: Leben und Wachsthum der Sprache, 50. l.

**) An dem Worte „Macht“ unterscheiden wir im Singular gar keine Casus mehr und können dieselben nur kenntlich machen mit Hülfe des Artikels, und selbst mit diesem haben wir nur zwei Formen, „die Macht“ für den Nominativ und Accusativ; „der Macht“ für den Genitiv und Dativ; im Plural muss „Mächte“ als Nominativ, Genitiv und Accusativ gelten, nur der Dativ „Mächten“ hat eine besondere Form; im Gothischen aber, der ältesten und überlieferten Gestalt des Deutschen, fällt keiner der acht Casus des Singulars und Plurals mit dem anderen zusammen: Nominativ *mahts* (sprich *machts*), Genitiv *mahtais*, Dativ *mahtai*, Accusativ *maht*; Nominativ pluralis *mahteis*, Genitiv *mahtê*, Dativ *mahtim*, Accusativ *mahtins*. L. Whitney, 51. l.

gosan gazdag nyelvtani alakokban, mert a név nemcsak hogy maga felveszi a névragokat, hanem a 12 személyrag különjárulhat hozzá s ezen alakjában újra végig ragozható a legtöbb raggal pl. *házamban, házadban, házában* stb. *házamra, házadra, házára* stb. E gazdagság időhaladtával előreláthatólag fogyni fog; s hacsak, mint föntebb emlitettük, némelyek azon hite, hogy az irodalmi nyelv müveltsége a legszerényebb kunyhóba is elhat, be nem teljesedik, a nép nyelve, századok vagy ezredek alatt tetemesen elhagyja az irodalmit s pl. Petőfit csak szótár és nyelvtan segélyével fogja érteni az akkori magyar ember, épen úgy mint a Niebelung-éneket most a német. Az a debreczenvidéki szokás: „Csákiék megyek" egy jelensége ennek a ragelhagyásnak, melynek nincs más oka, mint az, hogy az odavaló ember nem érzi szükségét az egész szó kimondásának, megértik úgy is.

Valamint a ragok kivesztének oka emberi működésben s nem természeti törvényben rejlik, úgy a szók elenyészése sem kiván valami benső s titkos természeti törvényt. Igazán nevetséges Schleicherrel „a létért való küzdelem" Darwinféle tanát alkalmazni rájok, mint képzelt organismusokra. A szó csak jel, melyet nem használunk, ha más jel jön divatba, ha tetszésünket egy másik nyeri meg. Humboldt Vilmos e genialis, de homályos gondolkodó, Steinthal, az ő tévedéseinek nagy részben követője, bensőbb viszonyt tételezvén fel a gondolat és a szó között, azt tartják, hogy az a szó marad meg, mely az emberek szemében legjobban kifejezi a gondolatot. Carrière szerint: „Az izült hangok úgy jelentkeznek, mint a fa virágai, sok leesik, nehány megmarad és gyümölcsöt hoz. Azok maradnak meg, melyekben más emberek, a kik a szót hallják, képzeteik és érzelmeik megfelelő és tárgyszerű kifejezését találják; ezeket ismétlik és vagy jobbakkal cserélik föl, vagy átalakitják, vagy pedig örökül az utódoknak hagyják."*) Jobban fontolóra vevén a nyelv mivoltát és történetét, mindjárt látjuk, hogy e föltevés csak kis részben igaz. A szók kivesznek, mert a fogalom, melyet jeleztek, szintén kiment a forgalomból. Ilyen például *koboz, tegez, tárogató* stb. A régi tudományok, müvészetek, ipar, kereskedés, hadászat szavai közől akárhány elenyészett, mert az általok jelezett fogalmat legföllebb a tudósok ismerik. Az ősmagyar vallásnak több

*) Carrière: Die Kunst im Zusammenhang etc. I. kt. 22. l. A szók kivesztéről lásd: Whitney, „Leben und Wachsthum der Sprache" 100. l. és köv. lapokon.

szava veszhetett el, mint a németben a *Donar*, *Wodan* stb. szók, melyek egykor minden ajkon forogtak. Igy enyésznek el a közmondások, szólásmódok és képes kifejezések is, noha némelyik nagyon sokáig fentartja magát. Ilyen szólásmód a régi időből „Egy füst alatt", mely maig is divatos, ha egyszerre két dolgot akarunk végezni. Ilyen képes kifejezés az „Unstern" (rosz csillag) a németben, melynek megfelel a franczia *desastre*, az angol *disaster*.

Leggyakoribb oka a szók kiveszténck az új rokonértelmű kifejezések felkapása, melyet valamely kimutatható, vagy ismeretlen okból fölkarol a közönség, míg a másikat elhanyagolja; minden nyelv szolgáltat erre egy sereg példát, sőt az is gyakran megtörténik, hogy az eredeti szó tűnik el s helyébe egy idegen honosíttatik meg. Az angol biblia 1611-ki fordítása óta 388 szava avult el és számos új tétetett helyökbe.**) Shakespearenak sok kifejezése most már nincs divatban s a mai közönséges angol nem érti meg nagy költőjének több szavát; s a ki a „Régi magyar költők tárát" vagy a „Nyelvemléktár" köteteit veszi kezébe, sok oly szót talál, melyeket csak az iskolában olvasnak magyarázat mellett. Semmiféle természeti törvényt, nevezzük bár a létért való küzdelemnek, nem lehet arra felhozni, miért vesztek ki e szók, míg történetit sokkal könnyebben. A *hugy* (csillag) szó kiveszett, mert természetes, de illetlen dolgot is jelez. Sőt ma is nevezhetnénk oly szót, melyet művelt emberek már ritkán vagy soha sem ejtenek ki, mivel az ujabb nemzedék bizonyos ösztön kielégítésének jelzésére használja. De még azt sem lehet elfogadni, a mit Carrière hoz fel okúl, mintha az oly kifejezések maradnának meg, melyek találóbban jelezik a tárgyakat; először mert igazán találó név, mely a dolog mivoltát fejezné ki, kevés van; másodszor mert a folytonos használat folytán, nem is gondolunk találó jellemére és egyszerű jellé válik.

(Folytatása következik.)

**) Müller Miksa felolvasásai; fordította Simonyi Zsigmond I. kt. 34. l. A ki sok érdekes példát akar olvasni, nagyon ajánljuk neki Müller szellemes előadásait, bár logikája és rendszertelensége több kifogás alá esik. Szellemes fejtegetéseiben csak úgy hemzseg az ellenmondás, melyeket itt előadott magyarázatunk után könnyen észrevehet az olvasó.

III.

SWINBURNE ALGERNON KÁROLY.

ANGOLBÓL SCOSSA DEZSŐ.

IV.

Schwinburne tanulói kora óta különös lelkesedéssel fordúlt hazája régibb drámai irodalmához. Most már köztudomású, hogy Shakespeare legkevésbbé sem emelkedik ki magányos hegyként a lapályból, hanem nagy drámaírók csoportjában a legmagasabb csúcs. 1590—1640-ig hatalmas lendületet vett az angol költészet s miután eddig jelentéktelen helye volt Európában, most egyszerre e műfajban a modern nemzetek élére állt. Ez az idő, mely a legkiválóbb angol uralkodóban, a nagy Erzsébetben személyes kifejezést nyert, ép úgy kivált a költészetben, mint a háborúban, kereskedelemben és állami kifejlődésben. Az egyházi drámák durva elemeiből hirtelen Marlowe került ki, ez elsőrangú jeles költő és az angol tragoedia megalapítója. Nyomban követték őt Johnson, Fletcher és Webster fenséges alakjai közepükben Shakespearerel, míg az új szellem Mastingerrel, Fourneurrel és Forddal újra hanyatlásnak indúlt. E nagy költők köré gyűlt számtalan kisebb drámaíró, százakra menő munkákkal, kik között tán egy sem volt, ki magát az irodalom valamelyik ágában ki nem tüntette. Ez érdemes írók, kiket a XVII-ik században elhanyagoltak és fitymáltak, nagyrészt Lamb Károly, az első kiváló angol kritikus fáradozása folytán jutottak ismét érvényre; mert az ő értekezései ébresztették fel Hazlitt és Leigh Hunt munkái mellett az Erzsébet korabeli angol költészet tanulmányozását.

Azok közűl, kik az e korabeli drámaírókat nagyrabecsűlik, kevesen tisztelik oly forrón és értelmesen mint Swinburne, ki az iskola elhagyása előtt írt, Fletchert szolgailag utánozva, egy vígjátékot, és kinek Fordról és Chapmannról írt értekezései legszebb és legkiválóbb prózai művei. Természetesen maga is írni próbált azon alakban, melyet kedvelt mesterei Shakespeare, Webster és Marlowe elfogadtak és első két kiadott munkája: „The Queens mother“ és „Rosamunda“ világosan elárúlja nagy előszeretetét az Erzsébet korabeli irály iránt. E színdarabok érzéki szerelemmel és vérrel telt romanticus tragoediák, sok tekintet' en hasonlítanak a franczia romanticusok legelső termékeihez. Kevés önálló becsök van. A költő néhány

túlbuzgó csodálója megdicsérte és felhivásukra adta ki őket. De nem érdemesek az olvasásra. Habár élénkek és korán érett fejlődésről tanúskodnak, még sem igérnek sokat és nem jellemzők, nehézkes, erőltetett irályuk pedig keveset árúl el abból a dallamos erőből, mely a szerzőnek rendelkezésére állott.

Egészen más jellegű egy harmadik angol dráma, mely majd nem egy időben keletkezett velök, de sokkal később adatott ki. „Chastelard" 1865-ben jelent meg, miután „Atalanta Kalydonban" kedvező fogadtatással utat nyitott neki; de már 1858-ban meg volt írva — tehát oly időben, melyben a szerző alig töltötte be huszonkettedik évét. Ford John halála óta a tizenhetedik század közepén napjainkig csak két nagy tragoediát írtak Angolországban: „A megszabadított Velenczé"-t Otway és „A Cenciek"-et Shelley — mely két terméketlen században írt költői mű az angol tragoedia képességéről tesz tanúságot. Különben úgy látszik, hogy az Erzsébet korabeli rövid tűz viharosan égett és nem hagyott gyúanyagot hátra a nemzetnek komoly drámai alkotásra. Otway Tamás egykor híres darabja néhány csodálatra méltó jelenet folytán még fentartja magát; Shelley drámájának tárgya és alapgondolatja nagyon messzire esik a nagy tömeg rokonszenvétől és így nem igen kerül színre. Swinburne „Chastelard"-ja azt a reményt keltette fel, hogy az angol költészetben lehetséges új, nagy drámai iskola.

A darab eredeti, érdekes és megható; bár a cselszövény csekély, az érdek mégis erős és élet van a cselekvényben. A színpadon nagy a hatása, bár minden személye szellemi fenségben vagy nemességben szűkölködik. Főszemélye természetesen a szerencsétlen Stuart Mária, skót királynő. Azon költők egyikének sem, kik e rendkivüli nő drámai képét igyekeztek nyújtani, sikerült a nézőt úgy megigézni mint Swinburnenek. Verseinek bűvös játékában látják Mária gyönyörű deli termetét, hosszú fehér nyakát és hócsillogású keblét, dús illatos haját, forró szerelemsovár szemét meg ajkát és szavainak összes daemoni zenéjét. Nem pityergő érzelmességgel festi a királyné jellemét. Csalfa, kegyetlen, könnyelműen szeret, mint az éneklő sellő, kit a régi franczia fabliau szerint a tengerből kihalásztak és ki oly szép vala, hogy minden férfi beléje szeretett és értte meghalt. Így Mária is megnyerő, szelíd lénye és ragyogó szépsége daczára, a férfiakat egymásután kergeti a kikerülhetlen halálba. És ez „Chastelard" alapeszméje; ő, a franczia dalnok, Ronsard tanítványa, szenvedélylyel és szerető odaadással követi Skóthonba Máriát, kinek szerelme balsorssszerű, melyről tudja, hogy halálos és melytől nincs ereje elfutni. Darnley és a többiek, meglepik Mária szobájában, midőn térdét fogta át és azonnal a börtönbe viszik. Mária haboz és iránta érzett szerelem és a pletykától való félelem közt ítéletének végrehajtását elnapolja és ismét visszavonja a halasztást és végre komornáját Beaton Maryt, ki a dalnokot tiszta és nemes, de viszonzatlan szerelemmel szereti, a megkegyelmezéssel elkűldi a börtönbe. De Chastelard, ki jól ismeri Máriát, elszakítja

az íratot, bíztos lévén abban, hogy nem sokára megváltozik a királynő szándéka; ki valóban elmegy hozzá a börtönbe és visszakéri a kegyelmi levelet, de midőn szétszakítva látja, erőt vesz rajta a szerelem és Chastelard karjába dől — azonban nem kegyelmez meg neki, hanem jelen van kivégeztetésénél. Az új szeretőhöz, Bothwellhez fordúl szíve, kinek szilárd arcza és vasizmai hódítják meg vágyát, mert testi vagy szellemi erőről tanúskodnak. Csak erő igázza le e nőt; más férfi el sem nyerheti szerelmét, mint ki hatalmas dűhvel viharként nem szereti. Ezt a változékony, vakító és veszedelmes jellemet a mester bíztonságával rajzolta Swinburne. Chastelard jellemzése már nem oly tökéletes; nem lehet kicsinylést nem érezni Aphrodite e szerelemsovár rabszolgája iránt, kinek szemében becsület, hűség, maga az élet sem ér fel egy csókkal. Teljesen elvakúlt és szivében hordó kínja meg vágya a halál küszöbén csak ilyen szavakat ad szájába:

„E tűz
Nem fog soha egészen elhamvadni,
És az én poromnak nem lesz tűzjele,
Nem jelzi semmi szivem hamvadását.
A megváltó daczára él e Venus,
Ajkát pirositja férfiak vére,
Fehér fogával szívja ereik vérét,
Halállal fecskendve be gyöngéd száját
Borzasztó szépség, gyöngyfogsora méreg.
Csak szerelemre éltem, s vagyok való,
Meghalni azért jobb lesz nekem!“

Buja iskolában szerelmi pályára neveltetvén, a franczia költőnek egy gondolata sem közös a durva, józan, istenfélő skótokkal, kikhez jött és kik ép oly kevéssé értik meg őt, mint ő viszont azokat. A dráma harmadik főszemélye, Beaton Mary, több igaz bájt és szeretetreméltóságot tanúsít a többinél; de a sors megakadályozza és Mária csalfasága meg Chastelard makacssága elrabolja erejét, úgy hogy utoljára egyebet sem tesz, mint a földön fetreng és sorsát meg a királynő kegyetlenségét átkozza.

A drámát néhány kedves kis lyrai vers eleveníti meg; a legtöbb francziául van írva. Egyik, mely méltó Du Bellay Joachimhoz, így kezdődik:

„Après tant de jours, après tant de pleurs,
Soyez secourable à mon âme en peine.
Voyez comme Avril fait l'amour aux fleurs;
Dame d' amour, dame aux belles couleurs,
Dieu vous a fait belle, Amour vous fait reine.“

„Chastelard“ végsora ez volt:

„Helyet lord Bothwellnek a királyné melleft!“

azért sokáig az a hír járta, hogy Swinburne folytatni fogja drámáját. A költőnek valóban mindig az volt terve, hogy Mária sorsát trilogiában dolgozza fel. „Chastelard“ e trilogia első része és 1874-ben, kilencz év után megjelent „*Bothwell*“, a második rész. A befe-

jező dráma, melynek címe „*Mária a börtönben*“ lesz, még csak kezdetleges vázlat. A régóta igért és sokáig várt „Bothwell“-t tisztelettel, de némi csalódással is fogadták. A kik megbarátkoztak „Chastelard“ szerény terjedelmével, hasonló könyvet vártak; mily nagy volt tehát ijedelmök, mikor 500 lapnyi sürű nyomtatású munkát kaptak! Ily óriás könyv nem felelt meg korunk sietö szokásainak; terjedelmének egyharmadára olvasztva a müvelt világ érdekeltségét lekötötte és talán fényes sikert aratott volna. De így csak a bírálók olvasták végig és azért mindig azon könyvek közé fog tartozni, melyekben inkább lapoznak és egyes szép helyeit idézzük, mintsem végig olvassuk. Az öt felvonás mindenike oly hosszú mint más rendes dráma.

Az első „Rizzio“ czímmel ismétli frisseség nélkül és gyengébb tüzzel „Chastelard“ szerelmi cselszövényeit. A második „Darnley“, a legremekebb drámák egyike és magában kiadva diadalt is aratott volna. Darnley jelleme nyomorúlt. A szép asszony bodorhajú, friss arczú és szerelmes pillantású férje a királynő folytonos megvetése és kínzó sértései folytán lassanként elveszti egészségét, életerejét, sőt elmebeli tehetségét is. Nem szabadúlhat tőle, Mária mindenüvé követi, hogy életének ürességét és méltatlanságát rajta megboszúlja. Mialatt Bothwellért eped, épen nem titkolja el Darnley előtt, hogy ráunt. Az egész időn látjuk a hálót összeszorúlni, a szegény férj gyanakszik, részben tudja, mi vár rá, végtére a feszültségtől és ijedtségtől elvadúl és megtébolyodik. Megbízható barátjait egymás után eltávolítja tőle a királynő; a saját kegyenczeivel és Bothwell seregével pedig körülvéteti. Komor és szenvedélyes kétségbeesésü végjelenetben látjuk Darnleyt, a királynőtől és udvarától magára hagyva, egyedül a hirtelen halállal, mely a boltokban reá les. Utolsó monologja, kínos bizonytalanság, lelki kín és feszültség mestermüve, alkalmas előjátéka titokszerü és borzasztó halálának.

A harmadik felvonásban meg lesz Máriának akarata és Bothwell férje. De most, mikor szerencséjének tetőpontján áll, lábainál Darnley meggyalázott teteme, most kezdődik veszte és megaláztatása. A durva harczosban, kit férjéül választott, vad, erőszakos férjre talál, kinek szerelme dicsvágygyal párosúlt, és ki midőn czélját érte, durván viseli magát azon nővel szemben, kinek hatalmát köszöni. Most először igázza le Máriát az övénél erősebb akarat, pedig eddig ő uralkodott mindenkin és gonosz tettei daczára is megsajnáljuk; mert a költő mesteri belátással tárja fel szivét. Látjuk őt leigázva és legyőzve azon egyetlen férfiú szemétől, kit valóban szeretett és ki megveti szerelmét. A két utolsó felvonás, mely nagyobbára az állami cselszövényeket, Mária elfogatását és bezáratását, megszökését, Bothwell utolsó harczát és Mária menekülését Angolországba tárgyalja, el van nyújtva és fárasztó, otromba, sötét szövevény, melyen itt-ott arany erek csillannak meg; de alaktalan és vad, azért nem hagy hátra szép vagy nagyobb benyomást. Valóban csodálatos,

hogy oly tapasztalt, ügyes és gyakorlott költő mint Swinburne ily formátlan müvet tudott közre bocsátani.

A trilogia harmadik része hír szerint ép oly rövid lesz, mint „Chastelard", és a költő azt hiszi, hogy a középső dráma rendkivüli hosszasága nem fog annyira szembetünni, ha az egész mű készen lesz. Meglehet, de azért az olvasó érdeklődése „Bothwell" utolsó felvonásainál mindig ki fog merülni. A befejező dráma tárgyalja majd Mária szökését Angolországba, Erzsébet általi elutasítását és elfogatását, fogságát, a katholikus párt csélszövényeit érdekében és kivégeztetésével befejeződik, mely alkalommal, mint később királyi utódja:

„Megvetendőt, alacsonyt nem tett,
Midőn a vesztőhelyre lépett,
Mozdulatlan hajlott le feje,
Mint ha ott volna nyughelye."

Swinburnenek mindenesetre teljes erejét kell majd ráfordítania, hogy hősnője életének e szaka iránt érdeklődést ébreszszen.

V.

Swinburne politikai hitvallása igen határozott és jelentékeny költeményekben nyert kifejezést. Shelley óta nem volt Angolországnak oly tüzes és őszinte politikai költője mint Swinburne és e tekintetben inkább hasonlít az olasz Leopardihoz, Pellicohoz, Aleardihoz stb. mint valami hideg angolhoz, kinek a törvény zsinórmértéke. Republicanismusa hévteljes, engesztelhetlen és majdnem boszúvágyó; azért politikai költeményei nem találtak visszhangra polgártársainál. A „Költemények és balladák"-ban három politikai költemény van, melyek ép oly mostoha bírálatot értek meg mint szerelmi versei: „*Dal a nyugalom és rend idejéből*" három honfiról szól, kik miután az országokat a zsarnokok kezében látják, a korlátlan tengerre vonulnak és ott várva a szabadságot, féktelen életet élnek.

„A szabadság ravatalon fekszik
Adria partitól Cayenneig;
Előre hát bár hajunkba eső,
És ajkunkra sós tenger vize jő!
Szálljunk szembe a viharral, széllel,
Vigy el tenger, hullámidon vigy el!
S a meddig három ember összeáll,
Kevesebbel játszhatik a király."

E költemény gondolatmenetelénél semmi sem lehet velősebb és modernebb; de ellendarabjában a „*Dal a forradalom korából*" czímüben a szerző politikai költeményeinek legnagyobb hibájába esik, t. i. a kézzelfogható plastikát szónoki elemmel pótolja és a dolgok éles körvonalát héber képek árjába fullasztja. A harmadik költemény valóban fenséges óda „*Hugo Viktorhoz*", melyben Swinburne lelkesülten dicséri a franczia költő gyűlöletét a királyok iránt és a sza-

badság meg köztársaság szeretetét. E nyilatkozatai nem hagytak fenn kétséget az iránt, mely párton áll az ifjú költő; a szélső-bal soraiban legbuzgóbban lobogtatta a vörös zászlót. De angol költők ifjúkorukban gyakran voltak köztársaságiak és vénségökben conservativek — hát Swinburne nem változtatta-e meg nézeteit az udvari ajándékért vagy rendjelért, mint Dryden, Wordsworth, Coleridge és Southey? Ellenkezőleg, mint Miltonnál, Shelleynél és Landornál, nála is megerősödtek az évekkel.

Legközelebbi müve tisztán politikai természetű vala és Mazzini Józsefnek tisztelettel és alázattal volt ajánlva. A „*Song of Italy*“, mely 1867-ben jelent meg, a költőnek talán legkevésbbé ismert és legnehezebben érthető munkája. Az egész óriás sumatriai vagy jávai erdőhöz hasonlít, melynek buja és pompás színű növényzete megöli az életerőt. Azt a benyomást teszi ránk, mint valami gyors, a melegtől siettetett növésű fa; csomókkal összekuszált és bemohosodott élősdi növényekkel telve, melyek szétválasztása több fáradságba kerül, mint a mennyi a forró égövön eltűrhető. A csúcsokon kúszó virágfüzérek csüngnek, melyek ide-oda kalandoznak a fákon és összebonyolódnak, ha közösen fonódnak a fára. Az egész él, lyrai érverés reszketteti meg; mindenre napfény süt, de a sugarakat a sok ág-bog megtöri, az árnyék és nehéz levegő elsötétíti, hogy sebtében nem is lehet a gondolatok alakját észrevenni. Versmértéke rímes couplet-k, tíz vagy hat szótagú sorokkal, igéző és csábító sebességgel rohan, plastikai tekintetben ellenben igen-igen határozatlan, majdnem hanyag a költő. Ennek az a következménye, hogy ez az Olaszországról való dal inkább szép, hullámzó zeneműhöz, fuvola és dob számára írt symphoniához, mint közönséges, észszerű költeményhez hasonlít. Annyi vad bujaság, a nyelv oly gondtalan használata, szónokiasság, hazafiasság és lyra annyira részeg zagyvaléka van benne, hogy a kritika épen nem foglalkozhatik vele. Májusi reggelen kellene szavalni a szabadban, a mikor minden a napfénynek örvend és a fák lombosodnak; akkor a versek lendülete és jó hangzása bizonyosan csillogó, bár határozatlan, benyomást tenne lelkünkre. Egy tekintetben igen mostoha ellentétben áll egy még éretlenebb könyvhöz, t. i. Mrs. Browning „Költemények a congressus előtt“ czímű müvéhez, melynek borzasztó hiányai mellett meg volt az az előnye, hogy Olaszország újabb történetének beható tanulmánya nélkül is érthető vala. De ez teljesen lehetetlen Swinburne dalánál. Találkoznak benne ily sorok, mint:

„Agesilao, kinek nevétől királyok fonyadnak . . .“

meg:

„A fénylő homlokú gyilkos, a megölt zsarnok gyilkos . . .“

és nem tudjuk, kikről szólnak. Swinburne ugyan teljesen ismeri Pisicane, Agesilao és egyéb olasz honfiak tetteit; de száz angol olvasó közül legalább huszonöt még nevökről sem ismeri őket. Az olaszokat, kik Aleardi lyrai költeményeit olvassák, e nevek igen meghatják; de az angol olvasót, ha még annyiszor rokonszenvez is

az ügygyel, melyért haltak, nagy zavarba ejtik. Szóval, bár mily zavarók is költeményeknél a jegyzetek, itt nagyon szükségesek volnának. Alig lehet a költeményből valamit bemutatni, mert szenvedélyes lendülete mondatról mondatra magával ragadja a szerzőt és ritkán engedi kinyugodni. A következő beszédes felszólítás Mazzinihez azonban fogalmat nyújthat a költemény hangjáról és jellegéről:

„Mert nem történt minden szerencsésen,
Vezér! Szomorúság bánt és szégyen?
Mert nem találsz magadhoz hasonlót,
Tán az emberiséget okozod?
Mert még a nap magasan az égen,
Nem hull azért harmat még a réten? . . .
Tartsd épen fenn, várj még egy keveset,
Ne horgaszd le még sújtott lelkedet!
Tűrtőztesd atyám szived egy kicsit!
Meglátod, még a fa gyümölcseit,
Hajt már s a virágja, illatozó;
S egy pár ága gyümölcsöt is hozó."

Ugyanez évben írta szép ódáját „*A kandiai lázadásról*", melyben a török kényuralom átdozatai iránt nagy részvétet tanusít. A következő években írta és összegyűjtötte a „*Songsbefore sunrise*"-t. Kevéssel megjelenésök előtt írta ódáját „A franczia köztársaság kihirdetésére", 1870. szeptemberében. Rivalgó harsonaszó, pindarosi győzelmi dal erős, beszédes versekben, méltósággal és erővel telve; de kicsit hosszú és nincs meg benne az a kerek rövidség, villanyzó hatalom, mely a nemzetet fegyverre szólítja, mint Tyrtaios vagy Petőfi ilyes dalaiban; más részről hiányzik belőle a mély elmélkedés vagy változatosság és a hangzatos versek utoljára kifárasztják a figyelmet.

A franczia-német háború folyamában, 1870-ben karácsonykor jelentek meg végre a rég várt „Dalok napfelkelte előtt". Az időpont nem volt kedvező és a könyv hatása nem rögtöni. De mégis tartósnak bizonyúlt és egészben Swinburne e munkájának volt legáltalánosabb sikere. E kötetet is Mazzininak ajánlá, tanúúl hiván fel őt, hogy ez az első angol mű, mely a jövendő világ-köztársaságért harczol. A jeles „*Praeludium*"-ban Swinburne önéletrajzfélét nyújt és bevallja, hogy egykor a vad szerelem-istennek virágfüzéreiben és szerelmi dalaiban telt kedve, de most minden gondolata, kivánsága és törekvése az élet tengerének azon partjához irányúl, melyet majd a szabadság feljövő napja fog fényesen megvilágitani. Míg e jobb idő eljő, addig a szabadságról és vértanúiról akar dalolni, és az ily várakozáshoz szükséges lelki állapotot ép oly fenséges mint bölcselő, ép oly magasztos mint bátor szavakkal rajzolja, mondván:

„Szelleme olyan mint a nap;
Mit nem lát, az után nem kap,
Nappal nem keres csillagot,
Sem éjjel tikkasztó napot.

Egy isten sem veszthéti el
Azt, ki csak abba reményel,
A mit keletkezni látott,
Ha jog s erő kezd játékot,
Mely az embert tova hajtja,
Légyen borús éj, vagy tiszta."

Ily szellemben fogja fel a költő könyve többi részében az emberi élet főbb kérdéseit, politikaiakat úgy mint társadalmiakat. — Mindenütt a reggel nyomait, a fényes hajnalpírt keresi. „A forradalom előestéjé"-ben hallja a négy világtájék, négy harsonáját harczi riadót fújni, és ő kibúvik, hogy lássa melyik élő nemzet veszi át a vezérséget, a sötétség és elnyomás hatalmai ellen kezdendő háborúban. Keleten Görögország alszik, éjszakon Oroszország; nyugaton Angolország, Milton és Shelley hazája, a szabad emberek tengerövezte földje, vakon és tompán hever, mint ha meg volna halva. Délen a megtört Franczia országon túl, Olaszország fölébred és a felkelő nap rózsás tüzében mosolyog. Ép így a „Népek litániájá"-ban, hol a nemzetek egymásra következő szakokban beszélnek, Olaszország a legreményteljesebb. Az „Éjjelezés" még szebb; kevésbbé szónoki, nagyobb valószínűségi látszattal, személyesebb, szenvedélyesebb, e dal reszketve leheli ki illatát és színét mint a feslő rózsa. Kevés újabb költemény tárgyal politikai tárgyat oly finoman és bájosan mint ez.

A „Dalok napfelkelte előtt" másik csoportja újkori történelmi tárgyakkal foglalkozik. Ezek közt kiváló helyet foglal el a „Róma előtt". A költő a végszakban dicső vértanúságot kér magának a szeretett Olaszország szabadságáért;

„Csak keblén végezhetném éltem,
Megosztva hősies sorsát,
Követvén daliás vitézit
Kik tengertől a tengerig,
Zsarnokok kardját törik
S rája dörögve kiáltják:
Éljen a római köztársaság!"

Egy másik költemény gyönyörű anapaestusokban ünnepli a mentanai csata első évfordulóját; egy harmadik signora Cairolihoz, az olasz szabadság egy hősnőjéhez fordúl, oly nyelven, melyen a Madonnának szokás hódolni. „*Siena*" festői ábrándozás a kedves galambvárosról, különösen meglepő ez érzés a harczi dalok közt. Swinburne a francziák iránti rokonszenve daczára nem bocsáthatja meg nekik azt, a mit Rómán elkövettek s így egy helyen óvást tesz Mrs. Browningnak a francziák Lombardiában tanúsított viseletére írt dicsérő költeménye ellen; a nagy költőnő, úgymond, nem volt Aspremonte tanúja.

Kifogásolni kell, hogy a költő az általa dicsért köztársaság jellegéről és czéljairól fel nem világosít. A politikai költő elengedhetlen követelménye a gondolatok tisztasága. De Swinburne rhapsodiáiból hiányzik a forma szoborszerűsége, szónoklata gyakran

néiküli az egészséges logicát, nyelvezete nagyon gazdag abban a személytelen, gyönyörteli, puhányszerű irályban, melyet először Shelley használt és segített elő szavalatainak néha túlterhelt pompája által. Kétségtelen, hogy Swinburne radicalis politikai meggyőződése ép oly komoly mint nagy elődéé; egész Európát szeretné átölelni és minden népben a rájok váró pompás jövő érzetét felébreszteni, ha becsületesek és igazak akarnak lenni egymás és maguk iránt. De a mód, melylyel nézeteinek keletet akar szerezni, minden tekintetben iskolás, kizárólagosan irodalmi. Politikai költeményeit már eleve megfosztja minden sikertől, s komolysága és heve daczára nincs meg neki az a bűvös hatalma, hogy az olvasót vagy hallgatót dalaival tettre serkentse.

A politikaiaknál sok tekintetben jelentékenyebbek e kötet ethicus költeményei, különösen „*Hertha*“, mely teljesen nemes hangon hírdeti a szerző pantheisticus hitét. A föld beszél benne az emberhez, utolsó és legnagyobb gyermekéhez. Ő, ki azelőtt isten volt, saját magából nemzette az erőket, melyek a lelken uralkodnak és azt megmentik, semmi sincs fölötte vagy mellette, a mint nem is volt előtte semmi. Csak ő az áldó istenség és a megáldott teremtés; ő a mag és a felszántott barázda, a cselekedet és a cselekvő, a por mely isten. Megmondja az embernek, hogy vége gyermekkorának; eleget szolgált a királyoknak, isten árnyékában; itt az ideje, hogy egyenesen, függetlenül és komolyan álljon. Mert az egyetlen világosság az igazság, és szabad szemekhez méltatlan annak fényes sugaraitól visszariadni. Rokon e nagy lyrai költeménynyel a kevésbbé jeles, de ép oly merész „*Hymnus az emberhez*“, melyben kérlelhetlen élességgel fejtegeti azt a gondolatot, hogy az isten csak árnyék, melyet az emberi szellem lever és mely e végsorokban tetőzik :

„Téged isten sziven lőttek,
Uram a halál elragadt,
És szerelmi dala a földnek
Ujjongva zengi bukásodat —
Dicsőség nektek emberek
Ti vagytok teremtői mindennek!“

A különös költeményben „*Egy feszület előtt*“ a jelenkor uralkodó vallását nem épen válogatott kifejezésekkel gúnyolja, míg ugyanazt a „*Genesis*“-ben kiméletesebben, komoly bölcselettel bírálja. A „*Tenebrae*“-ben a rendesnél mysticusabb és leplezettebb hangon dalol Swinburne az ember felszabadításáról; alapeszméje azon tudásra vezet, hogy az antik és keresztény erény az emberiség gyermekruhája volt, de hogy most el kell szakadnunk a minket elbüvölő és átváltoztató nevek jármától, el:

„Brutus vérpiros fényétől,
Krisztus hófehér tüzétől.“

Inkább szónoki és versmértéki pompájú, mint tiszta nézletű, de azért komoly tanulmányra érdemes ethicus költemények „*Tire-*

sias", „*A parton*" és „*Karácsonyi párdalok*". E gyűjtemény főérdeme azonban a rhythmicus tökély és a valóban művészi verselés. Oly költemények, mint „*Az áldozat*", „*A zarándokok*" és számos más felséges hangzatosságuk, versszakaik újsága, ereje és összhangja által az újkori e nemű angol lyrán messze túltesznek s e tekintetben csak Poe Edgarral vethetők egybe. Izelítőül elég lesz bemutatni a sorokat:

„Green thing to green in the summer makes answer, and rosetree to rase;
Lily by lily the year becomes perfect; and none of us knows,
What thing is fairest of all things on earth as brightens and blows",

melyeket csak egy Beethoven-féle symphonia legmélyebb helyeivel lehetne összehasonlítani.

1873-ban a londoni „The Examiner" havi folyóiratban Swinburnenek több sonettje jelent meg, melyek költői egyéniségének egész új phasisát leplezték le. Itt minden személyes és teljesen való volt. Cardenal Peire Sirvent óta ritkán használta költő a dalt oly éles, tőrhegyes fegyverként, mint Swinburne e gúnyoló és korholó dalaiban, melyek mérgezett nyílhoz hasonlóan bíztosan és kegyelem nélkűl találják czéljok tárgyát. Legyen bár haragjának tárgya a nyomorúlt Bomba király vagy a társaság megmentőjeűl feltolakodó Napoleon Lajos, a költő különbség nélkűl simítja el haját alávaló homlokáról és tűzzel éget be szókat, melyek nem fognak kialudni, míg angol nyelv lesz. Hugó Viktor „Châtiments"-jai némely költeményén kivűl alig van borzasztóbb azon négy sonettnél, melynek Swinburne „*Esdeklés*" czímet adott. 1869-ben írta, mikor III. Napoleon vészterhes betegségének rohama okot adott közel halálának aggodalmára: azt kéri benne a haláltól, hogy várjon még egy ideig, mielőtt a testi kínoktól és emberi könyörülettől megszabadítaná. Mintegy az átok sugallatától ihletve, e borzasztó sorokban könyörög a költő, hogy az élet keserű kelyhe előbb ne vétessék el halvány reszkető ajkától, míg az utolsó epés cseppet ki nem itta és így a megsértett emberiség ki nem engeszteltetik. Azoknak, kik ez átkozódást nagyon keménynek és kegyetlennek találják, azt mondja, hogy eleget néztük a sohasem nyugvó bajt:

„Ha dűh bántja a dal édes hangját,
S ha a nap vörösre váltja mezét,
Kik kedvvel innók a béke vizét,
Nem teszünk rosszat szenvedjük a kárt.

Jól halljuk a jajgatás bús szavát,
Látjuk az emberek nagy keservét
Míg az irgalom nem gyújtja tüzét
S ijunkra nem teszi sebző nyilát."

VI.

1875-ben jelent meg megint egy kötet politikai költeménye „*Songs of two nations*" czímen, melyen Olasz- és Francziaországot érti. E kötet tartalma nem egyéb mint a „Dal Olaszországról", „A

franczia köztársaság kihírdetésére" és az „Examiner"-ben megjelent tizenhat sonett új lenyomata; minthogy e költeményeket fentebb már méltattuk, nincs e kötetről mondanivalónk.

A „Két nemzet dalai"-val egy időben jelent meg egy kötet próza irata, melyről ha röviden is, meg kell emlékeznünk. Kevés angol költő foglal el oly kiváló helyet az irodalmi polemiában; és Swinburne sok folyóiratba írt különböző czikkeket. Első nyilvános fellépte óta csak tizenöt év mult el; mégis kortársait, szabad óráiban széptani törvénykönyvvel lepte meg. Ezt inkább szellemi tulajdonainak friss ereje és elevensége által tette, mint saját remekművével, azonkivűl a különös talaj segélyével is, melyre nézeteinek magva hullott; mert bármily nagyhírű költő is, kritikai czikkei kétségkivűl mélyebb és kiterjedtebb változást eszközöltek földiei nézetében mint költeményei. Az írói pályára olyan pillanatban lépett, melyben a renaissance szelleme nagy és komoly müvészi körben tetőpontját érte el, és ő e szellemet a költői nyelvbe vitte át a szenvedélyes kifejezés oly lyrai melegével, mely az új iskolának hiveket toborzott. De feladatának ez nem volt egész, sőt nem is legfontosabb része. Morris Vilmos és Rossetti D. G. költeményei arra voltak kiszemelve, hogy az övéit kövessék és a szobrászati reformatorok kivánságai és czéljainak megfelelőbb és élesebb költői kifejezést adjanak. De ha Swinburne nem is volt erre képes, más és nem kevésbbé hatalmas adományoknak volt birtokában. Ama költők a jövőt ködös földnek tekintik, mely iránt bizonytalan gyanúval viseltetnek és melytől szivök, szemök elfordúl, — a jelent pedig kihalt térnek, mely nem vonzó és érdekes. Swinburne egészen más állást foglal el: a jelen akadályai előtt daczosan áll, reszketve vágyik szárnyakra, hogy gyorsan jusson abba a jövőbe, melyet oly gyönyörűnek képzel és remél. Ennélfogva bizonyos fokig próféta és a hidegség helyett, mely azok ajkáról jő, kik azt mondják: „Nem tudok róla, a multban élek", kisérőinek a napfelkelte felé fordított arcz hevét mutatja. Fiatal szivekben becsületes hit és nemes föltét lelkesűltséget idéz elő és Swinburne e tulajdonságainak köszönheti, hogy oly korán vonta magára a fiatalság figyelmét, mely értekezéseit széptani kinyilatkoztatásoknak tekintette, türelmetlenül várta és szenvedélyesen vitatta.

Azon korban, mely vállat vonva beszélt a költészetről, mintha csak gyerekek időtöltése, elvétve lyrai liliomokkal tarkázott üres érzelgés sekély vize, méltatlan naplopás volna, melyet nem szabad megtűrni, ha nincs legalább az exact tudományok eredményeivel terhelve és telve — ebben a korban oly prózaíró mint Swinburne, ki irályának teljes fenségével, észbeli tulajdonainak egész elevenségével kel a költészet megtámadott nemességének védelmére, a költészet igaz barátainak nem kevesebb szolgálatot tesz, mint maga a költő jeles költeményei irásával. E védelmi harcz jó hatása már érezhető az angol társadalomban: a költészet megvetése nem oly általános többé mint tizennyolcz év előtt; nem beszélnek többé úgy,

hogy Tennysonnal ki fog veszni a müvészet; ha az élőkről nem is, de az elhunyt költőkről több becsüléssel szólnak, mint a nevelőnők és növendékeik színvonalánál kicsit magasabban álló egyénekről, és a szidalmazottak becsületének helyreállítása jó részben Swinburne elmés értekezéseinek köszönhető.

Első nevezetesebb értekezése Byronról szól, mely 1866-ban Byron válogatott költeményeinek kiadása előtt jelent meg. E tüzes és érdekes tanulmány zabolátlan erélyével sokkal mélyebb benyomást tett mint a szerző sejtette. Ez különben nem volt első prózai müve; néhány hó előtt a „Spectator"-ben a Baudelaire Károly „Les fleurs du mol" című munkáját hosszasan bírálta, melyben már nyilatkozik különös modora. Figyelemre méltó, hogy e keserű és vigasztalan könyvről, mely a zilált élet délibábszerű arczát mutatja, írta első bírálatát, noha később ép azt dicsőítette, a mi a mult és jelen költészetben legfenségesebb, férfiasabb és életerősebb. — Talán a franczia költő daczos forradalmi szelleme vonzotta a fiatal angolt, a beteg és gyenge szellem felháborodása az érzelgős kor ellen alkalmasint feledteté vele a tartalom egészségének és a gondolatok eredetiségének teljes hiányát. Nem lehetne mondani, hogy rokonszenves belátása évek multán szűrődött le — már Byronról szóló értekezése ép oly gazdag találó és a költő lényét éles elmével bonczoló gondolatokban, mint későbbi essayi, — de kifejezési módját most férfias és nyugodt hang jellemzi és érett ítélete megszüntette és korlátozta szónoki s alliteráló irályát, melyet pedig az édeskés kritikusok kárhoztattak, míg Swinburne fiatalabb csodálói magasztalták. Úgy látszik azonban, hogy képzeletének bizonyos fiatalkori frissesége, elragadó elevensége és újjongó vigsága utóbbi időben elhagyja őt. Az 1870 óta írt értekezéseiben nincs meg többé az a folytonos, villámszerű mozgékonyság, a világító lángolás, a kihivás és imádás hirtelen változása, melyek első tanúlmányainak oly különös bájt kölcsönöztek.

Blakeről, a XVIII-ik század mysticus költőjéről és festőjéről, Swinburne 1868-ban nagy tanúlmányt írt, mely lebilincselő tulajdonokban gazdag. De legjelesebbek az 1867-ben keletkezett prózai müvei, t. i. Morris epicai költeményének „Jason élete és halálá"-nak bírálata, továbbá Matthew Arnold „Újabb költeményei"-nek ismertetése, valamint Coleridge-ről írt czikke, mely a költő válogatott müvei előtt állt. Különösen a Matthew Arnoldot ismertető czikk — bár kitérésekkel, a tárgyhoz szorosan nem tartozó dolgokkal, a kritikai központot elborító mellékszálakkal telve — a finom belátás és képzelet-gazdag felfogás kiváló mestermüve. Ez értekezésben minden pompája mellett nincs egy elhamarkodott vagy gondatlanúl odavetett szó, dagálynak, bombasztoknak nyoma sincs benne. Morris költeményeinek elemzésében ugyanez önuralom és önmegtartóztatás nyilvánúl; e nemes és teljes méltatásban semmi sem áll gyenge vagy ingó alapon. Ezt természetesen nem lehet mindig mondani. Hugo Viktor „Nevető ember"-éről írt értekezése azon helytelen elv

eredménye, hogy első rangú írónak minden müve nagy; Rossetti Dante Gáborról írt czikkében pedig sok oly hely van, melyet oktalan és rikító túlzásnak kell nevezni. Swinburne nem titkolja, hogy Rossetti benső barátja és mindenki tudja, mily nehéz olyankor a túlzás és ócsárlás veszélyét kikerülni, szivből beszélni és a hízelgés látszatát mellőzni. Swinburne értekezéseiben e veszélyeket óvatosan ki szokta kerülni, de ez egyszer túlságos magasztalásba csap. Rossetti derék és elmés költő, ki elismerésre és tiszteletre érdemes; de róla oly hangon beszélni, mintha Shakespearet, Dantét és Goethét egyesítené magában, élét veszi a kritikának.

A költő egyéb prózai munkájáról csak futólag emlékezünk meg. 1872-ben írta Hugo Viktor „L' Année terrible"-jének behatóbb és rokonszenves ismertetését, és egy még behatóbbat Shelley szövegéről, mely elmés intésekkel telve sokkal kritikusabb és gondosabb, mint azt a szerzőnek e költő iránti lelkesültségétől várni lehetett volna. 1875-ben a „Fortnightly Rewiew"-ban megjelent értekezése a régi angol drámaíróról Fordról, mely a kritikai kutatás ügyes müve s választékos nyelven készült. E különböző értekezéseket 1875-ben egy „Essays and Studies" czimű vastag kötetben adta ki, melyet majdnem egyhangú dicsérettel fogadtak és mely Swinburne olvasóinak körét nagyon kibővítette.

„Értekezései és tanúlmányai"-val egy időben adta ki munkáját a régi drámaíró és gnoma költő Chapmanról, e félig elfeledett író összes müvei új kiadásának első kötete gyanánt. Swinburne irodalomtörténeti és kritikai működésében fáradhatatlan. 1876-ban jelent meg egy tanúlmánya a drámaíró Beaumontról és Fletcherről, továbbá a regényíró Brontë Sarolta kétkötetes életrajza; valamint egy oroszellenes politikai röpirat *„Az angol republikánus az orosz kereszteshadról"* czímen. De e müvei nem keltettek nagy figyelmet.

Ily serényen munkálkodó író méltatásánál meg kell elégednünk legújabb müveinek egyszerű felsorolásával. Teljesség kedvéért tanúlmányunk keretébe prózai munkáit is be kellett vonnunk, bár azok ránk nézve nem oly érdekesek mint egyéb müvei: ez magyarázza meg a rövidséget, melylyel rajtuk végig siklottunk.

VII.

Befejezésül szóljunk még legújabb két munkájáról.

Négy év előtt látott napvilágot szerzőnk legkiválóbb müve: *„Erechtheus"*. A színdarab elején megtudjuk, hogy Athent két oldalról vész fenyegeti. A tenger felől minden pillanatban iszonyatos árvíz jöhet; szárazról pedig Eumolpus, Neptun fiának hadserege közeleg pusztítva. Az atheniek szorongattatásukban megkérdezték a jósdát, hogy mivel lehetne az istenek haragját elfordítani. A jósdához küldött férfi még a színdarab kezdete előtt visszaérkezett. Az első jelenetben Erechtheus atheni király anyjához, a földhöz imádkozik; kéri, hogy távolítsa el a veszélyt az országtól, ha mindjárt,

a mint az istenek akarják, egyik gyermekének halnia is kell. A kar, mely még nem tudja a jósda feleletét, a királyi ház régebbi szenvedéseit és Athen jelen szerencsétlenségét siratja. Praxithea királynő fellép és férje kiméletesen adja tudtára, mily szörnyű áron kell a város javát megvásárolniok. A derék királynő nem riad vissza, hanem hálálkodik, hogy az ő és családjának bújával az országra békét és nyugalmat hozhat. A karnak megfelelő dala után a jósda után áldozatúl követelt Cythonia kilép. Praxithea kimerítő, szép beszédben lefesti leánya előtt a háborúságot és szenvedést, mely Athenre vár, ha el nem szánja magát fiatal életének feláldozására. A kar jajgat és a szomorúságot még tetőzi Eumolpus követének fellépte, ki ura nevében kijelenti, hogy ha a város rögtön meg nem adja magát, ostrom alá veszi. Erechtheus kihivóan felel és Athen romlása elkerűlhetetlennek látszik; ekkor Cythonia kijelenti, hogy bátran és határozottan néz a halál szemébe, mert jobb sorsot nem is kivánhat magának, mint hazáját és családja becsületét megmenteni. Anyja és leánya utólszor még röviden szólnak, mire ez az élettől elbúcsúzik. Az anyai fájdalom mellett i erős és bátor Praxithea utolszor megcsókolja Cythoniát és ez a halálba megy. A kar megénekli a legnemesebb és legfenségesebb szeretetet: az emberek szent és gyöngéd szeretetét anyjok, a föld iránt. Egy belépő hírnök jelenti, hogy Cythonia már fel van áldozva és szende hősiességgel halt meg, anyja sem nem jajgatott, sem nem beszélt, sem nem sírt, hanem kisértetként, szomorú árnyként elsompolygott és visszavonúlt szobáiba, és egyedűl várja a nap többi eseményeiről a híreket. A kar dicsőíti, de énekét megszakítja egy másik hírnök érkezte, ki azt jelenti, hogy Cythonia testvérei — akár nővérök elvesztése feletti bánatos kétségbeesésből, akár azért, mert szégyelték túlélni, akár azért, mert halálukat szintén az istenek kivánságának gondolták — az oltár zsámolyánál öngyílkosokká lettek. A kar legközelebbi dala után egy atheni harczos azzal a hírrel jő, hogy a tenger leapadt és Eumolpus serege meg van verve, de Erechtheus királyt a villám agyonsújtotta. A kijövő Praxithea kényszeríti a harczost, hogy mindent mondjon el neki. Miután mindent meghallott, legelőször is Athen megmentéseért az isteneket dicsőíti; azután a következő szavakban, (melyeket Swinburne drámai nyelvezetének bemutatása kedveért eredetiben közlünk) a vigasztaló és megváltó halál után vágyik:

„The Gods have saved
Athens; my blood has bought her at their hands,
And ye sit safe; be glorious and be glad
As now for all time, always, countrymen,
And love my dead for ever; but me, me,
What shall man give for these so good as death?“

A kar félig szomorú, félig örvendező éneket kezd; az öröm Athen megszabadításáért van, a szomorúság azon körűlmény miatt, hogy a város immár kifogástalan dicsőségét egy meggyílkolt szűz

vére szennyezi. Csakhamar fellép Athene és a bánatos Praxitheát nemes szavakkal vigasztalja; elmondja, hogy személyének és családjának híre Athenével szoros kapcsolatban van és így örökké élni fog; sem idő, sem véletlen, sem megrázkodások nem kevesbíthetik e dicsőséget, mely mellett minden egyéb olyan mint az alvó árny az éber nap mellett. Praxithea megkönnyebbűlten lélekzik fel és Athenének megköszöni vigasztalását, mert úgymond:

„There is no grief
Great as the joy to be made one in will
With him that is the heart and rule of life,
And thee, God born of God; thy name is ours,
And thy large grace more great than our desire."

Magából az ismertetésből kitűnik, hogy „Erechtheus" tartalma mérsékeltebb és érettebb mint az „Atalanta Kalydonban" címűé. Ennek vad és czéltalan átkozódásai helyett az isteni hatalom előtti fenséges, önkénytes hódolással találkozunk; ebben a saját szerencséjéről gondoskodik mindenki, ott a közjó, hő honszeretet, az anyaföld benső tisztelete az irányadó, szóval mindazok a jellemző tulajdonságok, melyek a „Songs before sunrise" szerzőjét megkülömböztetik a „Poems and Ballads" szerzőjétől. „Erechtheus" szerkezete nagyjában jobb „Atalantá"-énál, de ebben több a fényoldal. „Erechtheus" fenséges anapestusokban írt befejező versszakai ép oly szépek, mint Swinburne korábbi müveinek kiválóbbjai. Általánosságban nem lehet tagadni, hogy a költő nagyobb művei között „Erechtheus"-t az első sorba kell helyezni.

1878. nyarán új verskötettel lépett fel „Poems and Ballads. Sec. ser." czímen. E gyűjtemény szelleme ép úgy külömbözik az elsőtől, mint „Erechtheus" „Atalantá"-tól, még pedig ugyan oly irányban. Gyöngédebb, békésebb, érettebb, kevésbbé heves, kevésbbé lázító, talán kevésbbé hatásos is mint várták. Az első költemény, melynek „Utolsó jóslat" a czíme, azzal a jóshírrel foglalkozik, melyet a haldokló Julianus császárnak hoztak, és melyben a régi hit halála ki volt jelentve. De Swinburne nem akar Apolló halálában hinni; azt mondja, hogy a helyére űlt istenek szintén leáldozóban vannak, fog-e most a régi fény újra az égen világítani? „Az öbölben" Marlowehoz, Shakespeare előzőjéhez, írt hosszú, de igen szép megszólítás. Versmértéke különös: minden versszakban két rím fordúl elő, szakonként más berendezéssel, a mi a költeménynek különös, rendetlen zenei színt kölcsönöz. „A puszta kert" tökéletes lyrai dal, mely a szerelem és rózsák kora halálának régi tárgyát oly szép hangzással és pathossal adja elő, hogy majdnem az újság ingerével hat. A „Relics" tárgya sem eredeti, mert nem egyéb néhány virág megéneklésénél, melyek színe és szaga régi emlékeket ébreszt fel. Swinburne e legújabb könyvében fájdalom legtöbbnyire a külalak és nem a tárgy érdemli meg az olvasó dicséretét. „At a mouth's end", mely „Felise"-hez hasonlít, a viharos tengeri éj szép leírása. „A vasted Vigil" szép, ünnepélyes és erőteljes; utolsó versszakában a

bizalom és állandóság érzetének kifejezésével találkozunk, a mi Swinburnenél nagyon ritka.

Négy sonett az oroszok, a szabadságnak e régi ellenségei ellen van intézve. Alkalmat a költőnek a keleti kérdés föllobbanása s az orosznak az Al-Dunára, Konstantinápolyra s az ázsiai angol birtokokra intézett hódító támadása adott. A két első sonett közös címe „A fehér czár", melyben a szerző óvást tesz a royalista, vagy épen imperialista érzelmek vádja ellen, ő csak az angol s a szabadságbarát érzelmeinek kíván kifejezést adni. A harmadik sonett címe „Rizpah" s e bibliai név allegoriája alatt a lengyel nemzet elnyomatását és vértanúságát énekli meg, rokonszenves részvét feljajdulásával. Végre a negyedik minket is közel érdekel, mert Kossúth Lajoshoz van intézve s azért fordításban mutatjuk be:

Apáink szeme fénye, a miénkben
Le nem menő est-csillag, mert neved,
— Mely fenlángolt a déli ég felett
A nagy évben (most harmincz éve épen!)

Mikor Európa minden szögletében
Az ég vihar- s villámtól reszketett —
Naphosszant tartja fényét, s dicsedet
Kiolthatatlan hírdeti egyképen.

Nem multadat magasztaljuk mi csak,
S nagy tettidet, Kossúth! — de hogy megint
Fölemeléd, szent kürt zengésekint,

Hatalmas hangod', s karod', mely lecsap
Mint arkangyal szablyája s vesszeje,
A czár s hunyász szolgái vesztire!

A kötet még néhány kevésbbé sikerült sonettet, kedves lyrai költeményt, jelentéktelen balladát és sestinát, Villon-féle költemények fordítását, végűl franczia és latin nyelven irott eredeti költeményeket tartalmaz. Kiemelendő azonban Swinburnenek elhunyt barátai emlékére írt több költeménye, melyek legszebbje a Cornwall Barry, Gautier Théophile és Baudelaire Charles emlékezetére szerzettek.

Ezzel befejezhetjük e kötetnek ismertetését, mely sem a költő barátainak reményét, sem ellenségei várakozását nem elégítette ki. Swinburne maga elégszer bebizonyította, hogy a formatökély nem zárja ki a gondolatok fenségét; és mert lyrájának szépségét és drámájának erélyét csodálnunk kell, rosszúl esik gyönyörűen írt, de tárgyra nézve silány kötetét olvasni. Ő értékesebb müvekkel ajándékozhatna meg, mert érzése nemes és a szépség iránt nagy fogékonysággal bír. És így ki tudná megmondani, hogy a fejlődés mily magaslatára fog ily előre törekvés mellett jutni. Lehet, hogy neve egykor az egész újabb irodalom legfényesebb csillagai között fog tündökölni. Az egykorú angol írói nemzedék közt bizonyára nem kell vetélytárstól félnie.

IV.

„NEMZETI“ TÉVEDÉSEK.

ÍRTA DUKAY VILMOS.

I.

Mikor Budapesten az első temetkezési társulat (entreprise des pompes funèbres) megalakúlt, a gyászkocsik tetejére a magyar koronát dőlt keresztjével, s alúl a nemzet czímerét tette. Ha jól emlékszem az első budapesti csatorna- és pöczegödör tisztító vállalat hasonlóképen a nemzeti czímert igtatta táblája közepére. Mikor Kármán Mór lefordította a Ziller-féle középiskolai tantervet, melyet Trefort minister az országgyűlés elé terjesztett, de másnap visszavett, főleg a nemzeti szellem nevében ajánlotta. S egyszer egy fiatal tudósunk jelent meg nálam, ki a geologiának nemzeti szellemben müveléséről értekezett. A mit e fiatal geologus kivánt, ugyanazt teszi a Szarvas Gábor körűl csoportosúlt fiatal nyelvészek díszes serege, kik a nemzeti nyelv szelleme nevében tűzték ki a zászlót.

Valóban a *nemzeti* jelzővel úton-útfélen találkozunk és én nem haragszom érte. Legalább is annak a jele, hogy becsűljük nemzetiségünket, ezt az egyetlen kincset, melyet mint magyarok bírunk.

Azonban nem mindenhez és nem mindenhová illik e szó; ha helyén van a budapesti nemzeti kéksapkás hordáregylet nevénél, talán vannak esetek, melyekben elmaradhatna vagy másképen kellene használni.

II.

„A nemzetiesen szépnek művészeti eszméjét“ emlegette a Kisfaludy-társaság közgyűlésén prózánk ügyes mestere, Beöthy Zsolt, az első titkár. A gondolat nem új. Egy sereg német aestheticus és irodalomtörténet-iró hozakodik fel vele az egyes írók méltatásánál; de valahányszor olvastam az ily kifejezéseket, mindig a kifejezőnek gondolkodó tehetsége jutott eszembe; mindjárt azt kérdém: valjon

gondolkodik-e ez az író, a ki így szól, vagy oly phrasist használ, melyet minden utóvizsgálat nélkül magunkévá szoktunk tenni, mert így tanúltuk mestereinktől és úton-útfélen halljuk idézgetni és ismételni; vagy pedig talán mást ért alatta és nem azt, a mit mond.

Mi lehet az a nemzetiesen szép?

Talán valami különös bogara a szépnek, melyet a Kisfaludy-társaság czéljául tűzött ki magának?

Bizonyosan oly szép, melyet a nemzeti szokás annak tart. Legalább a jelző elemzése erre vezet. Tökéletesen így hangzik: *erdélyiesen, szegediesen, rátótiasan, túróczszentmártoniasan, oláhosan zsidósan szép*: azaz oly szép, melyet Erdélyben, Szegeden, Rátóton, Turócz-sz.-Mártonban stb. szépnek tekintenek. Nemzetiesen szép, melyet a magyar nemzetnél szépnek mondanak. Tehát helyi és népi szép. Ebből következik, hogy másutt nem ismerik el annak, más vidéken és népnél más nemzetiesen szép uralkodván. E nemzetiesen széppel ellentétben az általános, az egyetemes, az örök szép áll, melyet a Kisfaludy-társaság épen nem tűz ki czéljául.

Melyek e *nemzetiesen szépnek* sajátságai? Még senki sem fedezte föl. Általában a nemzetnél elismerésre, népszerűségre jutott művekből kellene elvonnunk e sajátságokat és talán így sikerűlne megtalálnunk ezt a nemzetiesen szépet. Ily közkedveltségű művek Eötvös *Carthausija*, Petőfi *János vitéze*, Arany *Toldija*, Katona *Bánkbánja*, Madách *Ember tragédiája* stb. S mit találnak e műveken? Ha Beöthy urat megkérnők, sziveskedjék őket megbírálni, talán egy új aestheticát alkalmazna rájok? Aligha. A formában vizsgálná a bel- és külalakot, az anyagban pedig az eszme, a felfogás, a jellemzés stb. igazságát. Ezt azonban minden művészeti terméknél meg kell tenni, akár német, akár amerikai, akár magyar készíti, vagy mondjuk, teremti.

Azután jegyezzük meg, a művészet csak egy jelensége a civilisatiónak épen úgy mint a nyelv, a vallás, az állami élet, az ipar stb. Azért látjuk, hogy a magyar művészet hasonló utakon jár a külföldivel. Még az irodalomban is megtaláljuk a külföldi irányokat. A classicismus uralkodik a század elején nálunk is, azután jön a romanticismus s meg vannak a realismusnak is a jelenségei. Jogi életünk 48-ig a hűbérrendszer maradványa volt, sokan azt hitték, hogy összenőtt a magyar természettel, de haladni akarván, mi is a parlament formájához kényszerűltünk folyamodni. Ma már a centralisatióról, a hivatalnok kineveztéséről beszélünk. Vallás terén elfogad-

tuk a katholicismust, később a lutheranismust, majd a calvinismust, ma sokan bölcselkedők vagyunk s egy ideális vallást képzelünk magunknak. A calvinismust egykor plane *magyar vallásnak* decretálták, s egyházát magyar templomnak hija a ref. nép.

A nemzetiesen szép tehát megfelelne a nemzetiesen vallásosnak, a nemzetiesen jogosnak, a nemzetiesen iparosnak stb. De helyesen van-e ez mondva? Nem lett volna-e elég annyit mondani, hogy a müvészetnek, az irodalomnak kötelessége a nemzeti életet is tárgyává tenni, s e czélt tűzi ki a Kisfaludy-társaság — Shakespeare, Racine, Molière, Sophocles müveinek fordítása által.

III.

Gyulai Pál, a jeles kritikus, szépíró és költő, ugyancsak a Kisfaludy-társaság gyűlésén mint elnök egy megnyitó beszédet mondott, mely a mily rövid, oly különös volt. A logica épen nem volt erősebb oldala. Sokat idézhetnénk a kevésből; de csak ennyit legyen szabad ide igtatnunk: „Ha az eposz és dráma nem kifejezője a történet és nemzeti szellemnek, a történeti érzék kivész, a nemzeti érdekek cultusa elapad.“

Más szavakkal, ha az elbeszélő és a színköltészet nem dolgozik fel *nemzeti történetet és nemzeti szellemet*, akkor kivész a nemzetből a történeti érzék. Idáig azt hittük, hogy e kettő nincs szoros összefüggésben. A történeti érzék (fogadjuk el e német kifejezést) alapos történeti buvárkodás eredménye. Korunkban a régészeti és a történeti buvárkodás együttesen teremtették ezt az érzéket, melylyel a múltat úgy a mint valóban volt, magunk elé tudjuk varázsolni és a jelesebb történetírók elő is adni; míg a költészet rózsaszínben láttatja a múltat, arany korszakot képzel benne, laudator temporis acti-vá lesz. Mily egészen máskép adja elő a jeles történetíró a múltat, mennyire, homlokegyenest ellenkezik a költő rajzával! A mai eposzi és drámai költészet az egész müvelt világon igazan gyarló lábon áll, míg egy sereg kitűnő történetíróval dicsekedhetik a világirodalom. Brandes például alig két epicus munkát tud említeni, melyek nagyobb figyelmet keltettek, míg történetírót egy sereget hozhatnánk fel. Elmondhatnók bátran, hogy a jeles történetírók korszaka nem jár együtt a jeles epicusokéval. A mi pedig a drámát, különösen a tragédiát illeti, erre nézve sokan azt állítják, mint pl. Schmidt Julián, hogy korunkban nem is lehet jó

tragédiát írni, s ha az ötven év óta írt tragédiák sorsát tekintjük, igazat kell nekik adnunk, míg jeles, igazán classicus történeti művekkel minden nagyobb irodalom szolgálhat.

„Ha az eposz és dráma nem kifejezője a történet és nemzeti szellemnek, mondja Gyulai Pál, a történeti érzék kivész, a nemzeti érdekek cultusa elapad". Hihetőleg csak annyit akar mondani: Az eposz- és dráma-író válaszszon magyar tárgyat és dolgozza fel művészi erővel. Ha igazán derék művész ad nekünk magyar történetet, hősei a magyar jellem kifejezői lesznek, azaz megegyeznek bizonyos tulajdonságokban, melyeket a magyar nemzet többségében könnyen megtalálunk. Ez lehet az a kérdéses nemzeti szellem. Más értelme nincs. A real irányú költészet kiválóan nemzeti szellemű, mert a költő e sajátságok észlelésére és alkalmazására fordítja minden figyelmét. Az idealis irány e tekintetben gondatlanabb. Hősei inkább az általános emberit képviselik. De míg ez a valót eszményítve nagyszerű eposzokat és tragédiákat adott a művelt világnak, amaz csak a genreben tud remekelni. Azért a mai dráma és tiszta eposz egészben véve gyönge, de mesteri genre-képeket teremt. S hogy ha fensőbb művészetről akarunk szólani, ezt vissza kívánni, eszményibb világnézletre, idealisabb lendületre kell várkoznunk.

IV.

Az év elején egy új folyóirat indult meg *Nemzeti nőnevelés* czím alatt. A budapesti sugárúti állami *tanítónő-képző* intézet *tanítói* szerkesztik. A bevezető czikket, egy régi és buzgó tanár, Péterfy Sándor írta, melyet januári füzetünkben lelkes apostrophénak neveztünk. Nem akartunk többet mondani, nehogy ártsunk a folyóiratnak. E czikkben ily kifejezéseket és szólamokat találni: „Mindazok, a kik nőneveléssel foglalkoznak, a leányiskolákban működnek, növendekeiknek nemzeti, magyar nemzeti műveltséget nyújtsanak és ne kövessék azokat, a kik a nemzeti irányt kárhoztatva, világpolgári műveltségről álmodoznak." (2. l.) „Miben rejlik a magyar nemzeti műveltség? Nem másban mint abban, hogy a magyar nemzettel álljunk összhangzásban." (4. l.) De hogyan állhatunk a magyar nemzettel összhangzásban? „Ha testünket, lelkünket s ezeknek összes erejét alkalmassá teszszük arra, hogy azon életben és fejlődésben, melyet a magyar nemzetnek hivatásánál, rendeltetésénél fogva élnie és végeznie kell, készséggel és sikerrel részt vehessen."

Ez igazi chaosa a gondolatoknak. Hogyan élhetek én összhangzásban Péterfy Sándor urral? Tegyük fel, hogy egy szobában lakunk. Ön hat órakor kel, én kilenczkor, ön egyórakor ebédel, én háromkor, ön délután írni szokott, én zongorázni és hegedűlni vagy csevegni, ön nagyon szereti a töltött káposztát és túrós csuszát mint nemzeti ételeket; én jobban szeretem a fogast, a bélszínpecsenyét, tejhabot és így tovább. Mi tehát nem élnénk összhangzásban. Összhang csak ott van, a hol a szokások, erkölcsök, világnézet megegyeznek egymással. S valjon ez a *magyar nevelő* feladata? Nem kell-e neki magasabb niveaura emelkedni?

Péterfy egy sereg „nemzeti" tévedést ír össze e kérdésről, de sehogy sem tud kigázolni, és oly üres általánosságokban beszél, melyeket sem maga, sem mi nem érthetünk meg. A ki valakit művelni akar, az az ő művelése tárgyával nem egyenlő, hanem fensőbb, magasabb szellemi és erkölcsi színvonalon áll. Nevelni tehát annyit tesz, mint a nevelés tárgyát magasabb erkölcsi és szellemi színvonalra emelni. Ez pedig nem történhetik másképen, mint ha azon egyedi sajátságokat, melyek valamely fajéi, nemzetéi, egyénéi, részben nemesíti, részben írtogatja, ha tudja. A nevelő tehát más álláspontra helyezkedik, a tudatlanba tudományt önt, a gyávába bátorságot csepegtet, a vakmerőt tartózkodóvá teszi, a hevest mérsékli, az irígyben nemes érzést támaszt, a fösvényt jótékonyságra indítja, a durvát udvariasságra, a tolakodót, a szemtelent gyöngédségre tanítja sat. A nevelő álláspontja ekként szellemi és erkölcsi tekintetben magasabb és épen nincs összhangzásban a nevelendőével. A nevelő idealis álláspontja csak általános emberi vagy mondjuk tökéletes emberi lehet.

Micsoda lesz most az a világpolgári müveltség a magyar nemzeti müveltséggel szemben? A müveltség mindenütt egy czél felé törekszik; az épen úgy nem világpolgári, mint nem nemzeti. A nemzeti itt csupán abban áll, hogy a tanítók növendékeikben tartsák ébren a magyar haza és nyelv szeretetét, ez az idealis erkölcstan egyik legszebb paragraphusa, melyet tanítványaik szívébe vessenek. Más értelme itt nincs a nemzetinek. Ezt szerencsére meg is teszik nálunk. Nem egy tanintézet van hazánkban, melyekben szerény müveltséget sajátíthat el a tanuló, de a nemzet és haza szeretetét különféle ünnepélyekkel, igazgatói és tanítói beszédekkel csepegtetik szívökbe, s ez utóbbi nagyon helyesen történik.

A tudományokat sehol sem müvelik nemzeti szellemben. Nálunk ugyan volt már magyar philosophia is, a csecsemőkorában elhunyt egyezményes philosophia, mely az idealis világ igazságait magyar szemüveggel akarta olvasni; azonban ma már kiábrándúltunk az ily komédiákból. Az erkölcstan idealja sem lehet más a franciának, más a németnek, más az olasznak, más a magyarnak s más a zsidónak vagy czigánynak. Az erkölcsi ideal csak egy lehet, csupán a természeti és ethnicus viszonyoknál fogva némely nemzetnél más erények és más hibák jelentkeznek gyakrabban. Egy palócz fiú nevelőjének más hibákat kell írtogatni, mint a zsidó fiúénak.

Ezekből következik, hogy érthetlen phrasis az ily beszéd: „A helyes müveltség tehát csak a nemzeti lehet, s reánk nézve magyarokra pedig a magyar nemzeti müveltség lehet egyes-egyedül az igazi.“ Pedig ez így foly véges-végig. A 10. lapon azt kérdezi: „Képesek vagyunk-e növendékeinkben a fölismert *nemzeti elemet* a nélkül, hogy az a müveltebb idegen elem nagyobb mértékü befolyásának kitétetnék; a nélkül, hogy annak sajátságai tisztaságukat eredetiségöket elvesztenék, a világ legmüveltebb nemzeteiben nyilvánuló nemzeti elemekkel összhangzásba hozni, oly tökéletességre emelni, a minőre azok rendeltetésüknél (?) fogva feljuthatnak?“ Mily képtelen bramarbas!

Ne higyje Péterfy, hogy a nemzeti, jobban mondva, faji sajátságokat oly könnyen ki lehetne írtani. Azért mondjuk, faji, mert egy nemzet, például a magyar, több fajból állhat, minő az eredeti magyar, a jászkun, a palócz, a székely, az örmény, néhol az elmagyarosodott német, orosz, tót, bunyevácz, román, zsidó, czigány, melyeknek más-más sajátságaik vannak, de egy nemzetet képeznek, mert — *magyar a nyelvök*. Hogy mennyire nehéz kiírtani a faji sajátságokat, világos például szolgálhatnak a zsidók, a kik pár ezer év óta szétszórva élnek a világon és characterök csak nagyon lényegtelen változáson ment keresztül. Ma is oly kevéssé szeretetreméltók, mint Seneca korában, ki az emberiség legrosszabb fajának tartá ezt az eszes, munkás és önző népet.

A szerző a 11. lapon a *nemzeti ipar-érzékről*, a 12-iken a *nemzeti műérzék szeplőtlen minőségéről* szól. Értse aki érti! Talán Gyulai Pál vagy Beöthy Zsolt meg tudnák magyarázni, vagy még inkább Heinrich Gusztáv, ki a Budapesti Szemlében azt a furcsaságot írta, hogy jeles költőnk, Arany János iránt azért közönyösek a né-

metek, mert *modern nemzeti* költő, mintha antik nemzeti is lehetne. — Mi legalább nem tudjuk megfejteni, mi az a nemzeti iparérzék. Jelesebb és gazdagabb iparosaink külföldre küldik gyermekeiket, hogy ott tanúlják el a tökéletesebbet; sajátítsák el a finomabb és jobb formákat s majd hazajövet itthon versenyezhessenek az idegennel. A japáni kormány ifjakat küld Francziaországba a sevresi porczellán gyárba, hogy ott tökéletesítsék magukat. Hát még mi lesz a nemzeti műérzék szeplőtlen minősége? Ha jó nevelő akar valaki lenni, meg kell szeplősíteni e minőséget; valami újat, nemesebbet kell beléoltani, hogy tökéletesedjék.

V.

REFORM-POLITIKÁNK.

IRTA JUSTUS.

Difficile est satiram non scribere.

VI.

Ismét közigazgatási szervezkedésünk történetének egyik lapjára fordítok. Majd áttérek aztán *Tisza* Kálmánra és azon egész korszakra, melyre ez államférfiú rányomta jellegét.

Ismét meleg júliusi napon lépünk a képviselőházba. Ezúttal a megyék rendezéséről szóló javaslatot tárgyalta a parlament.

Ha sóvár volt a nemzetiségi, s a kinevezési rendszer felett folyt vita, a megyék rendezésének kérdésében vívott harcz egy cseppet sem volt tanúlságosabb és érdekesebb.

Az ellenfelek már ismerték egymást. Találkoztak az állami igazságszolgáltatás kérdésének területén. Fegyvereiket már összemérték. Ismerték egymás gyenge és erős oldalait. A támadásban és védelemben tehát nagyobb szabatosságnak, a jelszavaknak határozottabbaknak, az eszméknek tisztábbaknak kellett volna lenniök. De nem így történt.

Ugyanazon confusió vetette törvényhozásunkra sötét árnyát, mint a kinevezési és a nemzetiségi viták alkalmával. Sőt a helyett, hogy haladást lehetett volna tapasztalni, egyenesen visszaesés történt

A bírák kinevezésének kérdése két táborba osztotta parlamentünket. Egyik oldalon álltak a nyugati eszmék képviselői, a haladás emberei. A másikon a csökönyös megyei conservativismus hívei. A felvilágosodás, civilisatió amazok zászlajára volt írva, ezekére a maradiság, a municipalismus reactiója a parlamentarismus ellen.

Ez a két ellentétes állásfoglalás érthető, természetes volt. A meglevő, bár haldoklik, csak kűzdve ad tért az újnak. A megyei igazságszolgáltatás nem adta át kűzdelem nélkűl helyét az állami igazságszolgáltatásnak.

Azon vitában azonban, mely a megyék rendezése fölött folyt, ez az ellentét hiányzott. A megye ósdi bajnokai ugyanazok maradtak, ugyanazon rozsdás, középkori fegyverekkel kűzdöttek, zászlójukon ugyan jelszavak voltak olvashatók, szivökben ugyanazon gyűlölet forrt minden újítás ellen, mely a beczézett megye tengődő életét megrövidíthette.

A másik tábor azonban nem képviselte többé az állameszmét ez eszme ellen támadó municipalismussal, nem képviselte többé a nyugati eszméket a táblabírák jelszavaival szemben.

Akkor ki merték mondani, hogy az állameszme követeli az állami igazságszolgáltatást, de most nem merték alkalmazni ez elvet a közigazgatásra. Ép oly municipálisták voltak ők, mint a túlsó oldal szónokai; csak azt állították, hogy a municipalismust össze akarják egyeztetni a parlamentarismussal. Ép oly szent megilletődést éreztek ők a megye nevének említésénél, mint amazok, csak nem fokozták e tiszteletet a bálványimádásig. Tettetésből, félelemből, vagy meggyőződésből, de senki sem mert a nemzeti oltárra helyezett bálvány arczába kaczagni.

Csak az egy *Pulszky* Ferencz merte ezt megtenni ismeretes cynismusával. Csak ő mert így szólni:

„Én ugyan, ha az alkotmány védbástyáira emlékszem — mert én még a régi generatióhoz, azok közé tartozom, kik ezen bástyák közt vítak — meg kell vallanom, hogy nekem e bástyákról nincs oly nagy fogalmam, mint azoknak, kik e bástyákat csak traditióból ismerik. Hiszen tudjuk, hogy ezen bástyáknak többsége nyílt kapúkkal fogadta az ellenséget, a mint az be akart vonúlni, legnagyobb része nem is remonstrált, azon része pedig, mely remonstrált, mely az ostromot bevárta, majd mindig igen hamar capitulált és alig maradt három-négy megye, a mely kiállotta a királybíztos kalapját, s azt is csak azért, hogy utóljára meghajoljon és az országgyűléshez felterjeszsze sérelmét. Igen jól látjuk azt, ha visszaemlékszünk Tyukod és Csenger ólmos botjaira, jól ismerjük a Forintos-féle „Nem adózunk!“ agitatiót; emlékszünk a biharmegyei pandúrokra, a kik a tekintetes táblabírákon erőszakoskodtak; tekintetes táblabírákon mondom; mert még akkor nem voltunk mindnyájan nagyságos urak, (*Derültség*) — kivetették őket, ha másként voksoltak, mint a főispán kívánta.“

Valóságos káromkodásnak tűnhettek fel e szavak akkor, midőn parlamentünk még nem volt egyéb, mint egy nagy megye háza, az ország megyeháza. Az 1869-diki juliusi vita idejében pedig nem igen volt több.

Maga *Eötvös* József, a modern állam-eszme e legkiválóbb képviselője, municipalistának vallotta magát.

S azt hiszem, a megyék rendezéséről szóló javaslat legjelesebb védői ép oly tévedésben és homályban voltak a helyi autonomia kérdésében, mint a megye hivei. Az egy *Éber* Nándort kivéve, alig fogta fel valaki az autonomia valódi értelmét. Ismét ott fogadták el a vitát, a hol az ellenzék kínálta azt, s végig harczolták úgy mint a kinevezési vita alkalmával.

Az ellenzék azt kiáltotta: Reactionariusok vagytok! S ők védték magukat a reactió vádja ellen, a helyett, hogy visszadobták volna az áthajított követ, s azt válaszolták volna: Nem mi, hanem ti vagytok a reactió emberei. Rosszabbak vagytok ti minden reactionariusnál: mert ti a tartományi maradiság, megyei kupaktanácsok reactióját akarjátok szegezni a modern állameszme és parlamentarismus ellen. Az a reactió, mely felülről jő, nem oly veszélyes, mint az, mely alúlról irányúl felfelé. Az szorosabb összetartásra kényszeríti a nemzetet, ez szétzilálja azt, megszakítja az összekötő kapcsokat és utját állja minden haladásnak.

Nem szóltak így, hanem esküdöztek, hogy ők nem reactionáriusok.

Majd Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán kiáltotta át hozzájok: Centralisták vagytok!

Tisza így szólt: A ki a centralisatió szempontjából bírálja meg e javaslatot, azt szivesen elfogadja; mert ily módon a centralisatióra húzott önkormányzat álarcza alatt beviszi a nemzetbe azon centralisatiót, melyet, ha őszintén és egyenesen kínálnák meg vele, bizonyosan vissza fogná azt utasítani.

Ghyczy pedig egy cicerói exordiummal, egy Quousque tandemmel, beszéde első szavaiban, arról vádolta a kormányt és pártját, hogy a megyei önkormányzat helyére merev centralisatiót tesz.

S a kormány és pártja ép oly jámborúl védte magát a centralisatió vádja, mint a reactió vádja ellen.

Pedig miről volt szó. A főispán azon hatalmáról, hogy a kormányrendeletének nem engedelmeskedő megyei tisztviselőkkel közvetlenül rendelkezhetik. Arról, hogy a megye ne akadályoztassa meg az állami functiókat, hogy a megye az egész országot érdeklő rendszabályok teljesítését egyszerűen ne utasíthassa vissza, hanem csak a teljesítés után remonstrálhasson; tehát, hogy a megye ne nőhessen az állam nyakára. Arról volt szó, hogy p. o. egy háború esetén a megye ne tagadhassa meg az újonczok berendelése iránti intézkedés végrehajtását, hogy tehát, p. u. ez esetben, az állam védelme ne legyen a megye tetszésére, vagy nem tetszésére bízva.

S a kormány és pártja mégis a centralisatió vádja ellenében védekezett. Védett, a helyett, hogy támadott volna, a helyett, hogy azt mondta volna: Mi nem csak centralisták nem vagyunk, hanem több engedményt teszünk a megyének, mint a mennyi összefér az államesszmével és parlamentarismussal. Ellenben ti nem municipálisták, hanem a megyei *anarchia* hivei vagytok.

S megkérdhették volna, hogy mi köze az önkormányzatnak

az általános érdekű kormányrendeletek végrehajtásához. Megleczkéztethették volna az ellenzéket az autonomia legprimitivebb kérdéseiből. Megmondhatták volna, hogy nem egy kinevezett főispán, de még egy egész kinevezett közigazgatási tisztikar sem rombolja le a helyi autonomiát. Hiszen Angliában az összes közigazgatási tisztviselőket, a békebírákat a kormány nevezi ki, hogy tehát még az általános kinevezési, vagy választási elv sem befolyásolja az autonomiát. De persze a kormány és pártja sem ismerték a valódi autonomiát. Mert ha ismerik, bizonyára kaczagtak volna azon, mily magyarázatot adott az ellenzék az autonomiának. Nem autonomiát akart az ellenzék, nem azt akarta, hogy a megyék intézhessék saját ügyeiket. A megyegyűléseket meg akarták hagyni politizáló tartományi parlamenteknek, melyek sehogy sem voltak beleilleszthetők a parlamentarismus keretébe.

Ha a kormány és pártja a helyes autonomia álláspontján állt volna, akkor oly törvényjavaslatot nyújt vala be, mely biztosította volna a helyi ügyeknek önkormányzat által való elintézését, de megtiltotta volna, hogy a megye az ország dolgában határozatokat hozzon, hogy felhívásokat intézzen a többi megyéhez, s hogy ekként a megyegyűlések a kormány, a parlament elleni izgatás mind megannyi tűzhelyeivé váljanak.

A megyegyűlésnek autonom és nem politizáló testületté kell vala válnia. A vélemény-nyilvánítási, s az egyesületi és gyűlésezési szabadságban vannak letéve a polgárok jogai a végrehajtó hatalommal, sőt a parlamenttel szemben. Magyarországon szabad a sajtó, szabad az egyesülés, gyűlésezés, véleménymondás. A polgárok összegyűlekezhetnek, hogy elítéljék a kormány valamely tényét. A megyegyűlések kupaktanác sainak állammentő bölcseségére tehát nincs szükség.

Ki hallotta azt, hogy az angol grófságok évnegyedes gyűlései, (a békebírák tanácskozásai) speechelnek a kormány és parlament ellen, határozatokat hoznak, közlik egymással határozataikat, s az izgatás hálózatát kiterjesztik az egész országra? Anglia pedig az autonomia országa, hol a belügyminisztérség sinecura; mert a társadalom elintézi saját ügyeit; sőt az állami functiókat is elvégzi magánuton. Ellenben mindenki tudja, hogy Londonban néha százezer ember is összegyűl, hogy véleményt mondjon valamely politikai kérdésben. Az autonomia és a politikai gyűlésezés tehát két különböző dolog.

Belgium szintén szabad ország. A szabadságnak ott bizonyára vannak oly garantiái, mint bármily államban. Az egyéni szabadságot ott az angol törvényeknél is szabadabb elvű törvények biztosítják. Van szabad gyűlésezési joga, szabad sajtója, mintaszerű sajtótörvénye. Vannak tartományi gyűlései is, melyek a helyi ügyeket elintézik. De ezeknek a gyűléseknek meg van tiltva egy évben egyszernél többször gyűlésezni. Meg van tiltva politikai határozatokat hozniok, s azokat egymással közölniök.

Az angol békebírák évnegyedes gyűlései az autonomia tekintetében tágasabb jogkörrel bírnak a mi megyei bizottmányaink üléseinél; mert igazságügyi functiót is végeznek, részint mint felebbezési bíróságok bizonyos (körülbelül 18) büntett- és vétségben, részint mint másodfokú bíróságok az apró s az egyes békebírák által már elbírált, de felebbezett kihágásokban. Határoznak részint mint első, részint mint másodfokú hatóságok az adók helytelen kivetése, birtokháborítások vásári és iparügyek, útépítési, közegészségi és szegényügyek felett. De nem politizálnak, nem hoznak a kormány ellen tüntető határozatokat, habár minden békebírónak joga van nyilvános beszédeket tartani a kormány ellen, mint bármely angol állampolgárnak.

Ellenben a mi megyei és bizottmányi gyűléseink főfeladatuknak tartják a politikát. Azért van nyomorúságos állapotban minden az autonomia körébe tartozó helyi ügy. Azért maradt meg ázsiainak útügyünk. Azért nincs szegényügyünk, bár szegényeink vannak, azért marad papiroson a közegészségi törvény, azért rossz a közbiztonság. A csavargóktól csak az ment meg bennünket, hogy, hála isten, ebben az országban még mindenki megkeresheti, könnyű munkával élelmét, s nem jutottunk oda, hova eljutott Anglia, hol a szigorú rendszabályok daczára naponként 30,000 csavargó indúl az ország egyik végétől a másikig. Azért nincs nálunk semmi gond a börtönügyre. Azért kallódik el a roppant közmunkaváltság, a bírságpénz, melyről mindenki tudja, hogy évről évre nagy összegekben fizettetik, de azt eddig még senki sem tudta felfedezni, hogy hová fordíttatik. Azért van ázsiai állapotban árva- és gondnoksági ügyünk. — Azért nincs egyáltalán autonomikus közszellem törvényhatóságainkban.

A józan centralisatió hive vagyok. Azon centralisatióé, mely szükséges kifolyása az állameszmének és a parlamentarismusnak. Magyarországon különösen szükségesnek tartom ezt a centralisatiót, mert faji és nemzetiségi érdekeink követelik. Tetszeleghet a rosszúl értolmezett szabadelvűség phrasisaival, a ki minél több gátot akar emelni a központi kormányhatalom ellen; de nem fogja fel faji és állami érdekeinket.

És mégis barátja vagyok az autonomiának. A mely társadalom nem képes az autonomiára, az a társadalom gyenge, nem képes az erőkifejtésre, nem képes a közügyért lelkesedni, áldozatokat hozni.

Szomorúan tapasztalom, hogy a magyar társadalom évezredes megyei rendszere daczára, *nem autonomikus társadalom. Az autonomia iránt nincs érzéke*, csak a politika iránt. Megyei autonomiánk fentebb rajzolt tehetetlensége bizonyíték erre. S a mi megyerendszerünk alapjában téveszti meg az autonomia felfogását. A mi autonomistáink nem tudják, hogy az önkormányzat alapfeltétele a községi autonomia és az ingyenes hivatalviselés.

A községi autonomiáról alább szólok.

Az önkormányzat szelleme csak ott lehet erős, a hol a polgá-

rok ép oly természete kötelességöknek tartják a közügyek elintézését, mint az adózást. Csak azon autonomia lehet független, erőteljes, melyet ily polgárokkal bíró társadalom hordoz. A fizetett hivatalnokból hivatásszerű hivatalnok lesz. Ha pedig a közt kell választani, hogy az ily hivatásszerű hivatalnok megyei, vagy állami legyen, az utóbbit kell választanunk. Azért nagyszerű az angol helyi autonomia, mert független, fizetéstelen férfiak kezelik. A kormány nevezi ugyan ki őket; de mert nem szorúltak hivatalukra, ép oly függetlenek föl-felé, mint lefelé Nem áll előttük a restauratió rémképe, mely megfoszthatja őket hivatalukkal kenyeröktől.

Nálunk azért nem jöhet létre valódi autonomia, mert hijjával vagyunk azon független, vagyonos társadalmi osztálynak, mely a közügyek ingyenes elintézésére vállalkozhatnék. Angliában a vidéki gentry képezi e társadalmi osztályt. A mi vidéki gentrynk, eladósodott, tönkre jutott, megfogyott középnemességünk képtelen az autonomia közvetítésére. Ha volna oly középneemsségünk, mint Angliának, vagy volna más társadalmi osztályunk, mely gentrynket helyettesíthetné, egy pillanatig sem haboznám kimondani, hogy az ingyenes hivatalviselésre kell alapítani a megyei autonomiát.

Középnemességünkről a következő fejezetben részletesebben fogok szólni. Most csak annak kijelentésére szorítkozom, hogy nem levén társadalmunkban osztály, mely az ingyenes hivatalra vállalkozhatnék, kénytelenek vagyunk a fizetéses hivatalnokokhoz nyúlni.

Mivel pedig a megyei fizetéses hivatalnokok képteleneknek bizonyúltak az administratióra, a közigazgatást az államnak kell kezébe vennie. Nem lehet tűrni azt, hogy a megye közvetítse a közigazgatást, mert míg saját ügyeinek elintézésére sem képes, annál kevésbbé képes az állami érdekeket hordozó közigazgatás kezelésére. Ezt ma már mindig többen és többen belátják. Ha megszavaztatnák az ország értelmiséget, meg vagyok győződve, hogy nagy többség nyilatkoznék az állami administratió mellett.

Szerencsétlen pártviszonyaink miatt késik, de nem fog elmaradni a közigazgatás államivá tétele. Valamennyi pártban vannak a megyei közigazgatásnak hivei, s így bármelyik párt venné fel programmjába az állami közigazgatást, szétrobbanna. De ha majd a reformeszmék alapján fognak alakulni pártjaink, a megyei administratió hivei külön csoportosúlnak ugyan, de ki fog tűnni, hogy nagy kisebbségben vannak. Ma még a pártok viszálykodása és féltékenysége tartja fenn a megyei közigazgatást. De nem soká fogja fenntarthatni.

Hogy mily fogalma volt az ellenzéknek, a kormánynak és pártjának egyaránt a megyék rendezése alkalmával az autonomiáról, mi sem jellemzi ezt inkább, mint azon tény, hogy a megyéket előbb rendezték, mint a községeket.

Ha valaki előbb a háztetőt készítené el, s aztán fogna a falak építéséhez, ennél botorabb művet nem művelhetne. A mi törvény-

hozóink, mindig a megyét tartva szemük előtt, megfeledkeztek arról, hogy az autonomia alapját a községek képezik.

Egy szélsőbali képviselő, *Simonyi* Ernő figyelmeztette ugyan a házat, hogy a megyéket nem lehet rendezni a községek előtt, s határozati javaslatot nyújtott be, hogy a ház együtt tárgyalja a megyei és községi javaslatot. Ámde nem azért tette ő ezt, mintha felismerte volna a községek fontosságát az autonomiában. Ő és pártja épen a megyei mindenhatóság mellett törtek lándzsát, azon megye mellett, a mely elnyelte a községeket. Nem is volt Simonyi határozati javaslatának más czélja, mint hogy a megyék omnipotentiáját megtámadó kormányjavaslat letétessék a napirendről. Ezt természetesen el nem érhetvén, a megyék rendeztettek a községek előtt, a tető felépíttetett falak nélkül.

A kormánynak és pártjának a törvényhatóságok rendezésénél nem volt autonomicus alapgondolata. Nem akarták ők bíztos alapokon felállítani a helyi autonomiát, hanem csak azt, hogy a centrifugalis megyéket, az új főispánság által, a központi hatalomhoz bilincseljék, vagy mint ők mondták, „a régi megyét beleilleszszék a parlamentarismus keretébe". Bizonyos, hogy erre szükség volt; szükség lett volna még nagyobb mérvű centralisatióra; de az 1869-iki törvényhozók nem kérkedhetnek azzal, hogy rendezték az autonomia ügyét. A községet, a későbbi községi törvény által meghagyták a megye járszalagán. Ha a megye omnipotentiáját a központi hatalom irányában megtörték, nem volt bátorságuk arra, hogy ugyanezen mindenhatóságot a községi autonomia irányában is kellő mértékre reducálják. Így absorbeálta a megye, a rendezés után is a községeket, az önkormányzat e valódi tűzhelyeit. Így maradtak a községek továbbra is a megye gyámsága alatt. Pedig a községi érdekek sokkal közvetlenebbek a polgárokra nézve a megyei érdekeknél, melyekkel azok gyakran diametralis ellentétben vannak. Ezért alapít a practicus angol faj, a hol megtelepszik, mindenek előtt erős községet, hogy annak alapján erős tartományt, majd államot csináljon. De hát a mi municipalistáinknak nem kell község, nem kell állam, hanem csak megye!

Nálunk a községi önkormányzat iránt soha sem volt érzék. A megye megakadályozta annak kifejlődését. Azért csenevészett el nálunk a község, s nőtt meg rovására a megye. Azért nem lehetne már a községi rendszerre átmennünk. Ha egy évtizeddel ezelőtt előkészítik vala a községek szabad fejlődését, ma már volnának életre való községeink, volnának a községekben önkormányzatra alkalmas elemek, úgy hogy ma már a községekre helyezhetnők az autonomia helypontját, és aligha volnának a megyei administratiónak számbavehető hivei.

De hát a mi reformjaink reformeszmék nélkül valósíttattak meg, a pártpolitika esetleges szükségleteihez képest.

Azért lett legtöbb reformunk félszeg alkotássá. Azért nem volt állami szervezkedésünknek sem helyes, sem semmiféle alapgon-

dolata. Azért írtam tanulmányom élére, hogy — *difficile est satiram non scribere.*

VII.

Alig volt Magyarországon oly népszerűtlen államférfiú, mint Tissza Kálmán. Nem volt, a ki népszerűtlensége daczára oly soká megállt volna a kormányon, mint ő. Pedig tán senki sem bírta oly osztatlanúl nemzetének rokonszenvét, mint Tisza Kálmán. Senkinek kormányra léptét nem üdvözölte, oly általános öröm, mint az övét. S a nemzet senkiben sem látszott annyira csalatkozni, mint ő benne. E jelenség mélyebben fekvő okait megkisértem kideríteni alább, mindig pártatlan álláspontomon állva, s érintetlenül maradva azon szenvedélyektől, melyek évek óta magasra dagadt hullámokkal hömpölyögnek.

Tiszát nem annyira a reformok, hanem mint a Bécs elleni állásfoglalás embere gyanánt üdvözölte a közvélemény. A megye hivei hozannát kiáltottak ugyan neki, mint a municipalistának; ez azonban már csak külön vélemény volt. Nagy, függő kérdések lebegtek Bécs és Budapest közt. A Deák-párt meggyengűlve, tekintélyében megalázva, erkölcsi erejében, a már akkor elharapozó corruptió által megtörve, képtelennek érezte magát e függő kérdéseknek a nemzet óhajai szerint való megoldására.

A Deák-párt és a baloldal összeolvadt a nagy szabadelvű pártban. Az ellenzék csaknem egészen eltűnt úgy a nemzetből, mint a parlamentből. A szélső bal soha sem apadt le oly csekély létszámra, mint az általános kibékülés e korszakában. A nagy szabadelvű párt élén állt Tisza. A nemzet minden reményét beléje helyezte. Nem csak azt remélte, hogy Bécscsel diadalmasan megküzd, hanem azt is, hogy a corruptió fekélyét kiírtja úgy a kormányzat, mint a nemzet testéből.

Valóban, mind a két feladatra senki sem látszott nála hivatottabbnak. A Bécs elleni küzdelemben támogatta a pártszakadások által meg nem gyengített nemzet összes anyagi és erkölcsi ereje. A corruptió elleni hadjáratra képessé tették őt azon tulajdonságai, hogy egyike a legvagyonosabb, legrendezettebb viszonyú magyar földesuraknak, s jelleméhez az anyagi haszonlesésnek még árnya sem fér. Így lett a geszti földes úr a nemzet bizalmának és reményeinek letéteményese oly mérvben, minőben még Deák Ferencz sem volt.

Azon eredmények aztán, melyeket Tisza elért, megmagyarázzák a közvélemény átalakulását. Megmagyarázzák, hogy mily népszerű volt, most ép oly népszerűtlen Tisza Kálmán.

Az oppositió padjain a 67-iki kiegyezés ellen küzdött. Károsnak tartotta ezt a nemzet politikai és anyagi érdekeire. Azt lehetett volna tehát várni tőle, hogy miután rálépett a közjogi alapra, anyagi előnyöket csikar ki Bécstől az ország számára, a gazdasági kiegye-

zés alkalmával. Nem csikart ki. Az oppositió padjain mint Cato menydörgött a kormányzat corruptiója ellen. Azt lehetett várni tőle, hogy erős kézzel fogja kivágni a rothadást. Nem tette. Sőt kormánya alatt rettenetes mérvet öltött a corruptió, az erkölcsi szétmállás. A kik közelebbről ismerték őt, ismerték szellemi látkörét, felvilágosodottságát, tanúltságát, azt hitték, kormányra kerűlve szakítani fog a megyei conservatismussal, s hogy szabadelvű, európai reformokat fog megvalósítani. Igaz, hogy az oppositió padjain a megyei conservatismus zászlaját lobogtatta, de azt hitték felőle, hogy ezt csak párt-tactikából tette. Hiszen az ő tágas politikai látköre nem férhetett be a megye házának tanácskozási termébe.

A municipalisták viszont azt hitték, hogy hive marad a megyerendszernek, s ennek alapján valósítja meg reformjait.

Mind a két felfogás hivei csalatkoztak benne. Csalatkoztak a municipalisták; mert hisz Tisza Kálmán alkotta meg a közigazgatási bizottságot, mely a megyerendszertől az első határozott lépés volt az állami administratió felé, s nincs is ezen a municipalismus nyakán czölönköt képező intézménynek más értelme, mint hogy az átmenetet akarta képezni a megyei közigazgatástól az állami közigazgatásra.

Csalódtak az állami administratió, a modern reformok hivei; mert Tisza Kálmán nem ment tovább azon az úton, melyre lépett. Nem valósította meg az állami közigazgatást, nem valósított meg nagyszabású európai reformokat.

Tárgyamra első sorban a reformok kérdése tartozván, Tisza Kálmán kormányzatának politikai hátterét később szellőztetem. Most reformjairól szólok.

Említettem, hogy a közvélemény Tisza Kálmánt kevésbbé a reformok, mint a Bécs elleni küzdelem embere gyanánt üdvözölte. Mivel azonban e küzdelemben nem aratott sikereket, a belreformok terére kellett volna lépnie. Nagy, európai reformok által kellett volna a nemzet figyelmét lekötnie.

Tisza Kálmán meg is próbálta erejét a reformok terén. Szilárd, a makacsságig szivós erővel rendelkezik ő. Ezzel az erővel berendezhette volna összes állami organismusunkat. Alapgondolata is volt neki, melyet következetesen meg akart valósítani, s részben meg is valósított az előtte feltornyosúlt óriási akadályok daczára.

Csak hogy ez alapgondolat tekintetében tévedett. Tévedését, úgy látszik, ma már ő is belátja. De ez a téves alapgondolat *nemzeti, magyar* eszme volt. S mégis, a bécsi kiegyezés, a bosnyák occupatió nem ártott Tiszának annyit, mint e magyar eszmén alapuló belügyi politikája. Ez a belügyi politika szükségkép elkeseredett ellenségévé tette Tiszának az összes jogászságot. A modern justitia eszméivel telített bíróságok nem bocsáthatták meg Tiszának, hogy rést tört az 1869. IV. tvczikkben. A közjegyzők esküdt ellenségeivé lettek a hagyatéki ügyek miatt. Az ügyvédeket maga ellen zúdította a bagatell eljárás és az ügyvédi rendtartás miatt.

Tisza Kálmán az ügyvédek és közjegyzők kenyerére tört. Úgy mondták ők. S ezt hirdette 7—8 ezer száj hangosan, elkeseredetten, fellármázva az országot. S az ország értelmiségének nagy része a zajongók mellett foglalt állást, mert Tisza Kálmán szakított reformjaink európai irányával.

Miért tette ezt Tisza Kálmán? Miért tört rést az igazságszolgáltatást a közigazgatástól elkülönítő válaszfalon? Miért akarta tönkre tenni az ügyvédeket és közjegyzőket? Miért szakított fejlődésünk nyugati irányával?

Azon eszme miatt, melyre belügyi politikáját alapította. *Meg akarta menteni a középnemességet az anyagi tönkrejutástól, bele akarta vonni a gentryt a közügyek intézésébe.*

Azt hitte, lábára állíthatja ezt a gentryt. Azt hitte, megmentheti az uzsorásoktól, megmentheti az ügyvédek kezéből. Azt hitte, békebírákat csinálhat belőle. Azt hitte, ezt a gentryt feltámaszthatja halottaiból. Azt hitte, hogy ez a gentry ép úgy a magyar társadalom coloritját fogja képezni, mint az angol nemesség coloritja az angol társadalomnak.

De tévedett. Tévedését menti a hazafias szempont. Ha valaki a mi középnemességünkből angol mintájú középnemességet tudna csinálni, annak sokat megbocsátanék az európai eszmék rovására.

Tisza azonban, bár maga is a középnemesség tagja, nem ismerte ezt a nemességet. S ez nagy hiba. Legnagyobb hiba akkor, ha az, a ki ily alapos tévedésben van, államférfi, s tévedése alapján csinál politikát.

Hiszen Tisza közvetlen tapasztalatából ismerhette volna nemességünket. Úgy tudom, járt Angliában is, vagy ha nem járt, könyvekből is megtudhatta volna, mily óriási különbség van az angol és magyar nemesség közt.

Megtudhatta volna, hogy e két nemesség fejlődése és jelen társadalmi állása diametralis ellentétet képez.

Az angol nemesség politikailag már a középkorban beleolvadt a polgárságba. A mi nemességünk mereven elkülönítette magát a polgárságtól egész a legújabb korig, s midőn előjogairól lemondott, már összecsapott feje fölött az új idők árja. Multja, anyagi helyzete, szétzüllöttsége képtelenné tették a társadalmi vezérszerepre.

Fajunk, a magyar államiság sokat köszön a középnemességnek; ez ragaszkodott törhetlen szivóssággal az alkotmányhoz, melyet nem egy a magas aristocratiához tartozó politikusunk könnyen feláldozott. Ez védte a szószéken és a csatamezőn a nemzet jogait, melyek iránt fent és lent, a magos aristocratiában és a népben, századokon át több közöny, mint nemes buzgalom s áldozatkészség uralkodott. Ez érdemeit senki sem vitathatja el a középnemességnek, legkevésbbé akarom elvitatni én, ki mit sem óhajtanék inkább, mint erős, hatalmas, vagyonos, felvilágosodott középnemességet, mely hordozója lenne az autonomiának, vezetője, elitje a társadalomnak.

Ámde az angol nemesség, az angol aristocratia a hazafias erényeken kivűl társadalmiakat is gyakorolt. Ezek által szerezte meg és tartotta fen a többi társadalmi osztályok felett való fölényét. Nem kiváltságai tették nagygyá, hanem ép azért lett nagygyá, mert kiváltságai nem voltak, vagy a mennyiben voltak, ezek nem háritották a közterheket a nem kiváltságolt osztályok vállaira. Angliában ép oly kevéssé ismerték egyes társadalmi osztályok adómentességét, mint a törvényelőtti egyenlőtlenséget. A társadalmi egyenlőtlenség hazája volt és hazája egyszersmind a politikai és jogi egyenlőségnek. A nemesség azonban nagyobb vagyonossága, nagyobb képzettsége, a közügyek iránti nagyobb odaadása által tiszteletet tudott magának szerezni. A többi társadalmi osztályok önkényt engedték át neki az elsőséget és a vezető szerepet. A nemesség megtartotta ezt a *reform-bill* után is, bár mily nagy mérvben vitte ez be a parlamentbe a polgári elemet. A nemesség befolyását még az sem szoríthatta félre, hogy a többi társadalmi osztályok az adófizetés mérvében föléje kerekedtek. A földbirtok túlnyomólag a nemesség kezében van, s a földbirtok Angliában csak 1.109,000 font strlng. adót fizet, holott Anglia évi bevétele 80 millió. Azon országban tehát, hol a közterhek viselésében való részvétel aránya szabja meg a hatalomban való részvétel mérvét, azon országban a nemesség meg tudta óvni tekintélyét és befolyását. Igaz, hogy az angol nemesség a magánjótékonyság és az által, hogy idejét, munkaerejét a közügyeknek szenteli, némileg helyreállítja az arányt; s ép ez utóbbinak köszöni befolyását, mert a társadalom többi osztályai nem volnának képesek ellátni a közszolgálatot.

Angliában tehát nem a születési előny, nem a czimek, hanem a társadalmi tér meghódítása szerzett nymbust az aristocratiának, s adott bizonyos aristocraticus színezetet az összes angol társadalomnak.

„Eltörölhetik Angliában a felsőházat — mond Bulver Anglia és az angolok czimű munkájában — eltörölhetik a nemesi czimeket, örömtüzet gyújthatnak a pairi diademekből és hermelinekből. Minden erőfeszítés daczára az aristocratia oly erős maradna mint volt. Mert az aristocratia hatalma nem a szőnyeges szobákban, nem karmazsin szövetekben, rendjelekben, vagy rendszalagokban, sem a koronákban, sem a czímekben van; e hatalom, barátim, bennetek van; e hatalom azon aristocraticus hajlamban gyökerezik, mely mindnyájatok felett uralkodik".

Ilyen az aristocratia, az angol nemesség.

S Tisza Kálmán azt hitte, hogy ezt az aristocratiát, ezt a nemességet átplántálhatja Magyarországra, holott annak százados, s a mi aristocratiánk nemességünk fejlődésével ellentétes fejlődése van.

Az angol középnemességhez, az angol társadalom e savához borsához hasonlította a mi eladósodott, szétzüllött, tönkrejutott, földbirtokából kipusztult középnemességünket. Azt hitte, hogy ezt a nemességet az ügyvédek tették tönkre, pedig tönkre ment már akkor,

midőn még kiváltságolt osztályt képezett. Tönkre ment vagyonilag, tönkre ment erkölcsileg, mert gazdálkodni nem tudott, s mert nem volt szellemi fölénye, tudománya, irodalmi képzettsége, nem áldozta munkaerejét a közügyeknek.

Miként képzelhette Tisza Kálmán, hogy ebből a nemességből ujoncozhat békebírákat, ingyenes hivatalnokokat?

Angliában 10000 békebíró van. A földbírtokosok száma tizenkétezer. Tehát csaknem valamennyi földbirtokos egyszersmind békebíró. S ezek a földbirtokosok — Country squirek — idejök legnagyobb részét minden kárpótlás nélkül áldozzák fel a közügy oltárán. A rendőri ügyeket a rendőrbírákkal megosztva kezelik. Sőt rendőri bíróvá is rendszerint a nemesség valamelyik tagja, vagy kiszolgált katonatisztek és hajóskapitányok lesznek. A békebírák vizsgálóbírák minden bűnügyben. Bíráskodnak adóügyekben, birtokháborítási, ipar, vásár, vadászati ügyekben. Ők kezelik a börtönügyet, a községügyet. Az egész hadügyi igazgatás terhe vállaikra nehézül. A szegényügy, kórházügy, tanügy szintén dolgot ád nekik.

Holtzendorff leírja, mennyi idejét áldozza egy angol landsquire a közügynek. Egy részt abból ide fordítok, hogy kijózanítsam, a ki a magyar vidéki földesurat képesnek tartja hasonló szereplésre:

„Elnöklés a szegény őrültek házában évenkint *negyvennyolcz hétfőn. Minden második és negyedik naptári hétfőn* bizottsági ülés az őrültek ügyében. Minden első és harmadik hétfőn szemle az őrültekházában. Minden pénteken *petty sessio*, melynek tartama 1—6 óra. D. u. 2 órakor a betegápolók ülése. Aztán a közegészség ügyében tanácskozás. Minden hóban pénteken ülés a közutak ügyében. *Minden évnegyedben* egymásután következő öt napon át elnöklés a grófsági ügyekben. Évnegyedenként több napon át tart a grófsági börtönök megvizsgálása. *Minden szerdán* ülés a betegek ügyében és kórház-látogatás. Évnegyedenként látogatás a gyermekjavító iskolákban. Evenként négy napot adóbecslés s felszólamlások elintézése vesz igénybe. Több napot igényel az elemi iskolák látogatása. Évnegyedenként iskolabizottsági ülés, stb. stb. Summa summarum: az angol földbirtokos hetenként három *teljes* napot szentel a közügyeknek, a levelezéseket nem számítva.

Mit szólna a magyar közbirtokos osztály azon követelésre, hogy hetenkint három teljes napot — a többit nem is számítva — a közügyek intézésével töltsön el? Erre sem ideje, sem kedve nem lenne. Anyagi viszonyai pedig lehetetlenné tennék, hogy mindezt ingyen végezze. Mi sem bizonyítja inkább a magyar földbirtokosságnak a közügyek iránti kevés érdeklődését, s az ingyenes hivataltól való idegenkedését, mint azon eredmény, melyet Tisza elért békebíráival. Az országban alig nehány földbirtokos vállalkozott a békebírói tisztre. S hogy a földbirtokos osztály mily kevés tekintélylyel bír, mutatja azon tény, hogy a nép, bár tehetné, nem a békebírók, hanem a járásbírók elé viszi perét.

Az a politika tehát, melyet Tisza Kálmán belügyeinkben kö-

vetett, alapjában téves volt, s így tévesek lettek azon alkotások, melyek ez alapon épültek fel. Bismarck Németországban szintén a földbirtokosokra alapította ujabb politikáját. Németország egész gazdasági rendszerét a junkerek érdekeihez szabta. Igaz, hogy magára uszította a szabadelvűeket, s az összes fogyasztókat; de a földbirtokos osztályban elég erős támaszt talált azok ellenében. Tisza túlbecsülte a magyar földbirtokos osztály erejét s kevésre azon súlyt, melylyel a jogászok bírnak Magyarországon. Sőt a földbirtokos osztály érzékkel sem bírt arra, hogy felismerje, miszerint Tisza belügyi politikájának czélja a földbirtokosság megvédelmezése és tekintélyének emelése. Pedig ezt czélozta a bagatell-törvény, ezt az ügyvédi rendtartás, ezt az uzsoratörvény, sőt részben, különösen a paraszt földbirtokosokat illetőleg, a hagyatéki ügyeknek a közjegyzők hatásköréből való elvonása. Mégis a földbirtokos osztályból kerültek ki, az ügyvédek után, Tisza legnagyobb ellenségei!

Ha a belügyi politika sikereket arat vala, Tisza Kálmán kétségkivül nagyobb terjedelmű reformokat hozott volna létre, hogy a vidéki földbirtokosság tekintélyét és befolyását emelje. De, úgy látszik, maga is belátta, hogy politikájának alapeszméje téves. Hasztalan szállt síkra az occidentalismus ellen. Magyarország többé nem fordulhat vissza a cultura azon útján, melyre lépett.

És azt hiszem, ma már Tisza is így gondolkozik. Belátja, hogy tévedett, mikor a magyar földbirtokosságnak oly helyet akart kijelelni közéletünkben, melyre az nem vágyik. S azt hiszem, ha kormányon marad, beleveti magát az occidentális áramlatba.

A hagyatéki ügyeket már visszaadta a közjegyzőknek.

Az ügyvédi rendtartás reformját már is tervezi.

Következni fog a bagatell-törvény reformja.

Sőt, daczára numicipalis multjának, meg fogja alkotni az állami közigazgatást.

Ha kormányon marad (!?)

VIII.

Magyarországnak, alkotmánya visszaszerzése óta legsetétebb korszaka az, melyet *Tisza* Kálmán kormányzatának második fele képez.

Nem akarok a pártszenvedély szürke színeivel szürkére festetni. De tény, hogy minden téren hanyatlás állott be. A hanyatlás legközvetlenebben érezhető a gazdasági téren. A régibb kormányok alatt a rossz pénzügyi politika miatt, az állam csak napról-napra élt. Nem egyszer fenyegette a fizetésképtelenség. Ma az államháztartás rendezettebb, de az ország a fokozott adóteher alatt roskadott. Egymásután következtek szűk, vagy épen rossz esztendők. Az elszegényedés óriási mérveket öltött. Az elszegényedéssel pedig együtt szokott járni az elégedetlenség, a panasz.

En azonban a bajt kevésbbé látom gazdasági, mint társadalmi

és erkölcsi elhanyatlásunkban. A társadalomnak több kapcsa megtágúlt. Erkölcsi fogalmainkban bizonyos latitude nyert tért. A nyilvános- és magánéletben fegyelmetlenség kapott lábra. Ezt a fegyelmetlenséget, a jellem- és erény meghanyatlását tüntetik fel összes közviszonyaink. A közszellem alantabb szinvonalra szállt. Nem lelkesítik nagy czélok, nagy eszmék. Sőt általában gondolkodásunkból hiányzik minden emelkedettség. Köznapiakká, apró dolgok felett czivódókká leszünk.

Nem ismétlem a közpálya embereinek corruptiójáról szóló vádakat, melyeket mindenfelé agyoncsépelnek. — Ha a corruptió ragálya csak e körben terjedt volna el, úgy a baj még nem öltene oly veszélyes jelleget. Én azonban azt hiszem, hogy a corruptiótól impregnálva van összes társadalmunk. A közpályának a társadalom adja embereit. A milyen a társadalom, olyanok a nyilvánosság emberei. Erkölcsös, egészséges társadalomban nem lehet szó egyes osztályok korhadásáról.

Állításom mellett szól a tapasztalat. Ha körültekintünk társadalmunkban, szemlátomást apadni látjuk a jellemes, derék férfiak számát. A nyegleség, szédelgés, jellemtelenség ellenben tért nyer. Megrendülünk, midőn látjuk, hányszor megtántorodik a jellemszilárdság is. Hány ismerősünkért mertük volna kezünket tűzbe tenni, s ámulva hallottuk, hogy golyót röpített agyába. A sötét leleplezések, bukások egymást érték. E tapasztalatok aztán szintén túlzást idéztek elő. Megingott hitünk, megrendűlt bizalmunk. Mivel catói jellemeket többé nem találunk, a szilárd jellemekben egyáltalán nem hiszünk. Nincs bennünk egymás iránt bizalom, tisztelet. A kivel az utczán kezet szorítunk, vagy benső barátságban élünk, nem tudjuk, nem bizonyúl-e gazembernek. A ki iránt tisztelettel tartoznánk, nem tudjuk, nem bizonyúl-e méltatlannak a tiszteletre.

Igy oldódott fel sok társadalmi kötelék, így tágúlt meg sok társadalmi kapocs.

Az a kérdés, mi idézte fel ezt az állapotot?

Nem egy ember mondja: Tisza Kálmán.

Nem védem Tisza Kálmán tévedéseit; de a történelem megtanított és megtaníthat mindenkit, hogy egyetlen ember sem meg nem ronthat, sem meg nem javíthat egy társadalmat. Ép ezért tévedtek azok, kik Tisza Kálmánnak kormányra lépte alkalmával, társadalom-javító szerepet tulajdonítottak, valamint tévednek, kik most Tisza Kálmánt a társadalom megrontásával vádolják.

A közszellem, a közerkölcsök emelkedésére, vagy sűlyedésére sokkal nagyobb factorok hatnak közre, hogy sem egyetlen ember képezhetné e factorokat. A ki azt mondja, hogy egy ember megjavíthat egy társadalmat, annyi mintha azt mondaná, hogy egy ember visszafolyásra kényszeríthet egy sebesen rohanó áradatot. Tudom, hogy ha a kormányzatban támad corruptió, ez fokozza a már létező bajt. Tudom azt is, hogy Tisza Kálmán politikai és párttekintetekből nem egy hívének elnézte űzérkedését. De ez is a közszellemre, az

általános felfogásra vezethető vissza. Így tettek a megelőző kormányférfiak is.

Párt-szempontok hangoztatásával nem javítunk. A bűnbak kiszemelése még soha sem emelte az erényességet, sőt akadályozta a magába-szállást. Ép azért fel kell tárni a valódi okokról a leplet. Bár fájdalmas műtét, de bele kell mélyeszteni a kutaszt a valódi sebbe.

Egy nép közszelleme, erkölcse nem hanyatlik el és nem javúl meg mától holnapig. Mind a két jelenség hosszú időn át, számos ok közrehatása után jő létre.

Vannak korszakok, midőn egy népet lelkesedés száll meg, a közszellem nagy lendületet vesz, a nemzet nagy czélokért nagy kűzdelemre képes. Ezek szoktak a nemzetek legdicsőbb napjai lenni. Nagy dolgokat valósítanak meg, melyekre máskor képtelenek lettek volna. Ily korszakai voltak minden népnek, voltak a magyar népnek is. De nem egyes emberek idézték azokat fel, habár legelől úsztak az áramlatban.

Máskor ismét kislelkűség, ernyedtség száll meg népeket, úgy, mint egyeseket. A nemzeti czélokat ködfátyol burkolja. Eltűnnek az irányjelzők a láthatárról. Beáll a hanyatlás kora. De ezt sem egyesek idézik elő. Amazt felidézte a nemzeti erő duzzadása, ezt a kimerűlés, elgyengűlés.

Ép így vannak korszakai a közerkölcsök emelkedésének és sűlyedésének. Ott van Anglia. Hivatkoznak rá, mint az erényesség hazájára. De a kik ezt teszik, feledni látszanak, mily lábon álltak a a közerkölcsök Angliában századokon át, sőt a közeli multban.

Cromwell tüzesvassal égette a corruptió fekélyét, s mégis mily dűhvel tört az elő ismét, mindjárt a következő korszakban.

Nem szólok *Baco*, *Walpole* koráról. Nem szólok a választási reform előtti korról. Nem szólok arról, hogy nem volt az angolnál corrumpáltabb igazságszolgáltatás; sem arról, hogy az angol parlamenti corruptióhoz fogható romlottság példátlan a parlamentarismus történetében. Nem hozom fel a választási megvesztegetésnek szinte hihetetlennek látszó példáit. Általában nem hivatkozom Anglia régibb történelmének lapjaira.

Csak utalok arra, hogy még az amerikai háború idejében is dühöngött a corruptió ragálya. Fox 1780-ban nyilatkozott ekként: „Nincs a kormánynak az egész királyságban egyetlen embere, ki politikáját őszintén támogatná. S ha a parlament tagjai e terembe lépnek, hogy helyöket elfoglalják, mindegyiket megkérdhetitek, mit tart a ministerek rendszabályairól, becsületességéről és bölcseségéről, s valamennyi azt válaszolandja: hogy megveti és útálja. A megvesztegetés napról-napra növeli a korona befolyását, mely annál veszélyesebb, mivel alkotmányos formákba öltözik, hogy annál biztosabb csapást mérhessen az alkotmányra.“ Horne Took azt mondta, hogy az alsóházban ép oly nyilvánosan bérlik ki a székeket, mint a vásárhelyet a szarvasmarhák számára. A megvesztegetés

— teszi hozzá Fischel — csak a franczia forradalom idejében hagyott alább; mert a democratiától való félelem az aristocratiát Pitt táborába kergette. Hogy a reform bill megjavította Angliában a közerkölcsöket, alig állíthatja valaki. Hogy sok meggyőződésre változtató befolyást gyakorol a parlamenti győzelmi zsákmányban való osztozás, naponként tapasztaljuk. A pénzzel való nyilvános megvesztegetés mindenesetre ritkább, mint Walpole korában; mert a kormánynak nem áll rendelkezésére annyi pénz, mint állt akkor.

Ha azon okokat vizsgáljuk, melyek a mi közszellemünk és erkölcsiségünk elhanyatlását felidézték, vissza kell mennünk a kiegyezés előtti korra. Az osztrák reactió gazdálkodása létrehozta az elszegényedést. A hatalomban, hivatalokban való részvétel vágya eltántorított azok közül is sokakat, a kik nem az anyagi érdekek csábjaira hallgattak. Hát a kiket megvesztegetett a zsarnok kormányokkal mindig szövetséges corruptió! A romlás elvetett magvai azonban csak az alkotmány visszaállítása után burjánoztak fel.

A könnyű meggazdagodásra az új viszonyok számtalan alkalmat kínáltak. Az eladósodott, anyagilag tönkrement társadalom jólétre, vagyonra akart szert tenni. Koncz volt, főleg eleintén elég, de még nagyobb volt a konczra éhezők hada. A szédülettől csak kevesen maradtak menten. Ezért lazultak meg az erkölcsi fogalmak. A tisztességesség, becsület, erény kisebb mértékkel méretett. A tisztességtelen meggazdagodás nem részesült kellő elítélésben a társadalom részéről. Sőt részesült az ellenkezőben, a hódolatban. A kevésbbé válogatott eszközökre nem sütötte rá a társadalom a becstelenség bélyegét. Az erkölcsi ziláltságnak nem volt ellensúlya a szilárd erkölcsi fogalmakban. Ha valaki épen oly tettet nem követett el, mely a büntető törvényekbe ütközött, nem vesztette el a közbecsülést.

Ide járúlt a nemzet önbizalmának és tetterejének meghanyatlása. A kiegyezés után egyszerre, mint egyenjogú tényezők jelentünk meg a népek versenyén. Erőnk közvetlenül érintkezett a fejlődöttebb cultur-államok hatalmas erejével. A modern állami berendezéssel megjelentek a modern államháztartás igényei. Hova-tovább mindinkább éreztük, hogy gyengék vagyunk. S gyengeségünk felismerése mindig szellemi és erkölcsi lehangoltságot idéz elő.

Így történt ez különösen Ausztriával folytatott érintkezéseinknél. Azt hittük, hogy mi leszünk az erősebb fél, és gyengébb félnek bizonyultunk. S Ausztria kizsákmányolta gyöngeségünket. Fejlődött ipara elfojtja a kezdet nehézségeivel küzdő iparunkat, kereskedelme kereskedelmünket. Nem akarja engedni, hogy ne pusztán földmivelői állam legyünk. Akadályozza forgalmunkat, magát kivitelünket. Miután megszüntünk politikailag provinciája lenni, gazdaságilag akar megtartani provinciájának.

Mindez a baj fokozottabb mérvben lépett fel Tisza kormánya alatt. Nem állítom, hogy ugyan ily mérvben lépett volna fel, ha nem Tisza Kálmán áll vala a kormányon; de merem állítani, s állítja

minden, a pártszempontok miatt el nem fogúlt ember, hogy a létező bajok legnagyobb részének bekövetkeztét meg nem akadályozhatta volna senki sem. Nem bocsátkozom politikai kérdések vitatásába. De kifejezem azon meggyőződésemet, hogy *lényegében* jobb gazdasági kiegyezést aligha csinált volna bár ki is, s akárki lett volna a kormányon, a bosnyák occupatióba bele kellett volna egyeznie, vagy lemondania.

Tisza ellen fel lehet hozni, hogy politikai multja daczára inkább választotta a kényszerhelyzetbe való belenyugvást, mint a kormánytól való távozást, de lett légyen a kormányon Tisza vagy akárki, a helyzet nem sokat változott volna.

A nemzetnek el kellett volna fogadnia a gazdasági kiegyezést s a bosnyák politikát. E tekintetben ma már senki sem ámíthatja magát. S bármely kormány czége alatt jő vala létre, a közvélemény nagy része által elítélt e két tény, az a kormány elvesztette volna népszerűségét. Minden kormánynak és parlamenti többségnek, mely a gazdasági kiegyezést megkötötte, s bement Boszniába, szükségkép népszérűtlenné kellett válnia. A népek, ugy mint egyesek, másokat tesznek felelősekké gyengeségökért, úgy hibáikért.

S ez természetes. Az a felháborodás tehát, mely Tisza ellen zajongott, jogos és érthető volt. Nem csak Magyarországon, de a világon mindenütt így van ez. Anglia sem képez kivételt. Minden hiba miatt a felelősséget a közvélemény a kormányra és a parlamentre hárítja.

„Minden bajt, mely egy angolt sújt, a hatalmat gyakorló testületnek tulajdonítanak. A kereskedő, ki elveszti perét a szt.-pétervári törvényszéknél, a parlamentre apellál. A történeti festő a parlamentnél panaszkodik, hogy müvészete nem részesül támogatásban.“

Így *Macaulay*.

S a mi Angliára nézve áll, az még nagyobb mérvben áll Magyarországra. Nem volt Magyarországon kormány, mely egy évnél tovább népszerű leendett, valamint nem képzelhető népszerű pénzügyminister. Jelenlegi helyzetünket ép oly természetes okok hozták létre, mint a mily természetesek azon panaszok, melyeket felidéz.

Ma már azonban legalább egy téren, úgy látszik, bekövetkezett az üdvös reactió. Az erkölcs reactiója a corruptió ellen. A rettentő példák felrázták a nemzetet. Megpillantotta azon mélységet, hova ragadhatja társadalmunkat az erkölcsi fegyelmetlenség. A megzavart erkölcsi fogalmak ki fognak tisztulni. Erős, erkölcsbírói érzékre fog szert tenni a közvélemény. S midőn egy ily irány lábrakap, szükségkép el kell annak mennie a túlzásig. De egyik túlzást csak a másik ellensúlyozhatja. Így hosszabb vagy rövidebb idő alatt létre fog jönni társadalmunkban, a kedélyekben s a közvéleményben az egyensúly, mely most meg van rendűlve.

De senki se várja ezt egyénektől, hanem csak az összességtől, a természetes fejlődés folyamatától. A pártemberek, s azok, ki-

ket a szenvedély izgat, ezt meg nem értik. Ők csak saját diadalukban látják a jó ügy diadalát. De hát ezektől nem is lehet várni higgadt megfontolást. Katonák ők, kiket a kűzdelem heve elragad, s kik álláspontjukról az eszmék harczterének csak egy részét látják. Kevesen vannak, kik magasabb látkörből, hova a harcz zajaizgalma nem hat fel, tekintenek végig a területen.

De ezek látják az egész csatatért, ezek figyelmét nem kerüli ki a lábuk alatt zsibongó mozgalom fejlődése. Ezeknek kell jelezniök, mily irányt váltott a kibontakozás. S ma már, kik ily álláspontról tekintenek szét, észrevehetik a javulás, az átalakulás jeleit.

Őszintén kívánom, hogy ne legyenek csalfa jelek.

IX.

Azon tágas keretben, melyben reformpolitikánkat tárgyalni iparkodtam, tán igazságügyi szervezkedésünket domborítottam ki leginkább. Nem előszeretetből tettem ezt. Tettem azért, mert senki sem tagadhatja, hogy igazságügyi reformjaink tere legkevésbbé volt meddő, s egy téren sem volt oly heves harcza a modern eszméknek a táblabírói csökönyösség és megyei maradiság ellen, mint ép ezen a téren.

Mielőtt bucsút intenék igazságügyünk tájékának, s befejezném reform-politikánk feletti elmélkedésemet, még egyszer visszafordúlva futó pillantást vetek e tájra. Ez általános tekintet előtt eltűnnek a részletek hibáinak rút hegyszakadékai, az indolentia tunya mocsárai, a tudatlanság és obscurantismus ködfátyolai. Az egész területre világosságsugárt vetnek a modern justitia eszméi. Ennél a világításnál kedvezőbb színben tűnik fel az egész táj, mint kedvezőbb színben tűnteti fel a tavaszi napfény még a legelhagyatottabb vidéket is.

A személyeskedést, pártpolitikát nem vontam be tanulmányom keretébe. A személyek harcza helyett az ellenzék harczát akartam telidézni. A pártpolitikát pedig, mely nemzeti geniusunk szárnyát legmagasabb röptében törte meg, melynek rothadást lehellő légköre legszebb reform-eszméinket mérgezte meg, egyenesen kizártam.

Azért foglalkoztam kevésbbé a személyekkel és pártokkal, mint inkább a reform-alkotásainkat mozgató eszmékkel.

Igazságügyi politikánk azonban sokkal nagyobb mérvben igényeli figyelmemet, hogy az igazságügyi kormányférfiaink felett tartott szemlét ki ne egészítsem. *Horvát* Boldizsárról, *Bittóról*, *Perczel*ről már szóltam.

Most *Paulerről* kell megemlékeznem.

Pauler Tivadar mint tanár oly hírnevet szerzett magának, mire kevés jogtudós tett szert még a külföldön is. Az egyetemi ifjúság rajongott érte, s nem ok nélkül, mert tárgya, a büntető jog iránt tudott lelkesűlni és lelkesedést kelteni, tudott hevűlni és hevíteni. Mint egyetemi hallgató, Pauler tanítványai közé tartoztam. Magamról tudom, mily hatást tudott gyakorolni hallgatóira. Arczán

Beccaria nemes lelkületét, előadásában *Carrara* hevét véltem feltalálni. Mint tanárról, csak jót, elismerőt mondhatok, s általában Pauler tisztelői közé tartozom. De mert kritikát írok, kötelességemet érzelmeim fölé kell helyeznem.

Ép azért kimondom, hogy Pauler tévedett, midőn a tanszéket ministeri székkel cserélte fel. Tévedtek azok, kik másodízben arra bírták, hogy igazságügyünk élére álljon.

Ő nem a reformok, nem az eszmék, nem a tett, nem a harcz embere. Az igazságügyministeri székre pedig szervezkedésünk jelen stadiumában csak oly férfiú való, kiben e tulajdonságok megvannak. Pauler nem vezérszellem. Nem arra való, hogy legelől álljon az eszmék harczában. Szelleme nem alkalmas a conceptióra, hanem csak a másoktól nyert anyag feldolgozására. Szeme nem látja meg, a mit előtte már nem láttak, s rá nem irányozták figyelmét. Nem úttörő, csak járt utakon halad.

Azon korban, midőn Pauler az ország legelső jogász-celebritásává lett, tudománya és képességei elégségesek voltak hírnevének megalapítására.

Még ma is dilettánsok vagyunk, még ma is ritkaság a Corpus Juris hazájában a valódi jogász, pár évtizeddel ezelőtt pedig igen szerény mérve elégséges volt a tudományosságnak arra, hogy valódi hírnévre tegyen szert. Annál méltóbb volt tehát az elismerésre Pauler, a ki legalább a német büntetőjogi litteraturában alapos jártassággal bírt. A míg *Feuerbach*, *Mittermaier* stb. voltak a világító fáklyák, addig Pauler hivatott terjesztője volt a jogtudomány világosságának.

A legutóbbi évtizedekben, sőt főleg 1870 óta a bűntetőjog óriási haladást tett. Nincs tudományos szak, mely rövid idő alatt oly bámulatos eredményeket mutathatna fel, mint a bűntetőjog. A vegytan egy század óta tán legtöbbet haladott minden tudomány közt; de még ennek haladása sem mérkőzhetik a két utolsó évtizedben azon haladással, melyeket a bűntetőjog tett. Németorszá gban, Ausztriában nagy új nevek támadtak. A bűntetőjogi codificatió mind a két államban gyökeres reformokat valósított meg, miután egy megelőző és követő litteraturát támasztott. Belgium jogtudománya és legislatiója a vezérszerepet magához ragadta. Olaszországban a negyvenes évek táján támadt iskolák, s az oly lángelmék, mint *Carmignani*, vagy a jelenleg is élő agg *Carrara* által vetett eszmék csak ujabban csiráztak ki, sőt csak jelenleg kezdenek köztulajdonná válni és a tudomány vérkeringésébe átmenni. Francziaországban hatalmas szabadelvű tudományos áramlat jött létre, mely ép úgy el fogja temetni a napoleoni codexeket, mint a democraticus áramlat eltemette a rendi alkotmányt. E nagy tudományos mozgalmak részben észrevétlenül haladtak el Pauler és tankönyvei mellett. A bűntetőjogban új világ támadt, melyben Pauler nem érzi többé oly otthonosnak magát, mint azon világban, melynek egén a negyven-ötvenes évek nagy német jogászai voltak a napok és csillagok, legalább a mi jogtudósainkra nézve.

E miatt azonban Pauler a legjobb igazságügyminiszter lehetett volna. Csak lett volna határozottsága, erélye a már kijelölt úton előre haladni. De nem volt. Paulerből egyátalán hiányzik a határozottság és erély. Ezért nem a cselekvés embere ő. Habár jelenleg is oly kitünő helyet foglalna el a tudományban, mint másfél évtized előtt, tudománya holt tőke volna. A tanszéken érvényesíthetné, mert ott csak szólni kell, s ő tud szépen, bizonyos classicus egyszerűséggel és világossággal szólni, mint csak kevesen. De tettek által megvalósítani valamit, Pauler erre nem képes.

Nem kárhoztatás gyanánt hozom fel ezeket. Hogy valaki activ vagy passiv hajlamokkal bír-e, ez nem a tudomány, nem a képzettség, hanem a vérmérséklet kérdése. Pauler vérmérsékleténél fogva passiv. Hosszú tanárkodása, a tudomány kérdéseivel pusztán elméleti, contemplativ foglalkozása elszoktatják vala a gyakorlati czélokra törő activitástól, még ha erre vele született hajlammal bírt volna is. Így magyarázható meg, hogy az ő kétszeri ministersége alatt igazságügyünk terén alig történt valami, csak megtakarítások történtek. Ezek azonban nagyobb mérvet vettek, mintsem az igazságszolgáltatás érdekeivel megegyeztethető lett volna. Pauler a fösvénységet túlhajtotta még Zsedényi álláspontjain is. Köztudomású dolog, hogy a legkisebb írnoki állást 4—5, a bírói, s főleg a felső bírói székeket 7—10 hónapon át betöltetlenül hagyta. E késedelmezéseknél azonban nem csak a gazdálkodási szempont vezette. A túlzott aggályoskodás ejtette ki kezéből a tollat, midőn a kinevezési decretumot már alá akarta írni. Pauler fél a felelősségtől, azért óvakodott tenni valamit. Azért fontolgatta a kinevezéseket, azért halasztgatta a legsürgősebb teendőket azon végső pillanatig, mikor már nem lehetett előlük kitérni. Pauler nem sok hasznot tett igazságügyünknek, de inactivitása mellett legalább nem is rontott. E szerencsétlen korszakban, midőn pénzügyi nyomorúságunk lehetetlenné tett minden nagyobb szabású reformot, az ő nehézkessége, aggályoskodása, kicsinyeskedő takarékossága a helyzet kifejezői voltak. A stagnatió korának volt stagnáló ministere.

Még mindig minister. Ha a jelenlegi átmeneti korszak soká tart, minister maradhat továbbra is. De ha az alkotás, a cselekvés korszaka elérkezik, az Paulert valami felsőbb bíróságnál, vagy tanári székén találandja, melynek diadalait aratta, s melyről úgy saját, mint egyetemünk érdekében kár volt a ministeri székbe — *le*szállnia.

Paulernek, vérmérséklet tekintetében ép ellentéte egy másik jogász capacitásunk, kinek igazságügyi politikánkban nagy, sőt nagyobb szerepe jutott, mint bárki másnak. Ez *Csemegi* Károly. Kormányok változtak, igazságügyministerek jöttek, mentek, pártok buktak meg, új pártalakulások támadtak. Csemegit minde változások az igazságügyi államtitkárság székében találták. Uralkodott a Deák-párt, hatalomra került a szabadelvű párt, Csemegi államtitkár volt.

Talán minden kormány, minden párt szerette? Ellenkezőleg. *Csemegi* ellen nem csak az oppositióban, hanem részben saját pártjában is bizonyos fokú ellenszenv volt.

Hogy az ellenzéken nem szerették, ez felettébb érthető. A mily *inoffensiv* Pauler, oly *offensiv* Csemegi. A mily csendes, nyugodt Pauler, oly heves, mozgékony Csemegi. Félelmes combattans volt, ki nem riadt vissza a csatában kapható sebektől, mert el volt határozva, hogy érzékenyebben viszonozza azokat, s tudta, hogy ereje, bátorsága nem hagyja cserben. Védeni nem tudott támadás nélkül. S támadása heves, kiméletlen volt. Igazságügyi szakkérdésekben nagy tudományának nem csak fölényét, de nyers erejét is nem egyszer éreztette. Az tehát csak természetes, hogy az ellenzék gyűlölte, gyűlölte különösen azon ellenzék, melynek táblabírói politikájára a modern reform-eszmék fegyverével csapott le.

De miért nem volt kedvelt egyéniség saját pártján, melynek soraiban mindig legelül harczolt, a legsúlyosabb csapásokat fogta fel, s a legkíméletlenebbeket adta vissza?

Emlegetik modorát, melyet sértőnek, kihivónak mondanak, nem a magán-életben, hol még ellenségei is elismerik szeretetreméltóságát, hanem a nyilvános pályán. Elhiszem, hogy ebben van valami. Csemegi szokta éreztetni nagy tudományának fölényét, s az emberek, ha bár pártokba sorakoznak, nem szűnnek meg érzékenyeknek, hiúknak és könnyen sérthetőknek lenni még pártfeleik irányában sem.

Midőn azonban tudományról van szó, a modor kérdése háttérbe szorúl. Háttérbe szorúlt Csemegire nézve főleg azóta, hogy a parlamenti pályától visszavonúlt. A bírálat előtt csak mint tudós és codificator szerepelhet. S mint ilyen, a legnagyobb dicséretre érdemes. Az általa készített törvénykönyvek, bár mit beszéljen is a tudatlanság és a rosszakarat, — s bár épen nem mentek a hibáktól és tévedésektől, — tiszteletet szereztek a magyar névnek, s minden esetre a legjobb müvek, melyeket a magyar törvényhozás producált. Az oly codificationalis müvek, mint váltó és kereskedelmi törvénykönyvünk, melyek bár igen sikerült receptiók, azokkal össze sem hasonlíthatók.

A mi pedig büntetőjogi tudományát illeti, ezt még codificatori képességénél is többre becsülhetni. Nincs jogászunk, a ki az összes európai jogirodalomban megközelítőleg is oly jártas volna, mint ő. Nincs büntetőjogi kérdés, bármily kicsi, bármily detail-kérdés, melynek ő ne ismerné multját, jelenét s összes irodalmát. Könyvtárához fogható büntetőjogi könyvtár nem csak az országban nincs senkinek, de ritkítja párját még a külföldön is. Nincs benne a dilettantismusnak egyetlen árnyfoltja sem; minden ízében szakember. Azért oly kíméletlen ellensége a dilettantismusnak, s a dilettantismus neki.

Mint ily szakember, mint az igazságügy egész területének ismerője volt ő nélkülözhetlen minden kormányra, minden pártra nézve,

daczára azon kevés rokonszenvnek, melyet maga iránt kelteni tudott. Mint codificator nélkülözhetlen jelenleg is.

S ez a férfiú nem tagja a m. tud. Akademiának. Miért? E miértre nem adhat senki tudós társaságunkra nézve mentő választ. A tudománynak nem lehetnek személyes ellenszenvei. Az akademia nem kaszinó, hol a belső társasélet lehet irányadó a tagok megválasztásánál. Az akademia a *tudósok* társasága, minden tekintet nélkül a magán rokon vagy ellenszenvekre. *Leverrier*nél soha sem volt tudós önfejűbb, makacsabb, megfékezhetlenebb, veszekedőbb. S ha a franczia akademia úgy tett volna mint a magyar, a Neptun geniális felfedezője nem jutott volna a halhatatlanok közé. S ez nem *Leverrier*-re, hanem az akademiára lett volna szégyen; mert Franczia-ország dicsősége nem lett volna a franczia akademia dicsősége.

Csemegire sem szégyen, hogy nem tagja a m. t. társaságnak. Ellenben az akademiára el lehet mondani, hogy a büntetőjogi tudomány kivűl van termein.

Csemegi már visszavonúlt, nem tudom érez-e vágyat, hogy közéletünk terére lépjen. Pauler vissza fog vonúlni.

Kik lesznek utódaik?

Csemegi visszalépte után nem volt található alkalmas államtitkár. Pauler után lesz-e alkalmas igazságügyministerünk?

Oly kérdés, melyre nehéz válaszolni. Pedig ha valamikor, úgy most volna szükség eszmékkel s tetterővel bíró igazságügyministerre. A reform-alkotások elül többé ki nem térhet még a félénkség sem. Maradjon bár a jelenlegi kormány, vagy jöjjön új, bármelyik párt kerűljön uralomra, csak úgy számíthat a közvélemény támogatására, ha belügyi organisatióját erélyesen kezébe veszi. Az állami administratió, a közigazgatási bíráskodás, a felsőház viszonya, a bűnvádi eljárás, a szóbeliség behozatala, a polgári törvénykönyv és eljárás, a kir. tábla decentralisatiója stb. stb. mind oly kérdések, melyekre a választ tovább nem lehet, nem szabad halasztgatni. E kérdések helyes megoldásához kitűnő szakférfiak kellenek a kormányon, a komoly, alkotásra képes szellem kell a parlamentben.

Meglesznek-e e kellékek, miután oly soká hiányoztak?

E kérdésre nem kisértem meg a válaszolást közéletünk férfiai felett tartandó szemle által.

*Mert könnyű volna satirát írni.**)

*) Mindnyájunk örömére üdvös mozgalom indúlt meg közigazgatásunk szervezésére az ellenzék körében, bár valljuk meg, még mindig félszeg irányban.

A szerkesztő.

VI.

ZICHY MIHÁLY.

MŰVÉSZETI JELLEMZÉS.

ÍRTA HORVÁTH KÁROLY.

Valami müvészeti ideal elvont meghatározását adjuk-e, s keresük-e, hogy ennek mennyire felel meg Zichy Mihály müvészete? De egy általán, hogy szóljunk korunkban müvészeti idealról; van-e oly müvészeti elv vagy fogalom, mely századunkban mint csak némileg is általánosítható, érvényre emelhető ideal szerepeltethető? A müvészek nevetnek e szóra: ideal. Igazuk van, mert ma ez a szó kitörülhető a müvészet szótárából. Mind össze néhány archeolog, néhány műtörténész értheti meg, de ezek is csak a multból. Néhány müvészet-philosoph bár keresi a hellen classicismus s a renaissance megszakadt fonalának folytatását, de e fonál nem segít ki a modern müvészet labyrinthjéből, csak pókszálat találnak, mely minden érintésre összeszakadhat s a vezetést kereső kéz köré bonyolodik.

A müvészek nevetnek az ideal-prédikációk felett. Igazuk van. Idealt csak a korszellem adhat, s ha ez nem tud s egyesek akarnak erőszakoskodni, csakugyan nevetséges. S a multban keresni?! — a festő korának él.

Valami modern müvészeti iskoláról beszéljünk? Hiszen mi ez? Külsőség után való kapkodás. Felkap s feledésbe merül, mert csak müvészeti ingert s nem valódi müvészeti élvezetet nyújt.

Iskoláról szólhatunk a legtöbb festőnél, mert legtöbb festő csak a müvészet külsőségein kapkod. De Zichynél nem. Ő nála nem is az a lényeg, hogy mi a külső hatás, hanem hogy mit mond a müvészete. Nála az apparatus, a mivel a néző elé lép, csak eszköz, hogy a gondolatot kifejezze.

Zichy még esak a modern müvészek egyik kicsiny csoportjához sem sorozható. Melyik festővel állíthatnók szellemi rokonságba? Ki az, kinek müvészete csak ugyanazon körben is mozogna?

Zichy müvészete önálló typus. Az ő irányának nincs más képviselője.

Nálunk eléggé ismerik Zichy alkotásait. A „megváltó“, „Luther“, a „pusztítás daemonának diadala“ képeinek sensationalis hatása élénken emlékezetünkben lehet, s egyéb müvei, ha nem keltettek is sensatiót, a közönség érdeklődését mindig magukhoz tudták ragadni.

*

Rafael óta nem volt müvész, kinek tárgyai, themái mindig ugyanazon eszme körül forogtak volna.*) S különösen a modern festők majd innen, majd onnan kapnak fel egy themát, most egy genrejelenetet, majd egy történelmi eseményt (pl. Munkácsy, Defregger) s az egyes müvek között nincsen meg a közös, consequens szellem, legfeljebb a modor. De Zichy themái mindig egy és ugyaneszme szüleményei.

Nézzük csak képeit: mily eszme az, hova müvészete vezet. Zichy nem törődik az élet mindennapi episodjaival, igénytelen esetlegességeivel; sem a mult scenáinak megörökítése nem czélja. Egyáltalján neki nem az élet, a történelem külső jelenségei, hanem az azokban nyilvánuló szellemi élet s a bennök rejlő magasztos eszme feltűntetése képezi müvészete themáját. Pl. „Luther"-jén nem az esemény, hogy ő a tintás üveget a falhoz vágja, hanem az ördög *felfogása* a müvészeti eszme. A megváltónál is az örök *fogalma* az, a mit kifejez. Nem a világ eseményeit, hanem azok absolut felfogását, tehát: *világnézetet*. A pusztítás daemonának diadala nem is politika (mint azt a párizsi és müncheni kiállítási comité annak declarálta), hiszen a politika mindig érdekharcz; Zichy pedig nem a politikai érdekek felett pártoskodik, hanem a világ nationalitási s vallási küzdelmeit egy absolut távlatból fogja fel. S ez nem politika, hanem világnézet.

A görögök mythosa, a renaissance vallási fogalma nem-e a kor világnézete volt. Amabból fejlődött ki Phidias, emebből Rafael s az ő müvészetök világnézetet fejezett ki. Zichy eszméi is felszállanak a legmagasabb regiókba, mert az ő szelleme is világnézetek körében mozog.

A mythos ma már csak mese, a középkor vallási fogalmai ma már túlhaladott álláspont. Korunk világnézete mindkettőt tagadja, s századunk positivismusa előtt a hit csak képzelődés.

De korunk csak tagad, a megtagadott helyébe még nem tudott új fogalmakat teremteni.

A renaissance óta a szellemi élet örökös forrongásban van, s az azóta egymás ellen küzdő eszmék közül absolut uralomra egyik sem tudott vergődni. Már a reformatió óriási hullámai a felkavart s egymás ellen küzdő eszmék titani harczai voltak. A régi fogalmakat megtagadták, de az újak sem voltak képesek teljes diadalra jutni, s a két ellentét utoljára is kimerűlten tespedésbe esett. Egymást tűrték, de egy mást soha sem ismerték el. S ez ellentétek összeháborodásba, az eszmék újabb s újabb összeütközésbe hányszor kerűltek, mutatja a történelem.

Voltaire óta az eszmék harcza új alakot öltött, de a czél ugyanaz maradt: egy absolut világfelfogás keresése.

*) Természetesen ide nem értve az oly tevékenységet, melynél a productiót indító okok nem a müvész szellemi világában, hanem realis életének viszonyaiban rejlenek, mint pl. megrendelések, portrait-k, alkalmazkodás a localis kivánalmakhoz, hol saját müvészi inspiratióit, intentióit nem követheti.

Addig rebellió volt a gondolatot szabadon kimondani; azóta emberi jog a gondolat szabadsága. S egy évszázad bőven élt e jogával, s csak azóta kezdődött meg teljes erővel az eszmék forrongása, mely korunkat jellemzi. Hiszen azóta mennyi eszme támadt, mennyi lőn megdöntve; a világnézetek mennyi átalakuláson mentek keresztül; — új és új világphilosophiák keletkeztek — az idealismussal a positiv materialismus harczra kél — az idealismust ki merné korunk absolut, általános érvényű világnézetének mondani? — de másrészt a materialismus, ma még nem áll positiv talajon.

A positiv materialismus ma még csak tagad. Csak lelkünkben élő nihilismus ez az idealismus iránt.

Ez eldöntetlen ellentét viharja fejünk felett lebeg; mikor s milyen lesz kitörése, az a jövő titka. S e vihar magas regiójában mozog Zichy phantasiája.

Zichy a vihar felhőit leghatározottabb alakban a „pusztítás daemoná"-ban képzeli el. Miért rohan ott az „ember embertársa ellen", miért öli az ember az emberi fajt? a vallási s nemzetiségi eszméért, ez az idealismusa, ez a daemonja vezérli őt. S aztán ellentétbe helyezi ezzel az ember természetes materiális hivatását, a család képezést, s a (nem plátói) szerelmet. Mintha mondaná: ime, az idealismusért készek vagytok a természet törvényeit lábbal tiporni!

A világphilosophia a hit- s vallási fogalmat nem hagyhatja érintetlenül. Zichy is számol velök. A „megváltó" s „Luther"-jében e kérdést helyezi müvészeti világításba. Talán felesleges is kimondanom az e képekben kifejezett gondolatot; amott, hogy az emberek egyenjogú emberek maradnak, ha nem is egy a hitök; emitt az idealismusból fejlődött intolerans zsarnokság kifejezése. S „az üldözött zsidócsalád" s a „máglya martyrjai", mintha a képzelődés szülte előítéletekre czéloznának.

Zichy képei illustrálják a XIX. századnak egy világphilosophiai álláspontját. — Problemák az absolut igazról.

Zichy többet is merészel tenni. Zichy phantasiája a feleletet, a megoldást is kutatja, s megtalálni véli — s ezzel korát, mondhatni, megelőzte (?)

Zichy képeinek hátterében, mintegy gondolatainak resuméje, lebeg egy egységes eszme: az emberek egyenjogúsága, a nemzetiségi megkülömböztetés megdöntése, az örök béke eszméje.

Petőfi díszkiadásához a „király és a hóhér" illustratióját készíté, (annak idejében szinte megütközést keltett), melynek hátterében egy internationalis csoport van — gloriában. A „megváltó" Krisztus egy internationalis tömeg által van körűlvéve. — Hogy a „pusztítás daemonának diadala" az örök béke eszméjének provocalója, azt nem kell bizonyítani, mert az örök béke eszméjét a „bor"-ban (mely a pusztulás daemonának pendantja) ki is fejezi: jobbról az eddig ellenséges emberek, katonák ölelkezése, középütt az új igét hirdető ifjú, míg balról rámutat.... a commune vadságaira.

S mi nézzük, nézzük s tapsolunk a nagyszerű, fenkölt ideának.... de az idea, csak idea marad.

Zichy phantasiája felszáll egészen bizonyos Madách — távlatig. „Mondottam ember kűzdj és bízva bízzál", mintha ez volna a gondolat a „philosoph" képében; mintha e mondás súlya alatt roskadna össze a mindent átkutatni akaró tudós, midőn az örök igazság megtalálására erőtlenségének tudatára ébredt.

*

A philosoph eszméi elkalandozhatnak bárhova: ha az értelem szárnyain lebegnek. A művész eszméi is, ha az érzelem hurjainak rezgései viszik tova.

A művészet az érzelemhez szól, s nem az értelemhez. A néző szive érezze át az eszmét, s ne a bíráló észt indítsa a művészet helyeslő tapsra.

Zichy művészete nem az érzelem világában mozog, hanem az értelmet hivja fel az eszmék harczában részt venni s az érzést csak annyiban érinti, a mennyiben a festészet már önkénytelenül is érzelmeket ébreszt. Zichy gondolatot s philosophiát illustrál; okokat, értelmező eseteket halmoz össze s szinte argumentatiókkal akarja értelmünket meggyőzni. De a művészet ne argumentáljon az eszme mellett, hanem csak éreztesse bennünk az eszme fenköltségét, magasztosságát. Phidias nem illustrálta a görögök világnézetét, a mythost, hanem az érzést fejezé ki, melyet e világnézet szivökben ébresztett. Rafael madonnái a kereszténységnek nem illustratiói, hanem a keresztényi érzemény isteni tisztaságának kifejezői.

De ha Zichy képei elé lépünk, szivünk nem érzi át az igazság melegét, mit a költészetben megkivánunk; a szív húrjai érintetlen maradnak. Csak mikor elkezdünk elmélkedni azon, hogy mit gondolt a művész, s követjük őt gondolat menetében, s művészi eszközeinek ingerlő erejével bevezet bennünket összes gondolatvilágába, s csak aztán, midőn értelmünk felfogta az eszmét, csak akkor kezdheti el érzésünk — miután az értelem őt útba igazítá — a maga működését. A költészet azonban direct az érzésünkre terjeszsze ki hevítő, felemelő hatását. Az értelem meggyőződtetése csak az abstract philosophiának czélja.

Kétségtelen, hogy itt Zichy a művészet czélját tévesztette el, hogy itt hibás irányba lépett.

Van igazsága ama mondásnak, melylyel a „daemon diadalát" jellemezték: „festett vezérczikk", bár én inkább elfogadnám, hogy „festett philosophia".

Érdemesnek tartom itt ugyanegy thema philosophicus és valódi művészi felfogását egy példa által feltűntetni. A londoni National Gallery-ben van egy kicsiny Rubensféle vázlat a „háború borzadalmai" czímen.*) E Rubens kép s Zichy „pusztítás daemona" között

*) The horrors of war (nro 270) vázlata a Palazzo Pittiben levő „háború allegoriája" (nro 86) nagy képnek. A skizz typicusabb.

a rokonság feltünő, — a nélkül, hogy Zichy themájánál Rubens inspiratióit volnék hajlandó feltenni.

Rubens is lebegő daemont fest, ki a szerelem öléből, a család boldog köréből ragadja ki áldozatát, s a háború borzadalmas gyilkolásaiba űzi. De Rubens az érzelem világán belül marad, ő csak a szétdúlt családi boldogság drámai jelenetét s a háború iszonyú voltát festi. Zichy azonban — az által, hogy a daemont meg akarta fejteni s a körűlötte forgó eszmék által illustrálja, értelmezi — nem annyira a jelenséggel, mint inkább a jelenség indító okaival foglalkozik — s ez már philosophicus elmélkedés.

Zichy egy kisebb hírű s csekélyebb tárgyú müvében „Rafael és a sixtini madonna modell"-jében egyszer igen szerencsésen tartotta meg a mértéket, hogy mely határig mehet a művész szelleme — talán kevésbbé az ő eréje, mint a thema minősége tartotta korlátok között. Rafael a legidealisabb ember, a sixtini madonna festője, költészete közben elhajítja ecsetét, s a naturalis érzékiség diadalmaskodik rajta. Igaz, hogy itt a philosophiai él oly rejtett, hogy Zichy irányzatos szellemének ismerete nélkül alig leljük fel. Mintha kaczagva mutatná: ime a legidealisabb ember sem képes naturalismusát megtagadni. — Oly hatású, mint mikor a rege a görög puritán bölcseket a hetaërak karjai közül hurczolja a világ elé. De a művész a philosophiai értelmet legfeljebb csak sejtesse, legfeljebb az érzelem ébresztette gondolatmenet vezesse a nézőt reá.

*

De Zichy művészetének jelzett hibája korszellemünkben találja magyarázatát.

Zichy művészete a kortól nem akar elmaradni. Ő nem fordúl a multhoz, hogy megingott eszméinek adjon kifejezést. Ő korszerű művész akar lenni.

S mint a történelem valódi nagy művészei, úgy ő sem elégszik meg a művészet külsőségeivel; az ő genieje ösztönszerűleg érzi, hogy a művészet lélekemelő hivatása, legmagasabb czélja egy ideal megtestesítése s minden egyéb csak eszköz e czélhoz. Ezt érezte Phidias, ezt érezték a renaissance nagy művészei is.

A hellen classicismusnak volt idealja, a renaissancenak szintén. De korunknak — nincs.

Hiszen ily eszme-chaos, — melyben egyik ezt, a másik amazt vallja örök igazságnak; egyik tagadja mire a másik esküszik, — hogy szüljön közös művészeti idealt.

A görögöknek meg volt a mythosuk, a renaissancenak a keresztény hite. Ezek fogalmai gyökeret vertek szivökben; érzelmeiket nem zavarta meg az értelem kétkedő tagadása, érzelmeik egy közös eszmény világában játszadoztak, s a művész érzelmeinek rezgései az ő szivökben visszhangra találtak.

De ma ez nincs így; ma csak az értelem kutatja az örök igazságot s benne az örök szépet, s ilyennek közös eszménye még nem verhetett szivünkben gyökeret.

Ma minden eszmény az értelem meggyőző erejére szorúl; Zichy művészete is az értelem segítségét kénytelen igénybe venni.

Művészeti ideal csak kiforrott, megállapodott eszmék között támadhat. Míg az eszmék forronganak, míg az értelem az eszmét diadalra nem juttatta, addig művészeti ideal nem emelkedhetik érvényre. Így látjuk ezt a műtörténelem két nagy korszakában, a görögök s az olaszoknál. Phidiast a mythologia teljes kifejlődése előzte meg, Rafaelt a kereszténység eszméinek küzdelme és diadala. De korunk az eszmék colossalis harczainak színpada s Zichy művészete e színpadon mozog.

*

Zichy művészetében az eszme kifejezése a czél, a többi csak eszköz a czélhoz. Képein nem vonja el a virtuositás a néző figyelmét az eszmétől, az egész apparatus, melylyel dolgozik, az eszme kidomborítója. S ez kétségtelenül felülhelyezi őt az „iskolákon", melyek holmi bravour s technicai mutatványokkal gyakran elvakítják a nézőt, hol már nem a költészetet, hanem a technicát látjuk.

Pedig Zichy alapos tanulmánya figyelemre méltó. A formák anatomiai ismerete, compositiójának tisztasága, egyszerű, de biztos s határozott jellemzése — e tulajdonok maguk korunk elsőrangú művészei közé emelik őt.

Rubens rajzának alapos studiuma rajzán hordja bélyegét. Compositiója Kaulbach nyilt modorával tehető párhuzamba. Typusai önálló értelmi erejét s művészi érzékét hatalmasan tűntetik elő. — Csak egy: színérzéke nem vetekedhetik néhány nagy coloristánk fejlettségével, de Zichynek megbocsátják ezt, mert egyebekben bőven kárpótol.

Az allegoria Zichy müveiben feltűnő helyet foglal el. De az ő abstract gondolatainak kifejezésére alig is képzelhető más mód.

*

Atelier nyelven „gicscs"-eknek nevezik a festők a képek bizonyos faját, t. i. melyek semmiféle magasabb művészi intentiónak vagy lelkesedésnek sem akarnak productumai lenni. Magán, atelier viszonyok, valami bizarr ötlet, puszta studium, gyakorlat az ilyen termékek létrehozói.

Zichynek is vannak gicscsei: „Köszönd meg szépen", néhány „skót vadászati jelenet", a „faun és nympha" stb. Ezek csak olyanok, mint mikor a zeneköltő eljátszott symphoniái után hangszereiből néhány accord harmoniáját csalja ki, vagy egy bizarr futam ingerének engedi át újjait. Gyönyörködhetünk az erőn, melylyel művészete eszközein uralkodik, de mélyebb műélvezetet nem várunk. Valódi művészeti becsét csak akkor fogjuk fel, ha eszményi világába léphetünk.

VII.

KÖNYVSZEMLE.

— *Duruy Viktor: Világtörténelem*, átdolgozta és Magyarország történetével bővítette dr. *Ballagi Aladár*. Budapest, Franklin-társulat. Elismeréssel kell említenünk, hogy a Franklin-társulat a vállakozóbb hazai kiadók egyike, hogy minden életre való tervnek őszinte pártolója, ezért azt is elnézzük neki, hogy támogatja azt a fordítási maniát, mely az Akademia könyvkiadó bizottságában annyira bántja az eredeti magyar irodalom barátjait. A mi Duruy munkáját illeti, az egyike a jobb külföldi tankönyveknek. Világos előadás, az uralkodó eszmék feltűntetése és a müveltségtörténet kellő felkarolása jellemzik. Az átdolgozás kitünő fiatal történészünk kezébe jutott, a ki eddigi munkásságával komoly figyelmet keltett és elismerést is aratott.

— (A) *dunántúli hadjárat 1707-ben*. Hadtörténelmi tanulmány. Eredeti kézirati kútfőkből merítve irta *Thaly Kálmán*. Budapest, 1880. Tettey. Ára 1 frt 50 kr. Senki sem jártas annyira a Rákóczi-kor történetében mint Thaly. Soha sem lankadó búvárlata újabb és újabb korrajzokkal gazdagítja irodalmunkat. A mi Szilágyi Sándor a XVII. századi Erdélynek, az Thaly a nagy szabadságharcznak. Ő minden k előtt alaposságra és pontosságra törekszik s e tekintetben ritkítja párját. Nagy emlékező tehetsége ebben kiváló segélyére áll. Előadása élénk és világos, idézetekkel szereti illustrálni; különösen a hol sajátos és találó kifejezéseket, jellemző vonásokat lel, mindjárt citálja; compositiójában a természetes egymásutánt követi s e munkájában nem törekszik essayszerű fejtegetésekre, szellemes párhuzamokra, a lelki rugók boncoló kutatására, de azért nem hanyagolja el a szükséges jellemzést sem. Emberismerete tetemesen haladt s lelkesedése tárgyilagosb ítéletre is képes. Tud igazságos lenni a haza ellenségei iránt, elismeri tehetségöket, de egyszersmind forrón szereti hazáját s ez az uralkodó vonás minden dolgozatán.

— *Magyar Lexicon*, szerkeszti *Somogyi Ede*, kiadja Rautmann. A 46. és 47. füzet az akademia palotájának és négy megye czímerének rajzával. Egy füzet ára 30 kr.

— *Was heiszt national?* Ein Vortrag von Prof. Dr. *M. Lazarus*, Berlin 1880. Dümmler. A jeles német nyelvész és psyeholog, mint barátja Steinthal, a németországi zsidókérdés alkalmával felekezete tagjainak védelmére kel. Védelmét arra alapítja, hogy a zsidó is csak oly tagja a német nemzetnek, mint a porosz, a szász, a bajor, az osztrák stb. A nemzetiségnek nem lehet ismertető jele a vallás, a származás, a faj, mert a poroszok szláv eredetűek, a kereszténység egy változata a semitismusnak stb. A zsidó részt vesz hazájának minden munkájában, lesz tudós, iró, müvész, kereskedő, munkás, katona stb. Több jeles német férfiút

hoz fel, a kik zsidók valának. Fölemlíti a zsidók érdemeit a müveltség gyarapításában. Védelme, úgy mint Steinthalé a Deutsche Revue-ben, Bambergeré az Unsere Zeit-ban csinos dolgozat, de kerüli, vagy nem találja el a nyomás igazi okát. Nem a religió, sem a nemzetiség nem alapja a német zsidó-kérdésnek, ezek csak fegyverek elleneik kezében, hanem tisztán a zsidó faj túlnyomó életereje. A faj jóval erősebb mint a német; a becsületes és szorgalmas német az ő mélyebb erkölcsi érzésével nem versenyezhet a zsidó leleményes és vakmerő vállalkozási szellemével, durva és kegyetlen önzésével és szivós kitartásával. És mivel nincs más fegyvere, kígyót-békát kiált, antisemita egyletet szervez s végre is czélját éri. A mint Angliában, Franczia- és Olaszországban nincs zsidó, vagy csak eltűnőleg kevés, úgy eltűnnek Németországból is. Egyébiránt a nyugoti Németföldön kevesen vannak, csak keleten, Poroszországban fordúlnak elő nagyobb számmal, de így is alig képeznek a birodalom népességének egy százalékánál többet. E fajkülömbség az oka, hogy ma-holnap hazánkban is teljes erővel ki fog törni a zsidókérdés; bár mennyire elmagyarosodnak addig, — müveltebb kereskedőink, iparosaink, gazdáink stb. ki nem állhatván velök a versenyt, a társadalom és izgatás útján fogják őket nyomni és vándorlásra kényszeríteni. — Fájdalom, mit sem tevénk arra, hogy belénk olvaszszuk, mert a kötelező polgári házasságot, ezt az egyedüli szert, mint látszik, eszünk ágában sincs alkalmazni. Annyi igaz, hogy ettől sem szabad sokat remélnünk, de legalább némi ellenszere lenne a kitörendő zsidókérdésnek.

— *A mit mindnyájan érezünk.* Beszélyek, irta *Tóth József*, Budapest, Tettey Nándor 1880. Tóth tud rajzolni, egy-egy hangulatot festeni. Némelyik novellája alig több mint egy kibővített adoma, melynek a szélesebb rajzban elvész az éle, vannak azonban hosszabbak is, csak hogy compositiójok mindjárt ziláltabb és egyéneik jellemzése hibásabb lesz. „Az arany szemfedő“ régi világból merített história, melyben a szerző élénken, az ellentétek hajhászatával mesél el egy képtelen történetet. Csupa Jókai-utánzással találkozunk benne az ő maga alkotta lélektanával, de ismert genialitása nélkül. „A Lajcsi meg a Csája“, czigány életből merített elbeszélés, érdekesen szőtt mesével s a czigányélet némi ismeretével, mind a mellett egyénei nem állják ki a lélektani kritikát. Talán sikerültebb, mivel legegyszerűbb az egész gyűjteményben az „Eljátszott élet“. Egy szegény hadnagy egy szegény leányt szeret; de szerepelni és pályáján előhaladni óhajtana, udvarlója és házibarátja lesz egy bárónénak, ez kitartja, de később a tábornok leányá', egy vén kisasszonyt, köt a nyakára, a fiatal ember mind jobban belé bonyolodik s a szabadulást halála szerzi meg. Természetesen ez is gyönge, itt sincs igazság, maga a sors büntető keze, a halál, egészen véletlenül érkezik s jó formán magára értheti a szerző, mikor felkiált: „Milyen jó, hogy segítségül jött a halál!“

— *Aranyországban.* Vigjáték három felvonásban, irta *Acsády Ignácz*. Feszty Árpád tizenegy rajzával, metszette Morelli Gusztáv. Budapest, Pfeifer Ferdinand, 1880. E mű ritka bátorság teremtménye. Egy népfaj élétét tette tárgyává, annyi igazsággal, minő az élet kitünő ismeretére vall. De főleg ez okozta szerencsétlenségét. Erkölcsi oldalát tekintve, bár mily dicséretes tény maga a munka, fájdalom egészen eredmény nélküli. Acsády oly hibákat ostoroz, melyek nem a müveltség bizonyos színvonalához vannak kötve, melyek az illető osztály müvelődése után mindjárt elenyésznek, hanem olyanokat, melyek oka az illető faj vé-

rében rejlik. Ezeken évezredek sem tudnak segíteni. Szigorúan physicai oka van a zsidók iránti gyűlöletnek, épen úgy mint a zsidócharacternek. Mint a shumr Arabia déli részében, a caqueux Bretagneban, a cagot a Pyrenékben stb. gyűlölt, üldözött osztályt képez, melyet a legszegényebb ember is megvetéssel néz le, holott az övével egyenlő vallás híve, úgy a zsidó is mindaddig gyűlöltetni fog, míg vagy el nem enyészik a faja, vagy pedig ő ki nem írtja a többit. Itt fajharcz, fajgyűlölet van, nem pedig egyszerű osztály-különbség, s ezért áldatlan törekvés oly erkölcsi művet írni, mely a zsidókat javítani s hozzánk közelebb hozni akarja. De művészi tekintetben is rendkivüli akadályokkal küzd a drámaíró, mely tárgyát a zsidóéletből veszi. Véleményem szerint csupán tragédiát vagy bohózatot lehetne írni a zsidóvilágból. Ha egy-egy Krisztus támadt közöttük, a ki martyrjává lesz magasztos hevének, talán jó tragédiává lehetne megalkotni, bár itt is nyomasztó a tudat, hogy a hős halála sikertelen s az eszme sem győz. Vagy pedig jó bohózatot lehetne írni, melyben elejétől végig a zsidótermészet kinövésein, ferdeségein nevethetnénk. Itt szabad lenne oly sötéten, igazságtalanúl rajzolni, mint Acsády teszi. — De sántít az afféle komolyabb, fensőbb vígjáték, melynek hőse egy nemes gondolkodású zsidó, ki társai iránt csak megvetést érezhet. Hisz az olvasó mindjárt azt kérdi, miért nem hagyja ott őket, miért nem fordúl el tőlök, miért nem lesz keresztény? Csak felháborodással űlhetne végig oly társaság estélyén, minővel az Aranyországban érintkezhetni! — Dr. Wald Imrének azonban ott kell maradnia, mert szereti Jolánt, a kinces Elias nem-zsidó jellemű leányát. Ők ketten Hegyinével, a comédia főintézőjével és Weisz Józseffel, Jolán testvérével, képezik az idealis elemet az önzés realis világában. De jellemezve talán csak Wald Imre van behatóbban, Hegyinét látjuk de már kevésbbé értjük, Jolán a darab második felében tűnteti fel jellemét, míg az egész társaság majd mind egy akolba tartozik jellemző vonásaik egyenlősége folytán. A dialog élénk és nagyon meglátszik, hogy szellemes fő írta, érdekesek a mű elején Wald Imre nyilatkozatai. Vannak e vígjátékban egyes vonzó jelenetek, melyek a színpadon hatással adathatnának, de az egész, azt hiszszük, hidegen hagyná a közönséget. Annyit azonban már e művével mutatott Acsády, hogy tud észlelni, componálni, vannak eszméi s hihetőleg jó drámát is fog írni.

— *Ifjúsági iratok tára*, az orsz. középtanodai tanáregylet megbízásából szerkeszti dr. *Kármán Mór*: *Shakespeare-mesék*, írták *Lamb* Károly és Mária. Angolból fordította, bevezetéssel és Shakspeare rövid életrajzával ellátta *Mihály József*, átnézte Volf György. Két kt. Budapest, Franklin-tarsulat 1880. A két köt. ára 2 frt. Lambék novella alakban dolgozták fel a britt óriás meséit, melyek kellemes olvasmányt képezhetnek, de talán nem a középiskolai tanulók azon részének, melynek a fordító szánta, midőn így szól: „Kezébe adhatjuk ezt a mese-gyűjteményt — a mint az angolok is teszik — már a tizenkét éves gyermeknek is, fiúnak és leánynak egyaránt, különösen a 12 — 16 éves mind a két nembeli ifjúság számára való". Nem mehetünk végig minden mesén, nem kereshetjük ki mindazt, a miben megütközhetnénk, csupán a legrikítóbb példát szemeljük ki, a „Szeget szeggel" czímű vígjáték meséjére hívjuk fel a figyelmet. A ki ismeri Shakespeare e művét, nagyon jól tudja, hogy ezt teljes lehetetlen elég illemmel tárgyalni. Claudio elcsábítja Juliát, ezért halálra ítéli a helytartó, Angelo. A fogoly testvére, Izabella, megy könyörögni bátyjáért, s a helytartó kegyelmet igér, ha neki feláldozza ártatlanságát és „vétkezik vele mint Julia

vétkezett Claudióval . . . Nem fog meghalni, ha az éjjel lopva meglátogatsz engemet, mint a hogy Julia elhagyta atyja házát éjnek idején, hogy Claudióhoz menjen". Tekintse meg, ha tetszik, t. olvasónk e darabot, mindjárt látja, hogy a 124. laptól a 145. lapig terjedő fejezet a legkézzelfoghatóbb rajza az érzékiségnek; igaz ugyan, hogy erkölcsös irányú, de vannak dolgok, melyekhez keztyűvel sem tanácsos nyúlni, pedig ez az olvasmány bizonyos keresett világossággal beszéli el a történetet. Ez nem az ifjúságnak való, annál kevésbbé a tizénkétéves gyermekeknek. Szerencsétlen az olyan szerkesztő, a ki ily históriát vesz föl az ifjúság olvasmányai közé; bűnös az oly nevelő, a ki ilyennel mulattatja növendékeit. Több commentart nem teszünk hozzá; talán lesz annyi lélek a középtanodai tanáregyletben, hogy megteszi a szükséges lépéseket legalább is e fejezetnek megsemmisítésére.

— *Mirza-Schaffy dalai.* Ford. *Bánfalvy Lajos.* A világhírű dalok, e könnyű, pajzán, üde versikék, jóformán elvesztették szárnyaikat a magyar kiadásban. — Költő kell oda, hogy annak a keleti zamatnak, — mely oly sokáig csalódásba szédítette a németeket szerzőjök felől, — ízét megérezzük mi is! Van köztük olyan, melyet alig lehet híven visszaadni, ezeket a fordító úgy látszik kihagyta a kötetből. De a meglevőkben se találjuk a közvetlenség ama vonzó báját, mely az eredetiben Mirza-Schaffy-nak hatvannál több kiadást biztosított. A fordító kűzd a kifejezéssel, sőt a formával is; bár nem minden hivatás nélkűl oldotta meg a nehéz föladatot, mert az eredetihez legalább fő vonásaiban hű maradt. A költői zománcz lehét azonban többé-kevésbbé minden fordítás eltörli s így elég sikernek mondható az, hogy Bánfalvy fordítása nem magyartalan s nem élvezhetetlen. Hiánya, hogy nyelvünket nem kezeli teljes költői pompával, mert nem költő; sokszor ócska lapsusok, kopott szavak, hivatalos irályformák használatával zavarja az összhangot. Legföltűnőbb a gyarló technica és a hang színtelensége azokban a versekben, melyeket oly mesterek is átűltettek már, kikhez Bánfalvy nem emelkedhetik. —o.

— *Arany biblia.* A szentírás feltűntetve a legnagyobb művészek képeiben. Budapest, *Méhner Vilmos* kiadása. A katholikusok számára *dr. Toldy László*, a protestansok számára *Szász Károly* rendezi sajtó alá. Az első füzet ára 1 frt 20 kr. Az egész 50 nagy folio füzetből fog állani. A beküldött első fűzet két remek képet foglal magában, az egyik, Kain és Abel Dietrichtől, a másik, Salamon ítélete Poussin Miklóstól, a XVII. század legnagyobb franczia mesterétől. A füzet kiállítása igazán szép.

— *Képes világtörténet,* írta dr. *Ribáry Ferencz*, kiadja Méhner Vilmos. Megjelent a 29-ik füzetig. Egy füzet ára 30 kr. A most folyó füzetek a görög történetről szólanak. Ribáry a legújabb kutatásokat és a legkitünőbb szakmunkákat használja fel, hogy munkája a kor színvonalán álljon. Előadása világos, egyszerű és kellemesen olvasható. Az „Egyetemes phil. közlöny" februári füzetében nagyrészt kicsinyes vádakkal illette, s mivel néhány helyet talált, melyek egyik-másik jeles külföldi szaktudós 10—20 sorával egyeznek, mindjárt compilatiónak bélyegezte. Mi azt állítjuk, hogy minden nagy világtörténelem tulajdonkép compilatió, még a legkitünőbb ily munka is lényegében az. Eredeti kutatást senki sem várhat a világtörténelem írójától; ilyenre gondolni, már maga az ítélőtehetség aberratiójára mutat. Még az is majdnem lehetetlen, legalább is igen nehéz, hogy egy 400 nyomott ívre terjedő munkában kikerűlhesse a szerző, hogy a hely és tények

leírásánál ne vegyük észre, melyik szaktudóst vette forrásúl. Ribáry könyvének az is némi dicséretére válik, hogy aránylag oly kevés hibát találni benne, melyeket ily munkában csak rendkivüli gond mellett kerülhetni ki. Ribáry álláspontja nem egyezik ugyan a miénkkel, de saját szempontjából ítélve, bátran elmondhatni, hogy mint tudós egy érdemes munkával ajándékozta meg irodalmunkat. Az utolsó füzetek Görögország történetéről szólanak s a kiadó a görög müvészet néhány remekének rajzát mellékelte hozzá. Különben, hogy mennyire tetszik a mű, nagy kelendősége mutatja, mert a 6000 példányban nyomott első kötet majd egészen elfogyott.

— *A Vasárnapi Ujság* irodalmi rovata vezetőjének egyedül van lelke azt állítani, hogy a Havi Szemle „irodalmi rovatában közölt czikk igazságtalanúl támadja meg Heinrich Cid-kiadását, mely az erre vonatkozó irodalomtörténeti anyag lelkiismeretes feldolgozásával készült és a forrásokat (a spanyol és franczia eredetieket) vette alapúl. Hogy a különböző Cid-költemények tartalmának rövid kivonatai Heinrichnél és az összes többi magyarázóknál igen hasonlók — pedig csak ezeket állítja a bírálat egymással szembe — az a tárgy természetében rejlik és nem von le a Heinrich-féle kiadásnak sem értékéből, sem önállóságából.“ Szóról szóra így beszél a Vasárnapi Ujság. Folyóiratunk azon helyek párhuzamos összeállítását hozta, melyeket Heinrich értelemzavarólag és magyartalanúl fordított le, a többi fejezetenkint és pontonkint lapról-lapra fel van sorolva, hol található; ki van mutatva, hogy egy önálló nézet sem fordúl elő benne, a javítások, melyeket Heinrich magának tulajdonít, szintén másokéi; szóval a munka azon német commentár-irodalomból van összeállítva, melyet Heinrich „önálló gondolkodása“ „silánynak“, „szegénynek“ jelez. Egyébiránt mi csak azért közöltük a Cid-kiadás bírálatát, mert szerzője a nagyzás kórjában szenved, és bizonyos urak nem óvakodnak e férfiú gyöngeségeit portálni. Ha Heinrich kijelenti, hogy a jeles commentárok segélyével állította össze dolgozatát, bizony eszünkbe sem jutott volna, bírálatát közleni, hisz az ily iskolai könyvtől úgy sem várunk eredetiséget. — Mivel a Vasárnapi Ujság újra semmit sem mond az „Uraniáról“, se nem tagad, se nem állít, fentartjuk előbbi vádunkat, sőt egy újabb ferdítésével szaporítjuk, mert mi nem mondók, hogy „N. N. együgyű frater“, hanem „N. N. együgyű magasztalása“; e kettő között nagy különbség van, épen oly nagy, mint e másik kettő között: „N. N. bolondot mondott“ és „N. N. bolond“. Mert bizony a legokosabb emberrel is megtörténik, hogy megbicsaklik a logikája és bolondot mond. Ezt bátran ismételhetjük a Vasárnapi Ujság rovatvezetőjéről is, a nélkül, hogy kétségbe vonnók ismert tehetségeit. Azon jámbor tanácsát, hogy söpörjünk a magunk háza előtt, szorgosan alkalmazzuk. Legjobb barátink és munkatársink müveiről azzal az elfogulatlansággal törekszünk szólani, melyre képesek vagyunk; nemzeti, felekezeti s különféle tudományos, irodalmi s részvénytársulati balitélet épen nem bánt; elismeréssel szólunk még oly jó müvekről is, melyeknek szerzői nem feleink. Azt hiszszük, hogy ezzel mindenek előtt magunknak tartozunk. Más részről a legnagyobb tisztelet sem tartott vissza attól, hogy kitünő férfiak irodalmi és tudományos tévedéseit kellő tárgyiassággal, s ha ez nem használt, csipősen is meg ne támadjuk.

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA